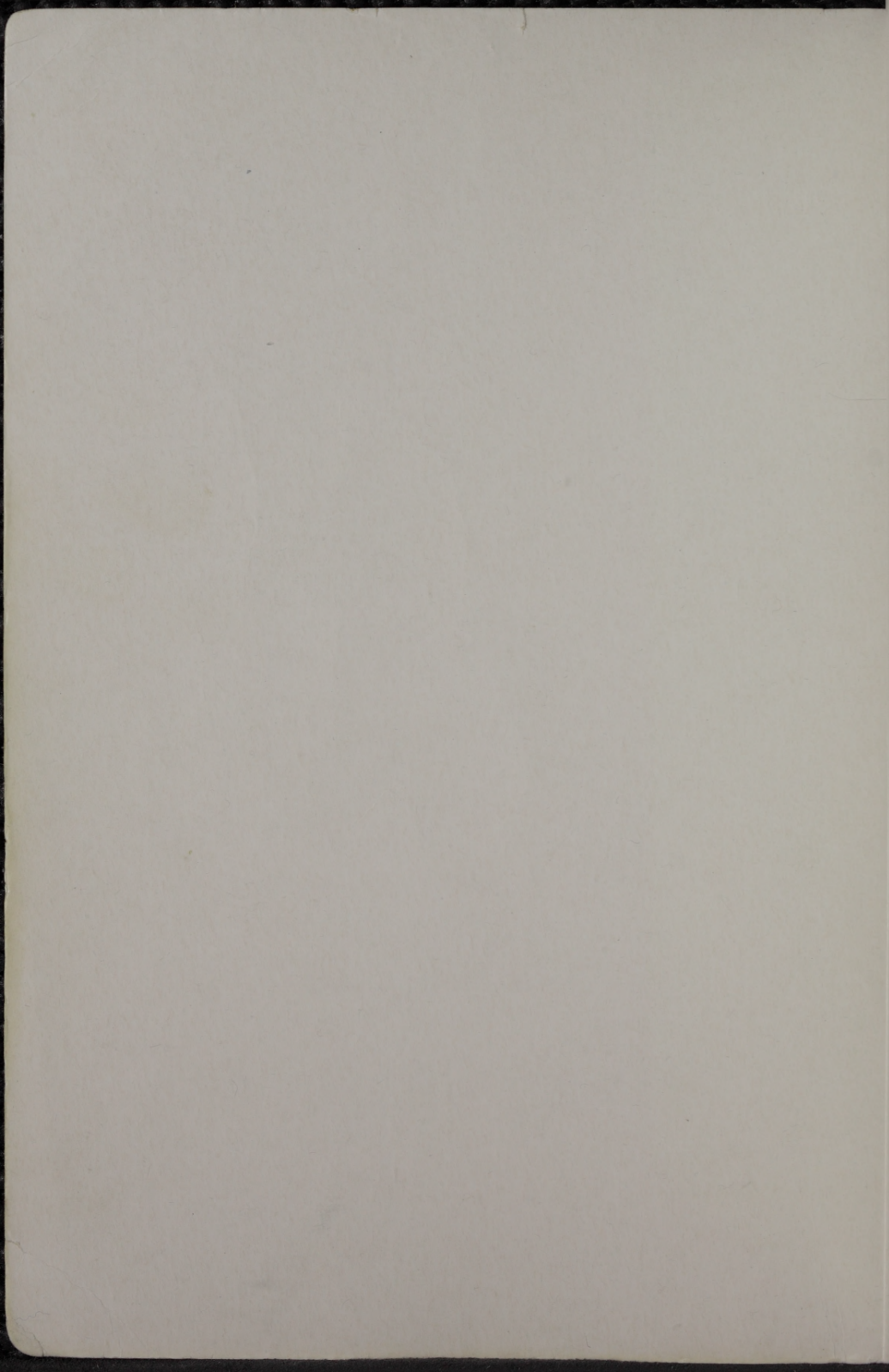

Entonijs D. Smits

NACIONĀLĀ IDENTITĀTE

IZDEVNIECĪBA AGB®

SOROSA
FONDS
LATVIJA

Šī grāmata izdota
Centrālās Eiropas universitātes
tulkojumu projekta ietvaros,
ko finansiāli atbalsta
Atvērtais sabiedrības institūts (Budapešta)
Reģionālais izdevējdarbības centrs un
Sorosa fonds – Latvija

This edition is published with the support
of the Central European University Translation Project,
sponsored by the Regional Publishing Centre of
the Open Society Institute – Budapest and
the Soros Foundation – Latvia

© Anthony D. Smith **National Identity**
Penguin Books, 1991

Redakcijas direktore Gunta Branta
Tulkotājs Mārtiņš Poišs
Zinātniskais redaktors dr. phil. Elmārs Vēbers
Redaktore Inna Vaitmane
Korektore Biruta Brencē
Maketētājs Vents Zvaigzne
Mākslinieks Ilmārs Blumbergs
Fotogrāfs Andrejs Grants
Sērijas grāmatu paraugmakets izgatavots izdevniecībā «AGB»[®]

© Izdevniecība «AGB»[®], 1997
© Ilmārs Blumbergs, mākslinieciskais iekārtojums, 1997

ISBN 9984-9169-6-0

98-4
L 13

L
301

Entonijs D. Smits

NACIONĀLĀ IDENTITĀTE

IZDEVNIECĪBA AGB®
1997

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~98-1584~~

03 000 32 392

Savu pirmo zinātnisko grādu klasiskajās valodās un filozofijā Entonijs D. Smits ieguva Vodhema koledžā Oksfordā, socioloģijas maģistra un doktora grādu – Londonas Ekonomikas augstskolā. Viņam ir arī mākslas vēstures zinātņu doktora grāds, ko viņš aizstāvējis Londonas Universitātē. E. D. Smits ir socioloģijas profesors Londonas Ekonomikas augstskolā un Londonas Universitātē.

E. D. Smits izdoto darbu sarakstā ir «Nacionālisma teorija» (1971, otrais izd. – 1983), «Sociālo pārmaiņu koncepts» (1973), «Nacionālisms divdesmitajā gadsimtā» (1979), «Etniskā atdzimšana» (1981), «Valsts un nācija trešās pasaules zemēs» (1983) un «Nāciju etniskie pirmavoti» (1986). E. D. Smits raksta grāmatu par mākslu un patriotismu 18. gadsimta beigās Lielbritānijā un Francijā.

SATURA RĀDĪTĀJS

Ievads	6
I nodaļa. Nacionālā identitāte un citas identitātes	9
II nodaļa. Nacionālās identitātes etniskā bāze	28
III nodaļa. Nāciju izcelšanās	52
IV nodaļa. Nacionālisms un kultūras identitāte	79
V nodaļa. Nācijas pēc projekta?	105
VI nodaļa. Separātisms un daudznacionālisms	128
VII nodaļa. Viņpus nacionālās identitātes?	147
Noslēgums	178
Piezīmes	180
Bibliogrāfija	194
Īss alfabētiskais rādītājs	210
Pēcvārds	216

IEVADS

Šīs grāmatas mērķis ir bez jebkādiem aplinkiem iepazīstināt lasītājus ar nacionālo identitāti kā sabiedrisku parādību, noskaidrot, kas tā ir, kā rodas un kādas sekas izraisa. Mūsdienās, kad visā pasaulē atsākušies nacionālisma uzplūdi, jo sevišķi Padomju Savienībā un Austrumeiropā, konseptīvs pārskats par nacionālajām parādībām ir īsti savlaicīgs. Pagaidām šajā nozarē vienīgi daži plašāki apcerējumi sniedz kaut ko vairāk, nevis tikai pārlūko nacionālisma vēsturi. Tajā pašā laikā etniskā atdzimšana Rietumos ir pievērsusi gan sabiedrības, gan akadēmisko aprindu uzmanību etniskā nacionālisma izvirzītajām problēmām, un šajā jomā notiek nozīmīga intelektuāla un politiska diskusija. Līdzīgi etnicitātes pētījumi Ziemeļamerikā arī ir stimulējuši interesi par polietnisko valstu problēmām visā pasaulē.

Šī grāmata ir mēģinājums sniegt nacionālās identitātes vēstures socioloģiju, un manā darbā «Nāciju etniskie pirmavoti» (1986) iedibinātos konceptus tā attiecina galvenokārt uz mūsdienu nāciju un nacionālisma pasaules pirmo moderno periodu. Grāmatas pamatpostulāts ir tāds, ka nācijas un nacionālismu mēs nedrīkstam izprast vienkārši kā ideoloģijas vai politikas formu, ka nācijas un nacionālisms jātraktē arī kā kultūras fenomeni. Vārdu sakot, nacionālisms, šī ideoloģija un kustība, nesaurājami jāsaista ar nacionālo identitāti, kas ir daudzdimensiju koncepts, un jāpaplašina, lai tajā iekļautos arī īpaša valoda, nacionālās jūtas un simbolika.

Kaut arī analīzes gaitā nacionālisma ideoloģisko kustību ir nepieciešams nošķirt no nacionālās identitātes – daudz plašākas parādības, mēs nemaz nevaram sākt izprast tāda politiska spēka kā nacionālisma milzīgo varu un pievilcību, neizdarot savu analīzi izvērstākā perspektīvā, kuras fokuss ir nacionālā identitāte, kas traktēta kā kultūrsabiedrisks fenomēns.

Šāda pieeja savukārt ir saistīta ar nacionālo identitāšu pamatu un rašanās vēstures socioloģiju. Tas nozīmē, ka vispirms mums ir jāaptver

moderno nāciju pirmsmodernie veidojumi un jāsaieta nacionālā identitāte un nacionālisms ar etniskās identitātes un kopienas problēmām.

Tā kā dažus no šiem jautājumiem cituviet jau esmu iztirzājis, šeit es nolēmu sniegt pats savas atziņas par to, kā no pirmsmodernās *ethnie* secīgi izaug modernās nācijas un ar kādiem līdzekļiem tās ir radītas un izveidotas. Par etnicitāti ir sarakstīta plaša literatūra, kurā autori apstrīd cits citu; es tai šeit esmu vien pieskāries [īpaši sk. esejas – *Taylor and Yapp* (1979) un *Stack* (1986), tāpat arī *McKay* (1982) un *A. D. Smith* (1988a)].

Šajā grāmatā esmu pievērsies galvenokārt četriem jautājumiem. Pirmais – nacionālās identitātes raksturojums pretstatā citām kultūrkollektīvajām identitātēm. Otrais – dažādu etnisko pamatu loma moderno nāciju tapšanā, kā arī nāciju parādīšanās sākumposms mūslaiku Eiropā. Trešais – nacionālisma ideoloģijas un simbolikas dažādība, tās ietekme uz teritoriālo un etniski politisko identitāšu veidošanos. Un pēdējais jautājumu loks – atšķirīgu nacionālās identitātes modeļu politiskie rezultāti, šie modeļi kā potenciāli etnisko konfliktu izraisītāji un iespējas aizstāt identitātes un ideoloģiju, kas tik bieži rada vietēja mēroga nestabilitāti, ar kaut ko citu.

Nacionālisms varbūt rada visneatvairāmāko identitātes mītu mūsdienā pasaulē, bet šis mīts ikreiz ir citāds. Kā tipisku politiskās kopības pamatu nacionālās identitātes mīti min vai nu teritoriju, vai senčus (vai arī kā vienu, tā otru), un šīs atšķirības ir nozīmīgas, lai gan bieži ignorēts nestabilitātes un konfliktu avots visās pasaules malās. Tā nepavisam nav sagādīšanās, ka ļoti daudzus nežēlīgus un ilgstošus «internacionālus» konfliktus izraisa nesamierināmas nacionālo identitāšu pretenzijas un koncepcijas. Izprast šīs idejas un pretenzijas ir vitāli svarīgi, ja mēs vispār jebkad gribam šādus konfliktus darīt paciešamākus – nemaz nerunājot par to, ka varētu tos atrisināt, – un radīt patiesi internacionālu sabiedrību [par to sk. brīnišķīgu darbu – *Mayall* (1990)].

Lūk, tas arī nosaka šīs grāmatas saturu un plānojumu. Sākumā es piešķāros dažādiem kultūrkollektīvās identitātes paveidiem, lai īpaši izceltu nacionālās identitātes raksturlielumus. Otrajā nodaļā apskatīti moderno nāciju etniskie pamati un identificētas to īpatnības, virzītie spēki un dzīvotspēja. Trešajā nodaļā izpētīti divi galvenie nāciju rašanās ceļi un uzdots jautājums, kāpēc pirmās modernās nācijas attīstījās Rietumos. Kontrasts starp zemāko slāņu un nomaļu etnisko grupu birokrātisko inkorporāciju, ko realizē stipras aristokrātisko etnisko kopienu izveidotās valstis, un «tautas» mobilizēšanu, ko nacionālajās etniskajās kopienās veic

intelektuāli un profesionāli, pirmoreiz atklājas modernās Eiropas veidošanās laikā. Tomēr drīz vien tas parādās arī citos kontinentos un kļūst par pastāvīgu modernās pasaules kultūras un politikas sastāvdaļu.

Ceturtnā nodaļa iepazīstina ar nacionālisma kā ideoloģijas, valodas un nacionālo jūtu konceptu, izceļot nacionālās identitātes simbolus, ceremonijas un ierāžas un atdalot teritoriālo nacionālismu no etniskā nacionālisma. Valodas un ideoloģijas aspektā nacionālisms parādījās 18. gadsimtā Eiropā, un tāpēc ir nepieciešams īsumā izpētīt tā ieguldījumu kultūrā un intelektuāļu lomu nacionālisma izcelsmē.

Piektajā un sestajā nodaļā savukārt izziņāts, kā veidojies nacionālās identitātes teritoriālais un etniskais modelis un šo modeļu ietekme uz politiku dažādās pasaules malās. Piektajā nodaļā parādīts, kā no kādreizējam impērijām un kolonijām rodas teritoriālas politiskās sabiedrības un kā intelīģence palīdz veidot «pilsoniskās nācijas» pēc iepriekš izstrādāta projekta. Sestā nodaļa izseko atkārtotiem tautas «etnonacionālisma» viļņiem 19. gadsimtā Austrumeiropā un Vidējos Austrumos, 20. gadsimtā Āfrikā un Āzijā, kā arī Eiropā un Padomju Savienībā – kopš 20. gadsimta sešdesmitajiem gadiem. Visos šajos gadījumos izaicinājumu pastāvošajai valstiskajai iekārtai meta cits citam līdzīgi «vietējās mobilizācijas» procesi – tautas mobilizēšana ar vietējās kultūras palīdzību un vietējās kultūras ietvaros, tie izraisīja spēcīgu etniskās atdalīšanās un iredentisma kustību, kaut arī kustības formas ir atšķirīgas un to darbības laiks nesakrīt.

Pēdējā nodaļā aplūkota neparastas «postnacionālas» pasaules iespējamība, pasaules, kurā nav nacionālisma un varbūt nav arī nāciju. Tā kā daudznacionālās korporācijas pašreizējā laikposmā tiek ierobežotas, valstu bloki drūp un izirst un notiek globālo komunikāciju tīklu nacionalizēšanās, izredzes pārvarēt nacionālismu rādās visai bēdīgas. Un tomēr dažādu «pan»nacionālismu paspārnē iezīmējušās reģionālās asociācijas varētu iezvanīt jaunu kolektīvās identifikācijas līmeni, vismaz šur un tur uz zemeslodes.

Tas droši vien būs gausa attīstības process ar mainīgām sekmēm. Mēs tikai ar zināmu pārliecību varam sacīt, ka pārredzamā perspektīvā nacionālā identitāte un nacionālisms laikam gan saglabās savu varu, zels un plauks. Tāpēc mums ir vitāli nepieciešams vēl labāk izprast šādu globālu situāciju un tik eksplozīvu spēku.

Entonijs D. Smits

Londonas Ekonomikas augstskola

1990. gada 21. martā

I nodaļa

NACIONĀLĀ IDENTITĀTE UN CITAS IDENTITĀTES

Četrsimt divdesmit devītais gads pirms Kristus iezīmēja pavērsieni Atēnu pilsētvalstī. Šajā gadā Perikls, kas Atēnās bija valdījis trīs gadu desmitus, nomira buboņu mēra epidēmijā, kura pilsētu pārvērtā postajā. Kopš tā laika Atēnu vara acīm redzami sāka iet uz norietu.

Tajā pašā gadā Sofokls uzveda savu traģēdiju *Oedipus Tyrannos* («Valdnieks Oidīps»), kuru daudzi atzīst par viņa izcilāko darbu. Dažreiz to uzskata par dramaturga brīdinājumu saviem tautiešiem – cik lielu postu spēj izraisīt iedomīga lepnība un vara, taču daiļdarba galvenā tēma ir cilvēka identitātes problēma.

Luga sākas ar mēra epidēmiju. Taču mēris ir piemeklējis nevis Atēnas, bet gan Tēbas. Drīz vien mēs uzzinām, ka sērgu ir uzsūtījuši dievi, jo palikusi neatklāta kāda pirms gadu desmitiem izdarīta slepkavība – nonāvēts Tēbu valdnieks Lājs. Drīz pēc šīs slepkavības pa Delfu ceļu Tēbās ierodas Oidīps un, atminējies sfinksas miklas, atpestī pilsētu no šausmām un bailēm. Oidīps kļūst par valdnieku, apprec nogalinātā valdnieka atraitni Iokasti, un tā viņam dzemdē četrus bērnus – divus dēlus un divas meitas.

Lugas sākumā Oidīps apsola atklāt nekādu garu, kas uzsūtījis Tēbām buboņu mēri, un izraidīt to no pilsētas. Valdnieks liek atvest neredzīgo pareģi Teiresiju, bet Teiresijs tikai miklaini atbild, ka Oidīps pats ir šīs zemes kauna traips, no kura jāatbrivojas. Valdniekam rodas aizdomas, ka sadomāt šādu apsūdzību pareģi pamudinājis Iokastes brālis, viltīgais Kreonts. Bet Iokaste novērš domstarpības starp savu brāli un valdnieku, pastāstīdama, ka viņas vīru Lāju nokāvuši laupītāji «kaut kur tālās trejceļēs». To dzirdot, Oidīpam atmiņā uzzibsnī kāda sadursme, kurā viņš

nogalina vairākus nepazīstamus vīrus. Viens no viņiem tomēr paliek dzīvs un, atgriezies Tēbās, izlūdzas, lai viņu laiž prom no pilsētas par ganu. Iokaste neiebilst. Nu Oidips grib noskaidrot, kas tad īsti noticis ar Lāju.

Ierodas sūtnis no Korintas un atnes vēsti, ka miris šīs pilsētas valdnieks Polibs, Oidipa tēvs. Izdzirdis šo ziņu, Oidips pastāsta, kāpēc viņš pirms tik daudziem gadiem atstājis Korintu, lai nekad vairs tur neatgrieztos. Tas noticis Delfu orākula pareģojuma dēļ: pareģojums vēstījis, ka viņš nokaus savu tēvu un apņems par sievu savu māti. Tāpēc viņš joprojām nevar atgriezties Korintā, jo baidās, ka apprecēs savu māti Meropi.

Bet Korintas vēstnesis sagādā valdniekam īstu pārsteigumu. Izrādās, Oidips nebūt nav Korintas valdnieka un valdnieces dēls. Viņš bijis atradenis, kas atdots karaļpārim, jo viņiem pašiem bērnu nav bijis, un atradeni valdniekiem dāvinājis viņš pats, Korintas sūtnis, kad vēl bijis jauns un ganījis aitas Kitairona kalnos. Ja viņš toreiz nebūtu paņēmis zēnu no sava kaimiņa Tēbu gana, Oidips kalnos zem klajas debess aizietu bojā – viņa kājiņas bija pietūkušas no ādas saitēm, kas izvērtas caur pēdiņām, un sakarā ar to viņš ieguva vārdu Oidips (Tūskkājis). Kurš tad ir tas Tēbu gans un kur viņš dabūjis zēnu ar caurdurtajām pēdiņām? Iokaste ir aptvērusi drausmīgo patiesību un lūdzas, lai Oidips liek mierā pagātni, bet viņš tam nepiekrīt. Oidips grib noskaidrot, «kas viņš ir». Iokaste aizskrien prom un pakaras. Oidips aizrautīgi paziņo:

«Lai vērsas viss, kā grib, bet savu cilti es,
Pat ja tā necila, nu gribu izzināt.
Kā sievietes mēdz sieva allaž dižoties,
Tai tāpēc būs par manu necilibu kauns.
Bet man – es vienmēr bijis laimes lolojums –,
Man patiesības vārds gan godu neatņems.
Jā, laime māte man, un laika ritumā
Gan esmu bijis nabadzīgs, gan arī dižs,
Un, tādu radu būdams, palikšu tas pats.
Kāpēc man tālab savu cilti nepētīt?»¹

Nu iaved Tēbu ganu. Izrādās, šis ir tas pats vīrs, kurš izbēdzis no nāves, kad tika nogalināts Lājs, un tieši tas pats cilvēks, kurš pirms daudziem gadiem Kitairona kalnu ganībās atdevis zēnu Korintas sūtnim, nevis lāvis tam nomirt zem klajas debess. Sākumā negribīgi, pēc tam, aizvien lielāku baiļu pārņemts, Tēbu gans atklāj patiesību: viņš ir baudījis pilnīgu Lāja un

Iokastes uzticību, valdnieki iespieduši viņam rokās puisēnu, lai aiznes un pamet to Kitairona kalnos; tas darīts kaut kāda pareģojuma dēļ, zēns bijis Lāja un Iokastes dēls...

Oidips aizsteidzas, atrod Iokasti guļamistabā pakārušos un izdur sev acis. Viņa atlikusī dzīve viņam kļūst viens vienīgs un nebeidzams sava dīvainā likteņa izpētes ceļš, kas aizsākas Tēbās, tad turpinās izsūtījumā kopā ar Antigoni, līdz beidzot Eimenīdu svētbirzi Kolonā, Atēnu pievārtē, atveras zeme un apriņģis grēcinieku, un ar savu aiziešanu Oidips uz mūžīgiem laikiem lej svētības gaismu pār Atēnām. Tāda bija senā dramaturga pēdējā doma pašā garā mūža norietā 406. gadā pirms Kristus.²

DAUDZAS UN DAŽĀDAS IDENTITĀTES

Sofokla traģēdijā tvertas daudzas tēmas, turklāt ne jau vienā līmenī vien. Taču pār lugas darbību kā tumšs mākonis savelkas identitātes jautājums, cilvēka kolektīvās un individuālās identitātes problēma. «Es izpētišu, kas es esmu»: savas patības izzināšana ir lugas dzinēj spēks un darbības iekšējā jēga. Bet ikviena «patība», ko Oidips atklāj, ir arī sabiedriskā patība, noteikta kategorija un funkcionāla loma – pat tad, ja konkrētajā gadījumā ar Oidipu tā izrādās kļūdaina. Tikai pēc tam, kad Oidips satriekts ir atklājis, «kas viņš ir», valdnieks sāk apjaust sava likteņa jēgu. Viņš nepavisam nav panākumiem bagāts valdnieks, nav ne normāls vīrs, ne tēvs, ne arī šīs pilsētas glābējs. Viņš secīgi kļūst gan par kauna traipu, gan slepkavu, gan zemas kārtas vergu, gan ārvalstnieku, gan laimes lutekli. Tikai pašās beigās valdnieks ierauga to, ko, pat redzīgs būdams, nespēja «ieraudzīt» un ko ir prātis saskatīt vienīgi aklais pareģis Teiresijs. Un Oidips kļūst par vēl vienu Teiresiju, par vēl vienu aklu pareģi, kas ar savām ciešanām, ar savu neatkārtojamo likteni spēj glābt un dziedināt citus.³

Sofokla drāmā Oidips iziet cauri veselai īstenības kategoriju un funkcionālu lomu virknei. Šīs funkcionālās lomas un kategorijas vienlaikus ir tās pašas daudzum daudzās kolektīvās identitātes, kas bija tik labi pazīstamas 5. gadsimta grieķiem. Pat tad, ja senie grieķi nebūtu zinājuši, kas ir valdnieku kārta un slepkavības, viņi tomēr labi saprata, cik svarīga ir šādu lietu simboliskā un mītiskā jēga. Pats Oidipa svešādaļais liktenis savā galīgajā konsekvencē darīja tuvas un viegli saprotamas tās viltus funkcionālās lomas, ko viņš uzņēmas citu pēc citas.

Tāpat kā citi varoņi, kuru neatkārtojamos veikumus atainojuši Atēnu traģēdijas meistari, arī Oidips pārstāvēja parastu cilvēku, kas nonācis ne-parastos apstākļos un izceļas ar unikālu likteni. Valdnieks skatāms kā parasts cilvēks tajā ziņā, ka viņa funkcionālās lomas (pirms viņš noskaidro savu izcelsmi) aptver jo daudzas un dažādas kolektīvās identitātes un to «dzīvesvietas». Oidipam, tāpat kā citiem, piemīt vesela virkne šādu funkcionālu identitāšu – viņš ir tēvs, vīrs, valdnieks, pat varonis. Šīs sabiedriskās funkcionālās lomas un kultūras kategorijas lielos vilcienos arī veido Oidipa individuālo identitāti; vismaz tā izskatās līdz brīdim, kad atklājas patiesība. Un tad viņa pasaule tiek apvērsta kājām gaisā, un nupat minētās valdnieka identitātes izrādās liekulīgas un neīstas.

Stāsts par Oidipu kontrastaini un spilgti izgaismo cilvēka identitātes problēmu. Tas parāda, ka cilvēka patību veido daudzas un dažādas identitātes un funkcionālās lomas – ģimeniskās, teritoriālās, šķiriskās, reliģiskās, etniskās, kā arī viņa dzimuma noteiktā loma. Šis stāsts atklāj arī to, kādā veidā katra no šīm identitātēm sakņojas cilvēka šķiriskajā piederībā, kura var mainīties un kuru var pat atcelt un likvidēt. Uzzinājuši, kas Oidips ir pēc izcelsmes, mēs mācāmies saprast, ka mūsu materiālā pasaule saskaras un ir saistīta ar kādu citu neredzamu pasauli un ka šī neredzamā pasaule apvērš otrādi materiālās pasaules sabiedriskās kategorijas un sagrauj visas labi zināmās identitātes.

Kas ir tās kategorijas un funkcionālās lomas, no kurām veidojas ikviena indivīda patība?

Visnepārprotamākā un fundamentālākā ir dzimuma kategorija. Ja dzimums nav mainīgs, cilvēku iedalījums pēc dzimuma ir vispārējs un visaptverošs. No klasifikācijas pēc dzimuma izriet arī citas atšķirības un pakļautības. Ar daudziem netveramiem, kā arī gluži atklātiem paņēmieniem dzimums definē mūs pašus, tāpat bieži vien nosaka, kas mums ir izdevīgi un kā dzīvē gūt gandarījumu. Tajā pašā laikā tieši dzimumatšķirību vispārējais un visaptverošais raksturs padara tās par amorfu un potenciālu vāju pamatu, lai uz tā varētu notikt kolektīva identificēšanās un mobilizēšanās. Lai gan dažās zemēs plašu izplatību guvis feminisms, tomēr dzimuma identitāte, kas aptver visu planētu, katrā ziņā ir vairāk izplatīta un pati par sevi daudz labāk saprotama nekā citas kolektīvās identitātes formas mūsdienu pasaulē. Tiem, kas sašķēlušies pēc dzimuma, – tādi var būt izkaisīti pa visu zemeslodi, sadalīti šķiriski, izmēti sikās kopienās pēc etniskās piederības, ja tie grib iespaidot kolektīvo apziņu un kopdarbību, jāpievienojas citām, daudz ciešāk saliedētām identitātēm.⁴

Otrkārt, teritorijas jeb dzīvestelpas kategorija. Vienlīdz izplatītas ir lokālās un reģionālās identitātes, it īpaši senatnē un viduslaikos. Turklāt lokālismam un reģionālismam itin kā piemīt tā vienojošā un saliedējošā kvalitāte, kādas parasti trūkst cilvēku iedalījumam pēc dzimuma. Taču šķietamība nereti apmāna acis. Reģioni itin viegli sasšķelas sīkākās lokālās vienībās, un lokālās vienības var itin viegli saīrst atsevišķās apdzīvotās kolonijās. Spēcīga un saliedēta reģionālā kustība, tāda kā Lielās franču revolūcijas laikā Vandejā, sastopama ļoti reti; bet pat šajā gadījumā vandējiešu kustība smēļ savu spēku laikam gan tikpat daudz no ideoloģijas, kā no ekoloģijas. Citos līdzīgos gadījumos «reģionālisms» lielākoties nespēj saliedēt un mobilizēt iedzīvotājus ar visām viņu atšķirīgajām sūdzībām, aizvainojumiem un unikālajām problēmām. Turklāt ģeogrāfiski reģionu kontūras grūti noteikt, tiem bieži vien ir vairāki centri un to robežas visai izrobotas.⁵

Trešais kolektīvās identitātes veids ir sociālekonomiskā identitāte, sabiedriskās šķiras kategorija. Oidipa bailes, ka viņš varētu izrādīties «dzimis vergs», atspoguļo seno grieķu bailes no verdzības un nabadzības – tās ir baismas, kas nereti pāraugušas politiskā spēkā un rīcībā pat vēl tad, kad verdzību bija nomainījusi dzimtbūšana. Pēc Marksa socioloģijas, šķira ir visaugstākā, patiesi vienīgā būtiskā kolektīvā identitāte un vienīgais īstais vēstures dzinējspēks. Noteiktas sabiedriskās šķiras – visādu tipu aristokrātija, buržuāzija, proletariāts – laiku pa laikam ir bijušas par cēloni un pamatu izšķirošai politiskai un militārai darbībai. Laiku pa laikam, bet ne vienmēr un pat ne pārāk bieži. Vienota «aristokrātijas» uzstāšanās nav nemaz tik parasta parādība kā šķelšanās pašas aristokrātijas iekšienē. Kādas nacionālās buržuāzijas atsevišķu daļu un grupu sadursmes nepavisam nav neparastas, sākot jau ar to pašu Lielo franču revolūciju, – nemaz nerunājot par konfliktiem starp dažādu nāciju buržuāzijām. Attiecībā uz strādnieku šķiru ir jāteic, ka mīts par proletariāta internacionālo brālību ir pieņemts un atzīts visai plaši; bet savukārt tikpat nozīmīgs un izplatīts ir mīts par strādnieku vienotību atsevišķas nācijas ietvaros, jo strādnieki ir sasķelti pēc rūpnieciskās ražošanas nozarēm un sava aroda meistarības līmeņa. Strādnieku revolūcijas ir gandrīz tikpat reta parādība kā zemnieku revolūcijas; kā vienā, tā otrā gadījumā parasti tie ir atsevišķi, lokāli dumpji un sacelšanās.⁶

Uzskatīt kādu sabiedrības šķiru par noturīgas kolektīvās identitātes pamatu apgrūtina tas, ka šķiras emocionālā pievilcība ir ierobežota un tai trūkst kultūras dziļuma. Vai nu mēs definējam «šķiru» pēc Marksa – kā

ražošanas līdzekļu sastāvdaļu, vai pēc Vēbera – kā cilvēku masu ar vienādām iespējām izdzīvot darba tirgū, tomēr ikviens mēģinājums izmantot šķiru par cilvēku identitātes un kopības izjūtas pamatu atduras pret skaidri redzamiem ierobežojumiem. Gluži tāpat kā sadalījums pēc dzimuma, arī šķiras parasti aptver pārlietu plaši izkliedētas teritorijas. Šķiras turklāt ir ekonomiski ieinteresētas kategorijas, un šā iemesla dēļ tās laikam gan tiekšies sašķelties sīkākos veidojumos atkarībā no ienākumu un arodmeistariības līmeņa. Turklāt ekonomiskie faktori laika gaitā ir pakļauti straujām svārstībām; tātad izredzes saturēt kopā ekonomiski atšķirīgas iedzīvotāju grupas uz šķiru balstītā sabiedrībā droši vien būtu visai niecīgas. Ekonomiska rakstura savtīgums nemēdz būt kolektīvās identitātes veidmateriāls.

Pastāv vēl kāds šķiriskās identitātes aspekts, kas, no vienas puses, veicina, no otras puses, traucē stabilas sabiedrības veidošanos. «Šķira» – tā ir sabiedrisko attiecību izpausmes forma. Noteiktā sabiedriskajā formācijā parasti ir divas vai vairākas savstarpēja konflikta attiecībās esošas šķiras; šis konflikts saasina atšķirības starp šķirām, tātad jo asāk izceļ šķiru identitāti – to parādījuši strādnieku šķiras kultūras pētījumi Lielbritānijā. Tajā pašā laikā, saskaņā ar definīciju, šādas šķiru identitātes aptvers tikai kādu noteiktas teritorijas iedzīvotāju daļu. Ja parādītos ietilpīgāka kolektīvā identitāte, kas aptvertu visus noteiktas teritorijas iedzīvotājus, tai vajadzētu būt pavisam citādi nekā uz šķiru un ekonomisko ieinteresētību balstītai identitātei. Šādas plašāk atvērtas kolektīvās identitātes var pat apstrīdēt nesalīdzināmi striktāk ierobežotās šķiriskās identitātes, var pat, iespējams, iedragāt tās un sašķelt, aicinot pievērsties gluži atšķirīgiem klasifikācijas kritērijiem.

Tiesi tā nereti arī ir noticis. Gan reliģiskās, gan etniskās identitātes ir tiekušās iekļaut pašradītajās kopienās vairāk nekā vienu šķiru vien. Visur, kur reliģiskās kopienas centās kļūt par baznīcām, tās ir apelējušas pie itin visiem kādas konkrētās teritorijas iedzīvotāju slāņiem un pat vērsušās ar savu aicinājumu pāri etniskajām robežām. Reliģisko kopienu misija ir vai nu nacionāla rakstura vai vispārcilvēciska. Tā nekad nav vērsta uz atsevišķu šķiru kā tādu, pat tajos gadījumos ne, kad konkrētā reliģija ir gatavota kādai īpašai šķirai vai savos pirmsākumos bijusi orientēta uz kādu atsevišķu sabiedrības slāni. Mazdakisma kustība Sasanīdu Persijā 5. gadsimtā neapšaubāmi cīnījās par taisnīgu attieksmi pret tautas zemākajiem slāņiem, taču principā veica vispārcilvēcisku misiju. Tāpat anglikānisms 18. gadsimtā Anglijā glabāja un sargāja galvenokārt augstāko un vidējo

slāņu intereses, lai gan principā bija pieejams ikvienam anglim. Daudzie un dažādie «šķiras reliģijas» veidi, ko pamanījis Vēbers, rosina domāt, ka šķiriskās un reliģiskās identitātes ir savstarpēji cieši saistītas un itin bieži viena identitāte «pārslid» otrā identitātē.⁷

Un tomēr «reliģiskā identitāte» pretstatā «sabiedriskās šķiras» identitātei balstās uz pilnīgi citādiem kritērijiem un izriet no gluži atšķirīgām cilvēka darbības sfērām un vajadzībām. Jaievēro, ka šķiras identitāti rada ražošanas un darījumu joma, bet reliģisko identitāti veido cilvēku savstarpējie sakari un sabiedriskā darbība. Reliģiskās identitātes balstās uz kultūras un tās sastāvdaļu – nereti parazīs un rituālos kodētu vērtību, simbolu, mītu un tradīciju – noregulēšanu un saskaņošanu. Tālab šīs identitātes allaž ir centusās sakļaut vienotā ticīgo kopībā itin visus, kas jūt, ka savā sirdī piekrīt un līdz ar citiem atzīst noteiktus simboliskus kodus, vērtību sistēmas, ticības tradīcijas un rituālus, tajā skaitā arī atsaukšanos uz pārjuteklisko realitāti – lai cik tā bezpersoniska – un specializēto organizāciju neizdzēšamo ietekmi – lai cik tā vāja un nemanāma.⁸

Reliģiskās kopienas bieži vien ir cieši saistītas ar etniskajām identitātēm. Lai gan «pasaules reliģijas» tiecas soļot pāri etniskajām robežām un tās likvidēt, reliģiskās kopienas lielākoties sakrīt ar etniskajām grupām. Klasiski šādas sakritības piemēri ir armēņi, ebreji un Amharas monofizīti, tāpat arī kopti, pirms arābi iekaroja Ēģipti. Saītes starp etniskajām un ticības kopienām var būt pat vēl ciešākas. Reiz nodibināta tīri reliģiska kopiena var galu galā pārtapt absolūti noslēgtā etniskā kopienā. Drūzi, musulmaņu atkritēju sekta, kas dibināta Ēģiptē un tur vajāta, pārcēlās uz nocietinājumiem Libānas kalnos, kur pašā 11. gadsimta sākumā apmēram desmit gadus ilgā periodā laipni uzņēma savās rindās gan persiešus, gan kurdus, gan arī arābus. Taču pēc pēdējā lielā drūzu mācītāja Baaldīna nāves (1031. g.) prozelītu vervēšana apsika. Kopienas locekļu skaits vairs nepalielinājās un sastinga, drūzi visvairāk baidījās, ka no ārienes ienāks viņu ticības apkarotāji. Kopienā nevienu vairs neuzņēma un ticīgajiem to pamest aizliedza. Drīz vien drūzi kļuva tikpat kā jaunizveidojusies sabiedrība ar savu teritoriju. Tāpēc šodien būt drūzām nozīmē piederēt pie «etno-reliģiskas» kopienas.⁹

Daudzas etniskās minoritātes arī tagad cieši turas pie savas reliģijas un saglabā savu simboliku. Katoļi un protestanti Ziemeļrijā, poļi, serbi un horvāti, maronīti, sikhi, sinhalieši, karenī un Persijas šīti – tās ir tikai dažas no daudzajām etniskajām kopienām, kuru identitāte sakņojas reliģisko kritēriju savdabībā. Arī šajā gadījumā, kā parāda Džons Ārmstrongs, itin

viegli ir «pārslidēt» no viena identitātes varianta otrā un viena identitāte var daļēji sakrist ar otru identitāti. Reliģiskās un etniskās identitātes dubultapļi cilvēces vēsturē lielākoties ir atradušies pavisam tuvu viens otram, ja ne pilnīgi noseguši viens otru. Ikvienai tautai senatnē bija paši savi dievi, svētie teksti, rituāli, priesteri un dievnami, jā, pat tajos gadījumos, kad minoritātes vai zemkopju grupas varēja piedalīties arī dominējošās valdnieku reliģiskās kultūras pasākumos. Pat agro viduslaiku Eiropā un Vidējos Austrumos pasaules reliģijas – islams un kristietība – dažkārt sašķēlās etniski norobežotās baznīcās un sektās; tā notika ar armēņiem un koptiem un vēlāk – ar Persijas šītiem. Lai gan nav iespējams droši secināt, ka šādām norisēm ir etniski cēloņi, tomēr daudz netiešu pierādījumu liek domāt par nesaraujamu saistību starp etniskās identitātes veidiem, etnisko šķēlšanos un etniskajām kopienām, turklāt pat pasaules reliģiju iekšienē.¹⁰

Tomēr, spriežot analītiski, šīs divas kultūrtaipa kolektīvās identitātes ir pilnīgi skaidri jānošķir viena no otras. Reliģiska kopiena galu galā var sašķelt etnolingvistisku populāciju; tā ir noticis ar šveiciešiem un vāciešiem, kā arī Ēģiptē. Reliģiskā sašķeltība uz ilgiem laikiem aizkavēja stipras un noturīgas etniskās apziņas mošanos šo zemju iedzīvotājos, līdz beidzot nacionālisma laikmetam izdevās saliedēt sabiedrību uz gluži jauna – politiska pamata. Lai gan pasaules reliģijas, tādas kā budisms un kristietība, var pielāgot jau pastāvošajām etniskajām kopienām, ko tās savukārt pēc tam sacementē, kā tas notika Šrilankā un Birmā, taču šīs reliģijas tikpat labi var palīdzēt izšķīdināt etniskās īpatnības, kā to pieredzēja vairākas barbaru tautas, kad pieņēma kristietību un saplūda ar kaimiņciltīm; šāds liktenis piemeklēja angļus, sakšus un jitus Anglijā.¹¹

Nākamajā nodaļā es analizēšu tās īpatnības, kas etnisko identitāti atšķir no pārējām identitātēm, arī no reliģiskās identitātes. Toties šobrīd vairāk jāuzsver līdzības un sakritības, kādas piemīt gan reliģiskajai, gan etniskajai identitātei. Abas šīs identitātes nosaka vieni un tie paši kultūrtaipa klasifikācijas kritēriji. Bieži vien šīs identitātes sedzas un stiprina viena otru. Un, darbojoties gan atsevišķi, gan abas kopā, tās spēj mobilizēt un ilgi balstīt stabilas iedzīvotāju kopienas.

«NACIONĀLĀS» IDENTITĀTES KOMPONENTI

Viena no kolektīvās identitātes formām, kas ir tik nozīmīga un plaši pazīstama mūsdienās, tikpat kā nav minēta Sofokla tēbiešu drāmās. Kaut arī dažkārt šo traģēdiju intriga ir atkarīga no konfliktiem starp grieķu pilsētām, tajās nekad netiek izvirzīts jautājums par «nacionālo» identitāti. Oidipam piemīt visdažādākās identitātes, bet neviena no tām nekad nav «ārziemnieciska» (t.i., negrieķiska). Kolektīvie konflikti to visasākajā izpausmē senajā Grieķijā bija kari starp pilsētvalstīm un to valdniekiem. Vai tas neatpoguļoja senās Grieķijas patieso situāciju 5. gs. pirms Kristus?

1908. gadā Fridrihs Maineke nošķīra pasīvo kultūrsabiedrību *Kulturnation* no *Staatsnation* – aktīvas, savu likteni izlemstspējīgas valsts nācijas. Mēs varam nepiekrīst tam, kā tiek lietoti šie termini, patiesām – mēs varam distancēties no pašiem šiem terminiem, taču nāciju iedalījums ir pamatots un īsti vietā. Senajā Grieķijā nekāda «nācija» politiskajā aspektā nepastāvēja, bija vienīgi pilsētvalstu kopums, un katra no tām greisirdīgi sargāja savu neatkarību. Kultūras aspektā tomēr pastāvēja noteikta seno grieķu kopība – Hellāda, un, piemēram, Perikls to varētu uztvert kā politisku karaļvalsti – parasti gan Atēnu pilsētvalsts interesēs. Citiem vārdiem, mēs varam runāt par grieķu kultūras un etnisko kopību, nevis par seno grieķu «nāciju».¹²

Šāds atzinums mudina domāt, ka neatkarīgi no tā, ko mēs saprotam ar «nacionālo» identitāti, šis nezināmais ir saistīts ar kaut kādu politiskās kopības izjūtu, lai cik tā nemanāma un vāja. Politiskā kopība savukārt paredz vismaz dažus kopīgus sabiedriskos institūtus un visiem sabiedrības locekļiem vienu un to pašu tiesību un pienākumu sistēmu. Tā rosina domāt arī par skaidru un noteiktu sabiedrisko telpu, pietiekami labi iezīmētu un norobežotu teritoriju, kurā šīs sabiedrības locekļi atpazīst paši sevi un kurai tie jūtas piederīgi. Tas viss lieliski atbilst filozofu domām, kad viņi definēja nāciju kā cilvēku kopumu, kas pakļauts vieniem un tiem pašiem likumiem un institūtiem un dzīvo noteiktā teritorijā.¹³

Ši, protams, ir īsti rietumnieciska nācijas koncepcija. Bet Rietumu pieredze jau arī ir atstājusi ļoti spēcīgu, patiesi noteicošu ietekmi uz mūsu koncepciju par to, kas tad ir tas veselums, ko mēs dēvējam par nāciju. Jauna tipa politika – saprāta valsts – un jauna tipa sabiedriskā kopība – teritoriāla nācija – vispirms dzimā Rietumos ciešā savstarpējā saistībā. Tās ir atstājušas neizdzēšamu iespaidu uz vēlākajām nerietumnieciskajām nācijas koncepcijām, turklāt pat tajos gadījumos, kad pēdējās novirzījās no Rietumu pirmparaugiem.

Tas būtu pūļu vērts – iztīrāt šo rietumniecisko jeb «pilsonisko» nācījas modeli siki jo siki. Pirmām kārtām tas galvenokārt ir ar telpiskumu jeb teritoriju saistīts jēdziens. Saskaņā ar šo uzskatu nācijai jāapdzīvo kompakta, skaidri noteikta teritorija. Nepieciešams, lai cilvēkiem pieder teritorija un lai cilvēki ir piederīgi teritorijai, piemēram, tādā veidā kā holandieši reiz uzskatīja sevi par atklātās jūras un okeāna radītiem ļaudīm, kas paši (burtiski) izveidojuši zemi, kura viņiem piederēja un kuru viņi bija padarījuši par savu. Taču zeme, par kuru runājam, nevar vienkārši atrasties jebkur, tas nepavisam nav jebkurš zemes gabals. Tā ir un tai ir jābūt «vēsturiskai» zemei, tai jābūt «tēvzemei», attiecīgās tautas «sūpulim» – pat tādā gadījumā kā ar turkiem, kad tā nepavisam nav sākotnējās izcelsmes zeme. Un «vēsturiskā zeme» ir tā, kuras teritorija un tauta labestīgi ietekmējusi viena otru vairāku paaudžu ritumā. Tautas tēvzeme kļūst par vēsturisko atmiņu un priekšstatu glabātavu, par vietu, kur attiecīgās tautas zintnieki, svētie un varoņi ir dzīvojuši, strādājuši, gremdējušies lūgšanās un cīnījušies. Tas viss padara tēvzemi vienreizēju un neatkārtojamu. Un «svētas» top tēvzemes upes un ezeri, krastmalas, kalni un pilsētas – tās ir godbijības un garīga pacēluma izstarotājas, kuru iekšējo jēgu spēj sajūst vien šajās vērtībās iesvaidītie, tas ir, konkrētajai nācijai piederīgie, kas paši apzinās un izprot savu individualitāti. Arī šīs zemes resursi iegūst tautas acīs īpašu nozīmi: tos nedrīkst izmantot un ekspluatēt «svešinieki». Nācījas teritorijai jāklūst pašpietiekamai. Autarķija ir tiklab tēvzemes svētuma, kā tās ekonomisko interešu aizsardzība.¹⁴

Otrs komponents ir pati ideja par to, kas ir *patria* – likumu un institūtu kopums ar vienotu politisko gribu. Tas liek radīt vismaz nedaudzus kopīgus regulatīvus institūtus, kas paustu cilvēku kopīgos politiskos uzskatus un mērķus. Patiesi, dažkārt tēvzemes ideja tiek izteikta ar augstākā mērā centralizētu un unitāru institūtu un likumu palīdzību, kā, piemēram, pēc Lielās revolūcijas Francijā, lai gan pat tur atšķirīgie, īpatnējie reģioni saglabāja savu vietējo identitāti vēl pašā 20. gadsimta sākumā. Un otra galējība – atsevišķu savrupu koloniju, reģionu un pilsētvalstu savienības, kuru federālie institūti un likumi vienlīdz paredzēti un tiek piemēroti gan vietējo, reģionālo brīvību aizsargāšanai, gan kopīgās gribas un politisko uzskatu paušanai. Šāds precīzi dokumentētu nacionālu savienību paraugs ir gan Amerikas Savienotās Valstis, gan Nīderlandes Savienoto Provincu Republika. 1579. gadā noslēgtās Utrehtas ūnijas un Nīderlandes Ģenerālstatu galvenais mērķis bija visiem spēkiem aizsargāt valsti veidojošo provinču sensenās brīvības un privilēģijas, kurām tik rupjā kārtā uzbruka Kārļa V un

Filipa II vadītā Hābsburgu centralizācijas politika. Par spīti tam, ilgajā un nežēlīgajā karā ar Spāniju dzima vienota mērķa un identitātes apziņa (gluži neatkarīgi no kalvinistu ietekmes), kas liecināja par holandiešu topošo nacionāli valstisko kopību, kaut arī tā vēl nebija sasniegta.¹⁵

Līdz ar tiesiskās un valstiskās kopības izjūtas pastiprināšanos, kā redzam, modās arī šīs sabiedrības locekļu tiesiskās vienlīdzības apziņa. Tās pilnīga izpausme ir sociologu uzskaitītie atšķirīgie «pavalstniecības» veidi, un tajā ir iekļautas civiltiesības un likumība, politiskās tiesības un pienākumi, kā arī sociālekonomiskās tiesības. Lūk, tieši likumība un politiskās tiesības arī ir tie lielumi, kurus Rietumu koncepcija uzskata par būtiskiem nācijas uzbūves modeļa elementiem. Tas nozīmē iespējami mazāk tiesību un obligātu saistību šīs sabiedrības locekļu savstarpējā saskarsmē, attiecīgi liedzot izmantot šādu tiesību un pienākumu variantu ienācējiem, kas nepieder pie šīs sabiedrības. Tas arī paredz, ka valda visiem kopīgi likumi un tie ir augstāki par vietējiem likumiem, ka ir izpildvaras iestādes šādas kārtības piespiedu nodrošināšanai, apelācijas tiesas pēdējā instance un tā tālāk. Svarīgi ir pieņemt un atzīt, ka principā visi šīs nācijas locekļi ir tiesiski vienlīdzīgi un ka bagātie un varenie, tāpat kā citi, ir pakļauti *patria's* likumiem.

Visbeidzot, bija apjauta, ka valstiskās kopienas locekļu tiesiskā vienlīdzība jau iepriekš pieņem un paredz, ka tās norobežotajā teritorijā tautas vidū, katrā ziņā tās «kodolā», pastāv noteikts vienotu garīgo vērtību un tradīciju kopums. Citiem vārdiem, nācijai obligāti nepieciešama kaut kāda vienojosa kultūra un pilsoniska ideoloģija, kopīgi centieni un sapratne, pārdzīvojumi un idejas – noteikts šo vērtību daudzums, kas cilvēkus viņu tēvzemē saliedē vienā veselumā. Nodrošināt iedzīvotāju masas vienojosu kultūru – šo darbu uztic tautas socializācijas institūtiem, jo īpaši tautas izglītības sistēmai un masu informācijas līdzekļiem. Nacionālās identitātes rietumnieciskais modelis nācijas uzskatīja par kultūrtipa kopienām, kuru locekļus apvienoja (ja ne pilnīgi vienādoja) ar vēsturi saistītās atmiņas, mīti, simboli un tradīcijas. Pat tajos gadījumos, kad valsts ļāva iecelot jaunām, ar savu vēsturisko kultūru «apaugušām» imigrantu kopienām, vajadzēja nomainīties vairākām paudzēm, līdz iecelotāju pēcnācēji ar masu nacionālās socializācijas institūtu palīdzību pilnīgi iekļāvās (jo viņi faktiski jau bija) «nācijas» locekļu pulkā un tās vēsturiski iedibinātajā kultūrā.¹⁶

Vēsturiskā teritorija, sabiedrības locekļu tiesiski politiskā kopība, tiesiski politiskā vienlīdzība, kopīgā pilsoņu ideoloģija un kultūra – tie ir komponenti, kas veido nācijas rietumniecisko standartmodeli. Ietekmējot mūsdienu pasauli Rietumu garā, šie komponenti, lai arī nedaudz pārgrozīti,

ir palikuši un saglabājuši savu būtību nerietumniecisko nacionālās identitātes koncepciju lielākajā daļā. Tajā pašā laikā ārpus Rietumu pasaules robežām parādījās diezgan atšķirīgs nācijas modelis, it īpaši Austrumeiropā un Āzijā. Vēsturiski jaunais modelis meta izaicinājumu rietumnieciskā modeļa virskundzībai un papildināja to ar jauniem un svarīgiem elementiem, kas bija labāk pieskaņoti nerietumniecisko sabiedrību visai savdabīgajiem dzīves apstākļiem un attīstības pavērsieniem.

So nerietumniecisko modeli mēs varam dēvēt par nācijas «etnisko» koncepciju. Tās galvenā iezīme ir šāda: «etniskā» koncepcija sevišķi uzsver to, kādā kopienā indivīds ir dzimis un kādā ir viņa dzimtā kultūra. Rietumnieciskā koncepcija noteic, ka indivīdam jābūt piederīgam pie kādas konkrētas nācijas, taču cilvēks pats var izvēlēties, pie kuras nācijas viņš pieder; turpretim nerietumnieciskais jeb etniskais nācijas jēdziens šādu patvaļību nepieļauj. Vai jūs paliekat un dzīvojat savā kopienā vai aizbraucat uz citurieni, organiski un nenovēršami jūs tik un tā paliekat savas dzimtās kopienas loceklis un uz visiem laikiem nēsājat šīs kopienas zīmogu. Citiem vārdiem, nācija ir pirmā un pati galvenā cilvēku kopības forma, ko nosaka viņu izcelsmes kopība.

Arī etniskajam modelim piemīt vesela virkne īpatnību. Vispirms jau acīs krīt tas, ka sevišķa nozīme tiek piešķirta cilvēka izcelsmei – vairāk varbūt iedomātai izcelsmei – un mazāka – teritorijai, kurā viņš dzīvo. Nācija tiek uztverta kā fiktīva «superģimene», un, lai pamatotu savas prasības, tā lepojas ar senču vēsturi un ģealoģiju, kuru bieži vien ir izpētījuši vietējie intelektuāļi; jo sevišķi tas vērojams Austrumeiropā un Vidējo Austrumu zemēs. Šīs koncepcijas jēga ir tā, ka konkrētā nācija var izsekot savām saknēm līdz kaut kādiem šķietami kopīgiem priekštečiem; tātad šīs nācijas piederīgie ir brāļi un māsas vai vismaz tuvi radnieki, kuru ģimeniskās saites atšķir tos no ienācējiem.

Tas, ka sevišķa nozīme tiek piešķirta iedomātām ģimeniskuma saitēm, palīdz izskaidrot spēcīgo tautas jeb tautiskuma elementu klātbūtni nācijas etniskajā koncepcijā. «Tauta», protams, figurē arī rietumnieciskajā nācijas modelī. Taču šeit cilvēki tiek tverti kā tādas politiskas kopienas subjekti, kuras locekļi ir pakļauti kopīgiem likumiem un institūtiem. Turpretim etniskajā modelī pat tad, ja tauta nemaz nav apvienota aktīvai politiskai darbībai, tā tomēr kalpo par nacionālu centienu objektu un iemieso retorisku apelācijas tiesu pēdējā instancē. Sabiedrības līderi, apelējot vienīgi pie «tautas gribas», var pamatot savu darbību un rīcību un var sakļaut vienā veselumā pilnīgi nesavienojamas iedzīvotāju grupas un šķiras, un tādējādi

etniskā koncepcija iegūst acīm redzami «starpšķirisku» un «tautisku» nokrāsu, turklāt pat tajos gadījumos, kad inteligēnce nemaz īsti nevēlas aicināt masas iznākt politiskajā arēnā. Tāpēc tautas mobilizēšanai ir svarīga morāla un retoriska, ja ne patiesi reāla loma nācijas etniskajā koncepcijā.¹⁷

Kā Rietumu pilsoniskajā koncepcijā ir ierādīta vieta likumam, tā etniskajā modelī ir iekļauta attiecīgās tautas kultūra, parasti valoda un sadzīves ierāžas. Tas notiek tāpēc, ka leksikogrāfiem, filologiem un folkloristiem ir bijusi izšķirošā loma Austrumeiropas un Āzijas agrīnā nacionālisma attīstībā. Šo speciālistu lingvistiskie un etnogrāfiskie pētījumi par «tautas» kultūras pagātni un šodienu sagādāja materiālu «topošās» nācijas kontūru iezīmēšanai, turklāt pat tajos gadījumos, kad īpaša lingvistiska atdzimšana nemaz nenotika. Izkopjot tautas vēstures, mītu un valodas tradīciju apjautu jo plašākā sabiedrībā, inteligēnce sekmīgi pamatoja un izkristalizēja iedzīvotāju vairākuma apziņā etniskās nācijas ideju pat tur, kur senās valodas šlīdēja pretī norietam, kā, piemēram, Īrijā un Norvēģijā.¹⁸

Genealogija un iedomātās izcelsmes saiknes, tautas mobilizēšana, vietējās valodas, ierāžas un tradīcijas – tādi ir nācijas alternatīvā, etniskā, modeļa uzbūves elementi, modeļa, kas atspoguļo pavisam citādu nāciju tapšanas ceļu, kādu gājušas daudzas Austrumeiropas un Āzijas zemju kopienas, un tieši šis ceļš ir iedibinājis aktīvu, izaicinošu politisku precedentu. Un, kā mēs redzēsim, šis izaicinājums līdz pat šai dienai atkārtojas daudzās pasaules malās un izgaismo dziļo dualismu, kāds atrodams jebkura nacionālisma serdē. Ikkatrā nacionālismā atšķirīgos veidos un dažādās variācijās faktiski ietverti gan pilsoniskie, gan etniskie elementi. Dažreiz virsroku gūst pilsoniskās un teritoriālās iezīmes, citreiz tiek uzsvērti etniskie un lokālie komponenti. Tā, piemēram, jakobiņu varas periodā franču nacionālisms būtībā bija pilsonisks un teritoriāls, tas sludināja republikas tipa *patrie's* vienotību un tās pilsoņu brālību politiski likumīgā kopienā. Tajā pašā laikā politiskajā arēnā uznāca lingvistiskais nacionālisms, kas atspoguļoja lepnumu par valdošās franču kultūras tīrību un civilizējošo ietekmi; šos ideālus sludināja Barērs un abats Greguārs. 19. gadsimta sākumā franču kultūras nacionālisms sāka mirdzēt nācijas etniskā modeļa gaismā ar noslieci vai nu uz franku, vai arī gallu pusi; vēlāk šis nostādnes kļuva par likumīgi atzītām radikāli savdabīgo Francijas ideālu hartām. Klerikāli labējais monarhisms tika caur un cauri saprecināts ar «organiskas» nācijas izcelšanās un lokālās kultūras koncepcijām, pret kurām labējie iebilda, izvirzīdami republikas teritoriālo un pilsonisko modeli, it īpaši Dreifusa prāvas laikā.¹⁹

Tomēr pat tad, kad notika visasākās sadursmes, kas izgaismoja franču nācijas modeļa pretmetus, abas karojošās nacionālu puses vienoja zināmi savstarpējās sarunās noskaidroti pamatpostulāti. Nule minētajā piemērā gan franču republikāņi, gan arī monarhisti atzina un pieņēma ideju par Francijas «dabisko» un vēsturisko teritoriju (ieskaitot Elzasu). Tāpat īsta diskusija neizraisījās arī par nepieciešamību ar tautas masu izglītības sistēmas palīdzību iepotēt nacionālos ideālus un vēstures izpratni; domas dalījās vienīgi par dažiem izglītības satura jautājumiem (jo sevišķi par katolisko noslieci). Arī franču valodu cildināja visi vienā balsī. Tāpat neviens neapšaubīja ne Francijas, ne franču patstāvību; domstarpības izraisīja tikai šo unikālo jēdzienu vēsturiskais saturs, tātad tas, kas no šīs pieredzes būtu jāmācās.

Tas liek domāt, ka abi konkurējošie nācijas modeļi balstās uz zināmiem kopīgiem uzskatiem par to, kas īsti veido nāciju kā jebkuras citas kolektīvas, kultūras noteiktas identitātes pretmetu. Šajos uzskatos izskan doma, ka nācija ir noteiktā teritorijā dzīvojošu cilvēku kopums un ka šim cilvēku kopumam ir jābūt pašiem savai tēvzemei; ka šāda kopuma locekļiem ir sava kultūra, savi vēstures mīti un ar vēsturi saistītās atmiņas; ka šiem cilvēkiem ir vienotā juridiskā sistēmā iekļautas vienādas likumīgas tiesības un pienākumi un ka nācijām ir kopīga darba dalīšana un ražošanas sistēma, un tās locekļi drīkst pārvietoties savas teritorijas robežās. Šos pārsprīdumus un prasības attiecībā uz nācijām pieņem itin visi nacionālisti un plaši atzīst pat viņu kritiķi, kuri tad nu var turpināt apraudāt globālo šķelšanos un konfliktus, ko radījusi un rada šādu nāciju eksistence.

Tā kā pastāv šie vispāratzītie postulāti, mēs varam secīgi nosaukt nacionālās identitātes pamatiezīmes:

- 1) vēsturiskā teritorija jeb tēvzeme;
- 2) kopīgi mīti un ar vēsturi saistītās atmiņas;
- 3) vienota tautas kultūra;
- 4) visiem sabiedrības locekļiem vienādas likumīgas tiesības un pienākumi;
- 5) kopīga ekonomika ar iespēju sabiedrības locekļiem pārvietoties savas teritorijas robežās.

Tātad nāciju var definēt kā noteiktu cilvēku kopumu, kam ir sava vēsturiskā teritorija, kopīgi mīti un ar vēsturi saistītās atmiņas, vienota tautas masu kultūra, kopīga ekonomika un visiem sabiedrības locekļiem vienādas likumīgas tiesības un pienākumi.²⁰

Šāda pagaidu «darba» definīcija atklāj, cik sarežģīta un grūti izprotama parādība ir nacionālā identitāte. Nācija faktiski balstās uz pavisam citu kolektīvo identitāšu elementiem, un tas ne vien parāda, kādā veidā nacionālo identitāti var saslēgt vienā veselumā ar šīm citām identitātēm – šķiriskajām, reliģiskajām, etniskajām, bet arī atklāj nacionālisma hameleoniskās pārveidības, tā ideoloģiju, sajaukšanos ar citām ideoloģijām, tādām kā liberālisms, fašisms un komunisms. Nacionālā identitāte jau pašos pamatos ir apjomīga daudzdimensiju parādība, to nevar ar mākslīgiem paņēmieniem viegli un āši uzspiest iedzīvotājiem.

Šāda nacionālās identitātes definīcija skaidri atšķiras no jebkura tipa valsts koncepcijas. Valsts saistāma vienīgi ar valstiskām institūcijām, kas ir nošķirtas un nav atkarīgas no citiem sabiedriskajiem institūtiem un konkrētajā teritorijā īsteno piespiedu varas un naudas līdzekļu piedziņas monopolu. Savukārt nācija nozīmē kultūras un politikas vienotību, tā sakļauj monolitā politiskā veselumā visus vienas un tās pašas vēsturiskās kultūras un tēvzemes individuus. Ar to nebūt netiek noliegts, ka abas koncepcijas zināmā mērā sakrīt – kaut vai savās atsaucēs uz vēsturisko teritoriju un (demokrātiskās valstīs) aicinājumos uz neatkarību. Bet, tā kā mūsdienu valstīm jābūt nacionālā un vispārējā veidā likumīgi atzītām konkrētu nāciju pārstāvēm, šo valstu iekšējais saturs un virzība ir pavisam citāda.²¹

Valsts un nācijas savstarpējā neatbilstība tagad vērojama daudzās «plūralistiskās» zemēs. Patiesi, Vokera Konora aprēķins, kas izdarīts septiņdesmito gadu sākumā, liecina, ka tikai ap 10 procentu valstu var pretendēt uz īstas «nācijvalsts» nosaukumu tādā nozīmē, ka valsts robežas sakrīt ar nācijas dzīvestelpas robežām un ka itin visiem valsts iedzīvotājiem ir viena un tā pati etniskā kultūra. Tā kā lielākā daļa valstu tiecas kļūt par nācijvalstīm tieši šajā nozīmē, tās sliecas ierobežot savas pretenzijas pēc likumīgas atzīšanas, cenšoties sasniegt politisku vienotību un suverenitāti, kurai turpat šo zemju iekšienē etniskās kopienas spēj mest izaicinājumu, turklāt tas var notikt pat vecajās, sen dibinātajās Rietumu valstīs. Šādi gadījumi – un to ir daudz – atklāj dziļo bezdibeni, kāds pastāv starp valsts un nācijas izpratni, bezdibeni, ko turpmāk apspriežamais vēsturiskais materiāls izgaismo jo spilgti un asi.²²

DAŽAS NACIONĀLĀS IDENTITĀTES FUNKCIJAS UN PROBLĒMAS

Īsi atkārtosim galveno. Nacionālā identitāte un nācija ir sarežģītas parādības, kuras veido daudzi un dažādi savstarpēji saistīti etniskie, kultūras, teritoriālie, ekonomiskie un tiesiski politiskie elementi. Tie rāda, cik nozīmīgas saiknes vieno sabiedrības locekļus, kuriem ir kopīgas atmiņas, mīti un tradīcijas, un šie kultūras komponenti, būdami pilnīgi atšķirīgi no tīri juridiskajām un valstiski birokrātiskajām attiecībām starp cilvēkiem, var rast un var arī nerast savu izpausmi to pašu cilvēku dibinātajās valsts struktūrās. Izsakoties konceptuāli, nācija ir aicināta sakausēt vienā veselumā – un ikreiz atšķirīgās proporcijās – divas dažādu raksturlielumu grupas: pirmkārt, pilsoniskos un teritoriālos elementus; otrkārt, etniskās un ģeoloģiskās līnijas. Tiesi šī milzīgā daudzšķautņainība padara nacionālo identitāti par tik elastīgu un stipru spēku šodienas dzīvē un politikā un ļauj tai sekmīgi saslēgties ar citām ietekmīgām ideoloģijām un sabiedriskajām kustībām, nezaudējot savu patību.

Nacionālās identitātes daudzšķautņaino spēku mēs varam izskaidrot, aplūkojot dažas funkcijas, kuras tā pilda atsevišķu iedzīvotāju slāņu un indivīdu interesēs. Saskaņā ar minētajiem raksturlielumiem šīs funkcijas pēc to objektivitātes jēgas mēs varam ērti iedalīt ārējās un iekšējās funkcijās.

Ārējās ir teritoriālās, ekonomiskās un politiskās funkcijas. Nācijas pirmām kārtām nosaka konkrētu sociālo telpu, kurā to locekļiem jādzīvo un jāstrādā, kā arī iezīmē vēsturiskās teritorijas robežas, lokalizējot iedzīvotāju kopienu laikā un telpā. Turklāt nācijas nodrošina savus indivīdus ar «pielūgsmes centriem», ar garīgiem un vēsturiskiem objektiem, kurp doties svētceļojumos; tādējādi atklājas nācijas «morālās ģeogrāfijas» unikālā seja.

Ekonomikā nācijas uzņemas atbildību un kontroli pār savas zemes bagātībām, izejvielu avotiem un cilvēku darbaspēka resursiem. Tās rūpīgi izstrādā arī vienotu darba dalīšanu, rosina preču un darbaspēka kustību, piešķir un sadala asīgnējumus tiesību subjektiem savas zemes ietvaros. Nosakot pie nācijas piederīgo cilvēku loku, definējot robežas un apzinot zemes resursus, nacionālā identitāte iedibina nacionālās autarkijas ideāla īstenos pamatus.²³

Arī politiskajā sfērā nacionālā identitāte nodarbojas ar valsts un tās institūciju nostiprināšanu vai dibina tām līdzīgus veidojumus tajās nācijās, kurām vēl nav savas valsts. Politiku personālsastāva atlase, politiskās uzvedības normu regulēšana un valdības vēlēšanas pamatojas uz nacionālās

ieinteresētības kritērijiem, un šiem procesiem saskaņā ar ieceri ir jāatspoguļo nācijas griba un tās iedzīvotāju nacionālā identitāte.

Iespējams, visspilgtākā nacionālās identitātes politiskā funkcija ir vispārējo likumīgo tiesību un tiesu iestāžu legitimācija; tā tiek noteiktas šīs nācijas specifiskās vērtības un tās raksturs, atklājas tautas mūšsenie tikumi un ierāžas. Apelēt pie nacionālās identitātes – tas mūsdienās ir galvenais ceļš, kā legitimēt sabiedrisko kārtību un panākt tautas vienotību.

Nacionālā identitāte veic arī labi zināmas iekšējās funkcijas savas kopienas indivīdu labā. Visredzamākā no šīm funkcijām ir kopienas locekļu socializēšana – tie kļūst par «nacionāliem» un «pilsoņiem». Mūsdienās to panāk ar standartizētu un obligātu tautas masu izglītības sistēmu – valsts varas institūcijas tādā kārtā cer iepotēt paklausību un visiem vienādu savdabīga rakstura kultūru; kultūras autentiskuma un vienotības nacionālo ideālu ietekmē lielum lielais vairums politisko režīmu tautas izglītošanai velta daudz pūļu un enerģijas.²⁴

Nācijas uzdevums ir arī stiprināt saites starp indivīdiem un sabiedrības šķēršļiem, sarūpējot visiem kopīgo vērtību, simbolu un tradīciju klāstu. Izmantojot dažādus simbolus – karogus, jaunu naudas sistēmu, himnas, formas tērpus, pieminekļus un ceremonijas, sabiedrības locekļiem tiek atgādināts par kultūras mantojuma kopību un viņu savstarpējo radniecību, un cilvēki jūtas stiprāki, viņus iedvesmo saderības un vienojošās identitātes pārdzīvojumam. Nācija kļūst par «īstentīgo» cīnītāju vienību, kas spēj pārvarēt visas grūtības un šķēršļus.²⁵

Un, visbeidzot, nacionālās identitātes apjauta paver indivīdam vienreizējas iespējas caur tautas kolektīvās individualitātes un savdabīgās kultūras prizmu ieraudzīt un apzināties pašam sevi un noteikt savu vietu pasaulē. Tieši neatkārtojamā kultūra, kura mums ir kopīga, ļauj mums apzināties, «kas mēs esam» šodienas pasaulē. No jauna atklājot šo kultūru, mēs «atklājam» paši sevi, savu «īsto patību» – tā vismaz licies daudziem sašķeltiem un orientāciju zaudējušiem cilvēkiem, kuriem ir nācies cīnīties ar milzīgām pārvērtībām un dzīves nedrošību, kāda valda mūsdienu pasaulē.

Šis cilvēka pašapzināšanās process un savas vietas meklējumi mūsdienu pasaulē daudzējādā ziņā ir nacionālās identitātes īstenā atslēga, bet tajā pašā laikā arī tāds identitātes aspekts, kas izraisījis visvairāk šaubu un skepticisma. Tā kā šādu parādību uztvere un attieksme pret tām svārstās ļoti plašā amplitūdā, diez vai jābrīnās, ka nacionāli, viņu kritiķi un mēs, pārējie, vēl līdz šim neesam spējuši vienoties, pēc kādiem kritērijiem noris cilvēka nacionālā pašnoteikšanās un kā viņš atrod savu vietu šajā pasaulē.

Tiekšanās pēc nacionālās patības un indivīda radniecība ar šo patību – tas ir un paliek vismulsinošākais elements nacionālu iecerēs un priekšlikumos.

Rodas gan filozofiska, gan politiska rakstura šaubas. Tā kā praksē nākas sastapties ar ļoti daudzām un dažādām nacionālajām patībām (dabiski, tas ir nācijas daudzšķautņainības rezultāts), nacionālu doktrīnai mēdz uzbrukt kā loģiski pretrunīgu un nesakarīgu uzskatu sistēmai. Nāciju raksturojošo kritēriju nenoteiktība, to izplūdušais, mainīgais, nereti aizbildnieciskais izklāsts pašu nacionālu darbos – tas viss ir mazinājis ticību nacionālu ideoloģijai, turklāt pat tajos gadījumos, kad atzinību izpelņījušies tādi atsevišķi viņu priekšlikumi kā ideja par katras kultūras neatkarīgo savdabību. Nācijas ideja vislabākajā gadījumā ir izrādījusies neizkopta un grūti uztverama, bet vissliktākajā gadījumā – pretrunīga un aplama.²⁶

Intelektuālais skepticisms pielīdzināms morālam nosodījumam. «Nacionālās identitātes» vārdā cilvēki itin kā esot ar mieru paši atsacīties no brīvības un apcirt citu cilvēku tiesības būt brīviem. Viņi esot gatavi midīt kājām etniskā, rasu un reliģiskā mazākuma pilsoņtiesības un reliģiskās tiesības, ja nācija nespējot šīs minoritātes asimilēt. Tādā pašā veidā cietušas starptautiskās, precīzāk izsakoties, starpvalstu attiecības. Nācijas ideāls, kas transplantēts no pašām Rietumzemju dzilēm pa visu zemeslodi, atnesis sev līdzī jukas, nestabilitāti, savstarpējus karus un šausmas. Nacionālisms, šī mācība, kas padara nāciju par visu politiķu pūliņu un centienu mērķi, bet nacionālo identitāti – par visu cilvēcisko vērtību mērauklu, jau kopš Lielās franču revolūcijas laikiem ir metis izaicinājumu viendabīgas cilvēces, vispasaules kopības un tikumiskās vienotības idejai. Nacionālisms to aizstāj ar ļoti šauru, konfliktiem piesātinātu politiskās sabiedrības leģitimācijas ceļu, kurā kultūrkopienas neizbēgami tiek sarīdītas cita pret citu un atšķirīgo kultūru un to variāciju skaits ir tik milzīgs, ka cilvēce var nonākt vienīgi tādas politiskas dilemmas priekšā, kas atgādina nokļūšanu starp Skillu un Harību.²⁷

Šī apsūdzība mums nav sveša, tās vēriens un izteiksmes intensitāte jau sludina gluži citas idejas emocionālo un politisko varu, idejas, kuru šī apsūdzība tik pilnīgi un galīgi nosoda. Taču idejai un identitātei, kas spēj īstenot tik daudzas un dažādas gan visiem kopīgas, gan individuālas funkcijas, katrā ziņā lemts pieredzēt visdažādākās sabiedriskās un politiskās sekas, ja jau nacionāliem allaž jādarbojas tik ļoti atšķirīgos apstākļos un situācijās. Tikpat labi mēs varētu uzskaitīt nacionālisma labvēlīgās iedarbības veidus: tas pasargā minoritāšu kultūru; tas izglāb «zudušu» vēsturi un «zudušas» literatūras; tas iedvesmo un sekmē kultūru atdzimšanu; tas atrisina

«identitātes krīzes»; tas padara likumīgu iedzīvotāju kopību un sociālo vienotību; tas iedvesmo tautas pretoties tirānijai; tas izkopj neatkarības un tautas kolektīvās vienotības ideālus; tas pamato arī pašpietiekamas ekonomiskās attīstības iespējamību. Jebkuru no šīm aktivitātēm varētu jo ticami un pārliecinoši piedēvēt nacionālisma ideoloģijai kā šīs ideoloģiskās iedarbības postošās sekas, kuras kritiķi jau ir uzskaitījuši. Cēl gaismā vēl pārsteidzošāku liecību par nacionālās identitātes un nacionālisma dziļo ietekmi nemaz nebūtu iespējams; tāpat nebūtu mūsu spēkos vēl uzskatāmāk parādīt, ka nacionālā identitāte un nacionālisms ir absolūti svarīgi un būtiski faktori mūsdienu cilvēku lielākajai daļai itin visās pasaules malās.

Kāpēc tā jābūt un kur mūsdienās slēpjas nacionālās identitātes ietekmes spēka dziļākās saknes – lūk, tas mums tagad ir jāizzina.

II nodaļa

NACIONĀLĀS IDENTITĀTES ETNISKĀ BĀZE

Nacionālās identitātes izcelsme ir tikpat sarežģīta kā tās daba. Es pat nerunāju par to, ka ikvienas nācijas izcelšanās daudzējādā ziņā ir unikāla un ka moderno nāciju aizsākumi, veidošanās ceļi, tempi un īstā laika izvēle svārstās milzīgā amplitūdā. Pats pamatjautājums: «Kā rodas nācijas?» – ir jāsadala vairākos sīkākos jautājumos, piemēram: kas ir šī nācija? Kāpēc un kā šī nācija var pastāvēt? Kad un kur var pastāvēt šī nācija?

Faktiski mēs šos jautājumus varam izmantot, lai trijās jomās meklētu vispārīgu izskaidrojumu tam, kā cēlušās un attīstījušās modernās nācijas.

1. K a s ir šī nācija? Kādas ir mūsdienu nāciju etniskās bāzes un kādi ir to modeļi? Kāpēc tieši šīs nācijas ir radušās?

2. K ā p ē c un k ā šī nācija ir radusies? Citiem vārdiem runājot, kādi ir galvenie cēloņi un mehānismi, kas, saņēmuši impulsus no dažādām etniskajām saitēm un cilvēku atmiņām, iedarbināja nācijas veidošanās procesus?

3. K a d un k u r radās šī nācija? Kādas bija tās īpašās idejas, lauzu grupas un viņu dzīvesvietas, kas jau iepriekš noteica atsevišķu nāciju veidošanos attiecīgajā laikā un vietā?

Atbildot uz šiem jautājumiem, kaut arī atbildes būs vispārīgas un katrā ziņā nepilnīgas, mēs varam cerēt, ka spēsim nedaudz izgaismot plaši apspriestās nāciju izcelšanās un attīstības problēmas.

ETHNIE UN ETNOĢENĒZE

Ja tādus mītus, kāds sacerēts par Oidipu, var uzskatīt par drāmas formā izteiktām un plaši pazīstāmām leģendām, kas attiecināmas uz pagātnes notikumiem, bet kalpo tagadnes un/vai arī nākotnes mērķiem, tad nācija patlaban atrodas kāda visplašāk pazīstama un visur klātesoša jaunlaiku mīta epicentrā, un tas ir nacionālisma mīts. Savukārt šā mīta kodolā ielikta ideja, ka nācijas pastāv kopš neatminamiem laikiem un ka nacionāliem ir jāuzmodina tautas no kaut kāda ilga miega, lai tās ieņemtu savu vietu nācijas pasaulē. Katras konkrētās nācijas aizmetņi, kā mēs redzēsim, daļēji slēpj pasas nacionālās glābšanas drāmas apsolījumā. Bet šā apsolījuma spēku bieži vien neskaitāmas reizes pastiprina kopienas tradīciju dzīvošā klātbūtne, tradīciju, kuras ietver atmiņas, simbolus, mītus un garīgās vērtības no daudz agrākiem laikiem šīs kopienas dzīvē, kā arī vērtības, kas saistītas ar kopienas apdzīvoto teritoriju. Tātad vispirmām kārtām mums jāizzina tieši šīs senlaiku etniskās identitātes un tradīcijas.¹

Pēdējā laikā daudz uzmanības ir veltīts «eticitātes» jēdzienam. Dažu izpratnē šim jēdzienam piemīt «pirmatnības» kvalitāte. Etnicitāte eksistē dabā, ārpus laika. Tā ir viens no cilvēces pastāvēšanas «dotumiem» (šāds uzskats nesen guvis zināmu sociālās bioloģijas apstiprinājumu, un sociobioloģija etnicitāti uzskata par ģenētiskās izlases un pielāgošanās procesu turpinājumu). Otra viedokļu galējība etnicitāti uzskata par «situatīvu» nojēgumu. Piederēt pie kādas etniskās grupas – tas ir cilvēcisko attieksmju, uztveres un izjūtu jautājums, un šie faktori ir plūstoši, nepastāvīgi, tie mainās katra konkrētā subjekta situācijā. Mainoties indivīda situācijai, mainās visas etniskās grupas identitātes raksturlielumi; vai vismaz tās daudzās identitātes un diskursi, uz ko indivīds paļaujas, viņa paša uztverē dažādos apstākļos secīgi maina savu nozīmību. Šādā veidā atsevišķi cilvēki vai kāds cilvēku kopums var izmantot etnicitāti kā «instrumentu» savtīgās interesēs, un tā parasti mēdz rīkoties savstarpēji konkurējošas elites grupas, lai savāktu pēc iespējas lielāku piekritēju skaitu savu mērķu atbalstīšanai cīņā par varu. Etnicitāte kļūst ļoti noderīgs ierocis šajā cīņā.²

Starp iepriekš aprādītajām divām galējībām atrodas tās nostādnes, kas acu priekšā allaz patur etniskās identitātes vēsturiskās un simboliski kultūriskās pazīmes. Tāds skatījums atzīts arī šajā grāmatā. Etniskā grupa ir tāda kultūrtipa kopība, kura akcentē to, cik nozīmīgi ir tās izcelsmes mīti un ar vēsturi saistītās atmiņas, un kuru pazīst pēc vienas vai vairākām kultūras īpatnībām, tādām kā ticība, ieražas, valoda, vai pēc tās sabiedriskajiem

institūtiem. Šādas cilvēku kopības ir dubulti «vēsturiskas» tajā ziņā, ka ar vēsturi saistītās atmiņas tām ir būtiski svarīgas savas pastāvēšanas turpināšanai; bet ikviena šāda etniskā grupa ir arī īpašu vēsturisku spēku darbības rezultāts, tātad tā ir pakļauta vēsturiskām pārvērtībām un izzušanai.

Nu pienācis īstais brīdis iezīmēt atšķirību starp etniskajām kategorijām un etniskajām kopienām. Etniskās kategorijas ir tādas cilvēku populācijas, kurām, vismaz pēc dažu svešinieku atzinuma, ir sava atšķirīga kultūra un kuras vēstures gaitā nogrupējušās savrup. Taču šādi izveidojušās populācijas konkrētajā laikposmā var pastāvēt gandrīz bez sevis apzināšanās, tām var būt vien miglaina nojausma par savu īpatnējo radniecību. Tā, piemēram, līdz 1900. gadam Anatolijas turki lielākoties neapzinājās savu īpatnēji iezīmīgo «turcisko» identitāti – viņi nebija aptvēruši, ka tā atšķiras no valdošās osmaņu un vēl plašākās islama identitātes; turklāt lokālās – savas dzimtas, sava ciema un novada identitātes viņiem bija daudz svarīgākas. Tas pats sakāms par Karpatu ielejās dzīvojošajiem slovākiem līdz 1850. gadam, lai gan viņi runāja vienā un tajā pašā dialektā un piederēja pie vienas un tās pašas ticības. Kā pirmajā, tā otrajā gadījumā lielākajai daļai cilvēku nebija mītu par savas izcelsmes kopību, nebija kopīgu ar vēsturi saistītu atmiņu, trūka vienotības izjūtas un ciešas saistības ar kādu konkrētu, vārdā nosauktu tēvzemi.³

Savukārt etniskā kopiena nosakāma tieši pēc šīm pazīmēm, pat ja tās skaidri atklājas un stingri turas tikai nelielos minētās populācijas segmentos un noteiktā laikposmā atsevišķas iezīmes pat izceļas intensīvāk un krīt acīs vairāk, bet pārējās ir bālākas un vājākas. Mēs varam minēt sešas galvenās pazīmes, pēc kurām nosakāma etniskā kopiena (jeb *ethnie*, ja lietojam franču terminu):

- 1) kopienas nosaukums;
- 2) mīts par kopīgiem senčiem;
- 3) kopīgas ar vēsturi saistītas atmiņas;
- 4) viens vai vairāki savdabīgas kultūras elementi;
- 5) saistība ar īpašu «tēvzemi»;
- 6) vienotības apziņa, kas aptver nozīmīgus konkrētās populācijas sektorus.⁴

Jo lielākā mērā šīs pazīmes piemīt kādai populācijai vai arī ir kopīgas jo kuplākam tās locekļu skaitam (un jo vairāk šo pazīmju piemīt un ir kopīgas minētajai populācijai), jo tuvāka tā ir etniskās kopienas jeb *ethnie* ideāltipam. Tajos gadījumos, kad populācijai ir raksturīgas visas nule minētās pazīmes, mūsu acu priekšā nepārprotami ir kultūrvēsturiska

kopiena, kas izjūt un apzinās savu identitāti. Šāda kopiena krasi jāatšķir no r a s e s kā sociālas grupas, kurai, kā tiek uzskatīts, piemērot unikāli bioloģiskās iedzimtības dotumi, kas it kā determinējošas šīs grupas garīgās īpatnības.⁵ Praksē *ethnies* bieži vien jauca ar rasēm, turklāt ne vien šajā sociālajā nozīmē, bet arī fiziskajā, antropoloģiskajā *homo sapiens* pasugu – mongoļoīdu, negroīdu, australoīdu, kaukāziešu un citu tamlīdzīgu jēdzienu nozīmē. Šādu jucekli radījusi rasistiskās ideoloģijas milzīgā izplatība un garumgarie spriedelējumi par rasismu, pretendējot uz «zinātniskiem» uzskatiem par rasu cīņu, sociālās dzīves veidojumiem un eigēniku. Simt gadu ilgā periodā – no 1850. gada līdz 1945. gadam – šādus uzskatus izmantoja, vērtējot tīri kultūriskas un vēsturiskas atšķirības starp *ethnies* gan Eiropā, gan koloniālajā Āfrikā un Āzijā, un šādas rīcības sekas visiem ir ļoti zināmas.⁶

Taču, pārļaižot skatienu tikko minētajām etniskās kopienas pazīmēm, atklājas ne vien tas, ka šīs pazīmes pēc sava satura jo lielā mērā ir kultūriskas un vēsturiskas, bet (izņēmums ir 4. punkts) arī tas, ka šajās pazīmēs ietverti ļoti subjektīvi dotumi. Vissvarīgākais ir tas, ka izšķirošā nozīme ir nevis kaut kādiem izcelsmes faktiem (parasti tos grūti konstatēt), bet gan mītiem par kopīgiem senčiem un izcelsmi. Sadomāta izcelsme un šķietami senči – lūk, kas ir svarīgi etniskās identitātes apzīnei! Patiesi, Horovics pielīdzina etniskās grupas fiktīvas izcelsmes «superģimenēm», jo šādu kopienų locekļi domā, ka viņu *ethnie* veidojusies no savstarpēji saistītām ģimenēm, kuras apvienojušās vienā milzum milzīgā «ģimenē», ko satur kopā mītiskas izcelsmes un pēctecības saiknes. Tāds pats ģimenes un nācijas saistījums atdzimst nacionāļu mitoloģijā, un tas liecina, ka šī saistība ir un paliek pati galvenā etnicitātes iezīme. Bez šādiem izcelsmes mītiem grūti iedomāties, kā vispār *ethnie* varētu pastāvēt ilgāku vai īsāku laiku. Apziņa – «no kurienes mēs nākam» – ir pats galvenais faktors, lai pateiktu, «kas mēs esam».⁷

Arī jēdziens «kopīgas ar vēsturi saistītas atmiņas» var izpausties mīta formā. Patiešām, daudzām tautām robežlīnija, kas mītu nošķir no vēstures, nereti bija izplūdusi vai nepastāvēja vispār. Pat mūsdienās tā vēl joprojām nav tik strikti iezīmēta, kā dažs labs to vēlētos; te īsti vietā minēt asās diskusijas par Homēru un Trojas kara vēsturiskumu. Tāpat teiksmas par Štaufaheru un Ritlija zvērestu, par Vilhelmu Tellu un Gesleru ir dziļi iegūlušas ikviena šveicieša «vēsturiskajā pašapziņā». Ne tikai plaši pazīstamās pagājušo laiku dramatiskās leģendas, kalpodamas tagadnes un varbūt arī nākotnes mērķiem, aug un rosīgi plešas ap ļoti pārbaudītu notikumu kodoliem, bet arī mīti par politiskām aktivitātēm, kas saistītas ar dibināšanu,

brīvības cīņām, tautu migrāciju, un mīti par izredzētību paņem dažu labu vēsturisku notikumu par izejas punktu, lai pēc tam to interpretētu un detalizēti izstrādātu tālāk. Gan to, ka Kijevas kņazs Vladimirs pieņēma kristietību (988. gadā pēc Kristus), gan to, ka tika nodibināta Roma (753. gadā pirms Kristus?), var uztvert un aplūkot kā vēsturiskus notikumus, taču šo faktu īstenā jēga dzīvo un elpo pašās radīšanas legendās, ar kurām šie fakti ir cieši saistīti. Tieši šis sasaistījums piešķir tiem sociālu mērķtiecību, padara tos par politiskās saliedētības aizsākumu.⁸

Tāpat mītisks spēks un gluži personiska kvalitāte ir cilvēka saistībai ar kādu īpašu zemes stūrīti un konkrētām vietām tajā. Etniskās piederības noteikšanā lielāka nozīme ir tam, ka cilvēks ir pieķēries kādam zemes stūrītim un jūtas cieši saistīts ar to, nekā tam, kur atrodas viņa dzīvesvieta un zemes īpašums. Kur mūs kaut kas saista, tur mēs iederamies. Un bieži vien tā ir arī svēta zeme, mūsu senču, mūsu dzīves likumdevēju, mūsu ķēniņu un svēto, dziesminieku un garīdznieku zeme, – lūk, kas šo zemi padara par mūsu tēvzemi. Mēs šai zemei piederam tāpat, kā tā pieder mums. Tēvzemes svētvietas vilktin velk *ethnie* locekļus pie sevis vai vismaz iedvesmo viņus no milzu tālumiem pat tajos gadījumos, kad viņu prombūtne ieilgst un nebeidzas. Tātad *ethnie* spēj pastāvēt, pat būdama ilgi šķirta no savas tēvzemes, – palīdz garīgās saites un spēcīgās ilgās pēc dzimtenes. Tāds gan drīz vienmēr ir diasporas kopienu, piemēram, ebreju un armēņu, liktenis.⁹

Tikai pēc tam, kad esam noskaidrojuši, cik dažādi un mainīgi komponenti veido kopienas kultūru, ar ko populācijas atšķiras cita no citas, redzeslokā ienāk objektīvāka rakstura pazīmes. Valodu, ticību, ieražas un ādas krāsu bieži vien izmanto, lai raksturotu objektīvās «kultūriezīmes» jeb atšķirības, kādas pastāv neatkarīgi no indivīdu gribas un pat liek viņiem justies neērti. Tomēr etniskās piederības noteikšanā daudz svarīgāka ir tā jēga un nozīme, kādu ādas krāsai un ticībai piešķir daudzi indivīdi (un organizācijas), – pat svarīgāka nekā šo faktoru pastāvēšanas ilgums un neiespējamība tos ietekmēt, kā par to liecina valodas un ādas krāsas aizvien pieaugošā nozīme pēdējo divu triju gadsimtu laikā. Vienīgi piešķirot šādām iezīmēm diakritisku jēgu, šos kultūras raksturlielumus var uzskatīt par objektīviem rādītājiem, ciktāl tie attiecas uz etniskajām robežlīnijām.¹⁰

Tas viss liek domāt, ka neatkarīgi no nacionālu retoriskās ideoloģijas, runām un prasībām, *ethnie* nekādā gadījumā nav nekas pirmatnējs. Kad minēto kopienas pazīmju subjektīvais nozīmīgums tās locekļu uztverē pastiprinās vai samazinās, pieņemams spēkā vai pavājinās arī šis kopienas pašapziņa un saliedētība. Ja vairākas no šīm pazīmēm saplūst vienkop un

izvirzās priekšplānā, tas pats notiek gan ar etniskās identitātes apziņu, gan ar visu etnisko kopienu. Un pretēji: ja visas šīs pazīmes izpaužas vāji un zaudē savu spēku, tas pats notiek ar vispārējo etnicitātes izjūtu, un tādējādi *ethnie* izzūd vai ielūst citā tautā.¹¹

Kā veidojas *ethnie*? Mēs varam vienīgi aptuveni atbildēt uz šo jautājumu. Tie gadījumi, kad šādas norises ir saskatāmas vēsturiskos aprakstos, liek secināt, ka pastāv zināmi etnisko kopienu veidošanās modeļi. Empīriski tie ir divi dažādi procesi – saplūšana un atdalīšanās. No vienas puses, mēs varam izsekot etniskās formēšanās procesiem, kas noris, saplūstot kopā atsevišķām vienībām, un šīs norises savukārt var iedalīt atsevišķu vienību saplūšanas procesos, piemēram, kad saplūst kopā pilsētvalstis, un uzsūkšanas procesos, kad viena vienība «apēd» otru – asimilē veselus reģionus vai «ciltis». No otras puses, *ethnies* var sadalīties, sašķelties apakšgrupās, piemēram, sektantiskas šķelšanās gadījumā, vai arī, kā saka Horovics, «proliferācijas» ceļā, kad kāda populācijas daļa atstāj etnisko kopienu, lai dibinātu jaunu apvienību, kā tas notika ar Bangladešu.¹²

Šādu procesu biežā atkārtošanās liek domāt par etnisko robežu nepastāvēību un par to, ka etniskās kopienas locekļu kultūras noteikto identitāti var zināmā mērā pārkāust. Tas atklāj arī etniskās un – plašākā tvērumā – kultūrkoledīvās iekļaušanās un pievienošanās «koncentrisko» raksturu. Citiem vārdiem runājot, indivīdi var justies uzticīgi ne vien savām ģimenēm, ciemiem, kastām, pilsētām, novadiem, reliģiskajām draudzēm, piederīgi savai šķirai un dzimumam, bet arī spēj vienlaikus un dažādās pakāpēs būt lojāli pret citām un citādām etniskajām kopienām. Šādas dubultlojalitātes piemērs antīkajā pasaulē varētu būt senie grieķi, kuri jutās kā polisū jeb «*sub-ethnie*» locekļi (dorieši, jonieši, aiolieši, beotieši utt. – īstas un pilntiesīgas etniskās identitātes) un arī kā pie hellēņu kultūras piederīgie *ethnie*.¹³ Mūsdienu pasaulē šādas etniskās identitātes un lojalitātes koncentrisko aplū piemērus sniedz visdažādākie malajiešu un jorubu klāni, valodas un senču «*sub-ethnies*». Protams, jebkuru brīdi kāds no šiem koncentriskajiem lojalitātes aplū politisku, ekonomisku vai demogrāfisku iemeslu dēļ var izvirzīties priekšplānā; taču tas noder vienīgi «instrumentālistu» argumentācijas atbalstīšanai, kad viņi iebilst pret etniskās kopienas pirmatnējo dabu un izceļ to, cik nozīmīgs apstāklis ir tas, ka mainās etniskās robežas.¹⁴

Tajā pašā laikā tā ir tikai šīs lietas viena puse. Etnisko robežu nepastāvēību un etniskās kultūras satura mainīgo raksturu mēs nedrīkstam

pārlieku izcelt. Tā rīkojoties, mēs sev laupītu iespēju izskaidrot, kā etniskās saites un kopienas atkal un atkal atjaunojas (nemaz nerunājot par to, kā tās pirmoreiz izkristalizējas) un kā īpašos gadījumos acīm redzami pastāv ilgāk un pārdzīvo gan kultūras, gan robežu maiņas. Tad mēs nevarētu apjēgt un veidot identitātes, kas ir bijušas kaut kas vairāk nekā tikai gaistošu mirkli, uztvērumu un izjūtu plūsma to cilvēku sirdīs, kuri centušies noteikt savu identitāti. Vēl ļaunāk – mēs nespētu izskaidrot, kā veidojas ikviens konkrēts kolektīvs, ikviena konkrēta cilvēku apvienība, kā tā saplūst no milzum daudziem cilvēku jūtu, uztvērumu un atmiņu mirkļiem. Bet fakts paliek fakts – etnicitāte uzrāda to pašu noturīgumu un vienlaikus to pašu tendenci mūžam mainīties, kāda piemīt citiem kolektīvās identitātes sociālajiem fenomeniem, tādiem kā šķira, dzimums un teritorija; viss atkarīgs no tā, kādi ir aplūkojamās parādības vērotāja nolūki un no kādas distances viņš to vēro. Dažu *ethnies* ilgoturīgā dzīvotspēja par spīti to demogrāfiskā sastāva mainībai, atsevišķu kultūras īpatnību pārvērtībām un robežu maiņām ir jāmin kā pretarguments ar instrumentālisma un fenomenoloģisma noslieci ietonētiem skaidrojumiem, kuros nav ņemts vērā tas, cik svarīga ir jau apriori pastāvošā indivīdu kultūras radniecība, kas etniskās identitātes ļauj definēt no jauna, tikai paejot noteiktam laika periodam.¹⁵

Šo iemeslu dēļ ikvienā reālistiskā etniskās identitātes un etnoģenēzes skaidrojumā jāizvairās no pirmatnējības un instrumentālisma piekritēju gluži pretējām galējībām, viņu debatēm, no vienas puses, par kultūras modeļa fiksāciju dabā un, no otras puses, par iespējam «stratēģiski» manipulēt ar etniskajām jūtām un nepārtraukti pārkausēt kultūru. Tā vietā mums nepieciešams atjaunot priekšstatu par pašu kultūrtaipa kolektīvo identitāti tās vēsturiskajā, subjektīvajā un simboliskajā izpratnē. Kultūrtaipa kolektīvā identitāte nozīmē nevis tās komponentu vienveidību veselās paaudžu paaudzēs, bet gan nepārtrauktības un pēctecības apziņu, ko citcītai sekojošās paaudzēs izjūt kāda konkrēta populācijas kultūrvienība attiecībā uz kopīgajām atmiņām, kādas saistās ar šīs populācijas vienības vēstures senākajiem notikumiem un laikposmiem, un attiecībā uz priekšstatiem, kādus ikviena paaudze lolo par šīs populācijas vienības kultūru un tās kopīgo likteņgaitu. Tāpēc kultūrtaipa identitātes pārvērtības izskaidrojamas ar to, kādā mērā postoša rakstura notikumi sagrauj kultūras komponentu pamatrakstu, to komponentu, kuri uztur pēctecības un nepārtrauktības apziņu, kopīgās atmiņas un priekšstatus par konkrētās populācijas kultūrvienību kopīgo likteņgaitu. Paliek jautājums vienīgi par to, cik stipri šādi

satricinājumi iedragā un pārvērs mītu, simbolu, atmiņu un garīgo vērtību pamatrakstu, kas vieno un saista vienotrai sekojošu paaudžu cilvēkus, tajā pašā laikā norobežojot viņus no «ienācējiem»; ap šādiem pārrāvumiem aizdambējas un atmirst kultūras noteiktās savdabības asinsvadi, kas kalpo kā robežregulācijas «kultūras zīmes».¹⁶

Mēs varam savus atzinumus padarīt uzskatāmus, īsi iztīrējot dažus kultūru graužošu pārvērtību gadījumus, kas tomēr vairāk atjaunināja nekā izpostīja etnicitātes kopības apziņu un tās identitāti mūsu iepriekš definētajā nozīmē. Tipiski notikumi, kas rada dziļas pārmaiņas šādas identitātes kultūrā, ir kari un tautas pakļaušana, paverdzināšana un izraidīšana trimdā, pievēršana citai ticībai un imigrantu pieplūdums. Tā, piemēram, persieši – vismaz kopš Sasanīdu laikiem – vairākkārt sakauti, arābu, turku un citu iekarotāju pārmākti, pakāpeniski tika pievērsti islamam un ne reizi vien pieredzēja imigrantu pieplūdumu. Tomēr par spīti visiem neatlaidīgajiem un mērķtiecīgajiem centieniem mainīt kultūrtaipa kolektīvo identitāti, persiešu savdabīgās etniskās identitātes apziņa turpināja pastāvēt un dažu labu reizi pat no jauna atguva tiesības dzīvot, it īpaši jaunpersiešu valodas un literatūras atdzimšanas laikos 10. un 11. gadsimtā.¹⁷ Arī armēņus ir piemēlējis smags liktenis, kas atstājis dziļu ietekmi uz tautas etniskās identitātes kultūras saturu. Armēnijas karaļvalsts un armēņu tauta pati pirmā pieņēma kristietību, armēņi cīnījās ar Sasanīdiem un bizantiešiem, tika sakauti, padzīti no savas zemes, viena tautas daļa palika trimdā, bet dzimtenē iepļūda liels skaits imigrantu, un galu galā turpat savā sarukušajā tēvzemē armēņi pārcieta arī masu deportācijas un genocīdu. Un tomēr, par spīti dzīvesvietas maiņai, saimnieciskās darbības, sabiedriskās dzīves struktūru un daļēji pat kultūras pārvērtībām veselu gadsimtu ritējumā, armēņus vienojošā identitātes apziņa ir saglabājusies visā viņu diasporā, un sākotnēji eksistējušās kultūras izteiksmes formas, jo sevišķi ticības un valodas/rakstības jomā, ir nodrošinājušas to, ka armēņi ir ļoti piekērušies sava kultūrtaipa identitātei un palikuši nepārtautoti svešā vidē.¹⁸

Šie piemēri tā vien mudina tūlīt secināt, ka bagāta iekšējā jeb «etniskā» vēsture savienojumā ar tai naidīgiem ārējiem faktoriem var palīdzēt etniskajām identitātēm izkristalizēties un iemūžināties. Ja pirmsvēstures pēdējās stadijās ir zudusi kultūras savdabība, mēs vismaz varētu pamēģināt noteikt tos spēkus, kas parādās arvien no jauna un it kā vāc kopā etniskās identitātes apziņu, un rūpējas, lai tā turpinātu pastāvēt vēl ļoti ilgi.

Valsts nodibināšana, bruņoto spēku izveidošana, unificēta ticība – tas ir šiem spēkiem pats galvenais. Vēbers jau sen ir izteicies par politiskās

darbības nozīmi etniskuma veidošanas procesā un pastāvēšanā, viņš spriež tā: «Vispirmām kārtām tieši politiskā sabiedrība – lai cik samāksloti tā organizēta – iedvēš cilvēkos ticību etniskajai kopībai.»¹⁹ Dažkārt mēdz pārspīlēt valsts nodibināšanas lomu etniskās kristalizācijas procesos (prātā nāk Burgundijas neveiksme un vispāratzītais Prūsijas panākums), tomēr ir pilnīgi skaidrs, ka unificētas valsts nodibināšanai, tādas valsts, kāda bija senā Ēģipte, Izraēla, Romas impērija, Sasanīdu Persija, Japāna, Ķīna, nemaz nerunājot par Franciju, Spāniju un Angliju, bija galvenā loma etniskās kopības apziņas attīstībā un galu galā – nācijas saliedēšanā.²⁰

Karadarbība gan ir vēl svarīgāka. Kā deklarējis Tilijs, «karš taista valsti (un valsts taista karu)», kara rezultātā veidojas etniskās kopienas, turklāt ne tikai no pašiem karotājiem, bet arī no trešā spēka – no tām tautām, kuru teritorijā nereti notiek šāda karadarbība. Vispārsteidzošākais piemērs šajā ziņā ir senā Izraēla, kas bija iespiesta šaurā strēlē starp toreizējo Tuvo Austrumu antikajām lielvalstīm Asīriju un Ēģipti. Armēni, šveicieši, čehi, kurdi un sikhi – tie ir vēl daži piemēri par stratēģiski svarīgās vietās dzīvojošām populācijām, kuru etniskās kopības apziņa varbūt arī neradās tieši kara notikumu ietekmē, tomēr atkal un atkal tika pakļauta ilgstošam svešu valstu karadarbības kristalizējošajam iespaidam, jo šīs tautas maisījās karotājvarām pa kājām. Runājot par pašiem karotājiem, jāatzīmē vienīgi tas, cik bieži gan *ethnies* ir tikušas naidīgi nostādītas cita pret citu: franči pret angļiem, grieķi pret persiešiem, bizantieši pret sasanīdiem, ēģiptieši pret asīriešiem, khmeri pret vjetnamiešiem, arābi pret izraēliešiem... Ja apgalvotu, ka etniskās kopības apziņa rodas bailēs no «ienācējiem» un sanaidoto karotājpāru antagonisma, tas būtu pārspilējums, tomēr karu izšķirošā loma šajā ziņā nav noliedzama, lai gan karš ir nevis etniskās saliedēšanas smēde, kā to iztēlojis Zimmels (karš šo saliedētību spēj izjaukt, kā to Pirmajā pasaules karā pieredzēja dažas Eiropas zemes), bet gan etnisko jūtu un nacionālās pašapziņas mobilizētājfaktors, centrējošs spēks sabiedrības dzīvē un atmiņu un mītu avots nākamajām paaudzēm. Un varbūt tieši šī pēdējā no minētajām kara funkcijām visdziļāk iekļaujas etniskās identitātes struktūrā.²¹

Attiecībā uz unificēto ticību jāteic, ka tai ir gan garīga, gan sociāla nozīme. Mītus par kopīgo etnisko izcelsmi nereti caurauž radīšanas mīti – tādi kā mīts par Deikalionu un Pirru Hēsioda «Teogonijā» un mīts par Nou Bībelē – vai arī vieni mīti atsauc atmiņā citus, vēl senākus. It bieži etniskās kopības, ticības mācības un tradīcijas varoņi ir vieni un tie paši cilvēki, kaut arī pret viņiem vairāk izturas kā pret «Dieva kalpiem», nevis

kā pret etniskuma iedibinātājiem un etniskās kustības vadītājiem; tāds ir Mozus, Zaratuštra, Muhameds, Svētais Gregors, Svētais Patriks un daudzi citi. Baznīcas liturģija un rituāli noder etniskās kopienas sākotnējai darbībai, un ticīgo draudzes rada tekstus, lūgšanas, dziedājumus, organizē ceremonijas, izkopj ieražas, sameklē pat dokumentu oriģinālus, kas apliecina attiecīgās etniskās kopienas neatkārtojamo savdabību un atšķirības no kaimiņtautām. Un visu šo savdabīgo kultūras mantojumu pārrauga «tradīciju sargātāji» – garīdznieki, rakstu pratēji un tautas dziesminieki, kuri pieraksta, uzglabā, nodod tālāk un izplata etniskos mītus, atmiņas, simbolus, uzkrātās garīgās vērtības, kas radušas izpausmi svētu rituālu formā; šim nolūkam noder tempļi, baznīcas, klosteri, skolas ikkatrā pilsētā un ciemā visā kultūrtipa kopības teritorijā.²²

Kaut arī valsts izveidošana, ilgstoši kari un unificēta ticība ieņem izcili vietu vēsturiskajos aprakstos par etnisko izkristalizēšanos un etniskās kopienas turpmāko pastāvēšanu, visi šie faktori var iedarboties arī pilnīgi pretēji – tie spēj izjaukt un likvidēt etniskās identitātes veidošanos. Tā notika Ašīrijā un Persijā: šajās lielvalstīs izveidojās tādi apstākļi, kuru ietekmē, etniskajām kopienām un kategorijām ilgstoši sajaucoties citai ar citu, radās sinkrētiska civilizācija, kas runāja aramiešu valodās; otrs variants: ilgstoši kari un sāncensība noveda etniskās valstis un sabiedrības pie sabrukuma, kā tas, piemēram, notika ar kartāgiešiem un normandiešiem (Normandijā). Etniskā identitāte attīstās arī tādos gadījumos, kad reliģiska rakstura kustība iziet ārpus savām etniskajām robežām, kā rezultātā izveidojas īpaši lielas teritoriālas organizācijas, piemēram, budisti, katoli, pareizticīgie, vai, gluži pretēji, reliģiskajām kopienām sasķēloties, sadalās arī etniskā kopiena, kā tas notika ar šveiciešiem un ģīriem. Un tomēr mēs varam atrast daudz vairāk apstiprinājumu tam, ka etniskā kristalizācija ir visai cieši saistīta ar iepriekš nodibinātas valsts, kara un unificētas reliģijas lomu šajos procesos.

ETNISKUMA PĀRVĒRTĪBAS, IZZUŠANA UN IZDZĪVOŠANA

Šo un citu faktoru nozīme kļūst redzama, arī pievēršoties jautājumiem, kas ir radniecīgi nupat iztirzātajiem, proti, kā *ethnies* maina savu raksturu un vai nu aiziet bojā, vai izdzīvo.

Es gribētu sākt ar etniskuma pārvērtībām un minēt labi zināmu piemēru, tas ir, grieķus. Mūsdienu grieķiem tiek mācīts, ka viņi ir ne tikai grieķu Bizantijas, bet arī seno grieķu un klasiskās hellēņu civilizācijas pēcnācēji un mantinieki. Abos gadījumos (un faktiski kopš 19. gadsimta sākuma tiek arī izmantoti abi izcelsmes mīti, kas konkurē viens ar otru) etniskā «izcelsme» tiek skatīta galvenokārt demogrāfiskā aspektā vai, izsakoties tiešāk, kultūrsaistība ar Bizantiju un seno Grieķiju (it īpaši ar Atēnām) tiek balstīta uz demogrāfisko nepārtrauktību un pēctecību. Neļaimīgā kārtā šā laikmeta pārzinātājam hellēniskais mīts, uz demogrāfiju balstītie pierādījumi labākajā gadījumā šķiet nepārliciesi, sliktākajā – kaut kas tāds, kā nemaz nav. Kā to jau sen ir pierādījis Jākobs Fallmerajers, laikā no 6. gadsimta beigām līdz 8. gadsimtam pēc Kristus grieķu vienoto demogrāfisko procesu vairākkārt brutāli pārtrauca masveidīgs avāru, slāvu un pēc tam albāņu imigrantu pieplūdums. Dati, kas savākti par šo periodu, liecina, ka imigranti sāka visai sekmīgi apdzīvot centrālās Grieķijas lielāko daļu un Peloponēsu (Moreu), atspiezdami grieķiski runājošos un hellēņu pamatiedzīvotājus (kas jau paši agrāk bija sajaukušies ar maķedoniešiem, romiešiem un dažādiem citiem migrantiem) uz piekrastes apgabaliem un Egejas jūras salām. Tādā kārtā istās hellēņu civilizācijas centrs pārvietojās uz austrumiem, uz Egejas jūru, uz Joniju Mazāzijas piekrastē un Konstantinopoli. Un tas nozīmē, ka mūsdienu grieķi diezin vai var uzskatīt sevi par seno grieķu pēcnācējiem pat tajā gadījumā, ja tas nebūtu atzīts par neiespējamu.²³

Iepriekšminētajā diskusijā saskatāma noteikta jēga, kas vienlaikus attiecas un neattiecas uz grieķu identitātes apziņu gan agrākos laikos, gan tagad. Attiecas tik lielā mērā, kādā grieķi gan agrāk j u t a, gan tagad j ū t, ka viņu «grieķisms» nāk no senajiem grieķiem (vai Bizantijas grieķiem) un ka šī pēctecība likusi viņiem j u s t i e s kā vienas milzumlielas grieķu «superģimenes» locekļiem, kad visus vienojošā piederība pie hellēņiem un savas pastāvēšanas nepārtrauktības izjūta ir būtiski svarīga, lai varētu pastāvēt etniskās identitātes apziņa. Un šī jēga neattiecas uz grieķiem tajā ziņā, ka *ethnies* rodas nevis atkarībā no fiziskās izcelsmes līnijām, bet tās veido pēctecība, kopīgās atmiņas un vienotas likteņgaitas apziņa un izjūta, tas ir, atkarībā no kultūras radniecības līnijām, radniecības, kas ietver savdabīgus mītus, atmiņas, simbolus un garīgās vērtības, kādas glabā konkrētās populācijas kultūrvienība. Šajā ziņā no senās Grieķijas ievērojamā kultūras mantojuma daudz kas bija saglabājies un daudz kas atdzima. Jo Jonijā un sevišķi Konstantinopolē pat slāvu pieplūduma laikos arvien vairāk tika

izcelta grieķu valoda, grieķu filozofija un literatūra, tika izkopti klasiskās domāšanas un klasisko zinību modeļi. Šāda «grieķisma atdzimšana» no jauna izvirzījās uzmanības centrā 10. un 14. gadsimtā, tāpat arī vēlāk, dodama spēcīgu ierosmi ar seno Grieķiju un tās klasisko mantojumu saistītajai kultūras radniecības apziņai.²⁴

Tas nebūt nenozīmē, ka tiek noliegta milzīgās pārmaiņas, kādas skārušas grieķus, kuri, par spīti visam, saglabājuši etniskās kopības apziņu, vai arī ka tiek noliegta viņu kultūras ietekme uz apkārtējam tautām un civilizācijām vairāk nekā divu tūkstošu gadu garumā. Tajā pašā laikā, runājot par valodu un rakstību, par zināmām garīgajām vērtībām, par īpašo vidi un tajā valdošo nostalgiju, par nepārtrauktu sociālu mijiedarbību un par reliģiskās un kultūras atšķirības, pat vienreizīguma izjūtu, – ievērojot visu to, var sacīt, ka grieķu identitātes apziņa un vienkārši etniskuma jūtas ir turpinājušas pastāvēt zem daudzu sabiedrisku un politisku pārvērtību sloga veselus divus tūkstošus gadu.²⁵

Pēc brīža es atgriezšos pie šīs tēmas, lai parādītu, kāda ir etniskā vienreizīguma loma etniskuma izdzīvošanas nodrošināšanā. Bet patlaban es gribētu pievērsties medaļas otrai pusei – etniskajai izzušanai. Teiksim, kā *ethnies* var izzust sadalīšanās vai proliferācijas ceļā. Taču kaut kādā ziņā un k a u t k ā d ā formā šādos gadījumos etniskā kopiena izdzīvo, varbūt tā kļūst sīkāka, atdzimst kā dubultniece, bet tik un tā paliek «kaujas laukā». Vai mēs šādā gadījumā varam runāt par etniskuma bojāeju – par *ethnie* izzušanu ne vien līdzšinējā formā, bet vispār un jebkurā veidā?

Manuprāt, varam, ja paliekam pie tiem etniskās identitātes vēsturiskajiem, kultūras un simbolikas kritērijiem, kurus es izmantoju šajā pētījumā. Etniskumu var iznīcināt šā vārda tiešā nozīmē divējādi – genocīda un etnocīda ceļā, un dažkārt – laiku pa laikam apzināti maldinot – to sauc par «kultūras genocīdu». Vienā nozīmē genocīds ir reta un, iespējams, mūsdienīga parādība. Uz to attiecināmi gadījumi, kad mēs skaidri zinām, ka masveidīga kultūrvienības iznīcināšana ir bijusi iepriekš apsvērta un tās mērķis ir tieši šīs kultūrvienības bojāeja un visu tās locekļu nāve. Tāda bija nacistu politika pret ebrejiem un zināmā mērā arī pret čigāniem; un tāda pati ir bijusi eiropiešu izturēšanās pret Tasmanijas aborigēniem un turku rīcība Turcijas Armēnijā.²⁶ Dažkārt politikai un rīcībai ir bijušas genocīdam piemērotas izpausmes vairāk pēc sava rezultāta nekā pēc sākotnēji iecerētā mērķa; šāda etniskā iznīcināšana notika Amerikā, kad baltie amerikāņi nonāca sadursmē ar Amerikas indiāņiem un spāņu konkistadori – ar actekiem un citām Meksikas indiāņu populācijām (lai gan slimībām šajā ziņā bija daudz lielāka

nozīme). Šajos gadījumos nevienu tīsām etniski iznīcināt netaisījās, tomēr itin nekas netika darīts, lai mīkstinātu politiku, kuras blakusefektam bija genocīda raksturs. Šī genocīdam raksturīgā rīcība strikti jānošķir no masveida iznīcināšanas, kādu mongoļi īstenoja 13. gadsimtā un padomju režīms un nacisti mūsdienās piekopa pret dažām populācijām (piemēram, Katiņas asinspirts, atriebības akcija Lidicē un Oradūrā); to mērķis bija salauzt pretestības garu, iedzenot civiliedzīvotājiem bailes un atstājot viņus bez vadības.²⁷

Runājot par genocīdu un genocīdam raksturīgu rīcību, interesanti atzīmēt, ka tā gauzām reti – vismaz mūsdienās – sasniedz savus sākotnēji izvirzītos vai arī nemaz negribētos mērķus. Genocīda rezultātā pavisam reti tiek iznīcinātas *ethnies* un etniskās kategorijas. Patiesībā iznākums mēdz būt gluži pretējs – kopienas saliedējas un etniskā apziņa atdzimst, genocīds palīdz tai gūt noteiktas aprises – tā notika ar aborigēnu kustību un Rumānijas čigānu nacionālismu. Iespējams, kaut kādas dziļi sakņotas modernā laikmeta īpatnības vienlaikus mudina uz genocīdu un neļauj tam sekmīgi īstenoties (ja sekmīgu īstenošanos mēra ar totālu iznīcināšanu), un tam varētu būt ciešs sakars ar nacionālisma raksturu un lielo izplatību mūsdienu pasaulē. Varbūt pirmsmodernisma laikos kādu *ethnie* bija vieglāk iznīcināt. Katrā ziņā, nolēmuši beidzot uz visiem laikiem iznīdēt Kartāgu, senie romieši noslaucīja pilsētu no zemes virsas, apkāva trīs ceturtdaļas tās iedzīvotāju un pārējos aizdzina verdzībā. Kaut arī pūniešu kultūra vietvietām turpināja vilkt dzīvību līdz pat Svētā Augustīna laikiem, kartāgieši kā rietumfenīķiešu *ethnie* un etniskās kultūras valsts vairs nepastāvēja.²⁸

Tāds pats liktenis piemeklēja arī vairākas citas antīkās pasaules tautas, tajā skaitā hetus, filistiešus, fenīķiešus (tos, kas dzīvoja Libānā) un elamiešus. Ikvienā no šiem gadījumiem, kad populācija zaudēja politisko varu un neatkarību, bija nogiedama tās etniskā izzušana, bet parasti gan tas notika kultūrtauta pārtautošanās un tautu sajaukšanās ceļā. Šie ir vairāk etnocīda, mazāk genocīda gadījumi – neatkarīgi no dramatiskajiem politiskajiem notikumiem, kas tos paātrināja. Asīrijas valdnieks Ašurbanipals, 636. gadā pirms Kristus sagraivis Sūzas un līdz ar to izslēdzis Elamas valsti no politikas, nepavisam netiecās iznīcināt itin visus elamiešus (asīrieši mēdza uzvarēto tautu eliti izsūtīt uz citu dzīvesvietu). Taču pats Sūzu sagraušanas fakts bija tik nozīmīgs, ka Elama nekad vairs neatdzima, tās teritorijā apmetās citas tautas, un, kaut arī elamiešu valoda turpināja pastāvēt Ahemēnīdu laiku Persijā, neradās vairs neviena elamiešu kopiena, neviena valsts, kas censtos atdzīvināt elamiešu mītus, atmiņas, garīgās vērtības un simbolus, viņu ticību un kultūru.²⁹

Pašu asīriešu likteņdrāma norisinājās vēl straujāk. Niknā un asā uzbrukumā Kiaksara vadītie mēdieši un Nabopalasara babilonieši 612. gadā pirms Kristus kopīgiem spēkiem ieņēma Ninivi, un trīs gadus vēlāk Haranā tika sakauts pēdējais Asīrijas princis. Asīrijas dievus Kīrs gan novietoja atpakaļ Babilonas panteonā, taču ne asīriešu valsts, ne tauta turpmāk vairs vēsturē netiek minēta, un, kad Ksenofona armija maršēja caur Asīrijas zemēm, grieķu ģenerālis redzēja, ka, izņemot Erbilu, pilsētu vietā palikušas vienīgi drupu kaudzes. Vai tā bija genocīdam raksturīgā rīcība vai īsts genocīds?³⁰

Maz ticams. Asīrijas ienaidnieku mērķis bija iznīcināt ienīsto varu. Tas nozīmē tā sagraut lielākās pilsētas, lai šī valsts politiski nekad vairs neatdzimtu un neatlabtu. Patiesām, Nabopalasars runā par «naidīgās zemes pārvēršanu drupās un postažā», taču tas nepavisam nenozīmē iznīcināt ikvienu asīrieti, pat ja tas vispār būtu iespējams. Asīriešu augstākās aprindas varbūt arī tika apkautas, bet, runājot par reliģiju un kultūru, jāteic, ka asīrieši ārvien mazāk un mazāk sāka atšķirties no babiloniešu civilizācijas, kuru bija centušies pārspēt. Turklāt Asīrijas lielvalsts pastāvēšanas pēdējais posms liecina par krasu sociālu noslāņošanos gan armijā, gan lauku apvidos, par ievērojamu etnisko jūkli impērijas centrālajos apgabalos un par to, ka laikposmā pēc milzīgā aramiešu pieplūduma jau tika lietota īpaša žargonu tipa starpvaloda, lai varētu sazināties tirdzniecības un valsts pārvaldes sfērā. Tātad jau krietnu laiku pirms asīriešu lielvalsts sabrukuma tautas etniskā savdabība bija nonākusi neapskaužamā stāvoklī, un kultūras sinkrētisms un etnosu jūklis tad arī palīdzēja apkārtējām tautām un to kultūrām padarīt vāju un uzsūkt sevī Asīrijas etnisko sabiedrību un tās kultūru.³¹

Tāpat kā fenīciešu, elamiešu un citu tautu liktenis, arī asīriešu kultūras un kopienas samērā ātrais gals būtu atzīstams par etnocīda piemēru. Iznīcināt kādas tautas vai valsts dievus un sagraut dievnamus – vismaz antīkajā pasaulē tas tika uzskatīts par paņēmienu un līdzekli, kā likvidēt pašu sabiedrību; tāds, liekas, ir bijis persiešu nolūks, kad viņi 482. gadā pirms Kristus sagrava Babilonijas tempļus, un tāds pats varbūt ir bijis romiešu mērķis, 70. gadā pēc Kristus pārvēršot drupās Jeruzalemes dievnamu.³² Šāda rīcība allaž bijusi virzīta uz vienu un to pašu mērķi – jo pilnīgāk iznīcināt konkrētās kopienas kultūru, mazāk – pašu kopienas, un šāda iznīcināšana pēc savām sekām atšķiras no krietni lēnākiem un īpaši neplānotiem kultūras asimilēšanas procesiem, kādi piemēklējuši daudzas sīkas etniskās kopienas un kategorijas.

Vēsture ir pilnum pilna ar šādiem netīšas kultūrtipa asimilēšanas un etniskās izzušanas gadījumiem. Pārlūkodsams 1859. gada Eiropas etnisko karti, Engells par šādām izmirstošām etniskajām kultūrām un kopienām izsakās kā par daudzum daudziem «etnogrāfiskiem pieminekļiem», kuri saskaņā ar viņa prognozēm drīz pazudīs, lai atbrīvotu vietu milzīgai kapitālistiskai nācijvalstij. Patiesībā viņš rūgti maldījās. Un tajā pašā laikā daudzas kādreizējās *ethnies* ir sarukušas, savu spēku ir zaudējuši šo tautu jūtu un ieskatu pasaule – tā noticis ar oksitāņiem, Lužicas serbiem, vendiem un daudziem citiem etniskajiem veidojumiem, un tas liecina par plašām pakāpeniskas pārtautošanas norisēm, kad viens no šādiem veidojumiem sašķel otru un asimilē to.

Taču šīs norises mudina arī neaizmirst medaļas otru pusi – etnisko saišu noturību, etnisko kultūru ilgo mūžu, to, ka kolektīvās identitātes un etniskās kopienas spēj pastāvēt daudzus gadsimtus. Bet kā mēs pamatosim etnosa spēju izdzīvot, dažkārt pat tūkstošiem gadu, ja laika ritumā etniskās robežas vairākkārt mainās, etniskā kultūra pārvēršas?

Un atkal ir īsti vietā iztirzāt kādu ikvienam labi zināmu piemēru. Ebreji uzskata, ka viņu senču raduraksti sniedzas līdz Abraāmam, ka viņi ieguvuši brīvību kopš izceļošanas no Ēģiptes, kas aprakstīta otrajā Mozus grāmatā, ka viņu derība noslēgta pie Sināja kalna un ka zelta laikmets viņu dzīvē (pēc atšķirīgiem viedokļiem) bijis vai nu Dāvida un Zalamana ķēniņvalsts pastāvēšanas laiks, vai arī tautas zintnieku ēra Otrā tempļa periodā un tam sekojošā laikposmā. Tie visi ir mīti mūsu iepriekš aprādītajā izpratnē, un savu reliģisko dzīvotspēju tie saglabā šobaltdien. Taču šo mītu dzīvotspēja izpaužas ne tikai reliģiskajā nozīmē vien. Pat sekulāras ievirzes ebrejiem tie ir un paliek viņu etniskās identitātes likumu harta. Arī šajā gadījumā notiek gluži tāpat kā ar grieķiem un armēņiem, īriem un etiopiešiem – cilvēki a p j a u š savu izcelsmi, pēctecību, kultūras radniecību un tālos laikus, kad radusies tautas kopība, kas, par spīti visām pārvērtībām, kādas to piemeklējušas, zināmā mērā vēl arvien tiek atpazīta kā «tā pati» kopiena. Kam pateicoties dzīvo šī nepārtrauktības, kopīgo atmiņu un vienotās likteņgaitas apziņa?

Vienkārši būtu atbildēt, ka tautas kaut kādā veidā izdzīvo tāpēc, ka ir dziļi iesakņojušās savā tēvzemē un bauda visai lielu valstisko neatkarību, – šāda atbilde ebreju likteni acīm redzami nespēj izskaidrot. Ebreji gandrīz divus tūkstošus gadu ir mituši nebrīvē un atrauti no savām saknēm. Nebrīvei un atrautībai no dzimtenes nav pat īstas nozīmes ebreju identitātes apziņā; abi faktori pastāv vairāk kā simboli, nevis kā dzīvas atmiņas. Attiecībā

uz valstiskumu Hasmoneju dinastija patiešām bija pēdējā neatkarīgā ebreju valsts, ja neņemam vērā Hazāru ķēniņvalsti. Izraēlas zeme aizvien laiku pa laikam ir bijusi kaut kas vairāk nekā tikai mesianiskas atjaunošanas simbols; ebreju grupas atkal un atkal ir devušās uz turieni un dibinājušas sinagogas. Tomēr ilgas pēc Cionas bieži vien bija vairāk garīgas, nekā praktiskas dabas, kaut kāda pilnības vīzija no jauna atgūtā zemē un pilsētā.³³

Vēl kāds ierasts uzskats, šoreiz tieši pār diasporas tautām, apgalvo, ka to izdzīvošana ir atkarīga no spējas sameklēt sev naidīgā apkārtējā sabiedrībā īpašu ekonomisko nišu starp militāro un agrāro eliti un zemniecības masām, parasti kļūstot par starpniekiem vai amatniekiem. Tas, ka Eiropas sabiedrībā viduslaikos un jaunlaiku sākumos šādas nišas sev atrada ebreji, grieķi un armēņi, tāpat libāniešu un ķīniešu tirgotāji, šeit netiek apspriests, uz lietu neattiecas arī nodarbinātības nišu loma cilvēku dzīvesveida un kultūras savrupības nostiprināšanā tad, ja tas viss jau pastāv. Var diskutēt par to, kādā veidā «nodarbinātības nišas» kategorija tiek atrauta no tā apstākļu kopuma, kas veido tipiskas diasporas, un kā tai nevilus tiek piešķirta pārlieku svarīga nozīme etniskās izdzīvošanas un kopienas statusa nodrošināšanā. Ārmstrongs secinājis, ka pirmatnējās diasporas, kas rodas savdabīgās ticības un kultūras rezultātā, drīzāk gan būtu skatāmas kā savstarpēji saistītu dimensiju un raksturlielumu veselums, kura ietvaros savrupā nodarbinātība un starpnieka statuss kalpo kā etniskās savdabības un izdzīvošanas palīg faktors un balstītājs, nevis katrā ziņā kā tās nodrošinātājs. Neapšaubāmi, marokaņu Spānijā ebreji darbojās itin visos iespējamajos amatos, taču viņu etniskā izdzīvošana bija ļoti cieši saistīta ar nesalīdzināmi būtiskāko ticības un kultūras savdabību, ar ko viņi atšķīrās no kaimiņtautām.³⁴

Pārlicība kļūst vēl stingrāka, ja piemin iepriekš akcentēto unificētas reliģijas nozīmi šajās norisēs. Diasporas kopienās – tādās kā drūzu, samariešu, maronītu un sikhu *ethnies*, kas radušās no sektām, reliģiskajiem rituāliem, liturģijai un ticības kalpu hierarhijai bija nenovērtējama nozīme cilvēku dzīvesveida iekonservēšanā un saglabāšanā, nodrošinot, lai dzīves kārtība pēc iespējas neskarta tiktu pārmantota no paaudzes paaudzē un respektēta visās kopienās. Pievienojiet tam vēl svēto rakstu, atsevišķu tekstu, draudzes kalendāru un sakrālās valodas izteiksmīgo spēku, kas tevi šķirtin atšķir no citādajiem, un it kā noslēpumā tītā tautas izdzīvošana tūkstošiem gadu garumā kļūst saprotama un reāla.

Bet paliek arī problēmas. Vispirms jau šajos pārspriedumos nekas nav sacīts par to, kā organizēta dzīvotspējīga diasporas sabiedrība, cik tā liela

un kur tādas kopienas atrodamas. Tā, piemēram, vēl gluži nesen samariešiem draudēja etniska iznīcība, jo pēc gadsimtiem ilgas un postošas endogāmijas viņi vairs nespēja papildināt savas rindas ar jauniem kopienas locekļiem. Tāpat Ziemeļetiopijas otrās pakāpes izraēlieši (jeb falāši), karu rezultātā skaitliski sarukuši un atšķelti no saviem amatu meistariem un lietpratējiem, būtu pārtautoti, ja nevērstos plašumā ebreju etniskā pašatjaunošanās, cionisma uzplaukums un netiktu nodibināta Izraēlas valsts.³⁵

Arī šī tēze vēl neko nenasaka par etniskās kopienas vitalitāti. Ikvienu reliģiju var sastingt un kļūt par antikvitāti; tā notika ar Asīrijas valsts reliģiju, un šajā gadījumā, kā mēs redzējam, etniskajai izdzīvošanai tā vairs itin neko nespēja dot. Tādu pašu iekšēju pagrimumu impērijas norieta posmā var saskatīt romiešu reliģijā, kā arī faraonu reliģijā – Ptolemaju valdīšanas laikos Ēģiptē. Nevienu no šiem gadījumiem ne ar kādu tradicionālās reliģijas iekšēju kustību mēs nevarētu pamatot etniskās izdzīvošanas faktu, nemaz nerunājot par kopienas etnisko vitalitāti.³⁶

Tātad reliģija spēj vismaz kādu laiku pasargāt un saglabāt etnicitātes kopības apziņu, to itin kā iekūņojot; tā notika ar grieķu ortodoksiju pašu grieķu pārvaldītajā pareizticības «kokonā», pār kuru pletās Osmaņu vara. Bet, ja vien jaunas strāvas neuzrūdi un neatdzīvina garu pašas reliģijas ietvaros, tieši reliģijas konservatīvisms spēj nomērdēt *ethnie* vai kļūt par tādu kā gliemeznicu, kurā izdziest un izčākst etniskā identitāte.³⁷ Pilnīgi skaidrs, ka ar unificētu reliģiju vien ir par maz. Kādi šādā gadījumā ir raksturīgākie etniskās pašatjaunošanās mehānismi? Es izceltu četras šādas norises.

1. *Reliģijas reformas*. Kad nu esam atzinuši unificētas reliģijas svarīgo nozīmi etniskās izdzīvotspējas stiprināšanā, mums jāapsver, kāda loma reliģijas reformu kustībai ir etniskās pašatjaunotnes stimulēšanā. Ebreji šajā ziņā sniedz veselu virkni piemēru. Tie sākas ar praviešu un deiteronomisko kustību attiecīgi 8. un 7. gadsimtā pirms Kristus, ietver Jūdās un Ezras īstenotās reformas 5. gadsimta vidū pirms Kristus, farizejisma un mišnaistu rabinisma izcelšanos mūsu ēras 2. gadsimtā un sniedzas līdz pat hasīdisma un jaunortodoksisma kustībai 18. un 19. gadsimtā. Un ikvienā no šiem gadījumiem reliģiskie pārkārtojumi savijās vienā veselumā ar etnisko pašatjaunošanos; ticība bija iedvesmojusi cilvēkus atjaunot un pārveidot savu dzīvi.³⁸

Un otrādi – reliģijā izdarīto reformu neveiksme vai sastindzis konservatīvisms var pavērst atjaunotnes spēkus uz citu pusi. 19. gadsimta sākumā tā notika ar grieķiem. Grieķu pareizticīgo hierarhija savā rezidencē

Konstantinopolē aizvien vairāk attālinājās no vidusslāņa un tautas masu centieniem, kā arī no garīdzniecības zemākā slāņa, bet daži zemākās kārtas garīdznieki bija Moreas sacelšanās vadītāju vidū. Grieķu tautas centieni un mērķi aizvien vairāk izpaudās laicīgās ideoloģijas valodā.³⁹

2. **K u l t ū r a s a i z g u v u m i.** Plašākā skatījumā uz kultūru etnisko izdzīvošanu nebalsta vis izolēšanās no citiem, bet gan selektīvi aizguvumi un regulēti sakari kultūras jomā. Un atkal par piemēru noder ebreju vēsture. Kopš Aleksandra Lielā laikiem hellēņu kultūra, vitāli saskaroties grieķu un jūdu domāšanai, kaut arī tas asi atbalsojās politikā, ir devusi spēcīgu stimulu un visās jomās bagātinājusi un stiprinājusi ebreju kultūru un identitāti.⁴⁰ Daudz ir piemēru, kas rāda, kā viena kultūra, aizgūstot kaut ko atlasses ceļā, ietekmejas un saņem stimulus no kādas citas kultūras un, kontaktējoties ar to, atjaunina savu etnisko identitāti; 19. gadsimta Japāna, kā arī Krievija un Ēģipte – tie ir visiem zināmi piemēri.

3. **T a u t a s l i d z d a l i b a.** Sabiedriskās dzīves sfērā, sociālo šķiru un slāņu kustībā arī varam saskatīt etniskās pašatjaunošanās ceļus un līdzekļus. Šajā ziņā pati svarīgākā ir tautas kustība par lielāku līdzdalību kultūras vadībā un politiskajā hierarhijā. Plasās sociāli reliģiskās mazdakiešu kustības rezultātā 5. gadsimta Sasanīdu Persijā tika atjaunota gandrīz iznikusi Sasanīdu Persijas ciešā saikne ar zoroastrisma kopienu, tajā pašā laikā iedragājot Sasanīdu valsts pamatus. Tas 6. gadsimtā izraisīja represīvu, bet arī etniski reģeneratīvu kustību ar Hosrovu I priekšgalā, kustību, kuras laikā notika «Ķēniņu grāmatas» pamatu kodifikācija, atgriešanās pie irāņu mitoloģijas un rituāliem, atdzima nacionālā literatūra, uzvedības normas, zinātne un māksla.⁴¹ Tautas kustība jūdaisma ietvaros no Mozus laikiem līdz hasīdismam, ko jau minējām, arī sekmēja piezemētās *ethnie* atjaunošanos, visiem ar entuziasmu un dedzīgu savas misijas apziņu piedaloties kopējā darbā. Tāda pati būtībā ir tautas kustība islama zemēs, ieskaitot pašu šīs reliģijas iedibināšanu, sunnītu un šiītu šķīstīšanās un mesīānisma kustību, kas dzīva vēl šobaltdien, kā arī vahābismu, mahdīsmu un šiītu revolūciju Irānā.⁴²

4. **E t n i s k ā s i z r e d z ē t ī b a s m ī t i.** Etniskās izredzētības mīti daudzējādā ziņā ietiecas pašā etniskās pašatjaunošanās, tātad arī izdzīvošanas mehānisma būtībā. Vispirms mums acīs krīt fakts, ka tām *ethnies*, kurām nav bijis šādu mītu (vai kuras nav spējušas tos iedvest pamatpopulācijai), lai cik šīs *ethnies* būtu etnocentriskas attiecībā pret citām kopienām, tomēr pēc tam, kad zaudēta neatkarība, tām draud pārtautošana. Tas, protams, varētu būt kapa klusuma arguments. Izsakoties vispārējās

linijās, tās ir tieši ar etniskās izredzētības reliģiskajiem mītiem apveltītās *ethnies*, tajās ir veselas plejādes speciālistu, kuru amats un izredzes cieši jo cieši saistītas ar izredzētības mītu ietekmi un panākumiem, – un tieši šie speciālisti nereti ir vienīgo mūsu rīcībā esošo literāro avotu apliecinātāji. Mēs aplūkojam vairāku tādu *ethnies* likteni, kurās ir nule minētie speciālisti, bet kuras nevarēja lepoties ne ar vienu e t n i s k ā s (nevis ķēnišķīgās) izredzētības mītu, un, kā to parāda Asīrijas, Fenīķijas un arī filistiēšu piemērs, ir pilnīgi skaidrs, ka šo tautu etniskās izdzīvošanas iespējas bija visai vājas.

Tas, protams, smago izskaidrošanas nastu pārliet atkal uz apstākļiem, kuri rosina un balsta etniskās izredzētības mītus. Taču, lietojot šādu metodi, etniskās izdzīvošanas process ar sevišķās izredzētības mītu palīdzību tiek saslēgts īssavienojumā. Jo izredzētības mīti nesola itin neko citu kā vien pestīšanu, ko nosaka konkrēti apstākļi. Tas ir vitāli svarīgi, lai saprastu, kāda nozīme izdzīvošanas iespējamībā ir pestīšanai. Un *locus classicus* par pestīšanu atrodams otrajā Mozus grāmatā: «Un nu, ja jūs arvien manu balsi klausīsiet un manu derību turēsiet, tad jūs iz visām tautām būsiet mana mantība, jo man pieder visa pasaule. Un jūs man būsiet viena ķēnišķa priesteru valstība un svēta tauta.»⁴³ Uzskatīt pašiem sevi par eventuāli «svētu tautu» nozīmē izredzētību nesaraucjami saistīt ar kolektīvu iesvaidīšanu svēto kārtā. Pestīšana iemantojama, vienīgi izpērkot grēkus, un grēku izpērkšana savukārt prasa atgriezties pie agrākā dzīvesveida un ticības, un tas ir iesvaidīšanas ceļš, un tie ir iesvaidīšanas līdzekļi. Tas ir pamatā arī aicinājumam «atgriezties», kas dzirdams atkal un atkal un itin bieži skan etnoreliģiskās tradīcijās, kuras iedvesmo un rosina gan reliģijas reformas, gan kultūras atdzimšanas kustību. Tā kā etniskās piederības pašnoteikšana ir nepārprotami subjektīvs process, šie morālie aicinājumi aizvien no jauna tikt iesvaidītiem izredzēto kārtā kļūst par spēcīgu etniskās pašatjaunošanās un tātad arī ilgdzīvošanas līdzekļi. Tas, protams, ir tikai viens no tās problēmas risinājumiem, kas parāda, kā ebreji spēja tik ilgi izdzīvot sev naidīgā vidē, taču šāda izdzīvošanas principa iezīmes mēs varam saskatīt arī citu tautu vēsturē; te būtu jāmin Etiopijas amhari, armēņi, grieķi, kas pievērsās ortodoksijai, pareizticīgie krievi, drūzi, sikhi, tāpat dažādas Eiropas *ethnies* – poļi, vācieši, franči, angļi, kastīlieši, īri, skoti un velsieši, un šo uzskaitījumu varētu turpināt. Tik plaši vērojama parādība katrā ziņā pelna, lai to izpētītu pilnīgi un līdz galam.⁴⁴

«ETNISKĀ BŪTĪBA» UN NĀCIJU VEIDOŠANĀS

Reliģijas reformas, kultūras aizguvumi, tautas līdzdalība un etniskās izredzētības mīti – tie ir tikai daži no faktoriem, kas līdz ar kopienas dzīvesvietu, autonomiju, daudzu valodu prāsmi, tirdzniecības iemaņām un unificētu reliģiju palīdz noteiktām etniskajām vienībām droši izdzīvot gadsimtiem ilgi neatkarīgi no tā, ka mainās sabiedrības mentalitāte un kultūras saturs. Šie gadījumi liek mums atkal asi saskarties ar etnicitātes galveno paradoksu: tā vienlaikus pārveidojas un saglabājas tāda pati, mūžam mainīgais indivīds sadzīvo ar strikti nosacītiem sabiedrisko attiecību un kultūras parametriem. Tie izpaužas kā kultūras mantojums un tradīcijas, ko paaudzes nodod tālāk cita citai, taču nedaudz vai manāmi pārveidotā formā, kas nosaka šīs sabiedrības nākotnes perspektīvu un kultūras saturu. Zināmas tēlu veidošanas tradīcijas, kultūras, ierāžas, rituāli un artefakti, kā arī zināmi notikumi, varoņi, skati un ainavas, garīgās vērtības – tas viss veido etniskās kultūras neatkārtojamo dārgumu krātuvi, no kuras izlases veidā smelties šīs sabiedrības paaudžu paaudzēm.

Kādā veidā šādas tradīcijas var ietekmēt citcītai sekojošas cilvēku paaudzes? Agrāko laiku tipa kopienās tradīcijas sīki atstāsta, atkal iestudē un sistematizē mācītāji, rakstu pratēji un tautas dziesminieki, nereti apvienoti īpašās ģildēs un kastās. Bieži vien būdami vienģie rakstīt un lasīt pratēji, turklāt neaizstājami tautas attiecībās ar dievišķajiem spēkiem, mācītāji, rakstu zinātāji un tautas dziesminieki iemanto lielu autoritāti un cieņu sabiedrībā. Apvienojušies savās brālībās, darbodamies tempļos un dievnamos, viņi veido cilvēka socializēšanas iestāžu tīklu lielākajās pilsētās un daudzos tuvākajos lauku apvidos, un viņu panākumi ir atkarīgi no tā, cik lielā mērā paši ir organizēti un cik lielā mērā ir pakļāvuši savam monopolem sabiedrības garīgo dzīvi attiecīgajā teritorijā. Patiesi, daudzās senajās un viduslaiku impērijās garīdzniecība ar saviem dievnamiem un rakstu pratēju infrastruktūru kļuva par neaizstājamu oficiālās varas partneri valsts pārvaldīšanā un/vai arī par konkurējošu spēku līdzās galma un birokrātijas varai, it sevišķi senajā Ēģiptē un Sasanīdu Persijā.⁴⁵

Mācītājus, rabīnus un likumu tēvus mēs atrodam pat diasporu kopienās; apvienoti pēc iespējas centralizēti, izveidojuši visaptverošu tiesu un padomnieku tīklu, viņi plašā teritorijā nodrošina visiem vienādi pieejamas reliģiskās, tiesiskās un kultūras iespējas, nereti stājoties pretī naidīgas vides ietekmei. Šāds labi attīstīts reliģijas kalpu un organizāciju tīkls, kā to parādījis Ārmstrongs, bija ebrejiem un armēņiem, tas palīdzēja nodrošināt

subjektīvi uztverto vienotību un sabiedrības izdzīvotspēju, saglabājot savas vēstures un ticības tradīcijas.⁴⁶

Ar šādu visaptverošu un vienojošu sistēmu pakāpeniski tiek radīta substance, kuru mēs varētu nosaukt par «etnisko būtību». Tikai pilnīgi saliedētas un visai savdabīgas *ethnies* rada kodolu un pamatu, uz kura veidojas tādas valstis un karalistes kā barbaru *regna* agrīnajos viduslaikos. Franku, lombardiešu, sakšu, skotu un vestgotu ķēniņvalstīs ieražu un izcelsmes kopības apziņai bija būtiski svarīga nozīme, neraugoties uz to, ka daudzi šo zemju iedzīvotāji nemaz nepiederēja pie valdošās etniskās kopienas. Bet tautas uztverē šādas *regna* tik un tā izskatījās ļoti viengabalainas, caur un cauri balstītas uz visus vienojošās kultūras pamatiem.⁴⁷ Vēlīnajos viduslaikos šīs subjektīvi vienotās kultūrtipa kopienas izveidoja etnisko būtību, ap kuru lielas un stipras valstis radīja savu administratīvo, tiesisko, fiskālo un militāro sistēmu un turpināja ar varu sev pievienot kaimiņteritorijas ar kultūras ziņā gluži atšķirīgām populācijām. Tā, piemēram, angļu (anglo-normanu) valsts Edvarda I valdīšanas laikā aptvēra arī visu Velsu, iznīcinādama velsiešu ķēniņvalstis, un lielāko daļu velsiešu asimilēja, padarīja viņus par nomaļu kultūrtipa kopienu un pakļāva savai varai. Kaut kas līdzīgs ar *pays d'oc* Ludviķa VIII laikos notika Francijā, īpaši Tulūzas departamentā, kad tur risinājās albigiešu krusta kari.⁴⁸

Nosakot šādu etnisko būtību atrašanās vietu, mēs jau daudz ko uzzinām par nācijām, kādas pēc tam šeit var rasties, kādš būs šo nāciju raksturs un aprīse, ja vien (un kad) tās parādīsies. Tas mums palīdz lielos vilcienos atbildēt uz jautājumu: k a s ir šī nācija? – un zināmā mērā arī: k u r ir šī nācija? Citiem vārdiem sakot, valsts etniskā būtība bieži vien nosaka nācijas raksturu un apdzīvojamās teritorijas robežas; uz šādiem etniskajiem pamatiem ļoti bieži no nācijām izveidojas valstis. Kaut arī lielākā daļa jaunlaiku nāciju faktiski ir polietniskas vai, precīzāk runājot, lielākā daļa nācijvalstu ir polietniskas, daudzas no tām sākotnēji ir izveidojušās ap kādu konkrētu valdošo *ethnie*, kura, dāvājusi valstij nosaukumu un kultūras hartu, ar varu vai savu pievilcību pievieno sev citas *ethnies* vai atsevišķas to daļas. Tā kā *ethnies*, saskaņā ar definīciju, ir saistītas ar noteiktu teritoriju – izredzēta tauta savā svētītā zemē, kas nemaz nav tik reta parādība, nācijvalsts iedomātās robežas lielākoties nosaka valdošās *ethnie* mīti un atmiņas, kurās ietilpst valsts dibināšanas harta, teiksma par zelta laikmetu un ar šo laikmetu saistītās teritoriālās pretenzijas vai dokumenti, kas apliecina tiesības uz noteiktiem zemes īpašumiem. Šā apstākļa dēļ vēl šobaltdien izceļas daudz konfliktu, cīnoties par atšķeltām etniskās

dzimtenes sastāvdaļām, kā, piemēram, Armēnijā, Kosovā, Izraēlā un Palestīnā, Ogadenas apgabalā un citur.

Gan ciešo saistību, gan atšķirības starp *ethnie* un nācijas jēdzieniem un norādes uz šo jēdzienu vēsturiskumu var saskatīt, arī atsaucot atmiņā mūsu sniegto nācijas definīciju. Nācija, kā tika secināts, ir noteikts cilvēku kopums, kam ir sava vēsturiskā teritorija, kopīgi mīti un ar vēsturi saistītas atmiņas, vienota tautas masu kultūra, kopīga ekonomika un visiem sabiedrības locekļiem vienādas likumīgas tiesības un pienākumi. Saskaņā ar definīciju nācija ir tāda pati sabiedrība ar kopīgiem mītiem un atmiņām kā *ethnie*. Tā ir kopiena, kurai pieder arī sava teritorija. Bet jāievēro tas, ka *ethnies* ar teritoriju var būt saistītas tikai vēsturiski un simboliski, turpretim ikviena nācija ar to ir saistīta fiziski un praktiski – nācijām teritorijas pieder. Citiem vārdiem sakot, nācijas allāž pieprasa etniskos «elementus». Tos, protams, var pārveidot, un bieži vien tas arī tiek darīts. Tomēr bez dažiem kopīgiem mītiem un atmiņām par teritoriāli fiksētu mājvietu nācijas vispār nav iedomājamas.

Te nu prātā nāk virkne argumentu par to, ka nācijas rodas uz etnisko būtību pamatiem. Patiesām, vēsturiski un jēdzieniski *ethnies* un nācijas lielā mērā sakrīt. Un tomēr mums ir darīšana ar diviem dažādiem jēdzieniem un vēsturiskiem formējumiem. Etniskajām kopienām trūkst vairāku pazīmju, kādas piemīt ikvienai nācijai. Etniskajām kopienām nebūt nav jādzīvo «savā» teritoriālajā dzimtenē. *Ethnies* kultūra var arī nebūt vistautiska, kopīga visiem sabiedrības locekļiem. Etniskajām kopienām nav nepieciešama vienota darba dalīšana un vienota ekonomika, un bieži vien *ethnies* pēc tā nemaz netiecas. Tāpat tām nav vajadzības pēc kopīga likumu kodeksa, kas nosaka visiem vienādas tiesības un pienākumus. Kā mēs redzēsīm, šos raksturlielumus nācijas iegūst, kad īpaši sociālie un vēsturiskie apstākļi iedarbojas uz etniskajām būtībām un etniskajām minoritātēm, kuras pastāv jau pirms nāciju veidošanās.

No otras puses, mums jāievēro tas, ka nācijas var rasties arī bez savas tiesās priekšteces – *ethnie*. Vairākās valstīs nācijas tika veidotas, cenšoties saliedēt vienā veselumā citcitam sekojošu imigrantu viļņu (galvenokārt dažādu Eiropas tautu) kultūras. Tā notika Amerikā, Argentīnā un Austrālijā. Citos gadījumos par valstīm kļuva impēriju provinces, paņemot no impērijas visiem kopīgu valodu un ticību, – it sevišķi Latīņamerikā. Tur arī kreolu elite sāka veidot nācijas bez noteiktas un savdabīgas *ethnie*. Faktiski

nāciju radīšanas process jau ritēja pilnā sparā, kad tika atzīts par nepieciešamu veidot īpašu meksikāņu, čīliešu, bolīviešu utt. kultūru, kā arī nolēms izcelt šo kultūru īpatnējo raksturu atšķirīgu simbolu, garīgo vērtību, atmiņu u.tml. veidā, katrai topošajai nācijai piešķirot savu seju.⁴⁹

Vēl asāka šī dilemma ir Sahāras pierobežas rajonos Āfrikā, kur valstis tika radītas, ja arī ne tīsām novelkot robežas pāri *ethnies*, tad gandrīz vai nerēķinoties ar tām. Koloniālajām valstīm šeit nācās izkopt patiesi teritoriālu patriotismu – radīt politiskās lojalitātes jūtas pret jaunajiem formējumiem un to embrionālajām politiskajām kopienām. Neatkarīgajām valstīm, kas bija radušās no šīm teritoriālajām kopienām, politiskas noregulēšanas ceļā nospraužot sociālās robežas, vajadzēja saliedēt postkoloniālajā sistēmā līdz šim savstarpēji neradniecīgu tautību grupas, jo šajās valstīs bija savāktas vienkop visdažādākās *ethnies*, etnosu drumslas un etniskās kategorijas, liekot tām pat pretēji savai gribai no jauna iesaistīties cīņā par nabadzīgajiem resursiem un politisko varu. Šādos apstākļos valdošās elites, ko bieži vien veidoja dominējošās *ethnie* vai koalīcijā apvienojušos etnisko grupu pārstāvji, izjuta kārdinājumu radīt jaunu politisku mitoloģiju un simbolisku kārtību – ne vien lai leģitimētu savus nereti autoritāros režīmus, bet arī lai novērstu vietējos etniskos konfliktus un iespēju, ka varētu rasties kustība par atdalīšanos no jaunradītās valsts. Šajos gadījumos valsts tiek izmantota, lai radītu «pilsonisku reliģiju», un šīs reliģijas mīti, atmiņas, simboli un citi atribūti kļūst par neesošās vai nepilnīgās valdošās *ethnie* funkcionālu ekvivalentu. Tādā veidā Sahāras pierobežas rajonos Āfrikā īstenotais nāciju radīšanas projekts rosina veidot jaunus etniskās identitātes raksturlielumus un apziņu, kas ietvers sevī un savāks vienā veselumā pastāvošo *ethnies* kultūru fragmentus un veidos lojalitātes izjūtu pret jaunradīto varu. Tāds vismaz ir bijis daudzu Āfrikas un Āzijas zemju valdošo slāņu nacionālais «plāns».⁵⁰

Tas nozīmē, ka moderno nāciju radniecības saites ar jebkādu etnisko būtību ir problemātiskas un apšaubāmas. Kāpēc mēs tādā gadījumā nācijas saknes meklējam tās saistībā ar pirmsmodernisma laika etnosu, ja visas nācijas nemaz nespēj uzrādīt savā pagātnē kaut kādu noteiktu etnisko pamatu? Manuprāt, to mums vajadzētu darīt triju apsvērumu dēļ.

Pirmais ir tas, ka vēsturiski pašas pirmās nācijas, kā mēs redzēsim, ir veidojušās uz pirmsmodernisma laika etnisko būtību pamatiem; un, tā kā tās ir bijušas stipras un kultūras ziņā ietekmīgas, tad arī kalpojušas par paraugu turpmākajam nāciju veidošanās procesam daudzās pasaules zemēs.

Otrs apsvēruma ir tas, ka nācijas etniskais modelis iemantoja aizvien lielāku atzinību un guva aizvien plašāku izplatību ne tikai nupat minētā iemesla dēļ, bet arī tāpēc, ka ļoti viegli sakļāvās ar pirmsmodernisma laiku «piezemētajām» kopienām, kuras tik daudzās pasaules malās bija izdzīvojušas līdz pat mūsdienām. Citiem vārdiem runājot, nācijas veidošanās etniskais modelis bija sabiedriski auglīgs.

Un trešais – arī tajos gadījumos, kad topošā nācija nevarēja lepoties ne ar kādu kaut cik nopietnu etnisko priekštecību un kad etniskās saiknes bija tumsā tītas vai atklāti sagudrotas, bija vajadzība sakausēt no jebkuriem kultūrelementiem, kādi vien pieejami, kaut cik saskanīgu vēsturiskas kultūrkopienas mitoloģiju un simboliku, turklāt šī prasība it visur tika pacelta tik augstu, it kā tas būtu nacionālās vienotības un izdzīvošanas pamatnoteikums. Ja nebūtu nekādu etnisko radurakstu, topošā nācija varētu izjukt un sabrukt. Šie trīs nāciju veidojošie faktori ir pietiekams pamats, lai dotos tālāk un turpinātu mūsu iesākto analīzi divās nākamajās nodaļās.

III nodaļa

NĀCIJU IZCELŠANĀS

Ja etniskās saiknes un etniskā pagātne reāli pastāv un tiek atdzīvināta, tas palīdz noskaidrot, kuras populācijas vienības ir visvairāk piemērotas un vistuvāk tam, lai kļūtu par nācijām; bet to, kāpēc un kā šāda pārvērtība notiek, mēs no etniskās pagājības uzzinām visai maz. Lai varētu pasacīt, kādi ir uz dažādu etnisko saikņu un atmiņu pamatiem bāzēto nāciju veidošanās galvenie cēloņi un mehānismi, mums jāizpēta svarīgākie identitāšu rašanās modeļi un tās vērienīgās pārmaiņas, kas veicinājušas šo modeļu attīstību.

Šajā kontekstā liela nozīme ir apzīmējumam «nāciju veidošanās». Tas mums atgādina: kaut arī mēs ērtības labad formulējam īpaši ierobežotu nācijas definīciju, faktiski mums drīzāk ir darīšana ar sarežģītu un pārļai-cīgu norišu kompleksu – ar procesiem, nevis ar fiksētām «esencēm». Pir-majā nodaļā tika izgaismota «nacionālās identitātes» jēdziena komplicētā un grūti izprotamā daba. Kā noteikts cilvēku kopums, kam ir sava vēsturiskā teritorija, kopīgi mīti un ar vēsturi saistītas atmiņas, vienota tautas masu kultūra, kopīga ekonomika un visiem sabiedrības locekļiem vienādas likumīgas tiesības un pienākumi, nācija ir daudzdimensiju jēdziens, ideāltips, paraugmodelis vai varbūt kritērijs, kuru dažādās pilnīguma pakāpēs atveido konkrētie nāciju varianti. Mums būtu jādomā, ka šie konkrētie varianti parādīs, cik atšķirīgu attīstības līmeni, cits ar citu kombinējoties, sasnieguši pa vairākām dimensijām ejošie savdabīgie procesi, lai rastos kaut kas iespējami tuvāks nācijas ideāltipam. Pētot nāciju rašanās cēloņus un norises, tas mums visnotaļ jāpatur prātā.

NĀCIJAS VĒL PIRMS NACIONĀLISMA?

Otrās nodaļas sākumā es jau minēju, ka, pēc nacionālistu ieskata, nācijas pastāv kopš neatminamiem laikiem, kaut arī nereti atrodas ieilgušas snaudas stāvoklī. Tātad nāciju izcelšanās un to rašanās cēloņi nacionālistiem, gluži tāpat kā iepriekšējās paaudzes zinātniekiem, nebija nekāda īpaša problēma un nebija vajadzības izzināt nāciju tapšanas procesus. Nācijas bija mūžīgas, svārstījās vienīgi to pašapzināšanās un aktivitātes līmenis.¹

Iebilstot pret šo ierasto un senāko uzskatu, modernās paaudzes zinātnieki ir atzinuši, ka nācijas un nacionālisms ir relatīvi jaunas un gadījuma rakstura parādības cilvēces vēsturē. Vairums zinātnieku domā, ka nacionālisms, šī kustība un ideoloģija, datējams ar 18. gadsimta beigām. Lai kā pirms Lielās franču revolūcijas ieskaņām mēs atrodam vienīgi gadījuma rakstura izteikumus par nacionālajām jūtām un neskaidras norādes uz nacionālisma galvenajām idejām, akcentējot domu par kultūrsavdabīgu nāciju autonomiju. Arī pati nācija ir īsts jaunlaiku bērns, kaut gan «modernistu» vidū pastāv ievērojamas domstarpības par to, kad tā parādījusies Eiropā: daži sliecas domāt, ka 18. gadsimtā vai vēl agrāk, bet citi dod priekšroku 19. gadsimtam vai pat 20. gadsimta sākumam, kad beidzot tika «nacionalizētas» tautas masas un sievietes ieguva politiskās tiesības. Pilnīgi skaidrs, ka modernisti, kas prasa atzīt nāciju par absolūti «modernu» parādību, attīsta visai dažādas nācijas idejas.²

Ja modernistiem būtu taisnība, tad pirmsmodernisma laikos ne nācijas, ne nacionālisms nemaz nevarētu pastāvēt. Tādus apstākļus, kādos radās nācija, senatnē un viduslaikos velti meklēt, un pirmsmodernās kultūrkolektīvās identitātes tik krasi atšķiras no modernajām, ka vienotā nācijas jēdzienā tās abas nevar iekļaut. Tautas masu «pilsoniskās nācijas» var parādīties tikai industrializācijas un demokrātijas laikmetā.³

Šajā atzinumā ir daudz patiesības, bet dažos svarīgos aspektos to vajadzētu mīkstināt. Tā, piemēram, tiek pieņemts, ka nācijas rašanos un esamību izšķir un nosaka viens vienīgs kritērijs – tautas masu un sieviešu iesaistīšanās politikā. Tas ir pārlietu šaurs, ja ne maldinošs atzinums. Turklāt saskaņā ar šo kritēriju tās populācijas vienības, kuras mobilizēja masas militārai un politiskai darbībai, arī veido nācijas. Vai tādā gadījumā agrīnā perioda šumeru pilsētvalstis un Šveices kantonus to sākumposmā mēs sauksim par nācijām? Un vai senajiem ēģiptiešiem un asīriešiem mēs aizliegsim dēvēt sevi par nācijām tikai tāpēc, ka tautas masām bija liegts piedalīties politiskajā dzīvē un tās nekur nebija pārstāvētas? Vai tādā kārtā īsti

rietumnieciskais nācijas jēdziens netiek uztiets gluži atšķirīgām zemēm un laikmetiem?⁴

Bet vai no tā mēs varam izvairīties, kaut vai nedaudz? Manuprāt, nevaram. Ja mēs pat izmantotu nevis manis aizstāvēto, bet gan daudzpusīgāku nācijas jēdzienu, atšķirības starp pirmsmodernisma un mūsdienu kultūrkolektīvajām identitātēm praksē tik un tā nāktos izvērtēt pēc daudziem procesiem un vairākās dimensijās. Atļaujiet man paskaidrot savu domu!

Mēs varam sākt ar jautājumu: vai senatnē pastāvēja nācijas un nacionālisms? Parasti piemērs, ko izvēlas šādā gadījumā, ir senā Ēģipte. Nīla un apkārtējie tuksneši tai bija dāvājuši strikti norobežotu un kompaktu teritoriju, izņemot varbūt dienviddaļu. Kad nu Augšēģipte un Lejasēģipte reiz apvienojās, nebeidzamā dinastiju valdīšanas vēsture atstāja uz laikabiedriem milzīgu iespaidu itin visos aspektos, radot priekšstatu par stipru, saliedētu birokrātisku valsti, kuras iedzīvotāji pakļauti unificētam faraonu likumu kodeksam, un Nīla Ēģiptei nodrošināja pamatu vienotas ekonomiskās sistēmas izveidošanai. Tāpat, runājot par kultūru, faraonu reliģijas un ieražu monopolstāvoklis sniedza visiem ēģiptiešu sabiedrības slāņiem īpatnēju kultūras modeli, vismaz līdz lielās valsts galīgajam norietam.⁵

Te nu mums it kā būtu noteikta cilvēku populācija ar vēsturisku teritoriju, mītiem, atmiņām un tautas masu kultūru, pat ar kopīgu ekonomiku un likumu kodeksu. Vai tad senā Ēģipte, pēc visām pazīmēm spriežot, neatbilda nācijas ideāltipam – vismaz tādā pašā mērā, ja ne vēl pilnīgāk kā Asīrija, Sefevidu Persija un Tokugavas Japāna?

Neapšaubāmi, senie ēģiptieši, tāpat arī asīrieši, Sefevidu dinastijas laiku persieši un Tokugavas laikmeta japāņi veidoja sabiedrību, ko esmu nosaucis par *ethnie*, un tai atbilstošu etnocentrismu. Tomēr pēc vairākiem svarīgiem raksturlielumiem viņi vēl nespēja tuvoties nācijas ideāltipam. Lai gan Nīla veicināja valstiski vienotas tirdzniecības attīstību, Ēģipte bija sadalīta apgabalos un reģionos, kuru ekonomika balstījās uz atsevišķu ciemu naturālo saimniecību. Arī juridiskajā ziņā tā nebija ne miņas no visiem vienādām tiesībām un pienākumiem, nemaz nerunājot par tādu pavalstniecības ideju, kāda atrodama senajā Grieķijā. Patiesi, visās iepriekš minētajās zemēs katrai šķirai un iedzīvotāju slānim bija savi likumi, un garīdzniecība veidoja kategoriju, kas bija pilnīgi savrupa. Arī izglītība dažādām šķirām tika dota atšķirīga: augstdzimušo ēģiptiešu dēli baudīja pavisam citādu apmācību nekā tā, ko sniedza rakstu pratēji tempļu skolās. Pastāvēt gan kopīgiem mītiem un atmiņām, gan kopīgam panteonam un rituāliem,

ar ko ēģiptieši atšķīrās no citām tautām, masu kultūru faraonu valsts administrēja galvenokārt ar reliģisko institūtu palīdzību, lai gan tie paši cieta savstarpējas šķelšanās dēļ un nespēja pārvarēt separātisma tendences, kas tik bieži satricināja Ēģiptes valstisko vienotību. Vēlāk plaisa starp eliti un zemniecību un amatniekiem kļuva aizvien lielāka un radīja neapmierinātību ar faraonu tempļu reliģiju; zemākās šķiras meklēja glābiņu jaunu kultu mistērijās un galu galā nonāca pie kristietības.⁶

Varbūt seno Ēģipti lietderīgāk būtu raksturot kā etnisku valsti, nevis kā mūsu definīcijai atbilstošu nāciju. Seno ēģiptiešu valsts acīmredzot nespēja atbrīvoties no sava pamatu pamata – no aristokrātijas un garīdzniecības, kā to izdarīja franču un britu valstis. Līdzīgi Asīrijai, Persijai, Japānai un citām etniskajām valstīm tai neizdevās iedzīvināt oficiālo kultūru vidusšķirā un tautas zemākajos slāņos, un valsts maz ko darīja, lai saliedētu savu populāciju, vai nu izveidojot vienotu nodarbinātības sistēmu visā impērijas teritorijā, vai nosakot visiem ķēniņvalsts iedzīvotājiem vienādas tiesības un pienākumus. Etniskā valsts bija un palika modernās nācijas pirmmodernisma laiku ekvivalents, un būtu bijis jānotiek revolūcijai, lai lauztu tās formu.

Vai tādā gadījumā mēs varam runāt par senās Ēģiptes nacionālismu, neieslīgstot retrospektīvā determinismā? Mums labi zināms, ka Ēģiptes monarhiem, arī Ehnatonam, bija skaidrs priekšstats par Ēģipti kā par ķēniņvalsti un (vēlāk) impēriju, un Ehnatona himnā saulei netiek noniecinātas arī citas tautas («Debesu Nīla – tā ir priekš svešām tautām»). Bet šādas sentimentālas jūtas gan, liekas, tika attiecinātas vienīgi uz eliti, un tās tika piesauktas, lai pretotos svešzemniekiem un sargātu vecveco kārtību. Kā teicis faraons Jahmoss I, kurš 1580. gadā pirms Kristus padzina no Ēģiptes hiksus:

«Kā saķersos cīņā, tā zarnas tiem izlaidīšu!

Es izglābsu Ēģipti, no troņa gāzīšu aziātus!»⁷

Ja atzīstam, ka nacionālisma jēga ir vienīgi pretoties savai kultūrai nepiederīgiem cilvēkiem un politiskiem svešiniekiem, tad Jahmoss I un viņa pēcteči tiesām bija nacionālisti un nacionālisms ir atrodams ikvienā laikmetā un kontinentā. Bet, ja ar nacionālismu vēlamies saistīt tādu ideoloģiju un kustību, kas jau iepriekš pieņem, ka pastāv nāciju pasaule, ka katrai nācijai ir pašai savs raksturs un augstāk par visu tiek turēta nācija kā vienīgais politiskās varas avots un pasaules kārtības pamats, tad mums būs ārkārtīgi grūti atrast šādu kustību antīkajā pasaulē un viduslaikos, nemaz nerunājot par to, ka kaut ko tādu varētu saskatīt senajā Ēģiptē.

Tātad senā Ēģipte ir skaidri izteikta etniska valsts, kurā cieši savijas faraonu dinastiju vara un iedzīvotāju masas ar relatīvi viendabīgu vēsturisko kultūru. Tikai Japāna vēl varētu lepoties ar tādu pašu etnisko viendabīgumu, neskatoties uz minoritāšu – ainu un korejiešu – klātbūtni. Pārējās etniskās valstis – Asīrija, Elama, Urartu, Persija, Ķīna – drīz vien anektēja tuvējos apgabalus ar kultūras ziņā atšķirīgām tautām vai arī ielaida (vai deportēja) savā tēvzemē svešiniekus un ļāva tiem stāties jauktās laulībās ar dominējošās etniskās kopienas locekļiem.

Novērtēt to, cik pilnīgā formā nācijas un nacionālisms pastāvēja antīkajā pasaulē, mums ļoti traucē faktu trūkums, nav saglabājušās liecības pat par nelielo valdošo slāņu dzīvi. Varbūt tas ir viens no iemesliem, kāpēc mēs divos gadījumos, kad mūsu rīcībā ir vairāk fakti, esam gatavi atzīt, ka senatnē, iespējams, ir pastāvējušas nācijas un nacionālisms.

Protams, es runāju par seno Grieķiju un Izraēlu. Kur gan citur, ja ne šajās valstīs, mēs varam nolikt līdzās stipru *n a c i o n ā l ā s* identitātes apziņu un tikpat dzīvu nacionālismu. Tomēr pat tur faktiem vislabākajā gadījumā ir visai neskaidrs raksturs.

Mēs jau redzējām, ka tāda vienotība, kāda pastāvēja starp senajiem grieķiem, vairāk gan bija strikti kultūriskā, nevis politiskā. Patiesībā kultūras aina ir vēl sarežģītāka, jo *s a v s t a r p ē j ā* etniskā noskirtība plašās hellēņu etniskās kopienas ietvaros, šķelšanās starp joniešiem, aioliešiem, beotiešiem un doriešiem ietekmēja arī sabiedrisko un pat politisko dzīvi. Atšķirības starp «cietajiem» doriešiem un «smalkajiem» joniešiem (parasti negatīvā nozīmē kā starp «neaptēstu spēku» un «sievšķīgumu») varēja minēt abas konfliktā iesaistītās puses, gatavodamās Peloponēsas karam, lai pamatotu katra savu viedokli un pulcinātu sev sabiedrotos. Šīm atšķirībām svarīga loma bija arī sabiedriskajā un reliģiskajā dzīvē; ikvienai etniskajai kategorijai bija savas īpatnības, savi reliģiskie rituāli, kalendāri un mākslinieciskās izteiksmes formas. Tomēr pat šī savdabīgā noskirtība nespēja radīt īstas kopienas, jo katra no tām vēl bija sadalīta sīkākās apakšgrupās – *p o l i s ā s*, pilsētvalstis, pret kurām bija lojāls ikviens grieķis un tāds arī palika vienmēr, neraugoties uz vēlāk iedibinātajām amfiktionijām.⁸

Tas ir pats galvenais cēlonis, kāpēc senajiem grieķiem neizdevās parādīt neko vairāk kā kaut ko ārēji līdzīgu nacionālismam. Gluži kā senajā Ēģiptē mums atkal ir darīšana ar tipisku etnocentrismu, kāds atklājas antīko kultūrkopienų lielākajā daļā; tas ir etnocentrisms, kas krīzes brīžos mudināja atsevišķās hellēņu kultūru veidojošās kopienas sakļauties (protams, ne jau visas), lai stātos pretī kopīgajam ienaidniekam. Pretošanās

Persijai būtībā uzurdija panhellēniskās kultūras sentimentu un iekvēlināja grieķos apziņu par savu pārākumu pār «paverdzinātajiem» barbariem; tomēr kopīgie krusta kari pret Persiju nespēja grieķus apvienot, lai cik neatlaidīgi bija Kimona un Perikla pūliņi. Persijas zelts bija un palika stiprāks par pangrieķisko sentimentu.⁹

Ciešāk vienoti varbūt bija Jūdejas ebreji, un Jūdejā, iespējams, bija vairāk nacionālisma. Senā Izraēla neapšaubāmi bija likusi lietā izcelsmes mītni, kopīgās atmiņas un tradīcijas un vienotu reliģisko kultūru. Taču izveidot vienotu valsti nelāva cilšu šķeltnieciskās savrupības tieksmes un nekad neaprimstošās sadursmes starp ziemeļu un dienvidu cilšu apgabaliem. Atkal un atkal karojot ar kanaāniešiem un filistiešiem, ebreju vidū dzima zināma politiskā vienotība, bet patiesībā kultūriskās asimilācijas vilni pēc tam, kad 722. gadā pēc Kristus bija kritusi Izraēlas ziemeļvalsts, izraisīja Jeruzalemes garīdzniecība un praviešu kustība. Gluži tāpat Ezras reformas un Nehemijas politiskie pasākumi saglabāja un nosargāja jūdu valstiskumu Ahemenīdu impērijas un tās pēcteču Ptolemaju laikos. Lielā hellēnizēšanās krīze, kuru ar saviem pasākumiem vēl vairāk saasināja Seleikīdu dinastijas valdnieks Antiohs Epifans, sekmēja to, ka šajā laikā no jauna uzvirvoja to pašu ticības spēku piesātinātais kultūriskās asimilācijas vilnis vispirms Makabeju, tad farizeju, zelotu un galu galā rabīnu un gudrības mācītāju vadībā.¹⁰

Bet vai pat šajā gadījumā mēs varam runāt par ebreju nāciju un ebreju nacionālismu? Vai Makabejus un zelotus vajadzētu uzskatīt par mūsdienu nacionālo partizānu un brīvības cīnītāju agrīnajiem priekštečiem?

Sniegt skaidru atbildi uz šiem jautājumiem grūti tāpēc, ka ebreju domāšanā un praksē dažas lietas, kas mums ir nošķirtas katra par sevi, gandrīz identiski saplūst kopā, proti – reliģiskā kopiena un ar reliģisko mesianismu un nacionālismu apveltīta nācija. It īpaši zelotu izpratnē Izraēlas zeme piederēja Dievam un tāpēc izraēliešiem to nedrīkstēja atņemt. Atgūt šo zemi no romiešiem – tas bija pats pirmais ikvienu ebreja pienākums līdz pēdējai elpai, visa sākums un gals. Šādas eshatoloģiskas cerības tika centrētas uz Izraēlas un Dieva derības piepildījumu. Ebreju teokrātijā mesianiskais apsolījums par Dieva valstību zemes virsū tiks īstenots Izraēlā. Šajā koncepcijā ebreju nāciju nav iespējams nošķirt no Izraēlas reliģiskās kopienas un ebreju mesianismu – no jūdu tautas ilgām un centieniem.¹¹

Kaut arī nacionālisms, kā redzēsim, būtībā ir sekulāra ideoloģija, reliģiskajam nacionālismam itin nekas nav svešs. Nacionāli ne vien bieži ir atzinuši par nepieciešamu apelēt pie tautas masu reliģiskajām jūtām, bet arī

samērā viegli un visur tur, kur reliģiskā kopiena nosaka etniskās kopienas aprises, aplūdinājuši nāciju un ticības kopienu vienotā veselumā, piemēram, Šrilankā, Armēnijā, Polijā un Īrijā. Taču šajos vēlākajos gadījumos apelēšana pie etnoreliģiskās kopienas notiek bikli un nacionālisma laikmetā, turpretim senajiem jūdiem nekādu eiropiešu vai vispasaules nacionālisma idejisku tradīciju, kuras likt lietā, nemaz nebija – tātad neeksistēja arī nekāda nācijas ideoloģija *per se*. Spriežot pēc tā, kas mums zināms par attiecīgo laikmetu, maz ticams, ka mūsu ēras 1. gadsimta Jūdejas zeloti (vai jebkuri citi ebreji) būtu lolojuši laicīgu, no jūdaisma atšķirīgu nācijas konceptu. Tomēr kapa klusuma argumenti jāvērtē piesardzīgi.¹²

Bet varbūt par ebreju nāciju iespējams runāt Otrā tempļa laikos? Protams, tad bija dzīva vienotas etnicitātes izjūta, par ko liecina tautas nosaukums, dzīvi bija izcelsmes mīti, kopīgās ar vēsturi saistītās atmiņas, dedzīga pieķeršanās savai zemei, kopīgas valodas (ebreju un aramiešu) un vienota reliģiskā kultūra. Citos aspektos tomēr nav tādas skaidrības. Kaut arī Izraēlas zemju robežas bija noteiktas jau pēc tradīcijas («no Danas līdz Bēršebai»), patiesībā tā nebija kompakta teritorija, tā mainījās, turklāt Galileja un piejūras līdzenumi (arī Negebas dienviddaļa) atradās patālu no Jūdejas centra. Tas radīja atbilstošas ekonomiskās novirzes, kaut gan Jeruzalemes templim bija tirdzniecības vienotājcentra loma. Galileja jo sevišķi izcēlās ar turīgām zemkopju naturālās saimniecības sētām (galvenokārt ieguva olīveļļu un kopa vīna dārzus), it īpaši Mišnas vēlinajā periodā. Nav īsti skaidrs arī tas, cik cieši Hasmoneju kopvalstī ebrejus saliedēja vienādas pilsoņtiesības un pienākumi, bet reliģiskās ceremonijas un pienākumi gan bija obligāti it visiem pieaugušajiem vīriešiem, un, vismaz teorētiski, viņi baudīja vienādu reliģisko izglītību. Kad radās sinagogas un farizeju kustība, reliģiskā izglītība kļuva pieejama ikvienam viņa dzīvesvietā, lai gan, iespējams, tikai vēlāk, Mišnas periodā, parastais cilvēks (*Am Ha-Aretz*) kļuva par savu likumīgo tiesību un pienākumu subjektu. Bet tad, protams, jebkādas cerības uz politisku autonomiju jau bija zaudētas.¹³

Tas liek domāt, ka Otrā tempļa vēlinajā periodā ebreji, iespējams, bija pienākuši tuvāk nācijas ideāltipam nekā jebkura cita antikās pasaules tauta, un mums jābūt piesardzīgiem, lai pārlietu sasteigti neiebilstu pret nācijas un arī pret noteikta veida reliģiskā nacionālisma iespējamību pirms moderno laiku aizsākumiem. Dziļlais iespaids, kādu atstāj koncepcija par izredzēto tautu, dedzīgā pieķeršanās svētajai zemei un svētvietām, svēto rakstu un valodas neizdzēšamās pēdas indivīda apziņā – tas viss no vēlinajiem senlaikiem līdz mūsdienām daudzām tautām ir kļuvis par nezūdošu

gara mantojumu, kas uztur katras tautas vienreizīguma apziņu un ļauj lolot cerības kādreiz atdzimt no jauna.¹⁴

Vai viduslaikos tautas ir centušās šādā veidā tuvoties nācijas ideālitātam? Faktiski vairākas viduslaiku ķēniņvalstis un tautas kādubrīd sāka uzskatīt sevi par Dieva izredzētiem «Izraēla bērniem», kam ir vienota izcelsme, kopīgas ieražas, kam pieder svētīta zeme un savas svētvietas un kam ar dievišķā gara iedvesmotiem vadoņiem priekšgalā lemts paveikt varoņdarbus.

Dažas Rietumu barbaru *regna's*, kas nodibinājās uz Romas impērijas drupām, pretendēja uz to, ka ir tiešā līnijā cēlušās no trojiesiem un/vai Bibelē minētajām tautām. Cilvēki drīz vien sāka savas kopienas, kurām bija vienota izcelsme un kurās pastāvēja vienoti uzskati, pielīdzināt savu ķēniņu dinastijām, piedēvējot sev augstu izcelsmi. Vestgotiem, sakšiem, frankiem un normaņiem radās etniskās izredzētības mīti, kuros pašu vadoņi atzīti par Dāvida pēcnācējiem un pašu kopienas – par senās Izraēlas mantiniecēm. Realitāte tomēr stipri atpalika no paraugmodela, neatbilda tam ne nacionālās ideoloģijas, ne nācijveidotāju norišu ziņā – ne pēc kultūras un izglītības, ne pēc tiesiskajiem, ne teritoriālajiem un ekonomiskajiem raksturlielumiem. Tikai vēlajos viduslaikos šie procesi sāka attīstīties tā, ka radās pamats nāciju un nacionālās apziņas izveidei. Pie šīm norisēm es drīz vien atgriezīšos.¹⁵

Eiropas otrā malā, Polijā un Krievijā, līdzīgas *regna's* nodibinājās laikā no 10. līdz 12. gadsimtam, taču tās tika sašķeltas un sadalītas un Krievija liktenīgā kārtā nonāca «mongoļu jūgā». Lai gan abās valstīs dominēja slāvi, etniskā viendabība nebūt nerasniedza tādu pilnību kā senajā Ēģiptē un Izraēlā, nebija arī ne saimnieciskās, ne tiesiskās unifikācijas, nemaz nerunājot par tautas izglītības sistēmu. Savdabīgas un kopīgas etnicitātes izjūtu uzkurināja atmiņas par agrīno valstiskumu Pjastu un (Kijevas Krievzemes) Rjurikoviču dinastijas laikos, bet etniskās apziņas izkristalizēšanos sekmēja vienīgi savas valodas un reliģijas kultūra, vieniem – katolicisms, otriem – pareizticība. Atmiņām par kādreizējo valstiskumu ir svarīga loma vēlākajos poļu un krievu nācijas veidošanās un savstarpējās norobežošanās procesos, kas aizsākās 15. gadsimtā.¹⁶

Ja mums Eiropā ap 1300. gadu vairāk nākas sastapties ar etniskām valstīm nekā ar nācijām, vai mēs tāpēc varam runāt par nacionālismu pirms vēlīnajiem viduslaikiem? Diezin vai, ja ar to domājam ideoloģisku kustību, kas tiecas panākt vai uzturēt tāda sabiedrības grupējuma autonomiju, vienotību

un identitāti, kura aicinājums ir radīt nāciju. Agrīnajos un vidējos viduslaikos netrūkst etnocentriskā sentimenta izpausmju, ja pat mūsu vēstures pieraksti galvenokārt nāk no garīdzniecības un birokrātijas slāņa. Taču idejas un aktivitātes, kuras mēs saistām ar nacionālismu, tikpat kā nav manāmas pirms angļu-francū kariem un Rietumu kristietības sašķelšanās spēcīgo dinastijvalstu savstarpēju pretenziju rezultātā. Tādām idejām un doktrīnām kā politikas kultūriskais kategoriskums, pašatbrīvošanās no apspiestības, nācijas prioritāte, tautas neatkarība nācās gaidīt līdz 17. un 18. gadsimtam, lai tiktu ietvertas vairāk nekā miglainos izteicienos, un tāpat nācās gaidīt šo ideju iemiesošanu nacionālu kustībā un aktivitātēs.¹⁷ Tikai līdz ar bieži citētajiem izteicieniem, kādi atrodami skotu 1320. gada Ārbrotas deklarācijā un šveiciešu 1291. gada Ritlija zvērestā, kas papildināts 1307. gadā, un līdz ar tautas kustību, kas bija saistīta ar šiem notikumiem, iezīmējās kaut kas aktīvāks – tieksme pēc autonomijas, kura balstītos uz īpatnēju tautas kultūru, savdabīgiem likumiem un parāzām, un tas viss sabalsojās ar Makabeju un zelotu reliģisko etniskās izredzētības apziņu (un saistās ar Brūsu, kuru uzņēma kā «vēl vienu Makabeju vai Jozuu»). Kaut arī šie ideāli izraisīja pretdarbību, galu galā tomēr, laikam ritot, neradās ne skotu, ne šveiciešu nācija kā nāciju pasaules sastāvdaļas.¹⁸

ETNISKĀS KOPIENAS TIPI

Protams, lai ko mēs sacītu par katru atsevišķo gadījumu, senatnē un agrīnajos viduslaikos kultūrkolektīvās kopienas visumā nebija tuvas nācijas ideātipam, un arī šo kopienu ideāli un sentiments nelīdzinājās tām tipiskajām idejām un uzskatiem, kādi mums saistās ar jaunāku laiku nacionālismu. Tas, cik pilnīgi minētais piemērs par Šveici atbilst mūsu izstrādātajām definīcijām un cik lielā mērā tas vēsturiskajā un socioloģiskajā ziņā atšķiras no šīm definīcijām, ir atkarīgs no interpretācijas. Tas, ka pastāv zināma atšķirība salīdzinājumā ar šo vēstures dokumentu, šķiet diezgan saprotami, bet par to, cik īsti nozīmīga tā ir, var spriest dažādi. Pats fakts, ka, skotu deklarāciju papētot, šis tas kļūst stipri apšaubāms, liek domāt, ka pēctecības pavedieni, kādi pirmsmodernās *ethnies* un etnocentrismu vieno ar vēlāku laiku nācijām un nacionālismu, ir daudz ciešāki, nekā visu veidu modernisti ir gatavi atzīt.

Tas nozīmē, ka, cenšoties izskaidrot, kā un kāpēc rodas nācijas, vispirms jāpievēršas etniskajām saiknēm un etniskajām identitātēm, kuras parasti veido nāciju kultūras pamatu, un tādējādi, kā es ceru to parādīt, etniskajām saitēm un identitātēm ir bijusi svarīga loma pirmās un arī turpmāko nāciju izcelsmē.

Par izejas punktu es ņemu atšķirību, kāda iezīmējas starp diviem etniskās kopienas veidiem – starp «laterālo» un «vertikālo» kopieni.

Viena no Rietumeiropas barbaru pavalstiņām – Normandijas normaņu hercogiste, kuru 913. gadā nodibināja Rollo, apvienoja norvēģu iecelotājus un franciski runājošos vietējos iedzīvotājus un saglabāja uz paražām un izcelsmes mītiem balstītu dzīvotspējīgu kopības apziņu līdz 1204. gadam, kad to pakļāva Francija. Gandrīz trīs gadsimtus hercogiste nodrošināja sev kaujinieciskas kopienas statusu – tās karotāji devās pat tik tālos sirojumos kā uz Īriju un Sicīliju.

Tomēr normaņu *ethnie* aptvēra vienīgi sabiedrības augšējo slāni. Tā nevajadzēja būt, jo normaņi nepavisam nenaidojās ar vietējiem iedzīvotājiem, bet gan stājās ar viņiem jauktās laulībās, pārņēma viņu valodu un daudzas vietējās paražas. Lietas būtība ir tā, ka normaņu kopības apziņa, izcelsmes mīti un ar vēsturi saistītās atmiņas vijās un ceroja tikai ap valdošo dinastiju. Senkantēnas Dudo un Orderiks Vitālis svinību reizēs godināja tieši normaņu hercogu cildenos radurakstus un varoņdarbus. Valdošais nams simbolizēja visu karotāju šķiru – augstmaņus, kuri bija šeit apmetušies uz dzīvi un nodibinājuši hercogisti; pārējās šķiras tika vienkārši pakārtotas mītiem un ierazām, kas bija saistītas ar valdošās dinastijas slavu.¹⁹

Normaņu kopiena Normandijā, tāpat kā itin visur, kur vien valdīja normaņu ieroči, ir tāds etniskās kopienas tips, kuru skaidrības labad var dēvēt par «laterālo» kopieni. Parasti šis *ethnie* tips veidojas no aristokrātijas un augstākās garīdzniecības pārstāvjiem, kaut gan laiku pa laikam tajā tika iekļauti arī birokrāti, augstākie militārie vadītāji un bagātākie tirgotāji. Par laterālu šis tips nosaukts tāpēc, ka no pašiem pirmsākumiem ir bijis sociāli ierobežots – tajā pārstāvēts vienīgi sabiedrības augstākais slānis; turpretim ģeogrāfiski tas ir plestin pleties, bieži vien nodibinot ciešas saites ar savu kaimiņu augstāko ešelonu laterālajām *ethnies*. Rezultātā kopienas robežas veidojās uzkrītoši «robainas», bet pašām *ethnies* trūka dziļāka sociālā sakņojuma un kopīgās etnicitātes apziņa bieži vien bija saslēgusies vienā veselumā ar *esprit de corps* – kā jau augstam sabiedrības slānim un valdošai šķirai pieklājas.

Un pretēji – «vertikālo» *ethnie* tips bija daudz kompaktāks un populārāks. Šā tipa kopienu etniskā kultūra tiecās aptvert arī citus sabiedrības slāņus un šķiras. Kultūras atšķirības netika izmantotas sociālo pretrunu pastiprināšanai, drīzāk otrādi – savdabīga vēsturiskā kultūra palīdzēja saliedēt ap tradīcijām un kopīgo gara mantojumu dažādas iedzīvotāju šķiras, sevišķi tajos gadījumos, kad šīs tradīcijas tika apdraudētas no ārienes. Rezultātā nereti veidojās daudz intensīvāka, noslēgtāka un svešzemniekiem grūtāk pieejama etniskā kopība, kurā iespraukties nebija nemaz tik viegli. Pretstatā apkārtējām aristokrātiskajām *ethnies*, piemēram, kanaāniešu un filistiešu kopienām, izraēliešu cilšu konfederācija un ķēniņvalstis izrādīja daudz neiecietīgāku etnocentrisko konsekvenci un aktīvāk mobilizēja visus sabiedrības slāņus ilgstošiem kariem. Piezemētāku vertikālo *ethnies* piemēri ir drūzu, sikhu, īru un basku kopienas. Visās šajās kopienās pastāvēja skaidri redzamas pretrunas starp dažādiem sociālajiem slāņiem un pat šķiru konflikti, tomēr etniskā kultūra bija nevis kaut kāds rezervāts, kurā viens sabiedrības slānis paglābjas no pārējiem, nelaižot tos sev ne tuvumā, bet drīzāk gan otrādi – lielākā vai mazākā mērā etniskā kultūra piederēja visai sabiedrībai kopumā.²⁰

Nenoliedzami – laterālo un vertikālo etnisko kopienu savdabība ir iedomāta, simboliska, tā aplēpj kā vienas, tā otras kategorijas iekšējās pretrunas, toties jo asi izceļ atšķirības starp abiem kopienu tipiem. Aristokrātiskās, laterālās kopienas varētu būt uzvarētāju tipa kopienas, kādas, piemēram, bija hetu augstmaņu kaujas ratu braucēju vai ungāru bruņinieku apvienības. Un tās varētu būt arī izcelsmes tipa kopienas, tādas, kādas veidoja Sasanīdu Persijas monarhi, augstdzimušie un zoroastrisma garīdznieki, kas sabiedrības augšējos slāņos lika atdzimt persiešu slavai (it īpaši Hosrova I laikā, 531.–576. gadā), taču nespēja aptvert lauku ļaužu masas un pilsētu minoritātes – maniheistus, kristiešus un ebrejus, kā to parādīja mazdakiešu kustība.²¹ Vairāk piezemētās vertikālās kopienas aptvēra gan urbanizētās pilsētvalstu konfederācijas, sektas un diasporas anklāvus, attālāku novadu cilšu apvienības (arābi, mongoļi, īri), gan arī «pierobezās» kaujinieku *ethnies*, kā, piemēram, kataloniešus un šveiciešus. Bet, kā liecina šie piemēri, faktiski mēs saskaramies ar vēsturiskām un sabiedriskām norisēm, nevis ar strikti fiksētiem kopienu veidiem. Šīs konkrētās vēsturiskās kopienas savas attīstības gaitā varētu pāriet no viena polārā tipa pretējā vai veidoties jukjukām no abu tipu elementiem. Iesākuši savu politisko attīstību kā visai brīvas cilšu apvienības, arābi Muhameda vadībā sakļāvās ciešā ticīgo kopienā un apmetņu un garīgās vadības galvenajos

centros drīz vien «aristokratizējās», kļūdami vai nu par laterālu uzvarētāju *ethnie*, vai arī islamizācijas un jaukto laulību rezultātā – par iezemiešiem, kuru sultanātus šķir visai nosacītas robežas.²² Savukārt armēņu feodālie augstmaņi, ilgāk vairs nespēdami vadīt neatkarīgu valsti, kļuva «piezemētāki», vai, citiem vārdiem runājot, visiem armēņiem kopīgā reliģiski etniskā kultūra bija izpletusies, virzoties pa sociālajām kāpnēm lejup, līdz diasporā (iespējams, veselā virknē anklāvu) aristokrātiskās laterālās *ethnies* nomainīja tautai daudz tuvākās vertikālās kopienas.²³

Tādējādi divu etniskās kopienas tipu savdabības īstenā jēga meklējama ne vien tajā aspektā, ka tiek izgaismoti nebeidzamo etnisko konfliktu un etniskās izdzīvošanas cēloņi pirmsmodernajā laikmetā, bet arī apstākļi, ka tiek piedāvātas atšķirīgu tipu etniskās būtības, ap kurām varēja formēties nācijas, un ka parādās divi galvenie ceļi, kurus ejot nācijas varēja izveidoties. Lūk, šie attīstības ceļi mums tagad jāizpēta.

LATERĀLĀS *ETHNIES* UN BIROKRĀTISKĀ INKORPORĀCIJA

Sāksim ar laterālo attīstības ceļu. Aristokrātiskajām etniskajām kopienām raksturīga prasme dzīvot tik ilgi tāpēc, ka tās spēj iekļaut savas kultūras aprītē arī pārējos populācijas slāņus. Visai bieži tās nemaz īpaši necentās izplatīt savu kultūru pa sociālajām kāpnēm lejup. Heti, filistieši un pat asīrieši apmierinājās ar to, ka var gluži vienkārši valdīt pār kultūras ziņā sev naidīgām anektētām populācijām, un tā viņiem izdevās nodrošināt savas elitārās kultūras pastāvēšanu gadu simtiem un pat ilgāk. Taču galu galā viņu valstis piedzīvoja krahu, un viņu kultūru asimilēja naidīgie iecelotāji. Citreiz – prātā nāk persieši un ēģiptieši – laterālās *ethnies* izdzīvoja, «mainot savu raksturu», tas ir, pārņemot ticību un/vai arī ieražas, pat valodu, bet saglabājot savu nosaukumu, kopīgās izcelsmes mītus, galvenās ar vēsturi saistītās atmiņas un savu tēvzemi.²⁴

Dažas aristokrātiskās *ethnies* ir pratušas saglabāt savu identitāti gadu simteņiem, pat gadu tūkstošiem ilgi daļēji tāpēc, ka strikti turējās pie savas īpatnējās ticības rituāliem, taču iekļāva savās politiskajās robežās arī citas etniskās grupas un zināmā mērā izplatīja savu reliģisko kultūru pa sociālajām kāpnēm lejup. Viduslaiku «Zālamana» dinastijas Amharas ķēniņu pūliņi iekļaut monofizītu etniskajā kultūrā apkārtējos reģionus un

iedzīvotāju zemākos slāņus tikai daļēji vainagojās ar panākumiem, bet ar to bija gana, lai amhari paši izdzīvotu vismaz savas zemes centrālajā daļā, kad strauji brāzās virsū musulmaņi, bet pēc tam sekoja eiropiešu iejaukšanās.²⁵

Dažām Rietumeiropas etniskajām valstīm veicās labāk. Anglijā, Francijā, Spānijā, Zviedrijā un zināmā mērā arī Polijā un Krievijā dominējošā laterālā *ethnie*, kas veidoja valsts etnisko būtību, spēja pakāpeniski iekļaut valdošajā etniskajā kultūrā iedzīvotāju vidējo slāni, kā arī apkārtējās zemes. Pats galvenais inkorporācijas instruments bija jaunās valsts birokrātija. Ar tās militāro, administratīvo, fiskālo un juridisko aparātu bija iespējams regulēt un sadalīt naudas līdzekļus un izplatīt garīgās vērtības, simbolus, mītus, tradīcijas un atmiņas, kas veidoja valdošās aristokrātiskās etniskās būtības kultūras mantojumu. Tādējādi aristokrātiskā etniskā valsts spēja radīt saviem iedzīvotājiem plašāku kultūras identitāti pat tad, ja praksē tas nozīmēja zināmu dominējošās un perifērijū kultūras savstarpēju pielāgošanos tajās robežās, kādas noteica valdošās etniskās būtības spēks un vara.²⁶

Pēc tam, kad normaņi bija sakāvuši un pakļāvuši Angliju, savstarpēja pielāgošanās kļuva par šīs zemes attīstības raksturīgāko iezīmi. 12. un 13. gadsimtā uzvarējušie normaņi un pakļauto sakšu augstākie slāņi krietni daudz aizguva vieni no otriem valodas ziņā, tika slēgtas jautās laulības, un tas viss – kopīgas (gan dažreiz uz brīdi aprautas) attīstības ietvaros; nostiprinājās valsts centralizācija un angliskās katoļu baznīcas sistēma. Tas nozīmē, ka pakļauto etnisko populāciju birokrātiskā inkorporācija izraisīja sabiedrisko attiecību ievērojamu aktivizēšanos, kā arī anglosakšu, dāņu un normaņu kultūras saliedēšanos vienā veselumā. Pienākot 14. gadsimtam, lingvistiskās saplūsmes ceļā izkristalizējās Čosera angļu valoda un plaši – gan sociālajā, gan politiskajā plāksnē – tika atzīts un pieņemts kopīgs mīts par «britu izcelsmi», ko Monmutas Džefrijs bija proponējis jau 12. gadsimtā.²⁷

Tas nebūt nenozīmē, ka angļu nācija pastāv kopš 14. gadsimta, – tajā laikā vienīgi kļuva saskatāmas atsevišķas norises, kas sekmēja nācijas rašanos. Nācijas etniskie pamatfaktori tobrīd jau bija labi attīstījušies. Pastāvēja ne vien kopīgs nosaukums un etniskās izcelsmes mīti, bet bija arī daudz dažādu ar vēsturi saistītu atmiņu un tradīciju, kuras smēlās spēku nebeidzamajos karos ar kaimiņiem – Skotiju, Velsu un Franciju. Nostiprinājās arī kultūras kopības apziņa, un tās būtības izteicēja bija angļu valoda, bet ne mazāk tā balstījās arī uz iespaidīgo angļu baznīcas sistēmu. Šīs norises ļoti sekmēja aizvien dedzīgākā pieķeršanās savai salu dzimtenei – jo

sevišķi kvēla tā kļuva ilgajos karos ar Franciju, lai gan bija manāma jau agrāk. Tajā pašā laikā citās jomās vienotība tik drīz netika panākta. Attiecībā uz viduslaikiem mēs vēl nevaram īsti runāt par vispārēju tautas izglītības sistēmu, lai gan baznīca jau bija iespiedusies itin visur. Patiesi – vārda pilnā nozīmē laicīgajai izglītībai vēl nācās gaidīt vairākus gadsimtus, taču elites izglītošanas sistēma tika izveidota jau 16. gadsimta beigās. Arī ekonomiskā vienotība vēl bija visai vāja, neraugoties uz progresējošu valsts fiskālo un administratīvo iekaušanos saimniecībā, sākot ar Henrija II laikiem un turpmāk. Reģionālisms pastāvēja vēl ilgi, tāpat arī naturālā saimniecība tajos novados, kurus neietekmēja vilnas tirdzniecība. Pat ķēniņvalsts robežas vēl nebija novilkta – to kavēja Velsas anektēšana un ieilgušie robežkari ar Skotiju, nemaz nerunājot par Plantagenetu īpašumiem Lamanša otrā krastā. Bet vispārējā likumība, tiesības un pienākumi aptvēra tikai stingri ierobežotas sabiedrības augstākās aprindas, lai gan bija pieņemta Lielā brīvības harta un vispārējā likumība nostiprinājās aizvien vairāk. Tikai daudz vēlāk likumība aptvēra plašākus sabiedrības slāņus, un tad nereti nācās cīnīties ar nepakļāvīgiem monarhiem un lendlordiem.²⁸

Tomēr normaņu valstij, kas bija koncentrējusi varu, un angļu baznīcai jau samērā agri izdevās ielikt nacionālās kultūras un nacionālās identitātes pamatus, kaut gan īsti uzplaukt šie ideāli varēja tikai Tjūdoru renesanses un reformācijas laikmetā. Interesanti, ka tieši šajā laikā līdzšinējais mīts par britu izcelsmi sāka atdot savu vietu anglosakšu mītam, kas izseko angļu izcelsmei atpakaļvirzienā līdz pat ģermāņu ciltīm un šo cilšu senajām privilēģijām un «brīvajiem» sabiedriskajiem institūtiem. Tobrīd radās arī jauna nacionālā reliģija, lai formulētu īpašu angļisko identitāti, apstrīdot Romas un tās majestātiskās sabiedrotās Spānijas pasaules mēroga pretenzijas. Ap 16. gadsimtu, ja ne agrāk, kad nācijā vēl nepārprotami nebija iekļauti amatnieki un zemniecība, iepriekšējā anglonormaņu laterālā etniskā kopiena bija atstājusi tai mantojumā gana stipras valstiskās tradīcijas un administrāciju, lai varētu inkorporēt vidusslāņa augšējo daļu (kaut gan šajā ziņā bieži izcēlās konflikti), tāpat arī attālus novadus ziemeļos, rietumos un Velsas pierobežā. Tas ir piemērs, kas parāda, kā (baznīcas pamudināta) valsts ar savu rīcību veido nāciju, bet pati valsts ir radusies ap diezgan viendabīgu, tomēr augšslāņu etnisko būtību.²⁹

Līdzīgi etniski birokrātiskas inkorporācijas procesi saskatāmi Francijas vēsturē, lai gan te viss ritēja gausāk un pakāpeniskāk. Kristietībai pievērsto Merovingu laikos franku augstākie slāņi zināmā mērā saliedējās ar romiešu-gallu etnisko kultūru, bet franču *regnum* radās *Île de France* apgabala

centrālajā daļā patiesībā tikai 12. gadsimta beigās. Protams, Kapē dinastijas valdnieki prata izmantot saviem mērķiem agrākās franku valsts un Karolingu impērijas slavu un identitātes mītus – galvenokārt tāpēc, ka, sašķeloties Kārļa Lielā impērijai, austrumfranku karaliste kļuva pazīstama kā *Regnum Teutonicorum*, un tai bija pašai sava identitāte.³⁰ Bet tikpat svarīga, pat izšķiroša bija franču baznīcas amatpersonu, it īpaši Reimsas arhibīskapijas, simboliskā loma, jo Kapē dinastijas valdnieku iesvaidīšana Reimsā pacēla viņus pāri daudziem sāncensiem, piešķirot šai dinastijai tādu auru un prestižu, kas aizēnoja pat to, ka Parīzē darbojās likumu skolas un ka nākamie valdnieki bija kaujas laukā rūdīti vīri. Šis franču karaļu svētuma oreols, kas radies vēl tajos laikos, kad Romas pāvests 754. gadā leģitimēja Pipina Īsā izdarīto franku valsts karaļtroņa uzurpāciju un kad svētais tēvs kronēja par karali Kārli Lielo, – šis svētums ir iedzīvināts franču ķēnišķās izredzētības mītos, tas neatlaidīgi lolots, un tā atbalsis manāmas pāvesta Bonifācija etnorelīģiskajā valodā 13. gadsimta beigās, kad viņš pasludināja, ka «... tāpat kā Izraēlas tauta... Francijas karaļa valsts (ir) īpatna tauta, ko Dievs izredzējis, lai tā izvestu galā Debesu pavēlēšanas».³¹

Kaut gan Francijā šie procesi risēja gausāk un aizņēma vairāk laika nekā Anglijā, fakts paliek fakts – Kapē dinastijas valdnieki nodibināja diezgan dzīvotspējīgu centralizētu valsti – vispirms Francijas ziemeļos un vidienē un tad, sākot ar 13. gadsimtu, iekļāva tajā rietumu, austrumu un dienvidu *pays d'oc* apgabalus, kuru kultūras mantojums būtiski atšķīrās no ziemeļu novadu kultūras. Pakāpeniski izspiežot angļus, anektējot dienvidu karalistes un Bretaņu, renesanses laiku valdnieki pamazām saliedēja zemi vienā veselumā gan administratīvi, gan arī izvirzot franču valodu par sabiedrības un valsts oficiālo saziņas līdzekli. Teritorijas un ekonomikas unifikāciju tik drīz tomēr panākt neizdevās, un arī tiesisko normu standartizācijai nācās pagaidīt Lielo franču revolūciju, lai gan Burbonu karaļi un viņu ministri centās panākt valsts centralizāciju. Patiesi, reģionālisms plauka un zēla vēl 19. gadsimtā, krietna daļa franču zemnieku nebija pilnībā iekļauti nācijā līdz 1900. gadam – vēl pēc tam, kad Trešās republikas «jakobīņu» valsts bija noorganizējusi masveida izglītošanu nacionālā garā un iesaukšanu karadienestā.³²

Spānija ir vēl nevienmērīgākas un nepabeigtas birokrātiskās inkorporācijas gadījums, kas saistīts ar laterālu etnisko valsti. Galvenais bastions, kas pretojās musulmaņu iekarotājiem, te bija Kastīlijas un Aragonas karaliste. Vēlīnajos viduslaikos spāņu valdnieki arvien vairāk apēlēja pie

relīģijas, lai ar tās palīdzību sasniegtu populācijas viendabīgumu, pievērsdami cilvēkus kristietībai un galu galā izsūtīdami tos, kurus nebija iespējams asimilēt, piemēram, ebrejus un moriskus. Priekšstats par asiņu tīrību (*limpieza di sangre*) arī te palīdzēja apzināt piederību pie īberu katoliskās laterālās *ethnie*, kura ar administrēšanu un kultūras reglamentāciju centās iespīesties šīs zemes attālākajos novados un vidusšķirā.³³

Spānijas troņa monolitumu jau no paša sākuma un no dažādām pusēm uzmācīgi apdraudēja tie, kas bija saglabājuši savu agrāko kultūru un nu pieteica mūžsenās tiesības būt par valdniekiem. Kataloņi, baski un galisieši pavisam citādi (nekā to atšķēloties izdarīja portugāļi) ir saglabājuši savu īpatno kultūras identitāti līdz mūsdienām pat tajos kataloņu apdzīvotajos rajonos, kas pēc viņu sacelšanās 1640. gadā tika pakļauti ievērojamai politiskai integrācijai. Ap 17. gadsimtu Spānijas karaliste un impērija kļuva ļoti vāja un vairs nespēja turpināt un padziļināt savu sociālo un ģeogrāfisko ekspansiju. Tā rezultāts – krietni daudzšķautņaināka valsts un neviendabīgāka nacionālā kopiena nekā Francijā vai Lielbritānijā. Ap 19. gadsimta vidu kataloņu renesanse panāca to, ka tika atzīts un apzināts etniskais nacionālisms, sevišķi Katalonijā un Veskā, un tas savukārt atkal un atkal iedragāja Spānijas valstisko vienotību. Tajā pašā laikā daudzi jo daudzi minoritāšu etnisko kopienu locekļi, būdami dziļi uzticīgi savam etnosam, jūtas vairāk vai mazāk politiski lojāli arī pret spāniskumu, kas visus saista un vieno. Bet šodien tā jau ir norma Rietumvalstu lielākajā daļā.³⁴

PIRMĀS NĀCIJAS?

Nāciju veidošanos 19. un 20. gadsimtā ir dziļi ietekmējis Anglijas, Francijas un Spānijas paraugs, mazāk Holandes un Zviedrijas pieredze. Parasti to attiecina uz minēto valstu bruņotajiem spēkiem un ekonomisko potenciālu tajā laikā, kad Rietumeiropā veidojās nācijas. Tie, kam tik labi neveicās, uzskatīja 16. un 17. gadsimtā dzimstošās lielvaras par atdarināšanas cienīgiem paraugiem un šo valstu milzīgajos apmēros saskatīja visu panākumu atslēgu. Attiecībā uz Angliju un Franciju, mazāk uz Spāniju, tā diezin vai bija nejausība. Nācijas šajās zemēs radās relatīvi ātri, un tajā pašā laikā sākās un turpinājās īsti apvērsumi valsts pārvaldē, ekonomikā un kultūrā. Daudzi patiešām iebildīs, ka šajos un citos gadījumos valsts īstenībā «radīja» nāciju, ka tās darbība, apliekot ar nodokļiem, iesaucot

karadienestā un pārvaldot savā jurisdikcijā esošo populāciju, piešķira cilvēkiem kopības, identitātes un pilsoniskās lojalitātes apziņu. Valsts bija obligāts priekšnoteikums un matrice, lai nobriedinātu nacionālo lojalitāti, kas šodien tik skaidri redzama. Izplatot pilsontiesības un veidojot infrastruktūru, kas sasaista kopā attālus reģionus un ārkārtīgi pastiprina sakarus ar pierobežas apgabaliem, izdevās iesaistīt nacionālajā politikā aizvien jaunus novadus un iedzīvotāju šķiras un radīt «Anglijas», «Francijas» vai «Spānijas» nacionālo koptēlu, kas līdz šai baltai dienai modina ļoti spēcīgas jūtas – vēlmi būt par šā koptēla daļiņu, piederēt pie tā.³⁵

Ja progresa kritērijs būtu dzīvotājs valsts iejaukšanās sabiedrības dzīvē, ikvienā jomā, nāciju tapšana Rietumos faktiski aizkavētos par vairākiem gadsimtiem. Iejaukšanās gadījumu islaicīgais pārkums pār citiem nāciju veidošanās variantiem izgaistu dažos gadu desmitos, jo Francijā un Anglijā zemākās šķiras nebija politiski inkorporētas līdz pašām 19. gadsimta beigām, bet sievietes – līdz 20. gadsimta divdesmitajiem gadiem. Toties Anglijas un Francijas pieredzes atdarināšana visā plašajā pasaulē aizsākās daudz agrāk – tād pirmo nāciju rašanās nevar būt visu populācijas masu apvienojošas valsts nopelns, vismaz citu acīs ne. Kā jau redzējām, pretenzīvi iztēloties, it kā pirmās nācijas *tout court* būtu «radijusi» valsts, ir pārāk primitīva atbilde uz šo jautājumu. Tā kā valsts bija uzņēmusies visu atbildību, tā rikojās kopsakarā (un mijiedarbībā) ar pārējām norisēm.³⁶

Mūsu diskusijā derētu apskatīt divas šādas norises vai «revolūcijas». Pirmā no tām ir saimnieciskais process: virzība uz tirgus ekonomiku, kas vēlinajos viduslaikos dzima Rietumeiropas galvenajās valstīs, pletās un pārņēma citus Eiropas novadus, Latīņameriku, Ameriku, Āziju un galu galā arī Āfriku. Kapitālistiskā revolūcija bija saistīta ar plaša tirdzniecības tīkla izvēršanos Rietumos, tad atsevišķos perifērijas apgabalos, kā rezultātā uzkrājās kapitāls, radās bagātas pilsētas un palielinājās tirdzniecības līdzekļi. Eiropas valstīm, kas bieži karoja savā starpā, buržuāzijas rosība nāca tikai par labu – varēja izveidot un arvien labāk apbruņot jo lielākas armijas un uzturēt lietpratīgāku, ar «ekspertiem» nodrošinātu pārvaldes aparātu.³⁷

Otra šāda «Rietumu» revolūcija notika kultūrā un izglītībā. Tās galvenais saturs – baznīcas autoritātes noriets, kas sekoja pēc kristiešu baznīcas sistēmas pārkārtošanas un Reformācijas kariem. Tas savukārt ļāva attīstīties laicīgajām mācībām, īpaši klasiskajam humānismam, zinātnēm, studijām universitātēs, un galu galā sāka dzīvot tautas masu saziņas līdzekļi – romāni, dramatiskie darbi un žurnāli. Svarīga loma šajās norisēs bija intelektuāļiem un profesionāļiem (inteligencei), kurus augošais

administratīvais aparāts iesaistīja savā dienestā, lai šie prāti kā tehniskie «eksperti» un «racionāli» spriedēji kalpotu valdošajai dinastijai un tās politiskajiem mērķiem. Tā kā Rietumu racionālā valsts radās samērā agri, lai gan tā nepavisam nebija dziļi iespiedusies sabiedrībā, intelektuaļu un profesionāļu slānis lielākoties bija pakļauts šīs valsts institūtiem, to birokrātiskajām procedūrām un personālam. Kaut arī nedaudz intelektuaļu darbojās ārpus valsts institūcijām (it sevišķi franču apgaismībā), galvenokārt tos kā nekam nederīgus iebāza kādā antikā universitātē vai arī kooptēja karaļnama vai kādas partijas administrācijā. Tādā kārtā valsts spēja vadīt svarīgu procesu – nacionālās kopienas aprišu un rakstura veidošanos; revolucionāro jakobīņu patriotiskajiem režīmiem atlika šo procesu vienīgi nostiprināt.³⁸

Lūk, ar šiem trim apvērsumiem – valsts pārvaldē, ekonomikā un kultūrā – birokrātiskais aparāts iekļāva laterālajā valdošajā etnokultūrā savas zemes attālos novadus un to *ethnies*, vidusslāni un zemākās šķiras. Lielās, noturīgās nācijas galu galā tika radītas, saskaņā ar iedarbīgu programmu sabiedrisko un politizējot iedzīvotājus ar tautas izglītības sistēmas palīdzību. Bet jau daudz agrāk aristokrātiskā etnokultūra pamazītēm vien izplatījās tautā un vērtās par īstenu nacionālo kultūru – tā bija gan pilsoniska, gan etniska, gan sociāli ietilpīga un rokrokā ar pilsoņtiesībām un ar likumu noteiktajām tiesībām aptvēra arvien plašākus karaļvalsts reģionus. Galu galā nāciju veidošanās norisei varētu izsekot atpakaļvirzienā līdz pat centrālajai *ethnie*, ap kuru varēja uzcelt stipru valsti, un ar šīs valsts palīdzību savukārt bija iespējams inkorporēt citus sabiedrības slāņus, attālos valsts novadus un to *ethnies*. Tā kā paražās, tradīcijās, kodos un stilos iedzīvinātie etniskie mīti, atmiņas un simboli ir ļoti noturīgi, vispirms Angliju un nedaudz vēlāk Franciju bija iespējams saliedēt par karaļvalstīm, to pamatā liekot (pēc cilvēku subjektīvās izjūtas) viendabīgas *ethnies*, kurām spēcīga valsts spēja piešķirt dziļumu un plašumu, lai dažos turpmākajos gadsimtos radītu gluži jaunu vispārēju priekšstatu par nāciju.³⁹

«VERTIKĀLĀS» *ETHNIES* UN VIETĒJĀ MOBILIZĀCIJA

Pretēji birokrātiskajai inkorporācijai, ko veic aristokrātiskā etnokopiena, nāciju veidošanos uz piezemēto *ethnies* pamata valsts birokrātija ietekmē

vienīgi netiesā ceļā. Galvenokārt tāpēc, ka vertikālās *ethnies* parasti bija apspiestas kopienas un cilvēkus vienojošās saiknes šajos gadījumos caurdauda visu viņu dzīvi. Kā etniskās ilgdzīvošanas faktori vertikālajās kopienās darbojās unificēta ticība, svētie raksti, liturģija, rituāli un garīdzniecība. Reliģija šeit noteica visu dzīvesveidu kopumā; piezemēto kopienu dabu veido dažādi pestīšanas reliģiju sociālie aspekti, un šādu kopienu piemēri ir Bizantijas grieķi, agrīnie krievu pareizticīgie, koptu un etiopiešu monofizīti, gregoriskie armēņi, katoliskie īri un poļi, sikhi, ebreji un drūzi. Visās šajās *ethnies* kopienas kultūras mantojuma un tradīciju izdzīvošanu palīdzēja nodrošināt izredzētības mīti, svētie raksti un dokumenti, kā arī garīdzniecības autoritāte.

Bet tautām, kuras izaugušas no ticības, ir savas īpašas problēmas. Tā kā šīm kopienām nākas iespējami mierīgāk pielāgoties bieži vien naidīgai videi, senās ticības draudzes un simboli tiek izmantoti kā aizsargcaula, kura turklāt ir līdznēsājama. Bet tajā pašā brīdī, kad izvirzās jautājums par šādas kopienas pārtapšanu nācijā, ir ārkārtīgi grūti izlauzties no ierastajiem etniskās koncepcijas ietvariem un dzīvesveida. Pat vairāk – kopienas iekšienē nav nekādu piespiešanas līdzekļu, nav nekādas valsts birokrātijas, lai sadragātu līdzšinējās dzīves veidolu. Nelaime tā, ka milzum daudzi piezemēto kopienu locekļi ir gluži vienkārši pieņēmuši: mēs jau veidojam nāciju, vienmēr esam pastāvējuši kā nācija, jo mēs atbilstam nācijas etniskajiem raksturlielumiem – visiem kopīgs nosaukums, izcelsmes mīti, ar vēsturi saistītas atmiņas, pieķeršanās savai tēvzemei un tamlīdzīgi. Ja šādām kopienām ļautu veidot neatkarīgu valsti pēc pašu izjūtas, tās varētu būt tādas pašas nācijas kā jebkura cita tauta.⁴⁰

Taču pietiek uzmost acis situācijai, kādā atrodas arābu «nācija», lai saprastu, ka šīs lietas nemaz nav tik vienkāršas un ka piezemēto *ethnies* pārtapšana nācijās nereti ir ļoti gausa un sāpīga. Arābi patiesi ir nonākuši aci pret aci ar nelabvēlīgiem ģeopolitiskajiem apstākļiem – ģeogrāfiski viņi ir izkaisīti milzīgā teritorijā, kolonizētājas lielvaras tos sašķēlušas atsevišķās valstīs, starp dažādiem arābu pasaules reģioniem pastāv vēsturiska un ekonomiska rakstura nesaskaņas. Šā iemesla dēļ vien ir grūti iztēloties arābu nāciju ar vienotu darba dalīšanu un unificētu ekonomiku. Turklāt katras arābu valsts ārkārtīgi savdabīgais vēstures mantojums arī rada grūtības, iedomājoties visiem arābiem vienas un tās pašas likumīgās tiesības un pienākumus, kaut gan šariats (musulmaņu tiesisko normu kopums) varētu kalpot par zināmu pamatu kopīgas pavalstniecības jautājumu risināšanai. Tikpat kā nav risināti arī vienotas izglītības jautājumi, nemaz nerunājot

par kaut ko tādu, kas atgādinātu saskaņotu, visiem arābiem pieejamu unificētu tautas izglītības sistēmu. Kas attiecas uz kopīgu sabiedrisko kultūru, tad milzīgā islama ietekme to gan stiprina, gan nomāc. Nekādi nav saprotams, kāpēc kopīgās reliģijas kultūra nevarētu principā darboties kā arābu nācijas sociālā saistviela, ja vien islamticīgo kopiena, *umma*, ar sava ārkārtīgi īpatnējā gara spēku un milzīgo ģeogrāfisko izplatību nepastāvētu kā konkurējoša institūcija. No tīri arābiskā viedokļa, *umma*, uzturot vienotību, veic īpatnu misiju – gan stiprina tautu, gan izsmalcināti nomāc jebkurus centienus no jauna atklāt arābu pagātņi, kura nebūtu globāla un visiem arābiem pilnīgi vienāda. Taču radīt «kompaktu» arābu nāciju traucē ne tikai ģeopolitiskās grūtības vien.⁴¹

Kāds gan brīnums, ka tautas pašnoteikšanās jautājums arābu intelektuāļiem izrādījies tik neatrisināms. Nepavisam nav tā, ka nepastāvētu uz savu vēsturi, valodu un ticības izpausmi balstīta arābu etniskā kultūra; to vienīgi plašākā lokā pārklāj uzticība islamam un islama kultūra, un arābu intelīģencei ir grūti šo etnisko kultūru pārvērst par īsti nacionālu un pilsonisku masu kultūru. Tāpēc pats galvenais jaunās, laicīgās intelīģences pienākums ir mainīt reliģijas un etnicitātes, ticīgo kopienu un vēsturiskās kultūras kopienas attiecības pašos pamatos.⁴² «Zinātniskās valsts» racionalizācijas iespaidā – nereti tā ir impēriskā vai koloniāla tipa valsts – dzīvās saites starp ticības tradīcijām un šo tradīciju piezemēto etnisko «nesēju» ir pārtrūkušas. Vecā saprašanās starp impēriskajām vai koloniālajām valstīm un mazākuma *ethnies*, uz kurām šīs valstis balstījās, ir zudusi; vesternizācija un tirgus ekonomika uzrauj virspusē jaunas sabiedrības šķiras, tās vada profesionāļu un intelektuāļu slānis, kuram spiediens, kādam zinātniskā valsts pakļauj tradicionālos reliģiskos priekšstatus un teodiceju, liek pievērsties dažādām Rietumu ideoloģijām un diskursiem, tajā skaitā arī nacionālisma idejām.⁴³

Šādā situācijā parādās intelektuāļi un profesionāļi ar visai atšķirīgu orientāciju; tā var būt apzināti mūsdienīga atgriešanās pie tradīcijām (vai «tradicionālisms»), mesīāniska tieksme asimilēt Rietumu modernismu un visus rietumnieciskos sasniegumus («asimilācija» vai «modernisms») un mēģinājums nostāties vairāk aizsardzības pozīcijās, lai tradīcijas sakausētu vienā veselumā ar Rietumu modernisma elementiem un atdzīvinātu tīru pirmatnēju kopienu, kas veidota pēc kādreizējo zelta laiku paraugmodeļa («atdzīvinātā reformisms»). Šīs orientācijas paraugi atrodami arī laterālajā nācijtapšanas ceļā, taču ārkārtīgi bieži un spilgti tie figurē piezemētajās vertikālajās kopienās, kad tās veidojas par nācijām. Tā ir tipiska parādība

kopienās ar bagātu etnovēsturi, tas ir, ar labi dokumentētu un sīki detalizētu vēsturi.⁴⁴

Šie attīstības virzienu meklējumi un intelektuāļu debates nozīmīgas tajā ziņā, ka izgaismo un parāda fundamentāli atšķirīgus virzienus, kā norisinās piezemēto *ethnies* pārtapsana par politiskām nācijām. Svarīgi ir, kā, kādā tempā, cik vērienīgi un enerģiski notiek šīs pārvērtības, lai tās vada kas vadāms – tradicionālistu, modernistu vai atdzīvinātāju elites cita pēc citas vai visas kopā. Katrā konkrētajā gadījumā intelīģence cenšas formulēt pati savus mērķus un apzīmējumus, iesaistot politikā līdz tam pasīvās iedzīvotāju kopienas. Šos jaunus formulējumus nevajadzētu uzskatīt vienkārši par intelektuāļu izgudrojumiem un safabricējumiem. Drīzāk gan tie ir mēģinājumi saprecināt Rietumu nācijtapšanas procesu izpratni ar tuvākas vai tālākas etniskās pagātnes jaunatklāšanas pasākumiem, lai šī pagātne iedvesmotu tautu un izvirzītu tās vietējo kultūru pašā uzmanības centrā, aizstājot ar to (vai interpretējot no jauna) senās reliģiskās tradīcijas. Līdz tam būdama vien trauks, kas izraudzīts reliģiskās pestīšanas iepildīšanai, tikai pasīva dievišķā rituāla saņēmēja, «tauta» nu kļūst par pestīšanas dzīvā spēka avotu, bet svētie un zintnieki – par tautas nacionālās ģenialitātes paudžiem un apliecinātājiem.⁴⁵

Šeit tad arī parādās etniskās intelīģences galvenais uzdevums: mobilizēt kādreiz pasīvo kopienu, lai tā, sakļaujoties ap jaunatklāto vietējo vēsturisko kultūru, pārtaptu nācijā. Ļoti dažādi reaģējot uz vesternizāciju, intelektuāļi atklāj tāda morālā un politiskā apvērsuma prasības, kas cilvēkiem liek attīrīties no gadsimteņu uzslāņojumiem, lai tādējādi viņi kļūtu brīvi un tiesībās vienlīdzīgi politiskās sabiedrības pilsoņi. Šī revolucionārā pārvērtība ietver vairākas savstarpēji saistītas norises. To sastāvā ir:

1) virzība no pasīvas pakļaušanās kopienai uz aktīvu politisku savu tiesību aizstāvēšanu;

2) kustība par to, lai konkrētajai kopienai būtu pašai sava tēvzeme, droša, atzīta un kompakta teritorija;

3) kustība par to, lai teritoriālajai kopienai būtu nodrošināta vienota ekonomika;

4) kustība par to, lai konkrētā tauta būtu visu rūpju un uzmanības centrā un lai izglītojot tiktu godā celtas tautas masas, darot tām pieejamas nacionālās vērtības, ar vēsturi saistītās atmiņas un mītus;

5) kustība par to, lai etnosa locekļus padarītu par likumīgiem «pilsoņiem», piešķirot viņiem civilās, sociālās un politiskās tiesības.

Šiem darbietilpīgajiem pārkārtojumiem daudzviet sīksti pretojās ne vien impēriskie un koloniālie spēki un to sabiedrotie no vietējo iedzīvotāju augstākajām aprindām, bet arī tradīciju sargātāji, kuru lietderīgumu un vadošo stāvokli sabiedrībā apdraudēja jaunie, intelektuāļu ierosinātie kopienas jēdziena skaidrojumi. Pārkārtojumu sekmes bija atkarīgas no tā, vai intelīģencei izdosies aizrakties līdz dzīvajai pagātnei, tādai pagātnei, kas vairs nebūtu antikvāru pētījumu avots, bet kas varētu būt celusies no tautas pārdzīvojumiem un tradīcijām. Tas nozīmēja, ka jādarbojas divos stratēģiskos virzienos: pirmkārt, veidojot sabiedrības «kartes», parādot tās vēsturi, likteņgaitu un vietu nāciju pasaulē, un, otrkārt, sarūpējot atdzimušajai sabiedrībai «morāli», turklāt tādu, kas cilvēkus iedvesmotu respektēt tautas tikumību, kurai saskaņā ar ieceri jāpauz nacionālais raksturs. Tādā veidā varētu sagādāt jaunajai nācijai nepieciešamās pamatzinības un tikumisko mērķtiecību, lai nemitīgi turpinātu atjaunināt tās savdabīgo pasaules skatījumu un kultūru.⁴⁶

Šādas sabiedrības kartes un morāli no dzīvās etniskās pagājības varēja iegūt divējādā ceļā. Un abus šos ceļus ļaužu audzinātāji – intelektuāļi ir atraduši tautas dzīvē, simbolos un iecienītākajās vēstures tradīcijās. Pirmais ceļš bija atgriešanās «pie dabas» tās «poētiskajā dzīvestelpā». Daba un dzīvestelpa šeit ir pavisam īpašas parādības, no tām veidojas tautas vēsturiskā mājvieta, tās atmiņu svētā glabātava. Šīm parādībām piemīt pašām sava vēsturiskā poēzija – kam gars uz to noskaņots, tie to saklausā. Tēvzeme ir ne tikai nacionālās drāmas norises vieta, bet arī drāmas galvenā varone, un tēvzemes «dabiskie» vaibsti tautas uztverē iegūst vēsturiski svarīgu jēgu. Tā, piemēram, ezeri, kalni, upes un lejas – jebkuri dabas dotumi tautas acīs var kļūt par garīgu vērtību un «īstas» pieredzes simboliem; tā šveiciešiem Jungfrava kļuva par šķīstības un dabas skaistuma simbolu, *Vierwaldstätter See* – par vēstures drāmas teātri, kur 1291. gadā likti *Eidgenossenschaft* pamati. Šajā poētiskajā vēsturē vienkop sakusuši fakti un teiksmas, un rezultātā radusies mīti, kas attīra cilvēka dvēseli un iedvesmo viņu stāties pretī tirānijai.⁴⁷

Un otrādi – vēstures notikumus un pieminekļus ir iespējams «naturalizēt». Pilis, tempļi, celles un dolmeni tiek iekļauti ainavā un interpretēti kā īpaša dabas sastāvdaļa. Stounhendža 18. un 19. gadsimtā kļuva par «dabisku» britu senatnes simbolu, par romantisku vēstures atdzīvinātāju. Patiesām, Stounhendža ir tik «britiskas» (braitoniskas) ainavas sastāvdaļa, ka grūti pat iedomāties – tas nebūt nav dabas veidojums un it nemaz nesaistās ar britu etnisko raksturu un tāpat vairs nesaistās ne ar savu

dabisko izcelsmi, ne Veseksas lidzenumiem un pakalniem, kas plešas visapkārt. Absolūts vēstures piemineklis, kas iekļaujas savā īpašajā laikā un kopsakarībās, ir pilnīgi «naturalizēts».⁴⁸

Veidojot pašreizējām paaudzēm sabiedrības kartes un morāli pēc otra paņēmiena, izmanto vēsturi, jo sevišķi zelta laikmeta kultu. Nācijas audzinātājiem – intelektuāļiem ir nevis akadēmiski, bet gan sociāli un politiski mērķi – viņi cenšas ētiski attīrīt un aktivizēt tautas masas. Lai to panāktu, vajadzīgi etniskās pagātnes morālie ideāli, un par tādiem kļūst kopienas senlaiku slavas atdzīvinājumi. Tālab, izmantojot veselas mītu sērijas, notiek savdabīga atgriešanās pagātnē: tie ir mīti par tautas pirmsākumiem un izcelsmi, par atbrīvošanos un migrāciju, par zelta laikiem tautas dzīvē, par varoņiem un zintniekiem, un, iespējams, tie ir mīti par izredzētu tautu, kurai nu jāatdzimst pēc ilgās dusas aizmirstības snaudā, turklāt varbūt svešā pusē. Sasaistot visus motīvus vienkop, var izveidot komplicētu nacionālo mitoloģiju un tautas glābšanas drāmu.⁴⁹

To, kā nacionāli izmanto vēsturi un cik karsti vēlas atgriezties zelta laikmetā, parāda ķeltu atdzīvināšana 19. gadsimta deviņdesmitajos gados. Pagātnes skatījums šeit ir gan pagānisks, gan katolisks – dažādi kultūrnacionāli izceļ dažādus svētā Patrika Īrijas zelta laika aspektus. Daži – tādi kā O'Greidijs un lēdija Gregorija – centās propagandēt jaunatklātajā Olsteras ciklā izlasītās teiksmas par Kuhulinu un Finnu mak Kumeilu Tāras augsto valdnieku zelta laikmetā. Tur bija aristokrātisku kaujinieku brālība, taču tie bija laucinieciski, brīvi, apgaroti, gudri cilvēki ar savām *fianna* saistībām un *filidu* bardu apvienībām. Turpretim citiem tas bija periods, kas sekoja pēc tam, kad svētais Patriks bija pievērsis īrus kristietībai; šis laiks ir slavens ar saviem vīriešu klosteriem, ķeltu mākslu, ar kristietības zinātņi un literatūru, kad Īrija gandrīz viena pati barbariskajos Rietumos nosargāja intelekta un civilizācijas gaišo lāpu. Ķeltu varoņu un kristiešu mācītāju misionāru divkāršais kults atdzimstošo īru inteliģenci vedināja uz domu – kāda gan brīva zeme varētu kļūt Īrija, ja tās attīstību nebūtu sakropļojuši normaņu iebrucēji un pēc tam nebūtu brutāli apturējuši angļu protestantu bruņotie virskungi! Etnisko zelta laiku vīzija īru vīriem un sievietēm parādīja, kas viņiem «pēc patiesības pieder» un kā viņiem atkal reiz kļūt «pašiem par sevi» brīvā Īrijā.⁵⁰

Tāpat Somijā tautas varoņus un pagātni nacionāli izmantoja gluži pārsteidzošā kārtā. 19. gadsimta sākumā somi izveidoja paši savu vertikālo etnisko kopienu, atdalīdamies no zviedru kultūras elites un vēlāk – no krievu politiskajiem virskungiem; ar to pilnīgi pietika, lai tautas

audzinātāji – intelektuāļi Lenrūts, Runebergs, Snelmanis un citi ar 19. gadsimta trīsdesmitajiem gadiem sāktu nacionālās atjaunotnes darbu. Somu inteligenci un vēlāk arī tautu it īpaši aizrāva doktora Eliasa Lenrūta savāktās Karēlijas senās balādes un teiksmas, no kurām viņš 1835. gadā radīja «Kalevalu» (plašāks izdevums 1849. gadā). Šai «Varoņzemei» (spriežot pēc materiālās civilizācijas atliekām) bija tikai daļēja līdzība ar agrāko laiku «somu» sabiedrību mūsu ēras pirmajā gadu tūkstoši, taču mūsdienu somiem ar to pilnīgi pietika, lai izceltu eposa varoņu Veinemeinena un Lemminkeinena zelta laikmeta kultu, kas ietekmēja tautas mākslu, kā arī Sibēliusa un Gallena-Kallelas ģēniju.⁵¹ Tas nu bija pašnoteikšanās ideāls un paraugs, pēc kura Somija 19. gadsimta beigās varēja atdzimt varonīgā cīņā pret zviedru kultūru un Krievijas politisko virskundzību. Atgūstot senu, bet acīm redzami «zudušu» vēstures un kultūras posmu, somiem atdzima kopības izjūta un lepnums, kāds nepieciešams mazai, samērā nabadzīgai un nicinātai kopienai, kas ar «augstas» kultūras palīdzību cenšas no jauna iekarot sev vietu zem saules.⁵²

Daudz ir piemēru, kas rāda, kā tautas audzinātāji – intelektuāļi nacionālās atdzimšanas veicināšanai izmanto vēsturi un zelta laikus. Bet pat tajos gadījumos, kad ir atrasta un izrakta ar «etnovēsturi» bagāta iegulu dzīsla, «kultūras kari» vēl tikai sākas. Parasti tie ir divējāda rakstura. Pirmkārt, kultūras iedvesmota pretošanās impēriskajam kosmopolitismam vai tā koloniālajam variantam; tā var būt pat kultūras ziņā spēcīgāka kaimiņa ietekmēšana, kā to darīja slovāki, uzstādamies pret dominējošo čehu kultūru, vai arī ukraiņi – pret asimilizāciju no krievu kultūras puses. Otrkārt, kultūrtaipa «tēvu un dēlu» karš, kad laicīgā inteligence uzstājas pret agrāko tradīciju aizstāvjiem, lai mobilizētu piezemēto *ethnie* un pārvērstu to politiskā nācijā. Tas panākams, izlases veidā pārņemot citu valstu (parasti «Rietumu») pieredzi, – to redzam Ismaila Beja Gasprinska tatāru izglītošanai veiktajos pārkārtojumos un japāņu *Meidzi isin* reformatoru aizguvumos. Bet nepieciešams arī nostiprināt vietējo etnisko bāzi, kampaņveidā dibinot sakarus, socializējot jauno paaudzi un piesaistot to tikko atklātajai etnovēsturei un atdzīvīnātajai kopienas valodai. Šajos procesos, nereti pārvarot agrāko etnorelīģisko pašnoteikšanās aizstāvju pretestību, dzimst jaunas sabiedriskās pašnoteikšanās formas, lai tādējādi bruģētu taurai ceļu uz nāciju pasauli.⁵³

NĀCIJAS MŪSDIENĪGUMS UN SENATNĪGUMS

Es iezīmēju divus ceļus, kā dažādas etniskās kopienas pārtop nācijas. Pirmo ceļu veicināja valsts. Tā sākums bija laterālā *ethnie*, etniskās valsts kodols. Arvien vairāk centralizējoties un birokratizējoties, valsts ar militāro, fiskālo, tiesvedības un pārvaldes aparātu tiecās inkorporēt vidussķiru un attālos reģionus. Ja tas izdevās, tad bieži vien pavisam dažādas populācijas bija iespējams saliedēt vienotā politiskā sabiedrībā, kas balstījās uz valdošās etniskās būtības kultūras mantojumu. Ja arī intelīgences piedalījās šajos procesos, tad tai bija pakārtota loma. Galvenās darbojošās personas bija karaļi, ministri un birokrāti, vēlāk uzpeldēja arī vidussķira, bet aristokrāti un garīdzniecība bieži vien izturējās nekonsekventi. Jo, kaut gan valsts izplatīja zināmā mērā *v i ņ u* kultūru un tās mantojumu, aristokrātija un garīdzniecība tomēr vēlāk tika nostumtas malā; *v i ņ u* kultūra un tās mantojums principā kļuva par ikviena īpašumu. Jaunajā politiskajā nācijā viņi izrādījās apieti.⁵⁴

Otrais ceļš bija vairāk iecienīts. Tā sākums bija sīkākas piezemētās kopienas, kuru etnorelīģisko pašnoteikšanos nācās pārvērst par daudz aktīvākiem politiskajiem veidojumiem. Šo pārvērtību atslēga ir vietējo iedzīvotāju mobilizēšana. Nelieli audzinātāju – intelektuāļu pulciņi pat ar atšķirīgu attieksmi pret vesternizāciju un modernizāciju intensīvi sāka garīgi attīrīt un modināt «tautu», piesaucot tās iztēloto pievilcīgo etnisko pagātni. Lai to panāktu, viņiem vajadzēja uzskicēt pašreizējai paaudzei apziņas kartes un sarūpēt no vēstures aizgūtu morāli, kas izkristalizēta no poētiskām dabas ainavām un kopienas zelta laikmeta. Tādā veidā intelīgences cerēja atpalikušu tradicionālu etnisko kopienu pārvērst par dinamisku sava novada politisku nāciju.

19. gadsimtam ejot savu gaitu, gan viena, gan otra veida kopienu nacionāli sāka uzskatīt nāciju par modernu un dabisku parādību, kas iederas gan tuvās nākotnes industriālajā laikmetā, gan ietiecas pīrmatnības ērā. Uz šo divējādo orientāciju, kā jau redzējam, pamatojas nesenā zinātniskā diskusija par nācijas un nacionālisma mūsdienīgumu. No tās pārskata kļūst saprotams, ka nācijas tiesām ir mūslaiku parādība, jo:

1) pieprasa unificētu likumu kodeksu, kurā visiem noteiktas vienādas tiesības un pienākumi, kā arī pavalstniecības tiesības tajā gadījumā, ja nācija ir neatkarīga;

2) to pamatā ir unificēta ekonomika ar vienotu darba dalīšanu, ar iespējām pārvietoties un transportēt preces visā nācijai piederošajā teritorijā;

3) tām nepieciešama skaidri noteikta kompakta teritorija, vislabāk ar «dabiskām» aizsardzības robežām, tādu pašu kompaktu nāciju pasaulē;

4) tās pieprasa vienu vienīgu «politisko kultūru» un tautas masu izglītības un informācijas līdzekļu sistēmu, lai socializētu nākamās paaudzes un padarītu tās par jaunās nācijas «pilsoņiem».

Lai cik spēcīgas liktos pirmsmodernisma etniskās valstis, tomēr, kā jau redzējām, reti kurš to sabiedriskais spēks ietvēra lielāko daļu no tikko minētajiem nāciju raksturlielumiem. Ne darbības metožu ziņā, ne politiskās gribas izpausmē, ne arī tautas pašnoteiksmē nekas nevirzījās uz abu orientāciju saskaņu un nācijas vienreizīguma atzīšanu. Modernās nācijas raksturlielumus neviens neizprata, un nebija arī nekāda stimula šādus nosacījumus izstrādāt; bet, ja kādi stimuli pastāvēja, tos pārņēma citi vietējas nozīmes vai aptverošāki uzskati un vajadzības, tādējādi katrs ciems un vietējā baznīca panāca to, ka nācija šķita politiski nevajadzīga un lieka.⁵⁵

Bet ir arī medaļas otra puse. Nācija gan daudzējādā ziņā izskatās moderna, tomēr tā ir arī dziļi sakņota. Nacionāļiem varēja pārņemt to, ka viņi teleskopiski izkadrē vēsturi, taču kopumā tā nebija kļūda. Viņi bija aptvēruši, lūk, ko: ja nācijai (lai cik tā mūsdienīga) ir lemts izdzīvot, tad tas jāizdara divos aspektos – sociālpolitiskajā un kultūrpsiholoģiskajā aspektā. Kāda tad galu galā ir jebkuras nācijas *raison d'être*, ja ne izkopt savas unikālās (vai šķietami unikālās) kultūras vērtības? Etniskā originalitāte ir un paliek nācijas *sine qua non*, un tas ietver kopīgas izcelsmes mītus, kopīgas ar vēsturi saistītas atmiņas, unikālas kultūras iezīmes un neatkarotomas savdabības, ja ne izredzētības apziņu – visus raksturlielumus, ar kuriem izceļas pirmsmodernās etniskās kopienas. Modernajai nācijai šīs pazīmes jāsauglabā, patiesi jāizkopj, ja tā negrib izplēnēt un pazust.

Modernajām nācijām piemīt vēl kāda senatnīguma šķautne – dzīvesvieta. Nācijas atrodas tur, kur tām, kā tiek uzskatīts, jābūt, jo tās jau sen ir saistītas ar kādu īpašu vietu zem saules. «Nācijām ir dziļas saknes.» Pat tad, ja šīs saknes nemaz nav tik dziļas, uz to ir jāpastāv ne vien tādēļ, lai iegūtu starptautisku atzīšanu, bet arī lai tuvotos daudz fundamentālākam mērķim – panāktu vispārēju iekšēju drošību un atjaunotni.⁵⁶ Skaudri praktiskie nacionalitātes aspekti šeit sadodas rokrokā ar tīri simboliskiem elementiem. Nacionālisms – tas ir jautājums par «zemi» – gan kā īpašumu un (burtiski) atjaunotni, gan kā vēstures iezīmētu «tēvzemi» un piederību pie teritorijas, kur dzīvojuši nācijas sentēvi. Tātad subjektīvi nācijas atrašanās vieta ir atkarīga no tā, kā lasa tās etnisko vēsturi, un tas jau iepriekš paredz saistību, kāda noteiktas vēsturiskas kopienas cilvēkus vieno ar noteikta

zemes stūrīša (teritorijas) likteni. Tas nepavisam nenozīmē, ka nācija būtu antika parādība, bet liecina tikai to, ka subjektīvi daudzām nācijām ir raksturīgi pirmsmodernisma elementi.

IV nodaļa

NACIONĀLISMS UN KULTŪRAS IDENTITĀTE

«Modernisti» iztēlojas, ka nacionālo identitāti rada nacionālisms. Gellers to pasaka īsi un kodolīgi: «Nacionālisms nepavisam nav nāciju pašapziņas atmoda; nacionālisms rada nācijas tur, kur to nemaz nav; bet, lai to izdarītu, jāpastāv dažām īpatnējām atšķirības iezīmēm, uz kuru pamata darboties pat tajā gadījumā, kad skaidri redzams, ka tās ir pilnīgi negatīvas iezīmes...»¹ Kedourijs tādā pašā garā apgalvo, ka nacionālisms ir «izgudrota doktrīna»: «Nacionālisms ir 19. gadsimta sākumā Eiropā izgudrota doktrīna.»² Kā mums saprast šādu «izgudrošanu»? Kādā nozīmē nacionālisms izgudro vai rada nācijas tur, «kur to nemaz nav»?

Otrajā nodaļā mēs jau redzējām, ka nepieciešams izdibināt, kas ir etniskās s a i t e s un etniskās j ū t a s, ja mēs gribam pārliecināties, kuras populācijas vienības varētu izšķīties par nācijām (ja un kad tā ir noticis). Izsakoties vispārējos vilcienos, jo stiprāka un dzīvotspējīgāka ir iepriekš pastāvošā etniskā identitāte, jo lielāka iespēja, ka uz šīs identitātes pamata varētu rasties kāda konkrēta nācija. Trešajā nodaļā, apspriežot nāciju veidošanās ceļus un norisi un mēģinot izskaidrot, kāpēc un kā parādījās nācijas, vismaz Eiropā, kļuva arī skaidrs, ka nāciju rašanās pamats bija pirmsmodernās etniskās identitātes.

Es pierādīšu, ka tas pats sakāms arī par nacionālismu. Patiešām, nacionālisms palīdz radīt nācijas, turklāt daudzas no tām un – jo dedzīgā aizrautībā – «jaunas» nācijas. Kā ideoloģija un valoda nacionālisms ir samērā jauna parādība, kas uznāca uz politiskās skatuves noteiktā laikposmā 18. gadsimta beigās. Taču nācijas un nacionālisms ir tikpat lielā mērā «izgudrotas» parādības kā visi pārējie kultūras, sabiedriskās dzīves un ideoloģijas dotumi. Ja nacionālisms ir «laikmeta gara» elements, tad tikpat lielā mērā

tas ir atkarīgs no agrāko laiku cēloņiem, vīzijām un ideāliem. Jo par nacionālismu nosauktais fenomens darbojas vairākos aspektos, un to var vienādā mērā uzskatīt gan par kultūras formu, gan par politiskas ideoloģijas un sabiedriskas kustības paveidu. Kad, sākoties jaunam laikmetam, uzrodas nacionālisms, tā ietekmi uz nacionālās identitātes veidošanos nemaz nevar aptvert, iekams nav izpētīts nacionālisma sociālais un kultūras veidols, kuram jau pirmsmodernās *ethnies* (par savu esamību) un Rietumu nacionālās valstis (par savu pakāpenisko rašanos) palikušas milzum lielu pateicību parādā. Tāpēc sākumā nacionālisms jāizzina kā kultūras un identitātes veidols, pirms nākamajā nodaļā apskatīt tā ietekmi uz politiku. Un tāpēc arī jāuzdod jautājums: «Kad un kur parādījās nācijas?» – gan kopsakarā ar nacionālisma un tā proponētāju, gan ar (divās pēdējās nodaļās iztirzāto) nācijveidojošo procesu ietekmi uz jau pastāvošo etnisko saikņu pamatiem.

NACIONĀLISMS: IDEOLOĢIJA, VALODA, JŪTAS

Nacionālisma jēdziens ir lietots daudzējādi. Tas var apzīmēt:

- 1) nāciju vai nācijvalstu veidošanās un pastāvēšanas procesus kopumā;
- 2) nācijpiederības apziņu, jūtas un centienus, kas virzīti uz nācijas drošības un uzplaukuma veicināšanu;
- 3) «nācijas» un tās sūtības valodu un simboliku;
- 4) ideoloģiju, kas ietver nāciju kultūras doktrīnu, nacionālo gribu un priekšrakstus, kā papildāmi nacionālie centieni un nacionālā griba;
- 5) sabiedriski politisku kustību nācijas mērķu sasniegšanai un nacionālās gribas īstenošanai.

Manuprāt, nacionālisma izmantošanas pirmo gadījumu mēs varam neapspriest. Tas ir daudz ietilpīgāks nekā pārējie un ir jau iztirzāts.

Otrais gadījums – par nacionālo apziņu un jūtām – jānodala atsevišķi no visiem pārējiem. Pavisam viegli atrast tādu populāciju, kurai piemīt augstu attīstīta nacionālā apziņa, bet nav kaut cik vērā liekamas nācijas doktrīnas un ideoloģijas, nemaz nerunājot par nacionālu kustību. Spilgts piemērs šajā ziņā ir Anglija; lai gan pat tur laiku pa laikam uzplauka nacionālisma ideoloģija – tā notika Kromvela un Míltona, kā arī Bērka un Bleika laikos.

Un otrādi – nacionālisma kustību un ideoloģiju mēs atrodam tādās populācijās, kurām nemaz nav nacionālo jūtu un apziņas vai tās ir

attīstītas gauzām vāji. Apziņa gan mēdz parādīties nelielos populācijas slāņos, taču nekādu atbalsi plašākā sabiedrībā negūst. Tā notika Rietumāfrikas lielākajā daļā, arī Zelta Krastā un Nigērijā. Gluži neatkarīgi no etniskās un reģionālās šķelsnās šo jaunveidoto Lielbritānijas koloniju rašanās divainība nozīmēja, ka to iedzīvotājiem nav ne jausmas ne par kaut kādu Zelta Krasta, vēlāk ganiešu, ne nigēriešu nacionalitāti, pie kurām viņiem vajadzēja piederēt. Tāpat arābu un pakistāniešu lielum lielais vairākums atzina sevi par musulmaņiem, nevis par arābiem vai pakistāniešiem, lai gan viņu vidū darbojās sīkas nacionālu grupiņas, kas rikoja brēcoši skaļas kampaņas.³

Tas pats sakāms par nacionālismu kā valodu un simboliku. Iesākumā, kā mēs redzēsīm, tas ir elites fenomens, kurā noteicošā loma ir intelektuāļiem. Tomēr tā nav ne nacionālisma ideoloģija, ne nacionālās jūtas. Nacionālisma valoda un simbolika ir plašāka parādība nekā ideoloģija vai ideoloģiska kustība; nacionālisma valoda un simbolika nereti saista ideoloģiju ar konkrētās populācijas plašāku slāņu «jūtām», un šajā nolūkā jo sevišķi izmanto lozungus, idejas, simbolus un ceremonijas. Tajā pašā laikā nacionālisma valoda un simbolika pārmet tiltu starp izzināšanas un izpaušmes dimensijām, saistīdamās ar elites un daudz plašāku sabiedrības slāņu jūtām un centieniem. Autonomijas un autentiskuma tieksmes un sevi apzinošas, dabiskas sabiedrības simboli (piemēram, no jauna ceļot godā pretošanās kustības notikumus, ainavu, vēstures pieminekļu, vietējo ražojumu, amatniecības vai sporta veidu simboliku) liecina par izzināšanas un izpaušmes aspektu saplūsmi vienotā veselumā un sasaistīšanos ar plašāku sabiedrības slāņu jūtām un centieniem. Autentiskuma izjūta, kas atrodama ķeltu atdzimšanas izpaušmēs Īrijā 19. gadsimta beigu posmā, kad tika izcelti vietējie sporta veidi, amatu prasme, daba un senatnes pagāniskie varoņi, parāda, ka īru nacionālisma jaunā valoda un simbolika bija sakususi nedalāmā veselumā.⁴

Un, visbeidzot, pēdējais nacionālisma izmantošanas variants – nacionālisma kustība – ir saistīts ar nacionālisma ideoloģiju. Nacionālisms faktiski bez tās nemaz nav iedomājams. Tāpēc es saplūdināšu tos vienu ar otru kopā un, pieņemot, ka ir iespējams atrast un aplūkot nacionālisma ideoloģiju atrauti no nacionālisma kustības, definēšu nacionālismu kā ideoloģisku kustību autonomijas, vienotības un identitātes sasniegšanai un uzturēšanai tās populācijas interesēs, kuras locekļiem vai kādai daļai no tiem lemts radīt īstu vai potenciālu

« n ā c i j u ». ⁵ Faktiski šī definīcija ietver gan nācijas ideoloģiju, gan tās valodu kā simbolisku un sasaucas ar plašāku sabiedrības slāņu jūtām un centieniem.

Atļaujiet man sākt ar nacionālisma ideoloģiju. Tās galvenos postulātus jeb «būtības doktrīnu» mēs varētu definēt šādi:

1. Pasaule sastāv no nācijām, un katrai nācijai ir sava individualitāte, vēsture un likteņa sūtība.

2. Nācija ir visas politiskās un sabiedriskās varas avots, un uzticība nācijai stāv pāri visām citām lojalitātēm.

3. Ja cilvēciskās būtnes vēlas būt brīvas un grib sevi piepildīt, tām jāidentificējas ar kādu konkrētu nāciju.

4. Ja mēs gribam, lai šajā pasaulē valdītu miers un taisnīgums, nācijām ir jābūt brīvām un neaizskaramām. ⁶

Es apzināti izvairījos šajos nacionālisma «būtības doktrīnas» formulējumos kaut ar pušplēstu vārdu pieminēt valsti. Netiesi tomēr, 2. un 4. postulātā, jaušama atsaukšanās uz valsti. Taču nacionālisms ir nevis valsts, bet gan nācijas ideoloģija. Nāciju tas patur savas uzmanības centrā un tikai no nācijas un tās locekļu interešu viedokļa apraksta pasauli un sniedz norādes kolektīvo pasākumu organizēšanai. Ideja, ka nācijas var būt brīvas vienīgi tad, ja tām ir pašām sava neatkarīga valsts, nav ne obligāta, ne universāla. Agrīnie nacionālisti, kā arī viņu pēdās ejošie kultūrnacionālisti (Ruso, Herders, Ahads Haams, Aurobindo) nebija īpaši ieinteresēti nodibināt valsti – ne vispār, ne tās nācijas valsti, ar kuras centieniem viņi identificējās. Un ne jau katra nacionālisma kustība valsts nodibināšanu izvirza par savas nācijas prioritāti. Daudzi kataloniešu, skotu un flāmu nacionālisti vairāk bija norūpējušies par to, kā daudznacionālā valstī iegūt pašpārvaldi un savas kultūras līdztiesību, nevis pilnīgu neatkarību (kaut gan visur un vienmēr ir daži nacionālisti, kas vēlas pilnīgu neatkarību). Tas ir gaužām parasts uzskats, ka ikvienai nācijai jādbīna pašai sava valsts, bet šāds secinājums nebūt katrā ziņā neizriet no nacionālisma doktrīnas būtības; tā mums dara zināmu, ka nacionālisms pirmām kārtām ir kultūras mācība, pareizāk sakot, politiska ideoloģija, kuras kodolu veido kultūras doktrīna. ⁷

Kultūras mācība savukārt ir atkarīga no tā, kā praksē apgūst jaunos priekšstatus, valodu un simbolus. Nacionālisms, kā jau teicu, ir ideoloģiska kustība nācijas a u t o n o m i j a s, v i e n o t ī b a s u n i d e n t i t ā t e s sasniegšanai un uzturēšanai. Visi šie jēdzieni izriet no jaunās filozofijas, vēstures un antropoloģijas valodas un atziņām, kas parādījās Eiropā 17. un 18. gadsimtā. Tur atrodama, piemēram, skaidra un gaiša

«identitātes» kā «tāpatības» jēdziena izpratnē. Kādas atsevišķas grupas locekļi ir savstarpēji līdzīgi vienīgi tajos aspektos, kuros viņi atšķiras no citiem, kas neietilpst šajā grupā. Grupas locekļi vienādi gērbjas, ēd un runā vienā un tajā pašā valodā; visos šajos aspektos viņi atšķiras no citiem, kas gērbjas, ēd un runā citādi. Šī līdzības un atšķirības kopizteiksme ir viena no nacionālās «identitātes» pazīmēm.⁸

Bet pastāv arī kāds 18. gadsimtā izstrādāts filozofijas un antropoloģijas jēdziens. Tas izaug no «nācijas ģenialitātes» idejas, kas atrodama lorda Šaftsbērija un citu autoru rakstos; viņš runā, piemēram, par «mūsu (britu) nācijas ģenialitātes rašanos» un pareģo, ka tā būs «galvenais mākslu mitekļis».⁹ Nacionālās identitātes (biežāk gan nacionālā rakstura) ideja ir gluži parasta 18. gadsimta rakstnieku doma, sevišķi raksturīga Monteskjē un Ruso. Patiesi, Ruso deklarēja: «Pirmais princips, kas mums jāievēro, ir nacionālais raksturs; katrai tautai ir savs raksturs, tā vajadzētu būt; ja tautai nav sava rakstura, mums jāsāk ar to, ka jāpiešķir tai raksturs.»¹⁰

Herders padarīja šo principu par sava kultūrpopulisma stūrakmeni. Pēc Herdera domām, katrai nācijai piemīt sava īpaša «ģenialitāte» – sava domāšanas, rīcības un saziņas modelis; un mums ir jāstrādā, lai šo unikālo ģēniju atklātu no jauna – tajos gadījumos, kad tas ir pagrimis vai zudis: «Iesim paši savu ceļu... lai citi saka par mūsu nāciju, literatūru, valodu, vienalga, labu vai ļaunu, – tā tomēr ir mūsu valoda un literatūra, un tie esam mēs paši, un ar to lai mums ir diezgan!»¹¹ Lūk, tāpēc ir svarīgi ar valodniecības, vēstures un arheoloģijas palīdzību atklāt no jauna tautas «kolektīvo patību», izsekot savām saknēm «etniskās pagātnes» dzīlēs, lai zem svešiem gadu simteņu uzslāņojumiem noskaidrotu savu patieso identitāti.

Arī vienotības jēdzienam nacionālisma tvērumā ir vienkārša, bet vairāk ezoteriska nozīme. Pašā elementārākajā līmenī tas attiecas uz nācijas teritoriju jeb dzimteni (ja tā ir sadalīta) un uz visu nacionālu sanākšanu kopā savā tēvu zemē. Un pat šajā gadījumā nacionāli to visu pavērsa vairāk filozofiskā plāksnē: ārpus tēvzemes dzīvojošie tautieši tika nolemti «pazušanai», un zemes, kur tie mitinājās, it īpaši dzimtenei piegulošas teritorijas, tika uzskatītas par «neatpestītām» (*irredenta*), tās vajadzēja atgūt un «atpestīt». Dažreiz šajā nolūkā radās nacionālu iredentisma kustība, tāda, piemēram, bija itāļu, grieķu un pāņģermāņu kustība 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. Irementisms atdzimst vēl šobaltdien – par to liecina Argentīnas pretenzijas uz Malvinu jeb Folklanda salām, Somālijas rīkojumi pēc Ogadenas un IRA – pēc Olsteras.¹²

Bet nacionālu vienotības ideālu jēga sniedzas vēl tālāk. Nacionālisma valodā «vienotība» nozīmē sabiedrības saliedēšanos, visu nacionālu brālīgumu nācības ietvaros – franču *p a t r i o t s* Lielās franču revolūcijas laikā to sauca par *fraternité*. Nācības zemtekstā ietvertā metaforiskā ģimene šeit atdzimst pasaulīgi politiskā izskatā – kā pilsoņu savienība, kas simbolizēta slavenajā Davida «Horāciju zvērestā»: trīs brāļi zvēr pie tēva zobena, ka uzvarēs vai mirs (*vaincre ou mourir*) par savu tēvu zemi.¹³

Nacionālu vienotības ideāliem ir bijušas tālejošas sekas. Vispirms jau tie rosināja domu par nācības nedalāmību (*la republique une et indivisible*) un kulturāli politiskas viendabības nolūkā sankcionēja visu sabiedrisko starpveidojumu un lokālo atšķirību izskausanu, nereti ar spēka palīdzību. Tādā veidā spēku ieguva masu mobilizēšana sabiedriski politiskas integrācijas izvērsšanai; kad valsts kļūst par «topošās nācības» veidotāju, tā rada «politisku sabiedrību» un «politisku kultūru», kurai ir jānomaina nevien-dabīgās populācijas daudzveidīgās etniskās kultūras. Te nu nacionālu vienotības koncepts atgriežas pie savām etniskajām saknēm un tiecas pēc saskaņas, kas iepļānotās nācības vārdā pārmāks un nogludinās kultūru atšķirības.¹⁴

Un, visbeidzot, ar nacionālās autonomijas konceptu mēs esam ienākuši Kanta «pašnoteikšanās» pasaulē. Jā gan, jēdziens par politisko brīvību pastāvēja jau tad, kad modernās eiropēiskās filozofijas tradīcijas nemaz vēl nebija radušās: saucieni pēc brīvības, lai paglābtu senču dzīvesveidu no svešzemnieku iejaukšanās, mēs atrodam jau Josefa, ja ne pat Tukidīda laikā.¹⁵ Taču līdz ar Kantu autonomija kļūst par indivīda morālo imperatīvu, par viņa esības principu, tā vairs nav tikai politisks ideāls, kuru piesauc briesmu brīžos. Kad Fihte, Šlēgels un citi vācu romantiķi autonomijas ideālu attiecināja ne tik daudz uz indivīdu kā uz cilvēku kopām, tā iespaidā dzima nacionālās pašnoteikšanās filozofija un doma, ka mums kopīgiem spēkiem jācinās par autentiskas nacionālās gribas īstenošanu pašiem savas valsts formā. Vienīgi tad sabiedrība spēj dzīvot pati pēc saviem «iekšējiem ritmiem», ieklausīties pati savā iekšējā balsī un atgriezties tūrās, neapgānītās pirmatnības stāvoklī. Lūk, tālab nacionāliem tik milzum daudz laika un pūlu jāziedo tam, lai iedzīvinātu neviltotu nacionālo gribu un lai tauta būtu patiesi brīva no svešām idejām un ieražām, kuras tiecas graut un kavēt atsevišķu cilvēku un visas sabiedrības attīstību. Nacionālisms – tā ir nācības atmoda, cilvēku atgriešanās pie savas īstās «patības», lai tādējādi gan indivīdi, gan visa nācija paklausītu vienīgi šķīstītas sabiedrības «iekšējai balsij». Tātad patiesa pieredze un patiesībai uzticīga sabiedrība ir pilnīgas

autonomijas nosacījums, tāpat kā vienīgi autonomija indivīdiem un nācijai ļauj autentiski īstenot sevi. Autonomija ir ikviena nacionāla mērķis.¹⁶

Šie jēdzieni – autonomija, identitāte, nācijas genialitāte, autentiskums, brālība un vienotība – veido savstarpēji saistītu valodu vai pastāvēšanas sistēmu, kurai ir pašai savi izpausmes veidi un simboli. Šie izpausmes veidi un simboli ir tik cieši saauguši ar mūsu pasauli, ka lielākoties mēs tos uztveram kā pašus par sevi saprotamus. To vidū ir visiem zināmie nāciju atribūti – karogi, himnas, parādes, naudaszīmes, galvaspilsētas, zvēresti, tautastērpi, folkloras muzeji, kara varoņu pieminekļi, mirušo atceres pasākumi, pases un nacionālās robežas, kā arī mazāk acīs krītošas realitātes: atpūtas, izklaidēšanās, sporta un spēļu vietas, lauku ainavas, tautas varoņi un varones, burvju pasakas, uzvedības normas, arhitektūras stili, amatniecība un mākslas, pilsētu izveides modeļi, tiesu procedūras, izglītības prakse un militārā kārtība – visi tie īpatnējie tikumi, ierāžas, stili, kā arī rīcības un jūtu izpausmes varianti, kas ir kopīgi konkrētās kultūrvēsturiskās sabiedrības locekļiem.¹⁷

Nācijas simboli, ierāžas un rituāli daudzējādā ziņā ir visiedarbīgākie un visnoturīgākie nacionālisma elementi. Tie iemieso nacionālisma pamatkonceptus, padara tos ikvienam redzamus, skaidri atšķiramus un pasniedz abstraktas ideoloģijas principus konkrētā, taustāmā izteiksmē, kas uzreiz emocionāli iedarbojas uz visu sabiedrību. Dažādas ceremonijas un simboli aizvien ir savilņojuši ļaužu masas, to aprakstījis Dirkems, un šim nacionālisma izpausmēm un simbolikai citu vidū ir bijis vislielākais ietekmes spēks. Daudz kas no tā, ko Dirkems piedēvē aruntu un citu Austrālijas cilšu totēmrituāliem un simboliem, vēl spēcīgāk izpaužas nacionālu rituālos un ceremonijās, jo nacionāliem ne uz kādiem starpniekiem – nedz totēmiem, nedz dievībām – nav jāatsaucas: viņu dievība ir pati nācija. Šīs dievietes izraisītās emocijas vērstas uz pašu sabiedrību, uz apzinātu pašcildināšanos. Tā godina tikai un vienīgi «nacionālās patības» tikumus, peļ un tiesā noziegumus, kas draud sagraut šo patību. Piedaloties ceremonijās, rituālos un lietojot atbilstošus simbolus, ikviens sabiedrības loceklis iekļaujas tās dzīvē, jūtu un vērtību sistēmā un tādējādi allaž no jauna nodod sevi tās likteņa ziņā. Simbolika un ceremonijas, padarot nacionālisma ideoloģiju un nācijas konceptus uztveramus un izteiksmīgus, palīdz nodrošināt vēsturiskas un likteņlemtas abstraktas kopienas nepārtrauktību.¹⁸

Kādas ir nacionālisma ideoloģijas, valodas un simbolikas atmodināto jūtu un centienu dziļākās saknes? Tās saistītas ar trim galvenajiem avotiem – teritoriju, vēsturi un kopienu. Iepriekšējā nodaļā mēs redzējām, kā

inteligence – jo sevišķi «vietējā mobilizēšanā» iesaistītajās piezēmtajās *ethnies* – centās veidot nāciju pasaules zinību kartes un iedzīvināt izteiksmīgu, kopīgiem spēkiem sasniedzamu morāli. Šos mērķus tiecās īstenot pamatos divējādi: izmantojot poētiskas dabas ainavas un vēsturi – zelta laikus. Faktiski šīs stratēģijas saknes iesniedzas tautas attiekmē pret laiku un telpu un cilvēka saistībā ar saviem senčiem un mājvietu. Lūk, šo mūžveco pārliecību un uzticību sensenajai mājvietai un saviem senčiem cauri paudžu paudzēm nacionāli ir likuši lietā, izstrādājot sarežģītas abstrakcijas – nacionālās identitātes – jauno valodu, simboliku un ideoloģiju. Jau nācis nācijas koncepts tika radīts ar nolūku ieviest haosā kārtību, piešķirt šai pasaulei jēgu un pirmsmoderno laiku tautas masu jūtas un centienus saistīt ar cilvēka pieķeršanos savam zemes stūrītim un savai ģimenei; te tad arī daļēji slēpjas citādi grūti uztveramās ideoloģijas un valodas milzum plašās un vitālās pievilcības spēks.¹⁹

Bet, iespējams, pašas būtiskākās nacionālisma atmodinātās jūtas paradoksālā kārtā bija cilvēka pieķeršanās savai ģimenei – paradoksāli tas ir tāpēc, ka īsta ģimene var kļūt par šķērslī viendabīgas nācijas ideāla sasniegšanā visos tajos gadījumos, kad nacionālisms ķeras pie ideāla īstenošanas šādā ekstremālā veidā. Daļēji to pauž arī jau pieminētais Davida «Horāciju zvērests»: gleznas labajā pusē attēlotās sievietes māc sāpes par to, ka jāzaudē savi mīļie un ka ģimenes saites tiek neglābjami pārcirstas. Un tajā pašā laikā nacionālisms nemaz nevar iztikt bez ģimenes metaforas. Nācija tiek iztēlota kā milzum liela ģimene, tās locekļi – kā dzimtenes mātes vai tēvzemes brāļi un māsas, kas runā savā mātes valodā. Nācijģimene tādā kārtā nostājas pāri katrai individuālajai ģimenei un ieņem tās vietu, turklāt izraisot tikpat stipru pieķeršanos un uzticību tai, kāda pastāv īstā ģimenē. Pat tur, kur iecietīgi izturas pret savu zemes stūrīti un ģimeni ciena tā, kā tas pienākas, nācijas valoda un simbolika aizstāv savas priekšrocības un ar valsts un pilsonības institūtu palīdzību izdara uz ģimeni juridisku un birokrātisku spiedienu, lietojot tādas pašas radniecības metaforas, lai attaisnotu sevi.²⁰

NACIONĀLISMA PAVEIDI

Līdz šim esmu apskatījis nacionālismu kā vienotu veselumu ideoloģijas un būtības doktrīnas, valodas un simbolikas, jūtu un centienu aspektā. Bet, tiklīdz mēs virzāmiem tālāk, lai analizētu kādu konkrētu nacionālisma

kustību, tā atduramies pret acīm redzamu šķērslī: katrā konkrētajā gadījumā šai kustībai ir citādi mērķi un uzdevumi un atšķirību saknes iesniedzas dziļdziļi konceptuālajos pamatos, nesakritībās, kādas pastāv starp pilsoniski teritoriālo un etniski genealogisko nācijas modeli, kas aprakstīts pirmajā nodaļā.

Šis atšķirības ir tik dziļas, un nacionālisma paveidi, kas rodas no viena vai otra modeļa, tik milzum dažādi, ka dažs labs ir kritis izmisumā, nekādi nespējot atrast tādu nacionālisma konceptu, kas aptvertu visus tā variantus. Nacionālisms, gluži kā hameleons, pielāgojas konteksta krāstonim. Šo bezgala mainīgo, visaugstākajā mērā pielāgojamo veidolu, kādā savijas ticējumi, uzskati, jūtas un simboli, var izprast vienīgi katrā konkrētā gadījumā atsevišķi; nacionālisms vispārējā veidā ir tikai slinku vēsturnieku izvairīšanās no grūta, smaga pienākuma – izskaidrot ikvienu konkrēto nacionālisma ideju, argumentācijas variantu un sentimentu tā pastāvēšanas neatkārtojami specifiskajā kontekstā. Kaut arī daži vēsturnieki varbūt centīsies līdz galam ievērot šo prasību, daudzi tomēr būs vienis prātis ar «kontekstuālistu» pamatargumentiem un atzīs, ka specifiskās atšķirības starp nacionālisma paveidiem daudzējādā ziņā ir svarīgākas nekā jebkādas to virspusējās sakritības.²¹

Kaut ko pierādīt šajā strīdā ir grūti vairāku aspektu sakarā. Nevienš nenoliegs, cik liela nozīme kāda īpaša nacionālisma paveida rašanās, veidošanās un virzības raksturojumā ir sociālajam un kultūras kontekstam. Taču, lai to aprakstītu kā īpašu nacionālisma paveidu, jau iepriekš jābūt kaut kādai idejai par vispārīgo modeli, kurā šādi paveidi iederētos vai kuru tie kā piemēri apstiprinātu, kaut vai sajaukumā ar citiem raksturlielumiem. Grūti negriezties pēc palīdzības pie nācijas un nacionālisma pamatkoncepta pat tad, ja mēs vienojamies, cik svarīgs un unikāls ir katrs gadījums pats par sevi, tā ir prasība, ko nacionāļi, lai cik tas ironiski izklausītos, atbalstīs ar patiesu sajūsmu.

Otrkārt, atsakoties no nacionālisma koncepta kā tāda, mums vairs nebūs jāizvirza vispārīgi sociālas dabas jautājumi par nāciju mūsdienīgumu un tagad itin visur sastopamā nacionālisma pievilcību, nebūs vēsturiskā aspektā jāsalīdzina dažādu nacionālisma paveidu ideoloģija, simboli un atšķirīgi nacionālisma kustības varianti. Faktiski tie paši vēsturnieki, kas iestājas par ikviena nacionālisma paveida specifisko kontekstu, izvirza šādus vispārīgus jautājumus un izdara atbilstošus vēsturiskus salīdzinājumus, un tas patiešām ir atzīstami, ja mēs gribam iegūt kaut kādu priekšstatu par tik netveramu un sarežģītu fenomenu kā nacionālisms.

Treškārt, savā diskusijā «kontekstuālisti» atsakās izpildīt fundamentālu pienākumu – analizēt tādu sarežģītu fenomenu kā nacionālisms, viņi nesniedz nedz nacionālisma ideoloģijas, nedz/vai arī nacionālisma kustības tipoloģiju. Šādas tipoloģijas atzīst visai krasi atšķirīgo kontekstu nozīmi, neatsakoties no iespējas izdarīt plašākus salīdzinājumus. Strīdēdamies par to, ka nacionālisms parāda dažādību vienotībā, viņi tikai turpina sīksīki uzrādīt galvenos nacionālisma ideoloģijas un kustības variantus no attiecīgā vēstures perioda, ģeogrāfiskā reģiona, ekonomikas attīstības, filozofisko pieņēmumu, šķiriskās situācijas, kultūrvides un politisko centieni viedokļa. Šādu stratēģiju es iesaku ievērot arī šeit.

Te nav īsti vietā apskatīt daudzos un dažādos zinātnieku ieteiktās tipoloģijas variantus. Minēšu tikai vienu vai divus, turklāt kā ievadu, lai varētu analizēt to, kādu iespaidu nacionālisms atstājis uz Eiropas kultūru, īsi izklāstīšu manis paša izstrādāto tipoloģiju. Pārējās tipoloģijas ir atrodamas citos, agrāk uzrakstītos darbos.²²

Ietekmīgākā, neapšaubāmi, ir Hansa Kona izstrādātā tipoloģija. Viņš noskīr atsevišķi racionālo, biedrisko «Rietumu» un organisko, mistisko «Austrumu» nacionālismu. Lielbritānijā, Francijā un Amerikā, viņš spriež, parādījās racionālais nācijās koncepts, kas nāciju atzīst par vienā un tajā pašā teritorijā vienas un tās pašas valdības un likumu pakļautībā dzīvojošu cilvēku kopumu. Šo ideoloģiju radīja galvenokārt vidussķiras, kas minētājās valstīs nāca pie varas 18. gadsimta beigu posmā. Un pretēji – Austrumeiropā (austrumos no Reinas) nebija attīstījusies vēlā ņemama vidussķira. Tāpēc pretošanos Napoleonam un uzbrūkošajam nacionālismam vadīja nevis vidussķira, bet gan nedaudzīe intelektuāļi. Tā kā intelektuāļi bija skaitliski nenozīmīga grupa, turklāt bez politiskās varas, viņu nacionālisma versija neizbēgami veidojās griezīgi skaļa un autoritāra. Tā paša iemesla dēļ nāciju viņi iztēlojās kā organisku, monolitu masu ar mistisku «dvēseli» un «sūtību», ko tikai vietējie intelektuāļi spēj izdibināt. Tiesi tāpēc viņi nereti arī ir nacionālisma kustības vadītāji Viduseiropā un Austrumeiropā, tāpat arī Āzijā.²³

Var pamatoti kritizēt daudzus šīs tipoloģijas aspektus. Ģeopolitiskajā dimensijā tā neņem vērā abu nacionālisma paveidu ideoloģijas ietekmi uz visai atšķirīgām Eiropas kopienām – organisko versiju Īrijā un 19. gadsimta otrajā pusē Francijā, racionālo ideālu dažos čehu, ungāru un cionistu nacionālisma paveidos, kā arī agrīnajā rietumafrikāņu nacionālismā.²⁴

Nav skaidrs arī tas, ka Rietumu nacionālismu radījusi buržuāzija. Kā jau redzējam, tas ir daudz ko pārņēmis no iepriekšējās monarhu un

aristokrātu kultūras un aktivitātēm. Tāpat apšaubāms ir pieņēmums, ka buržuāzija paliek uzticīga racionālajam nacionālisma paveidam: nereti mistiskais vācu buržuāzijas paņģermāniskais sentiments un tas, ka bagātie krievu tirgotāji 19. gadsimta beigās atbalstīja organisko un «primitīvo» krievu nacionālismu, liecina par kaut ko citu.²⁵

Pastāv arī atšķirība, kādu Plamenacs saskatījis starp vairāk attīstīto itāļu un vācu nacionālismu un relatīvi mazattīstīto Balkānu un Austrumeiropas nacionālismu, kuram trūka kultūras un izglītības spēka; tas mazināja šo tautu iespējas, rezultātā radās gan vājāka, taču griezīgi skaļa nacionālā kustība.²⁶

Neraugoties uz kritiku, filozofiskā atšķirība, kādu starp racionālāko un organiskāko nacionālisma ideoloģijas variantu saskatījis Kons, ir pamatota un nezaudē savu nozīmi. Vārdā nenosaucot, tā parādīta 1. nodaļā, «Rietumu» pilsoniski teritoriālo nācījas paraugu nošķirot no «Austrumu» etniski ģeoloģiskā modeļa. Ģeopolitiskās etiķetes arī šajā gadījumā mums jālieto gaužām piesardzīgi. Gan «Austrumos», gan «Rietumos», gan Āzijā, Āfrikā un Latīņamerikā, gan arī daudzos nacionālisma kustības paveidos ir atrodams kā viens, tā otrs nācījas modelis.

Neraugoties uz to, konceptuālajām īpatnībām tomēr ir nozīmīgas sekas. Pilsoniski teritoriālie nācījas modeļi tiecas izraisīt pilnīgi noteiktus nacionālisma kustības paveidus: pirms neatkarības iegūšanas – «antikoloniālo», bet pēc neatkarības iegūšanas – «integrācijas» kustību. No otras puses, etniskie un ģeoloģiskie nācījas modeļi pirms neatkarības iegūšanas tiecas izraisīt šķelšanās vai diasporas kustību, bet pēc neatkarības iegūšanas – irendentisma vai «panisma» kustību. Tādējādi zināms apakšvariantu skaits, kā arī jauktie gadījumi paliek ārpus redzesloka, bet ir uztverta, manuprāt, daudzu nacionālisma izpausmju pamatloģika.

Balstoties uz to, mēs varam izveidot nacionālisma pagaidu tipoloģiju, grupējot pēc atšķirības, kāda pastāv starp etnisko un teritoriālo nacionālismu, un ievērojot vispārīgo situāciju, kādā konkrētās kopienas un tautas kustība ir pirms un pēc neatkarības iegūšanas. Kopā ar pamatorientāciju šīs situācijas galvenajos vilcienos nosaka ikviena konkrētā nacionālisma politiskos mērķus. Tādējādi veidojas šāds iedalījums:

1. Teritoriālais nacionālisms:

a) pirms neatkarības kustība, kuras priekšstats par nāciju galvenokārt ir pilsonisks un teritoriāls, vispirms centīsies padzīt svešos valdniekus un vecās kolonijas teritorijā radīt jaunu valsts nāciju; tas ir antikoloniālais nacionālisms;

b) pēcneatkarības kustība, kuras priekšstats par nāciju pamatos ir un paliek pilsonisks un teritoriāls, centīsies saliedēt un integrēt jaunā politiskā kopienā bieži vien pilnīgi nesavienojamas etniskās populācijas, lai bijušās koloniālās valsts vietā radītu jaunu «teritoriālo nāciju»; tas ir *integrācijas nacionālisms*.

2. Etniskais nacionālisms:

a) pirmsneatkarības kustība, kuras priekšstats par nāciju pamatos ir etniskais un ģeoloģiskais, centīsies atdalīties no lielāka politiska veidojuma (vai arī atšķēties un pulcēties kopā kādā pilnīgi noteiktā etniskajā dzimtenē) un tā vietā nodibināt jaunu politisko «etnonāciju»; tas ir *atdalīšanās un diasporas nacionālisms*;

b) pēcneatkarības kustība, kuras priekšstats par nāciju pamatos ir etniskais un ģeoloģiskais, centīsies izplesties, iekļaujot savā sastāvā «radniekus», kas mīt ārpus pašreizējām «etnonācijas» robežām, un «radnieku» apdzīvotās zemes vai arī veidojot lielāku «etnonacionālu» valsti – apvienojot tajā kultūras un etnosa ziņā līdzīgas etnonacionālas valstis; tas ir *iredentisma un «panisma» nacionālisms*.²⁷

Šī tipoloģija nepretendē uz visaptverošu pilnību. Tajā nav iekļauti vairāki labi pazīstami nacionālisma varianti, it īpaši protekcionisma piekritēju ekonomiskais, «integrālais» fašistiskais un rasu nacionālisms. Bet var iebilst, ka tie kā apakštipi iederas pēcneatkarības integrācijas vai iredentisma nacionālismā, ar kuriem tos faktiski saista vēsture: tāds ir Morasa «integrālais» nacionālisms franču iredentisma nacionālisma periodā Elzasā un Lotringā, kā arī Latīņamerikas protekcionisms populistiskā integrācijas nacionālisma laikā Argentīnā, Brazīlijā un Čīlē.²⁸

Šāda pamattipoloģija dod iespēju salīdzināt katras kategorijas nacionālismu, šajā nolūkā to ievietojot plašā kontekstā un izdarot vispārinātus skaidrojumus. Tas nepavisam nav ikviena konkrētā nacionālisma unikālo īpatnību noliegums. Gluži otrādi – jau pats fakts, ka ir atzīts par nepieciešamu ieskicēt nacionālisma «būtības doktrīnu», pamatkonceptus un simbolus, rosina domu par to, cik nozīmīgi ir citi ikviena neatkarjami savdabīgā nacionālisma raksturlielumi. Specifiskajām būtības doktrīnām un konceptiem (labāks apzīmējums nekā «mazāk svarīgs» vai «papildu») ir vitāli svarīga jēga, nevis tikai palīgroma ikviena konkrētā nacionālisma izpratnē. Jo tikai no īpašām doktrīnām un idejām dzimst simbolika un ceremonijas, kas dziļi saviļņo tautas masas un mudina rīkoties, it sevišķi tad, ja visam cauri aužas daudz senāki simboli un rituāli. Ideja par Poliju kā «cietēju Kristu», mesiāniskais pestīšanas tēls, kas caurstrāvo lielā poļu

dzejnieka Mickeviča poēziju, – tas viss ir cieši saistīts ar Jasna Guras Dievmātes spēju piedot un atpestīt, un Jasna Guras Madonna joprojām ir masveidīgas pielūgsmes objekts. Katolicisma etnorelīģiskais priekšstats par ciešanām un pestīšanu ir pats galvenais poļu nacionālisma valodas, ideoloģijas un simbolikas izpratnē.²⁹ Līdzīgi bija ar hindu dievībām un varoņiem, tādiem kā Šiva un dieviete Kālī, ko piesauca Tilaks un viņa sekotāji: lai gan pasaulīgajai daudztautu nacionālisma ideoloģijai tās bija tālas figūras, tomēr šīm dievībām un varoņiem bija vitāli svarīga loma hindu Indijas nacionālisma radīšanā, jo tika atlasīti unikāli, ne ar ko nesalīdzināmi tieši Indijas nācijas raksturlielumi. Bez šādas savstarpēji nesaskanīgu īpatnību sasaistes nekādas nācijas vispār nebūtu.³⁰

Nacionālisma specifisko doktrīnu un simbolikas milzīgā ietekme liek domāt, ka nacionālismam – tā valodai, ideoloģijai, apziņai – ir vēl kāda dziļāka jēga. Nāciju pasaulē ikviena nācija ir unikāla, ikviena ir «izredzēta». Nacionālisms ir pasaulīgs, moderns senlaiku dievišķīgo etniskās izredzētības mītu ekvalents. Kā policentriska vienreizīguma doktrīna nacionālisms sludina, ka «neaižstājamās kultūras vērtības» ir universālas. Kādreiz ikviena etniskā kopiena bija pasaule pati par sevi, Visuma centrs, gaisma tumsas valstībā, bet mūsdienās kultūras mantojums un garīgās vērtības, paņemtas no tās pašas kopienas krātuvēm, atlasītas, moderni sakārtotas un pasniegtas, rada unikālu, ne ar ko nesalīdzināmu nacionālo identitāti daudzu citu tikpat unikālu kultūrtipa identitāšu saimē. Tas nozīmē, ka ikvienai kultūrai, pat visai neattīstītai un neizkoptai, piemīt zināma «vērtība», tā ir neaižstājama un var dot savu ieguldījumu kopīgajā cilvēces kultūras vērtību fondā. Ar savu ideoloģiju un simboliku nacionālisms leģitimē ikvienu kultūras veidojumu, aicinot intelektuāļus it visās pasaules malās «zemās» kultūras pārveidot par «augstām», mutvārdu – par rakstītām kultūrām, par literārām tradīcijām, lai šo kultūru vienreizīgās vērtības saglabātu nākamajām paaudzēm. Izredzētās tautas kādreiz izraudzījās šo tautu dievi; tagad tās padara par izredzētām ideoloģija un simbolika, paceļot vienreizīguma un neatkārtojamas individualitātes līmenī un vērsot par globālu realitāti. Agrākos laikos tautas izredzēja pēc vērtībām, kādas tām tika piedēvētas; tagad tautas aicina kļūt par nācijām tāpēc, ka tām ir savas kultūras bagātība.

NACIONĀLISMA IETEKME UZ KULTŪRU

Daudzveidīgu kultūru un daudzu «izredzētu kultūru» pasaule ir arī etniskā vēsturiskuma pasaule. Pirmajā acu uzmetienā tā šķiet stāvam tālu no teritoriālā absolūtisma pasaules, kura redzēja piedzimstam nacionālisma ideoloģiju, simboliku un kustību. Un tomēr 17. gadsimta beigās un 18. gadsimta sākumā vispirms tieši Rietumeiropā parādījās nacionālisma ideāli, dzenuļi un simboli. Kamēr 16. gadsimtā un 17. gadsimta sākumā Eiropā izvērsās spēcīga mesiāniski reliģiskā nacionālisma kustība, it īpaši Holandē un Anglijā, tāpat arī Bohēmijā un Polijā, nācijas konceptiem, ideāliem, simboliem un mītiem, kas nacionālismu skata kā mērķi pašu par sevi, nācās vēl pagaidīt, bet nacionālisma «būtības doktrīnai» un ideoloģijas vadītājai nacionālisma kustībai vajadzēja gaidīt vēl ilgāk.³¹

Protams, mēs pētām komplicētus procesus, kādus nekad nav viegli periodizēt, nemaz nerunājot par datēšanu. Nav nekādas noteiktas stadijas, nemaz nerunājot par brīdi, uz kuru kāds varētu skaidri un gaiši norādīt: re, sākas īstais nacionāls m s! Kad vēsturnieki diskutē par to, vai nacionālisms parādījies Polijas pirmās dalīšanas laikā (lords Aktons), vai Ziemeļamerikas Neatkarības kara laikā (Benedikts Andersons), Anglijas buržuāziskās revolūcijas posmā (Hanss Kons) vai pat 1807. gadā, kad sarakstīts Fihtes darbs «Runas vācu nācijai» (Kedourijs), – šie strīdi mums diezgan daudz pasaka par to, cik atšķirīgi viņi definē nacionālismu, bet maz – par pašu nacionālisma rašanos. Pat vairāk – tiek apiets nacionālisma iznēsāšanas laiks, kad tas pastāvēja valodas un simbolikas, apziņas un centienu formā. Tā kā apziņu un jūtas izmērīt ir ārkārtīgi grūti – ja nu vienīgi netiesā veidā, es visu savu uzmanību veltīšu tam, kad radušies un kādi ir nacionālisma koncepti, valoda, mīti un simboli, pat ja šīs ziņas nāk tikai no ļoti šaurām 18. gadsimta izglītoto eiropiešu aprindām.³²

Interese par «nacionālā rakstura» un «nācijas ģenialitātes» ideju rodas un arvien pastiprinās jau 17. gadsimtā. «Nācijas ģenialitāti» mēs jau sastapām lorda Šaftsberija cildinošajā atzinumā par britu spējām. Tam var pievienot Džonatana Ričardsona uzskatus, kuros angļi pielīdzināti senajiem grieķiem un romiešiem: «Mums piemīt augstprāta drosmē, domas lidojums, cildena gaume, brīvības mīlestība, vienkāršība un godīgums, ko esam mantojuši no saviem senčiem un kas ir raksturīgs mums kā angļiem; un šīs īpašības tad arī nosaka šo līdzību.»³³ Tādas pašas jūtas rodas 18. gadsimta sākumā Francijā. Svētais tēvs Dāniēls Francijas varenību saistīja ar tās monarhistisko iekārtu, deklarēdams, ka «arī pašai senatnei

būtu daudz ko apbrīnot bezgalīgajā visdažādāko mākslas darbu plūdumā, tūkstoš brīnumos, ko radījusi mūsaiķu Francija»; bet Anrī Fransuā Agasso savā 1715. gada uzrunā Parīzes parlamentam cildināja «tēvzemes mīlestību», teikdams, ka tēvu zemē «pilsoņi atrod *patrie* un *patrie* atrod savus pilsoņus».³⁴

Ap 18. gadsimta vidu «nacionālā rakstura» koncepts jau bija ieguvis plašu atzinību. Lafons de Sentjēns, ietekmīgs mākslas kritiķis, ar lepnumu atskatījās uz Ludviķa XIV, Kolbēra un Lebrēna *Grand Siècle* un pravietoja, ka atdzims «*le génie François*», ko iedvesmojis, kā viņš izteicās, «*le zèle ardent et courageux d'un Citoyen, à exposer les abus qui déshonorent sa Nation, et à contribuer à sa gloire*»,³⁵ bet Lamanša otrā malā Reinoldss iestājās par britu nācijas cienīgas vēsturiskās glezniecības skolas nepieciešamību, un Džeimss Berijs 1775. gadā deklarēja: «Vēsturiskajai glezniecībai un skulptūrai jāklūst par katras tautas galveno mērķi, ja šī tauta grib iegūt cieņu ar mākslas darbiem. Pēc tiem mēris un vērtēs mūsu nacionālo raksturu nākamajos gadsimtos, un pēc tiem mūs ir vērtējuši un šodien vērtē citu zemju iedzīvotāji.»³⁶

18. gadsimta otrajā pusē šādas valodas jau bija sasniegušas Ameriku (Noa Vebsters), Vāciju (Mozers, Herders), Šveici (Cimmermanis, Fisli), Itāliju (Viko, Alfjēri), Holandi, Zviedriju, Poliju un Krieviju. Lai gan savas zināšanas un koncepcijas minētie autori bija smēlušies no dažādiem avotiem, ieskaitot Šāftsberiju, Bolingbrukū, Monteskjē un *philosophes*, viņi pievērsa uzmanību arī tam, kā rīkojas apgaismotais despotisms, kas arvien vairāk identificēja «savas» valstis ar «savām» populācijām un apgājās ar tām, vismaz ar to izglītotajām šķirām, kā ar nācijām. Jo Rietumos tajā laikā vairs praktiski nebija iespējams ierobežot piederību pie nācijas – kā vietumis Austrumeiropā – tikai ar divām augstākajām sabiedrības šķirām. Ap 18. gadsimta vidu apgaismotie despoti juta, ka jāņem vērā arī bagātāko un labāk izglīto to slāņu jūtas un uzskati, jo arvien vairāk nācās izmantot šo «ekspertu» pakalpojumus.³⁷

Nacionālā rakstura koncepts un nācijas ģenialitātes ideja kļuva par lietderīgiem un nepieciešamiem elementiem Eiropas apgaismoto un savstarpēji konkurējošo valstu jaunajā pasaules uzskatā un valodā. Tikpat svarīgas bija jaunradušās rūpes par vēsturi un sociālo attīstību. Tās izraisīja vairāki apstākļi. Varbūt viens no svarīgākajiem šajā kontekstā bija ieradums vilkt paralēles starp Eiropas tālaika praksi un klasisko civilizāciju; Francijā tas sasniedza kulmināciju 17. gadsimta beigās «Strīdā par senajiem un modernajiem». Kā jaunu zemju un kultūru atklājumi, ko

pētnieki veica 18. gadsimtā, pavēra apvāršņus jauniem uzskatiem un ļāva izdarīt telpiskus salīdzinājumus, tā arī klasiskās domas un mākslas jaunatklāsme palīdzēja radīt jaunu priekšstatu par laiku un izprovocēja salīdzināt jaunlaiku realitātes ar pagātnes civilizācijām.

Tajā pašā laikā racionālā valsts ar savu pieaugošo varu aizvien vairāk iejaucās sabiedrības dzīvē un centās atrisināt tās sasāpējušos slimību, bada, noziedzības, pat tumsonības izraisītos jautājumus, kuri līdz tam šajā pasaulē tika uzskatīti par neatrisināmiem. Valsts augošā pašpaļāvība deva spēku kapitālistiskajai ekonomikas revolūcijai, profesionālās pārvaldes mākslas administratīvajai revolūcijai un sekulārai, humānistiskai izglītības un zinātņu kultūras revolūcijai; dzima ticība, ka ir iespējams progress, kas varētu līdzināties klasiskajiem seno grieķu un romiešu panākumiem, un radās evolucionārs pasaules uzskats par to, ka valstis un civilizācijas varētu sarindot zināmā kultūras hierarhijā pēc to nacionālās ģenialitātes rādītājiem. «Historicisms» – pārlicība un ticība, ka tautas un kultūras piedzimst, aug, uzplaukst un novīst – kā pagātnes un tagadnes notikumu jēgas pētīšanas un izskaidrošanas trafarets arvien vairāk pārņēma cilvēku prātus. Ieliekot notikumus un cilvēkus atbilstošā vēstures kontekstā un cenšoties aprakstīt konkrēto notikumu un laikposmu, «kāds tas īstenībā ir bijis», ar dziļu iejūtu un iztēli varētu saprast vēstures norises un procesus un tādā veidā apjēgt, kā esam nonākuši līdz mūsdienų realitātei. Šo iemeslu dēļ 18. gadsimtā Lielbritānijā un Francijā ievērojami palielinās klasiskās un nacionālās vēstures izpētei veltīto darbu skaits un paplašinās to tematika – se minami Rolēna, Rapēna, Hjūma, Gibona, Bjukenena, Kempdena, abata Velī, Vilarē un Mablī vēsturiskie apcerējumi, kā arī vērojama daudz lielāka interese par tautu pirmsākumiem, izcelsmi, kultūras īpatnībām un vēsturisko raksturu.³⁸

Kopš tā laika mēs varam saskatīt divas paralēlas attīstības līnijas, lai gan dzīvē tās reizēm mēdz krustoties un savīties kopā.

Kopš 18. gadsimta sešdesmito gadu sākuma Rietumeiropas sabiedrībā parādījās jauna kvazigrieķiska nosliece, vispirms eleganta un ārišķīga, ieturēta Pompeju fresku stilā, bet drīz vien tā kļuva dziļāka, ar heroisku nokrāsu apdvesta. Adama un Viēna pieklājīgā izsmalcinātība atdeva savu vietu pilnīgākam un kareivīgākam Fisli, Kanovas un Davida skatījumam, Glika un Haidna klasiskajai vienkāršībai un Būla, Ledū, Souna un Džefersona monumentālajam klasicismam. Neoklasicisma kustībā saskatāms gan primitīvais klasiski pilsētnieciskais aspekts – atgriešanās pie primitīvajām formām un stāvokļiem (Ložjē būda, Ruso cildenais

mezonis), gan iedvesmas meklējumi senajās Spartas un Atēnu polisās un Romas republikā.³⁹

Otraī pieejai bija īpaša nozīme nacionālisma, tā valodas un ideoloģijas attīstībā. Un atkal Ruso aizsteidzās citiem priekšā un parūpējās par šīs idejas izplatību, lai gan viņam bija arī priekšteči – Šāftsberijs, Bolingbruks un it īpaši Monteskjē ar savu sākotnējo nācijas «gara» konceptu. Toties Ruso «nacionālā rakstura» ideju padarīja par kopienas politiskās dzīves galveno faktoru un centās to iedzīvināt praktiskā nāciju saglabāšanas un atdzimšanas programmā. Gan savā *Projet Corse*, gan *Gouvernement de la Pologne* viņš iestājās par to, cik svarīgi ir saglabāt nācijas individualitāti, cik svarīgi ir to nostiprināt, izkopjot un sargājot nācijas uzvedības normas un paradumus: «*Ce ne sont ni les murs, ni les hommes qui font la patrie; ce sont les lois, les moeurs, les coutumes, le gouvernement, la constitution, la manière d'être qui résulte de tout cela. La patrie est dans les relations de l'état à ses membres: quand ses relations changent ou s'anéantissent, la patrie s'évanouit.*»⁴⁰ Jo Ruso, ar visu sirdi dzīvodams bērnu dienu Ženēvas republikā, par nāciju solidaritātes paraugu uzskatīja klasiskās senatnes pilsētvalstis. Šāda morāla un politiska dedzība piemita ne tikai viņam vien. Jakobīņu *patriot* lideru lielum lielais vairākums iztēlojās sevi par vēlinā perioda romiešiem un spartiešiem, domāja, ka viņiem ir tāda pati loma dzīvē kā šiem seno laiku cilvēkiem; Kato, Bruts, Skaivola, Fokions, Sokrats un Timoleons – tie ir viņu varoņi, polisu pilsonības kults – viņu ticības ideāls.⁴¹

Taču šajā laikā (1760–1800) paralēli radās jauna nostādne, kas pavēra ceļu gluži citādam skatījumam. «Vēsture», ko tik augstu vērtēja neoklasicisma kustība, pamatos bija pilsoniska un politiska kategorija. Tā veidojās, pētot un iztēlojoties klasisko senatni kā civilizācijas plakankalni, kas patlaban modernajā Eiropā tiek radīta atkal no jauna, taču vēl augstākā līdzenumā. Tā bija savā ziņā universāla vēsture, kuras pamatā bija pilsētvalstis un šajās pilsētvalstīs valdošais patriotisms un pilsoniskā solidaritāte. Starp civilizācijas klasisko modeli un tā moderno īstenojumu gluži kā tukšumā iekrita lauku (feodālā) sabiedrība, kas pēc sava rakstura bija ieslīgusi daudz dziļāk barbarismā. Un tieši šī lauku sabiedrība – klasiskā un modernā perioda starplaiku, tas ir, «viduslaiku» bērns – kļuva par iedvesmas avotu krasi atšķirīgajam Eiropas pirmsākumu un tālākas attīstības interpretējumam.

«Literārais medievisms» – atgriešanās pie Eiropas lauku pagātnes ar viduslaiku literatūras palīdzību – jau no sākta gala bija ārkārtīgi savdabīgs.

Pēc izziņas metodes un literārajiem faktiem tas bija atkarīgs no rakstu pieminekļiem, hronikām un memuāriem, kas saglabājušies par kādu konkrētu tautu un apvidu, lai, balstoties uz šāda pamata, atjaunotu kopienas vēsturi un kultūru, kāda tā reāli pastāvējusi. «Literārā medievisma» kustības aizsākumi meklējami Lielbritānijā, tie ir saistīti ar britu senās poēzijas kultu, ar Osianu un «Edām»; taču drīz vien – 18. gadsimta septiņdesmitajos gados – kustība izplatījās arī Vācijā, kur Mozers, Herders un jauniešais Gēte pareģoja viduslaiku Vācijas kulta uzplaukumi *Sturm und Drang* laikmetā. Gotiskās katedrāles, viduslaiku miniatūras, matētais stikls, kristiešu romances, bruņniecība un aristokrātiskas izcelsmes raduraksti pirmoreiz atdzima visā savā krāšņumā. Tā kā šīs vērtības bija atdzīvinājuši ikvienas topošās nācijas intelektuāļi un tās tika atzītas par katras konkrētās nācijas visdziļāko kultūras vērtību praktisko iemiesojumu, par nācijas unikālās «ģenialitātes» apliecinājumu, literārā medievisma kults ļoti veicināja nāciju etniskās pagātnes apziņas, tātad arī etniskā nacionālisma izkristalizēšanos.⁴²

Kaut arī Lielbritānijā un Francijā attīstījās neoklasicisma un viduslaiku speciālistu izstrādātais sabiedrības modelis, abas valstis sliecās, vismaz kādu laiku, novirzīties no šā ceļa. Francijā gan politikā, gan mākslā sevi pieteica spēcīga vēsturiskā klasicisma kustība, turpretim Lielbritānijā daudz straujāk tiecās uz literāro medievismu, lielā mērā pateicoties atdzimušajam Šekspīram, Spenseram un Miltonam, kā arī «dabiskajam dzejniekam» Homēram.⁴³

Vispirms tūlīt aiz Napoleona karapulkiem pār Eiropu brāzās Lielās franču revolūcijas iekvēlinātā aizrautīgi franciskā tieksme pēc morālas drāmas un atbilstības vēsturiskajai, grāmatās izlasītajai klasiskā varonīgā patriotisma īstenībai, atstādama ik pilsētā klasiskā triumfa zīmes arhitektūras pieminekļu un skulptūru veidā. Taču drīz vien blakus klasiskajiem templiem, arkām un tirdzniecības palātām pacēlās gluži citādi monumenti, kas stāstīja par lokāli tuvāku pagātņi, atdzīvinot atmiņā konkrētās sabiedrības senākus vēstures posmus. Gotiskās baznīcas, kapeņu velves, muzeji un sapulču nami, viduslaiku kauju piemiņas ainām un nacionālo varoņu tēliem izrotāti, aizpildīja *lacunae* nācijas kolektīvajā atmiņā un iemācīja bērniem cienīt un godāt Arturu, Versinēturiku, Zīgfrīdu, Lemminkeinu, Aleksandru Ņevski un Stefanu Dušanu vismaz tikpat sirsnīgi, ja ne vēl sirsnīgāk kā Sokratu, Kato un Brutu. Jo viduslaiki un viduslaiku etnisko varoņu zelta laikmets, liekas, vispilnīgāk atbilda historicisma vīzijai, kurā sakņojās nacionālisma jaunā valoda un ideoloģija, un nacionālisms atkal

un atkal ikvienā Eiropas stūrītī atklāja kādu nacionālu genialitāti, un ikviena no tām smēlās iedvesmu savas etniskās kopienas zelta laikmetā un poētiskās dabas ainavās. Medievistu literārais historicisms novadīja nacionālās originalitātes kultu līdz pašām tumšākajām Eiropas populācijas kopienām un kultūras kategorijām.

Protams, ne jau literārais medievisms iekustināja šīs kopienas, lika tām mobilizēties un pieprasīt nācijas statusu. Šajos procesos bija iesaistīti daudzi un dažādi faktori, un ne jau pēdējā vietā liekama racionalizēto valstu ietekme uz nomaļiem reģioniem un tirgus attiecību iespaids uz naturālo saimniecību. Taču medievistu literārais historicisms sagādāja piezemēto vietējo *ethnies* mobilizēšanai nepieciešamos konceptus, valodu un simbolus, kā arī sniedza savdabīgu spoguļi, kurā šo kopienu locekļi varēja saskatīt un aptvert paši savus centienus, kad tie Rietumu «revolūciju» izraisītajās pārvērtībās ieguva konkrētus apveidus. Šajā spoguļi cilvēki varēja lasīt paši par sevi, par neatkarīgi vienreizēju kopienu, kurai piemīt «īpaša genialitāte» un izcila kultūra, varēja iepazīt «nacionālo raksturu», kas prasīt prasīja sev autonomiju, lai autentiski dzīvotu un pastāvētu. Ikvienas kultūrtipa kopienas piederīgie te spēja arī atklāt, kāpēc nacionālās identitātes īstenošanai ir būtiski nepieciešama nacionālā vienotība un kāpēc noteikta kopiena savu «īsteno patību» var piepildīt vienīgi savā vēsturiskajā dzimtenē – kāpēc tikai tur ir iespējams sasniegt autarkiju un pilsoņu solidaritāti. Šādu valodu un simbolisku historicisma vīzija radīja viens un divi, tālab literārais medievisms to cītīgi kopa un izsēja pa Eiropu no viena gala līdz otram.⁴⁴

Nacionālisma valoda un simbolika pletās tālāk milzu soliem, vispirms aptverot Austrumeiropu, tad Vidējos Austrumus un Āziju un beidzot Āfriku, bet izglītotās aprindas Savienotajās Valstīs un Latīņamerikā jau stāvēja kaujas gatavībā. Un it visur mēs redzam nepārprotamas kultūrtipa norises neatkarīgi no daudzām atšķirībām pārvērtību tempā, izvērsumā un intensitātē. Vispirms tās ir rūpes par «nacionālo raksturu», par nepieciešamību nodrošināt tam brīvu attīstību. Un tad parādās historicisms, kura ietvaros «nācijas genialitāte» tiek skaidrota atbilstoši tās vēsturiskās attīstības likumiem. Tā rodas divi kultūras modeļi. Pirmo, kuru varam dēvēt par «neoklasisko», aizrauj Rietumu racionālisms un apgaismība; tas samierina klasiskos izcelsmes pirmsākumus ārpus Eiropas. Rietumu neoklasicismu bieži vien saista ar republikānismu un tā vērtībām. Tajā pašā laikā eksistē aizvien pieaugoša interese par nomaļu reģionu pagātņi – par vietējo tautu viduslaiku (vai seno) garīgo mantojumu. Dažreiz šo natīvismu vai medievismu pretstata Rietumu neoklasicismam, bet reizēm abi virzieni saplūst

kopā, varbūt pat «oficiālā» nacionālismā, kā, piemēram, Vilhelma Vācijā un *Meidzi isin* Japānā. Tas, ka šāda kombinācija bija iespējama, liek domāt par to, cik dažādi šos kultūras modeļus var locīt un pielāgot. Jo gan neoklasicisms, gan medievisms (vai natīvisms) ir kāda daudz plašāka romantisma varianti – tās ir ilgas pēc idealizētajiem zelta laikiem, pēc heroiskās pagātnes, kas kalpotu par paraugmodeļi šodienas kopīgajai tautas atjaunotnei. Taču kontrasts starp apgaismību un viduslaiku romantismu atklāj arī kādu dziļāku kultūrsabiedrisku plaisu starp abiem nāciju veidošanās ceļiem un nāciju etniskajiem pamatiem, izgaismo pretrunu, no kuras cēlušās divas radikāli atšķirīgas nācijas koncepcijas.⁴⁵

NĀCIJAS INTELEKTUĀLI UN NACIONĀLISMA KULTŪRA

Iztirzājuši nacionālisma briesšanas procesus 18. gadsimtā Eiropā, mēs varam sākt vērtēt tā darbību visdažādākajos līmeņos.

Pirmām kārtām jārunā par strikti politisko aspektu. Kā ideoloģija nacionālisms ir mācība par politiskās varas pamatvienībām un priekšrakstu kopums par varas nesēju būtiskajām iezīmēm. Nacionālisms ir arī mācība par varas pamatvienību pareizām globālajām attiecībām un sakariem. Nacionālisms ietekmē arī ekonomiku. Atbilstoši ideālam tas paredz resursu pašpietiekamību un šķīstu dzīvesveidu līdz ar uzticību autonomijai un autentiskumam; ja to īstenot neizdodas, nacionāli cenšas iegūt jo pilnīgāku kontroli pār savu dzimto zemi un tās resursiem. Turklāt nacionālisms iespaido arī sociālo sfēru, liekot aktivizēt «tautu», pieskīrot cilvēkiem, pilsoņiem, vienlīdzīgas tiesības un pieprasot, lai visi līdzdarbotos sabiedriskajā dzīvē «par labu nācijai». Nepārprotami uzskatot nāciju par milzīgu ģimeni, nacionālisms tiecas iedvest cilvēkiem nacionālās brālības un solidaritātes garu un tāpēc sludina ikvienas nācijas sociālo saliedētību.

Toties plašākā skatījumā nacionālisms jāatzīst par vēsturiskās kultūras un pilsoniskās izglītības paveidu, kas pārklāj vai nomaina agrākos reliģiskās kultūras un ģimenes izglītības modeļus. Daudz vairāk nekā politiskās darbības stils un politiska mācība nacionālisms ir kultūras izpausmes forma – ideoloģija, valoda, apziņa, mitoloģija un simbolika, kas iemantojusi atzinību visā pasaulē; un nācija ir tāda identitāte, kuras jēgu un prioritāti jau iepriekš nosaka šīs nācijas kultūra. Nācija un

nacionālā identitāte šajā nozīmē jāuzskata par nacionālisma un tā entuziastu garabērnū; un tas, ka nacionālismam ir tik milzīga nozīme un ka to ciena un cildina, arī ir nacionālu panākums.

Zināmā mērā tas ļauj izskaidrot to, kāda loma nacionālismā ir mākslai. Būdami dedzīgi nācijas svētku un piemiņas dienu svinētāji, nacionāli tiecas izmantot dažādu mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu un mākslas žanru iespējas – glezniecības, tēlniecības, arhitektūras un mūzikas sasniegumus, operu, baletu, kino, tāpat arī humanitārās zinātnes un daiļamatniecības darbus. Ar mākslas līdzekļiem nacionāli spēj tiesi vai asociatīvi «atjaunot» priekšstatus par nāciju, radīt redzes un skaņu tēlus visā to konkrētībā, «arheoloģiski» patiesībai tuvus un ticamus. Tāpēc nav nekāds brīnums, ka nacionālisma uzplaukuma laikos 18. gadsimta beigās Rietumu mākslas pārstāvjus saistīja «arheoloģiskā drāma», kurā bija atdzīvināti senās Romas, Spartas vai viduslaiku Francijas, Anglijas un Vācijas tēli, – saistīja šo tēlu «morālā historicisma» politiskā misija, pagātnes sabiedrisko vērtību portretējums, lai iedvesmotu sava laika cilvēkus cēsties sasniegt un pārspēt šīs vērtības. Aizgājušajos «zelta laikos», idealizētu varoņu un gudru prātnieku klātbūtnē nacionāli spēja plaši atdarināt dzīvi *wie es eigentlich war*, un tas vedināt vedināja uz domām par nācijas senatnīgumu un nepārtrauktību, tās cildeno gara mantojumu, pagājības slavu un atjaunotni. Kurš gan cits, ja ne dzejnieki, mūziķi, arhitekti un skulptori liks atdzimt nacionālisma ideāliem un izsēs tos tautā, kurš gan cits spēj to paveikt vēl labāk?! Kaut kāds Davids, kaut kāds Mickevičs un Sibēliuss šajā ziņā ir daudz vairāk vērti nekā vairāki vingrošanas tēva Jāna *Turnerschaften* bataljoni un viens pats Jeitss – nesalīdzināmi vairāk nekā Ķeltu savienības īru lauka hokeja biedrības.⁴⁶

Šī parādība skatāma arī no pretējās puses. Nacionālisma pasaulē, valodā un simbolikā iesaistījās daudzi mākslas darbinieki gan Eiropā, gan ārpus tās. No komponistiem vien varētu minēt Listu, Šopēnu, Dvoržāku un Smetanu, Borodinu un Musorgski, Kodāju un Bartoku, Elgaru un Vonu-Viljamsu, Verdi un Vāgneru, Falju, Grīgu un Sibēliusu; no gleznotājiem varam izvēlēties Davīdu un Engru, Fisli un Vestu, Gro, Heizu, Maklisu, Delarošu, Gallenu-Kallelu, Vasņecovu un Surikovu, tāpat arī ainavistus un žanra gleznotājus, kas devuši savu ieguldījumu populistiskajā nacionālismā, vairāk modinot jūtas, nekā kaut ko apzināti sludinot. Jo nacionālisma valoda un simbolika lika māksliniekiem meklēt no tradīcijas un klasikas atšķirīgus motīvus, izteiksmi, žanrus un formas – simfoniskās poēmas, vēsturiskās operas, etniskās dejas, vēsturiskos romānus, vietējās

dabas ainavas, balādes, dramatiskās poēmas, kora drāmas un tamlīdzīgu sacerējumu. Līdz ar noktirnēm, dzejiskām fantāzijām, rapsodijām, prelūdiem un dejām šīs izteiksmes formas raksturo sakāpināta ekspresīvā subjektivitāte, kas labi iederas etniskā nacionālisma konceptuālajā valodā un stilā un palīdz no jauna atklāt etnosa «iekšējo patību», kas ir viens no etniskā historicisma galvenajiem mērķiem.⁴⁷

Līdz ar to, ka nacionālisma valoda kļuva subjektīvāka, izteiksmīgāka un paplašinājās tās ietekmes robežas, cēlās arī historicisma intelektuālu prestižs, intelektuālu, kuri pētīja un atsedza tautu vēsturiskās identitātes saknes un etniskās originalitātes iekšējo saturu mūsdienu pasaulē. Intelektuālus es šeit noskaidroju no krietni plašāka profesionāļu slāņa, tāpat arī no vēl plašākām izglītotās publikas aprindām. Analīzes ceļā mēs varam nodalīt mākslas darbus un idejas radošos intelektuālus no inteligences jeb profesionāļiem, kuru ir skaitliski vairāk un kuri izplata, «pārraida» tālāk idejas un mākslu, kā arī no izglītotās publikas, kas ir vēl plašāks sabiedrības slānis un kas «patērē» idejas un mākslas darbus. Protams, reālajā īstenībā tas pats indivīds var radīt, izplatīt un patērēt idejas, var būt mākslinieks intelektuālis, profesionālis interpretētājs un spēj izpildīt arī auditorijas, publikas lomu. Neatkarīgi no tā šis trīspakāpju iedalījums palīdz noskaidrot, kāda loma ir bijusi intelektuāļiem kā nacionālisma ideju izplatītājiem Eiropā un vēlāk – citur pasaulē.⁴⁸

Tieši intelektuāļi – dzejnieki, mūziķi, gleznotāji, skulptori, rakstnieki, vēsturnieki un arheologi, dramaturgi, valodnieki, antropologi un folkloristi – ierosināja un izstrādāja nācijas un nacionālisma valodu un konceptus un ar savām pārdomām un pētījumiem izteica plašākas sabiedrības ilgus un centienus, iemiesoja tos atbilstošos tēlos, radīja mītus un simbolus. Nacionālisma būtības doktrīnas un ideoloģijas veidošanā savu ieguldījumu devuši arī sociālie filozofi, oratori un vēsturnieki (Ruso, Viko, Herders, Bērks, Fihte, Macīni, Mišlē, Palackis, Karamzins); katrs no viņiem radīja tādus nacionālisma elementus, kādi bija piemēroti konkrētajai situācijai un sabiedrībai, kuras vārdā runātājs uzstājās.⁴⁹

Nacionālisma kritiķi izmanto intelektuālu, kustības iedīgļa radītāju, lomu, lai skaidrotu nacionālisma ideoloģijas kļūdas un politiskā realisma trūkumu. Viņi apgalvo, ka nacionālās gribas doktrīna neizbēgami radīs fanātisku spaidu sistēmu vai arī savos maldīgajos sapņojumos par cilvēka pilnību zemes virsū nonāks anarhijā. Bet citi zinātnieki, kuriem nacionālisms pirmām kārtām ir politisks dabas arguments varas sagrābšanai, būdami kritiskās domās par «pseudorisinājumiem», kādus sniedzot

nacionālisms, domā, ka intelektuāļu loma šajā kustībā ir novērtēta pārāk augstu, neraugoties uz to, cik milzīga nozīme mūsdienu pasaulē ir abstraktai ideoloģijai.⁵⁰

Milzum daudz ir pierādījumu tam, ka intelektuāļiem ir primārā loma gan kultūr-tipa nacionālisma radīšanā, gan politiskā nacionālisma ideoloģijas izstrādē, ja ne pat tā sākotnējā vadišanā. Lai uz kuru pusi Eiropā mēs pavērstu savu skatienu, nacionālisma konceptu, mītu, simbolu un ideoloģijas sākotnējo radītāju analītiķu un izplatītāju pozīcijās nepārprotami redzam intelektuāļus. Tas attiecas uz nacionālisma būtības doktrīnas pirm-sākumiem, kā arī uz nacionālā rakstura, nācijas ģenialitātes un nacionālās gribas pirmformulējumiem. Tas pats sakāms par kādu citu sabiedriskās domas tradīciju, proti, cilvēku kopīgās brīvības un tautas demokrātijas ideju. Arī šajā ziņā sociālie filozofi izdarīja pašu galveno, it īpaši Ruso, Sje-jēss, Peins, Džefersons un Fihte (vismaz savas darbības sākumposmā). Tāpat nedrīkst apiet Kanta ietekmi, kaut gan viņa svarīgākais devums – ideja, ka labā griba ir autonoma griba, attiecas vairāk uz indivīdu nekā uz cilvēku kopām.⁵¹

Saplūstot šīm divām tradīcijām – nacionālā rakstura kultūras valodai un kolektīvās brīvības un tautas neatkarības politiskajam diskursam, saplūsmes virpuļos 1792.–1794. gadā revolucionāri iedvesmojās, iekarsa un līdz galējībām nonāca jakobiņu *patriots*. Bet uz tām pašām kultūras un politiskajām tradīcijām balstās liberāli «buržuāziskā» 1789.–1791. gada Lielā franču revolūcija un tās daļēja atjaunošanās Direktorijas valdīšanas laikā.

Viens no vadošajiem spēkiem te bija nacionālisma ideoloģija, ko pauda gan plaši pazīstamais Sjejēsa pamflets *Qu'est-ce que le Tiers Etat?*, gan 1789. gada sākumā *les cahiers de doléances*. Kad proklamēja «pilsoņu nāciju» un 1789. gada pavasarī un vasarā frančus unificēja visus kā vienu un mobilizēja jaunas, reformētas sabiedriski politiskās iekārtas interesēs, šis brīdis iezīmēja pāreju no «nacionālisma kā kultūras formas», ko esam aplūkojuši līdz šim, uz «nacionālismu kā politikas formu», kam pievērsīšos šīs grāmatas nākamajā nodaļā.⁵²

Tagad mums tikai jāatzīmē, cik vitāli svarīga loma intelektuāļiem ir bijusi kā viena, tā otra nacionālisma paveida attīstības sākumposmā. Bet mums jābūt visai uzmanīgiem, lai nepārspīlētu intelektuāļu nopelnus nacionālisma attīstības vēlākajās stadijās vai pat regulārākas nacionālisma kustības organizēšanā.

Kā lai izskaidrojam to, ka intelektuāļi tik spēcīgi iespaidoja nacionālismu tā iedīgli un attīstības sākumposmā? Vai tā ir intelektuālisma funkcija

vienmēr un visur, proti, jebkurai ideoloģiskai kustībai ir vajadzīgi intelektuāļi, kas formulētu pārliciecināšu abstraktu doktrīnu, kura samierinās kustības atbalstītāju – dažādu konflikta attiecībās esošu grupējumu intereses? Vai varbūt runa ir vienkārši par spējām un dotībām, par to, ka ikvienai politiskai kustībai, lai tā būtu sekmīga, ir nepieciešami savi mācīti aizstāvji, pamatlikuma eksperti, propagandētāji, oratori un citi līdzīgi darbinieki? Vai arī mums vajadzētu raksturot nacionālismu kā no varas atstumtu «intelektuāļu kustību», intelektuāļu, kas sazvērējušies iegūt varu, vadīdami «tautu», kuru paši arī definējuši kā savdabīgas kultūras nesēju?

Kāds patiesības grauds ir ikvienā no šiem pārsapņēdumiem. Intelektuāļi un intelektuālisms katrā ziņā ir nepieciešams, lai rosinātu mūsdienu modernās kustības (kaut arī ne visas) un izstrādātu tām ideoloģiju; intelektuāļu dotības un prasme – ja viņiem patiesām ir vajadzīgās dotības – palīdzēs kustību virzīt un attīstīt. Taču nacionālismam pēc būtības nav īstas saistības ar šādām dotībām un intelektuālismu, un šajā ziņā noderīgās spējas, kā mēs redzēsim, ir nevis vārda tiešā nozīmē intelektuāļu, bet vairāk gan profesionāļu (tautas intelīģences) darbības lauks; šo papildu prasmi intelektuāļi apgūst, veicot savu galveno funkciju – radot un analizējot kultūru.⁵³

Attiecībā uz atziņu, ka nacionālisms ir «varaskāru intelektuāļu» kustība, jāteic tā: lai gan var atrast arī no varas atstumtus, aizvainotus intelektuāļus, it sevišķi rasistiskā koloniālisma varas pakļautībā, – tomēr šādu gadījumu nav tik daudz, lai varētu formulēt nacionālo intelektuāļu darbības vadmotīvus, bet ir visai daudz pretēja rakstura pierādījumu, kuri liecina, ka intelektuāļi šā vārda tiešajā nozīmē gaužām reti kļūst par nacionālisma *leaders*, toties laiku pa laikam mēdz darboties kā padomdevēji. Ruso, Fihti, Koraju, Obradoviču, Karadžiču, Gokalpu, Ahadu Haamu, Kavakibi, Bannerju, Liangu Či Čou, Blaidenu, šeihu Antu Diopu, Gasprinski – visus šos agrīnos dažādu nacionālisma paveidu rosinātājus dvēseles dziļumos varbūt darboties pamudināja aizvainojums un dusmas, tomēr itin nekādus politiskus labumus viņi nav guvuši. Patiesi, laikabiedri viņus bieži vien ignorēja, kādu brīdi pat aizmirsā, gluži kā Marksa laikā tika aizmirsts viņa laikabiedrs Mozus Hess.⁵⁴

Kā lai tad izskaidrojam faktu, ka nacionālisms piesaista tik daudz intelektuāļu? Visizplatītākā tēze ir šāda: nacionālisms atrisina intelektuāļu «identitātes krīzi»; šajā atzinumā ir ietverta svarīga patiesība, ja pieņemam, ka tēze ir pienācīgi formulēta. Tā ir pamatota vienīgi attiecībā uz

intelektuāliem šā vārda tiešajā nozīmē, un to nedrīkst vispārināt, nedrīkst tajā ietvert citus sabiedrības slāņus un šķiras, pat inteligenci ne. Ne nacionālisma panākumus, pat ne tā raksturu nav iespējams izskaidrot tik virspusēji un vienkāršoti. Uzplaukušu nacionālismu veido daudzi apstākļi, dažnedazādas ietekmes, un intelektuāļu ietekme, kaut arī pati sākotnējā, ir tikai viena no daudzajām. Nule minētā tēze nespēj arī *tout court* izskaidrot intelektuāļu sabiedrisko domu un politiku; un galu galā daudzi intelektuāļi nemaz neklūst par nacionāļiem, un, ja arī kļūst, tad tas notiek tikai virspusēji un uz neilgu laiku. Bet šī tēze var palīdzēt izprast, kāpēc nacionālisms ir mūžīgi saistījis intelektuāļus un kāpēc intelektuāļiem aizvien ir bijusi tik liela ietekme uz nacionālisma valodu un ideoloģiju.⁵⁵

Intelektuāļu identitātes krīzi galu galā rada izaicinājums, kādu tradicionālajai reliģijai un sabiedrībai met «zinātniskā valsts» un rietumnieciskās «revolūcijas», kuru norisi valsts veicina it visur, kur vien manāms tās iespaids. Esmu jau aprādījis, cik dažādi intelektuāļi uzņem šo «dubultās leģitīmācijas» krīzi – leģitīmāciju vispāratzītās reliģijas un tradīciju formā un – gluži pretēji – leģitīmāciju, vērsoties pie veselā saprāta un stingri ievērojot likumus, leģitīmāciju, ko sekmēja valsts, kura aizvien vairāk izmantoja «zinātnisku» pieeju un paņēmienus. Tas ir dziļš izaicinājums tradicionāli harmoniskajiem priekšstatiem, simboliem un teodicejai, izaicinājums, ko vispirms un visasāk izjuta tie, kuriem bija tuva racionāla, zinātniska doma un darbība; un šis izaicinājums daudzus intelektuāļus spiež atklāt cits citu izslēdzošus principus un konceptus, jaunu ideoloģiju un simboliku, lai leģitīmētu un pamatotu cilvēku domas un rīcību. Pats svarīgākais no jaunatklātajiem principiem un mītiem varbūt ir «historicisms». Tā pievilcība slēpjas spējā nolikt acu priekšā (šķietami) tikpat visaptverošu pasaules atveidu, kādu varēja sniegt agrākais reliģiskais pasaules skatījums, taču nepiesaucot palīgā kaut kur ārpus esošu pasaules radīšanas principu un tajā pašā laikā sakļaujot vienā veselumā pagātni (tradīciju), tagadni (saprātu) un nākotni (iespēju sasniegt pilnību). Tad nu rodas jautājums: kā pagātni un kā nākotni? Cilvēces kā viena veseluma vai atsevišķu indivīdu, vai varbūt dažādu kolektīvu pagātni un nākotni? Atbildes uz šiem jautājumiem izprovocēja pašu nozīmīgāko šķelšanos intelektuāļu rindās un noveda pie tā, ka tika izveidotas cita citu izslēdzošas, kaut arī bieži vien cita ar citu daļēji sakrītošas sabiedriski politiskās tradīcijas un kustības, – radās, no vienas puses, liberālisma un marksisma, no otras puses, nacionālisma un rasistiskā fašisma tradīcijas.⁵⁶

Rokrokā ar plašo dubultās leģitīmācijas krīzi nāca īpaša intelektuāļu krīze – kā viņiem noteikt savu identitāti pasaulē, ko plosīja harmoniskajām tradīcijām mestais izaicinājums. Tad radās jautājums: kas esmu es? Kas esam mēs? Kāds ir mūsu mērķis un kāda ir mūsu loma šajā dzīvē un sabiedrībā? Kā jau var iedomāties, atbildes uz šiem jautājumiem bija ārkārtīgi dažādas, daudzas no tām bieži vien noteica indivīda situācija un izvēles iespējas. Un tomēr pats fakts, ka atbildes nepavisam nebija nejaušas un nebūt nesvārstījās milzīgā amplitūdā, rosina izpētīt, kāpēc noteikta tipa atbildes uz identitātes krīzi izpelnījās sevišķu piekrišanu. Viena no šādām atbildēm nepārprotami bija un ir nacionālistu piedāvātais krīzes atrisinājums, kas iegremdē jeb «īsteno» indivīda identitāti nācijas jaunajā kolektīvajā kultūrtipa identitātē. Indivīds šādā risinājumā iegūst savu identitāti no kādas konkrētas kultūrkopības; viņš vai viņa kļūst par pilsoni, tas ir, atzitu un likumīgu politiskas sabiedrības, vienlaikus arī kultūrtipa «vēsturiskas un liktenlemtas kopienas» locekli. Gala iznākumā, šādi atrisinot identitātes jautājumu, «mēs esam tie, kas mēs esam» pēc savas vēsturiskās kultūras.

Tā mēs atkal esam nonākuši pie priekšstata par nacionālismu kā historicisma kultūras formu, kas rodas, sabrūkot līdz tam pastāvējušās reliģiskās kultūras ietvariem. Tam ir bijusi un ir liela, būtiska nozīme gan attiecībā uz nacionālismu, gan nacionālo identitāti, tas ir, uz nacionālisma piedāvāto identitātes atrisinājumu. Bet, ja mēs gribam noskaidrot, no kurienes rodas šis specifiskais historicisma risinājums, tad nevaram vienkārši piesaukt nacionālistu tēlaino valodu un svinīgās ceremonijas, mums jāielūkojas dziļāk viņu izstrādāto konceptu un tēlu izcelsmes avotos. Es jau esmu ieteicis meklēt šos izcelsmes avotus nāciju atšķirīgajos etniskajos pamatos un politiskajos procesos, kādi risinājušies Eiropā viduslaiku izskaņā un jaunlaiku sākumposmā, tāpat arī plašāk traktējot kultūrkopienu, kāda tā dažādos attīstības līmeņos pastāvējusi ne vienā vien vietā uz zemeslodes. It visur šādās vietās ap intelektuāļiem plešas kolektīvās identitātes modeļi un varianti, kas var noderēt gan viņiem pašiem savas, gan plašāku, atšķirīgi orientētu un nodarbinātu sabiedrības slāņu «identitātes risinājumam».

Jo mēs ne brīdi nedrīkstam aizmirst, ka nacionālu atrasto identitātes atrisinājumu, meklējot savas saknes, ir pieņēmuši ne tikai intelektuāļi vien, bet arī daudzi jo daudzi citi, kam tādi paši savu sakņu meklējumi – lai gan, iespējams, citādā nozīmē – bija kļuvuši tikpat būtiski un kam tas pats atrisinājums – nācija – likās tikpat nepieciešams un valdzinošs kā intelektuāļiem. Lūk, šiem citiem, viņu nacionālajai identitātei, es tagad pievērsīšos.

V nodaļa NĀCIJAS PĒC PROJEKTA?

Nacionālisms kā kultūras, simbolu valodas un apziņas doktrīna vispirām kārtām cenšas radīt kultūrkolektīvo identitāti jeb kultūrnāciju pasauli. Kamēr nacionālisms vēl nenosaka, kuras populācijas vienības un kāpēc varētu kļūt par nācijām, tas stipri vien noteic, ka d un k u r veidosies nācijas. Un šajā brīdī nacionālisms ienāk politikā. Kā policentriskas unikālītātes mācība un valoda, kā vecās izredzēto tautu doktrīnas moderns, pasaulīgs ekvivalents nacionālisms būtu varējis palikt tīrs kultūr-tipa sabiedrisks skatījums un apziņas faktors, lielākoties šķirts no politikas valstības gluži kā daudzas pirmsmodernisma laiku etniskās kopienas. Tas, ka nacionālisms bieži vien atsakās atzīt robežu starp konfidenciālo kultūras valstību un publisko politikas valstību, rosina domāt, ka citi nacionālī s m a komponenti, kā arī zināmas mūsdienu pasaules īpatnības tieši iespaido politiku – neatkarīgi no atsevišķu nacionālisma grupējumu un variāciju nolūkiem.

Citiem vārdiem, fenomens, ko mēs uzskatām par nacionālo identitāti, ietver gan kultūras, gan politisko identitāti un ir raksturīgs kā politiskajai, tā arī kultūras kopienai. Tas ir ļoti svarīgi, tas nozīmē, ka jebkurš mēģinājums veidot nacionālo identitāti ir arī politisks akts ar politiskām sekām, tādām kā nepieciešamība pārveidot ģeopolitisko karti vai mainīt politisko režīmu būtību un valstis. «Nācijpasaules» radīšana līdz pašiem pamatiem ietekmē gan valstu globālo sistēmu, gan arī katru atsevišķu valsti.

Nacionālās identitātes politiku sarežģī nācijas koncepta divējādā daba, nācijas etniskais un teritoriālais modelis, kas aplūkots šīs grāmatas pirmajā nodaļā. Tas ir novedis pie mēģinājumiem radīt divus ļoti atšķirīgus nācijas politiskās identitātes un politiskās kopienas paveidus. Pirmais (parasti vēsturiskā secībā) ir bijis politiskās nācijas teritoriālais variants, otrais –

politiskās nācijas etniskais variants. Katrs modelis veidots pēc atšķirīga politiskās identitātes un kopienas priekšstata, patapināts no savdabīgiem neoklasiskiem/racionāliem vai vietējiem/romantiskiem kultūras avotiem, kas aprakstīti iepriekšējā nodaļā. Šajā nodaļā es pievērsīšos galvenokārt mēģinājumiem radīt *teritoriālās* politiskās identitātes un kopienas, nākamajā – etniskajai reakcijai, ko izraisījuši šādi mēģinājumi, un polietnisko valstu problēmām.

IMPĒRIJAS – PAR NĀCIJĀM

Vēsturnieki parasti nošķir Rietumu «veco, nemirstīgo nāciju» attīstību no vairāk apzinātas nāciju radīšanas Austrumeiropā, Āzijā, Latīņamerikā un Āfrikā. Rietumeiropā nācijas visos svarīgākajos aspektos pastāvēja vēl pirms nacionālisma – pirms tā valodas, ideoloģijas un centienu rašanās 18. gadsimtā. Citur pasaulē nācijas veidojās pēc tam, kad nacionālisms izplatījās attiecīgajā teritorijā. Rietumeiropā nācijas parasti netika iepriekš plānotas. Citur pasaulē tās bija galvenokārt nacionālu mērķtiecīgas darbības un nacionālisma kustības rezultāts. Rietumi ieguva nācijas gandrīz vai sagādāšanās pēc; citās pasaules malās nācijas tika radītas pēc projekta.¹

Rietumniekprāt, viņu oriģinalitāte šajā ziņā ir tikai slavējama. Es jau trešajā nodaļā aprādīju, ka Rietumu nācijas, pašas pirmās nācijas, kā «laterālo» aristokrātisko *ethnies* birokrātiskās inkorporācijas procesu iepriekš neparedzēts rezultāts radās vēl pirms nacionālisma izcelšanās, un aristokrātisko *ethnies* valdošās šķiras nekādi nav iespējams iztēloties un nosaukt par «nacionālām». Bet arī šajā gadījumā ir jāievēro piesardzība. Jautājums par to, cik lielu svaru vajadzētu piešķirt valsts centralizācijai un populācijas vienveidošanai, ko Francijas karaliskā vara īstenoja kopš 15. gadsimta, lai radītu franču nāciju, pretstatā jakobiņu un vēlākā nacionālisma ieguldījumam, – šis jautājums paliek atklāts. Nācijas «projekta» iezīmes manāmas pat angļu un britu radīšanā – par to liecina centralizācija Tjūdorū un Stjuartu vadībā, nostājoties opozīcijā pret Romas pāvestu un Spāniju, puritāņu etniskā «nacionālisma» ietekme un tas, kā tika izmantoti nacionālo jūtu uzplūdi Lielbritānijā laikposmā no 1770. gada līdz 1820. gadam.²

Tomēr fakts paliek fakts – salīdzinājumā ar stāvokli citās pasaules malās Rietumu nācijām daudz mazāk par savu izcelšanos jāpateicas nacionālisma un nacionālu kustībai, lai radītu «nāciju tur, kur nekādas

nācījas nemaz nebija». Citur pasaulē, veidojoties nācijām, specifiskais nacionālais elements ideoloģiskas kustības izteiksmē iegūst daudz lielāku svaru. Šis iespaids un tādat «jaunrade» un «izgudrošana», veidojot nacionālo identitāti, svārstās diezgan plašā amplitūdā galvenokārt atkarībā no etniskās konfigurācijas, kāda pastāvējusi jau pirms tam. Nacionālo identitāti ietekmē arī pirms tam pastāvošā politiskā sistēma, tās raksturs un aktivitātes.

Trešajā nodaļā konstatējam, ka pastāv divi nāciju veidošanās ceļi: viens ir birokrātiskā inkorporācija, kas noved pie teritoriālo un pilsoniski politisko nāciju rašanās; otrs – vietējās populācijas mobilizēšana, lai radītu etniskās un ģeoloģiskās politiskās nācījas. Pievērsot uzmanību vienīgi pirmajam ceļam, ārpusrietumu pasaulē mēs to varam sadalīt «impēriskajā» un «koloniālajā» ceļā – atbilstoši tam, kāda politiskā sistēma tur pastāvēja un kā tā darbojās pirmsnācījas periodā. Pirmajā gadījumā apspriežamais veselums formāli ir suverēns un neatkarīgs, tam ir nepieciešama nevis kustība, kas atbrīvotu no naidīgas varas, bet vairāk gan politiskās sistēmas pārveidošana un kultūrtipa pašnoteikšanās. Otrajā gadījumā jāveido ne vien jauna kultūras identitāte, bet arī valstiskais veselums; kā pakļauta kolonija tā ir jāatbrīvo no naidīgas virsvaras un tai ir jātop neatkarīgai un suverēnai.

Sāksim ar neatkarīgajām valstīm un «impērisko» ceļu. Kā šādos gadījumos tiek veidota nācījas politiskā identitāte? Kā bija un ir iespējams tādas valstis un impērijas kā Krievija, Ķīna, Japāna, Persija, Etiopija un Osmaņu Turcija pārvērst par «kompaktām» politiskām kopienām un «teritoriālām nācijām»?

Galvenie politiskie līdzekļi, kas sekmēja nāciju veidošanos, kā arī paņēmieni, ar kuriem to varēja īstenot, raksturoti šādā pārskatā:

1. **Aristokrātisks pamats** – «laterālajā» *ethnie*. Lai gan valsts var ietvert arī piezemētus elementus (kā tas ir Krievijā, Etiopijā, Turcijā un Japānā), no viena gala līdz otram to caurauž aristokrātiska kultūra un tradīcijas, kas bieži vien ir savijušās ar reliģijas un priesteru ietekmi.

2. **Nozīmīgu etnisko minoritāšu iekļaušana savā sastāvā**. Šajā ziņā varianti ir dažādi: vienas impērijas iekļauj savā sastāvā daudzas lielas minoritātes (piemēram, Krievija, Etiopija, Osmaņu Turcija), citas – tikai dažas (Japāna).

3. **Birokrātisko valstu spēja modernizēties**. Un atkal – šī spēja ir visai dažāda (salīdziniet Japānu ar Osmaņu Turciju un Etiopiju), bet tā parāda, kā dominējošā etniskā būtība un valdošā šķira saliedējas, pakļaudama citas *ethnies* un zemākās šķiras.

4. Bieži tiek izmantots «oficiālais» un valsts iestāžu nacionālisms. Lai savu tvērienu padarītu tvirtāku un saliedētu populāciju viendabīgā nācijā, valdošā šķira, iekļaujot savu nacionālismu izglītības programmā, kuru balsta galvenās valsts iestādes, tiecas asimilēt etniskās minoritātes. Šajā nolūkā tā izstrādā oficiālas valstiskās idejas un priekšstatus par nāciju, priekšstatus, ar kuriem ikvienam jāsaprot sava domāšana un kuri nepieļauj nekādas citas idejas, simbolus vai tēlainību.

Cik sekmīgs ir bijis impēriskais ceļš ar savām oficiālā nacionālisma programmām, pārvēršot etniskās valstis un impērijas kompaktās teritoriālās politiskajās nācijās?

Panākumi šajā ziņā ir bijuši atkarīgi kā no ģeopolitiskajām, tā sociālajām pārmaiņām. Runājot vispārīgi, ātrāka virzība uz nācijvalsti vērojama tad, ja dominējošā *ethnie* un valdnieki ir spējuši atbrīvoties no sava impēriskā mantojuma, parasti revidējot impērijas robežas, kā to izdarīja Turcija, vai arī tajos gadījumos, kad «impērijā» nav bijušas iekļautas citas pierobežu vai aizjūras teritorijas un to etniski atšķirīgie iedzīvotāji, kā tas ir, piemēram, Japānā.

Sociālajā ziņā ātrāk virzīties uz nācijvalsti ir izdevies tad, ja veco valdošo aristokrātiju ir nomainījis – bet ne jau obligāti vardarbības ceļā – viduslānis un zemākās šķiras, tajā pašā laikā saglabājot un pārņemot aristokrātijas etnisko kultūru. Pārlietu krasi atsakoties no iepriekšējās kultūras mantojuma, samilst ar kultūru un identitāti saistītās politiskās problēmas, ja vien pie rokas nav kāda dzīvības pilna piezemētā kopiena dominējošās etniskās būtības ietvaros.

Spriežot pēc šiem kritērijiem, impēriskais teritoriālo nāciju veidošanās ceļš līdz šim laikam tikai daļēji ir vainagojies ar panākumiem. To varētu labāk izprast, aplūkojot dažus konkrētas rīcības piemērus.

1. **Krievija.** Carisma valdīšanas pēdējā gadsimtā impērija piedzēja gan (bieži aprautus) mēģinājumus modernizēt sabiedriski politiskos institūtus, gan centienus izmantot oficiālo valsts nacionālismu, lai, uzspiežot krievu kultūru un pareizticību, rusificētu un asimilētu plašus iedzīvotāju slāņus.

Tajā pašā laikā, kaut arī 1861.gadā tika atcelta dzimtbūšana, plaisa starp valdošajiem un valdāmajiem pašu krievu dominējošās etniskās būtības ietvaros aizvien vairāk paplašinājās; rietumnieciskā aristokrātijas kultūra un pareizticīgās zemniecības masu rituāli pauda divus pilnīgi pretējus «Krievijas» veidolus.³

Oktoobra revolūcija noraidīja kā vienu, tā arī otru par labu marksistu «proletāriskajai» alternatīvai, kas Krievijas impēriju centās pārvērst par padomju republiku federāciju, paverot milzīgas attīstības iespējas nomalajām *ethnies*. Taču pilsonkarš, «sociālisma celšana vienā zemē» un it sevišķi Lielajā Tēvijas karā pieredzētās briesmas, cīnoties pret nacismu, daļēji lika valstij atgriezties pie tradicionālā, pat reliģiskā lielkrievu nacionālisma. Mūsdienās šo nacionālismu atklātāk mēģina iedzīvināt kultūras, ja ne valsts institūtu līmenī. Un vienlaikus pat tikai daļēju atgriešanos pie lielkrievu pagātnes *perestroikas* laikā pavadīja arvien uzstājīgākas nekrievisko piezemēto *ethnies* prasības, kas varētu apdraudēt sociālistiskās nākotnes vīziju un federālo kārtību.⁴

Šādos apstākļos tika atzīts, ka PSRS sociālistisko nāciju ciešākas sadarbības programmu uzreiz nedrīkst īstenot, un nāciju saplūsmes ideāla realizāciju nolēma atlikt uz vēlāku laiku, iespējams, *sine die*. Nu vairs nav tik viegli iztēloties, kā varētu attīstīties padomju nacionālā identitāte vai arī padomju politiskā kopība, – ja nu vienīgi patiešām savrupu nacionālo identitāšu un politisko kopienu sadraudzības veidā.⁵

2. T u r c i j a. Savas pastāvēšanas pēdējos septiņdesmit gados Osmaņu impērija pieredzēja virkni mēģinājumu reformēt valsts pamatus (*tanzimat*), ķeroties gan pie «osmanisma» – visiem vienlīdzība un pavalstniecība, gan pie «islamisma» Abdullas Hamīda vadībā, tādējādi veicinot islamiešu labklājību un neliedzot pavalstniecību visiem pārējiem.

Taču islama aristokrātiskās elites centieni modernizēt impēriju laikā, kad no tās atšķēlās vispirms kristiešu, pēc tam musulmaņu apdzīvotās valsts daļas, beidzās nesekmīgi. Intelektuālu aprindās tobrīd dzima pantjurkisma ideoloģija, kuru pēc 1908. gada *coup d'état* uztvēra vairāki profesionāli un militārpersonas, tādējādi jo drīz noskaņojot pret sevi impērijas cittauniešus, tajā skaitā arī arābus.⁶

Lūk, šo Turcijas ideālu, attīrītu no ekstraanatoliskā iredentisma, Kemals Ataturks ielika sava pasaulīgā, rietumnieciskā nacionālisma pamatos. Viņš būtībā izdomāja, kā centrālo Turciju atdalīt no Osmaņu impērijas un kalifāta, noraidot osmanismu un islamu un lielākajās pilsētās istenojot veselas reformu sērijas, modernizējot sabiedrību un kultūru, lai rezultātā impēriju pārveidotu par kompaktu teritoriālo politisko kopienu, kas atbilstu Anatolijas turku etniskajai nācijai. Bet, saprazdami, ka teritoriālās un pilsoniskās nācijas koncepti prasa tautas kultūrā iedibinātus visus vienojošu interešu pamatus, kemalisti mēģināja sarūpēt nepieciešamos

etniskos mītus, atmiņas, vērtības un simbolus, lika lietā teoriju par turku pirmsākumiem Vidusāzijā, par izcelsmi tiešā līnijā no Oguzhana un par to, cik sena ir viņu (šķīstītā) pirmatnējā valoda (Saules valodas teorija).⁷

Lai gan teritoriālās nācijas koncepts guva neapšaubāmus panākumus, tā etniskais balstījums sastapa nopietnas grūtības. Pilsētiņas un ciemi turpināja cieši ticēt un simpatizēt islamam, turciskās teorijas un simbolika nespēja aizstāt šo vairāk izplatīto lojalitāti, pat tirgotāju aprindās ne. Pantjurkismam palika tā skalie piekritēji, taču arī marksismam bija nedaudz sekotāju. Un atkal turku nacionālās identitātes *s a t u r s*, ja arī ne forma, bija izrādījies nenotverams.⁸

3. E t i o p i j a . Tikai 19. gadsimta beigās Etiopijas valsts Menelika valdīšanas laikā izpletās un kļuva par impēriju, iekļaujot savā sastāvā lielu skaitu musulmaņu, vairākas etniskās kopienas un kategorijas, tādas kā Ogadenas gallasus un somāliešus un dažādas Eritrejas iedzīvotāju kopas. Gadsimtiem ilgi dominējošā *ethnie* Abesīnijas plakankalnē bija kristiešu monofizītu amharu kopiena, un tikai šajā gadsimtā tās vadoņi aizrāvās ar amharu valstisko nacionālismu, kas tiecās radīt amharizētu «teritoriālo nāciju». 20. gadsimta sešdesmitajos gados Hailes Selasijas vadībā sākās arī modernizācijas politika, bet tas notika pārāk novēloti, lai pārvarētu nopietnas ekonomiskās grūtības un atvairītu intelīgences neapmierinātību. Pēc postoša bada militāristu dumpja rezultātā 1974. gadā no troņa tika gāzts Jūdass Lauva, tomēr ar Padomju Savienības atbalstu vēl jo niknāk un konsekvētāk tika turpināta iepriekšējā modernizācijas un centralizācijas politika, kas bija vērsta pret tigrājiem, gallasiem, somāliešiem un Eritrejas etnisko separātismu. Marksistiskās antikristiānisma un zemes reformas programmas apvienoja ar etnisko kopienu pārvietošanas politiku; viens no šīs politikas mērķiem bija īstenot dergu vīziju – radīt afrikāņu sociālistisko teritoriālo nāciju. Tomēr arī šajā gadījumā samilst identitātes problēmas. Lai gan amhari uzbrūk monofizītu baznīcai, viņi paliek dominējošā stāvoklī, un Mengistu režīms marksismu sasaista ar amharu kristietības simboliku; Etiopijas robežu nostiprināšanā lielāku ieguldījumu ir devis Meneliks, nevis Markss. Ja valsts robežas paliek nemainīgas, pārāk krasi atsakoties no aristokrātiskās kultūras, var izzust Etiopijas *raison d'être*.⁹

4. J a p ā n a . Neapšaubāmi, šī valsts ir pats sekmīgākais nacionālisma modernizācijas gadījums, ejot impērisko ceļu, bet Japānu tomēr piemeklē identitātes problēmas gan kultūras, gan politikas jomā.

Japānas etniskā kopiena ir viendabīgāka un ģeopolitiski labāk sakņota nekā daudzas citas: agrīnajos viduslaikos to saliedēja Heianas un Naras impērijas atstātais mantojums, kā arī feodālās valstis, kas sekoja cita pēc citas (Kamakuras, Asikagas un Tokugavas sjogunāti), neraugoties uz to, ka feodālie valdnieki lāgiem ilgi karoja savā starpā. Pašā 17. gadsimta sākumā Japāna izauga par etnisku valsti, kuras ziemeldaļā mita tikai viena pati sika ainu etniskā minoritāte (vēlāk nāca klāt korejieši). Tokugavas feodālais absolūtisms sakausēja vienā veselumā valsti un *ethnie*, (gandrīz) pilnīgi slēdzot Japānas robežas un pārtraucot sakarus ar ārpusauli.¹⁰

1868. gada *Meidzi isin*, ko vadīja dažas samuraju šķeltnieku grupas, sjogunu valdīšanu nomainīja ar modernizēties spējīgu impērisku sistēmu, kas bija atvērta lietderīgām ārpusaules ietekmēm, taču apņēmības pilna ar ekonomiskām un politiskām reformām stingrā valsts uzraudzībā politiski nostāties līdzās Rietumiem.

Šajā nolūkā buržuāziskā elite lika lietā konfūciānismu, zemnieku tradicionālo uzticību vienam noteiktam virskungam, ģimeniskumu (*ie*) un ciemu kopienas (*mura*), lai iedzīvinātu imperatora varu, mobilizētu politiski pasīvo un ekonomiski sadrumstaloto kopienu un sakļautu to ciešākā, ekonomiski centralizētā un aktīvā politiskā sabiedrībā un tādā kārtā kaldinātu japāņu nācijas politisko identitāti. Tā buržuāzijas politiskais nacionālisms, par pamatu izmantojot aristokrātisko samuraju kultūru un etnisko valsti, radīja mūsdienu japāņu nāciju, liekot lietā arī mūžsenās zemnieku tradīcijas, kuras varēja ieaut impērijas valstiskajā sistēmā.¹¹

Lai gan modernajai japāņu nacionālajai identitātei ir ielikti droši etniskie pamati, viņu sasniegumi tomēr ir problemātiski. Imperatora valsts iekārta (*tennosei*), kas Otrā pasaules kara laikā kalpoja kā aizsargvalnis pret agresīvo nacionālismu un fašismu, ir zaudējusi kādreizējo noslēpumainību un savas pozīcijas, uz to krīt tumša neuzticības ēna, vismaz pagaidām. Šāda uz laiku sagrauta uzticība ir satricinājusi japāņu politiskās identitātes pamatus, lai gan dažs labs aizstāv saprātīgu «atdzimstošu» politisko nacionālismu. Tā vietā no jauna uzradušās japāņu periodiskās rūpes un raizes par savu nacionālo savdabību, jo sevišķi literatūrā, kuru pazīst kā *nihonjinron* (diskusijas par japāniskumu); savdabība ir jebkura kultūras nacionālisma būtiska sastāvdaļa, nacionālisma, kam rūp no jauna definēt nacionālās kultūras identitāti. Šīs bažas ir apzinājušies gan intelektuāļi, kas nākuši no dažādiem sabiedrības slāņiem, gan arī Japānas lieluzņēmēju elite, kas akcentē japāņu kultūras sociālo savdabību un holistisko raksturu. Bet tas, cik lielā mērā šie

meklējumi var izrādīties stiprs un visaptverošs japāņu nacionālās, kultūras vai politiskās identitātes pamats, vēl nav skaidrs.¹²

Iztirzātajos piemēros nacionālisms ar savu ideoloģiju un simboliku jau pastāvošajai «laterālajai» etniskajai identitātei ir uzpotējis jaunu nacionālo un politisko identitāti. Šis process tikai daļēji vainagojies ar panākumiem – atkarībā no tā, cik viendabīgs kultūras ziņā ir bijis valsts iedzīvotāju kopums, tas ir, cik lielā mērā populācija bijusi saliedēta etniskā valstī un vai tas ir ticis valā no impērijas, tātad – no kultūras ziņā atšķirīgām tautām. Tur, kur pārveides process bijis sekmīgs, nacionālistu ideāli un simbolika ir palīdzējusi atjaunināt impērijas sabiedrību, skaidri un nepārprotami vērsot to kompaktā nācijā un politiskā kopībā.

KOLONIJAS – PAR NĀCIJĀM

Daudz vairāk nerietumniecisko valstu savos pirmsākumos ir bijušas Eiropas lielvaru (parasti aizjūras) kolonijas. Šādās zemēs lielākoties nebija ne kultūras, ne politiskās identitātes. Jebkāda koloniālo populāciju identitāte vai solidaritāte jau pašos aizsākumos bija kolonizētājas lielvaras radīto pārmaiņu un inkorporācijas rezultāts. Zelta Krastā, Nigērijā, Zilonkaula Krastā, Beļģijas Kongo, Kenijā, Ēģiptē, Irākā, Indijā, Birmā un Indonēzijā – tie ir tikai daži piemēri – izveidoto (parasti aizvien vēl veidojamo) nāciju, tās robežas un raksturu ir noteikusi kolonijvalsts.

Par kolonijvalstīm sarakstīts milzums literatūras. Tā kā eiropiešu – franču, beļģu, portugāļu, britu, itāļu, vācu un krievu (Vidusāzijā un Kaukāzā) – koloniālā politika ir atšķirīga, jebkādi vispārinājumi par koloniālisma atstāto ietekmi ir riskanti. Tomēr atsevišķas iezīmes, kaut arī ne visos gadījumos, bija ļoti izplatītas.

Tās ietver šādus raksturlielumus:

1. Kolonijvalsts un tās administratīvās elites svešais, nepieņemamais aizjūras etniskais pamats. Kā to izcēlis Alavi, kolonijvalsts bija nevis vietējās pilsoniskās sabiedrības, bet gan metropoles sabiedrības konglomerāts, sajaucies ar tāda rakstura izpildvaru, kādu neieredzēja metropolē. Citiem vārdiem runājot, kolonijvalsts bija hibrīds – kultūras ziņā svešs atšķirīgas politiskās kopienas izpildvaras instruments.¹³

2. Administratīvo robežu noteikšana pēc vienošanās vai politiskas *fiat*, tikai daļēji ievērojot etniskās robežas un birokrātiski iekļaujot vienā poli-

tiskā sistēmā līdz tam savrupas etniskās kopienas un kategorijas. Attiecīgā kolonijvalsts ne tikai milzīgi palielināja savu sastāvdaļu skaitu (pat Indija, kas Maurju dinastijas valdīšanas laikā vienu vienīgu reizi isu brīdi ir bijusi apvienota), bet arī pirmoreiz definēja savu teritoriālo telpu, lai tajā dzīvojošās populācijas mijiedarbotos un paustu savu lojalitāti.¹⁴

3. Šajā teritoriālajā telpā sakņota un šajās robežās pastāvoša teritoriālā patriotisma izaugsme. Administrācijas varasvīru lielākā daļa tieši veicināja jaunā teritoriālā patriotisma attīstību (mazāk uzkrītoši franču Rietumāfrikā, kur afrikāņu elite realizēja ar pašu Franciju saistītas «identitātes» politiku); jauno patriotismu koloniālais režīms izmantoja arī kā ekonomiskās maiņas produktu, kā ekonomiskās un tiesiskās regulācijas līdzekli ikvienas konkrētās teritorijas ietvaros. Un rezultātā elites aprindās radās sajūta, ka tā savā izcelsmē ir saistīta ar «Nigēriju», «Keniju», «Birmu»...¹⁵

4. Koloniju izglītotā slāņa un profesionāļu skaita palielināšanās vai nu tieši koloniālās politikas ietekmē, vai par spīti koloniālajām barjerām, vai tāpēc, ka bija nodrošināts augsts izglītības līmenis (kā, piemēram, Beļģijas Kongo). Šai «inteligencei» bija izšķirošā loma turpmākajā nacionālisma kustībā.¹⁶

5. Emancipācija, atbrīvošanās no koloniālās virskundzības – ideāli, kuru izplatību sekmēja misionāri, ar misionāru un citu spēku pūliņiem sagādātā izglītība. Te nu skaidri atklājas saistība ar inteligenci, kas kļuva par šo ideju galveno nesēju un cīnītāju par to īstenošanu.

6. Vietējo tautu un to kultūras noniecināšana, kas izpaudās koloniālo birokrātu, tirgotāju un karavīru attiekmē pat tajos gadījumos, kad vietējā kultūra bija labi saglabājusies; dažviet noniecināšanai bija selektīvs pamats un bieži vien – spēcīgi rasistiska rakstura stimuli.¹⁷

Tas nav nekas pārsteidzošs, ka koloniālajai videi raksturīgo nacionālismu daudzi autori nosaukuši par «antikoloniālu». Tas ir aplinku norādījums uz to, ka šī kustība ir sevi izsmēlusi, tiklīdz īstenots tās mērķis – atbrīvoties no koloniālās virskundzības un iegūt neatkarību. Tā nav «patiesa» nacionālisma kustība, jo nekāda īsta vai potenciāla nācija nemaz nav iespējama (ar retiem izņēmumiem – šāds izņēmums ir Somālija). Pastāv gluži cits šā antikoloniālisma izpausmes aspekts – rietumnieciskā orientācija, turklāt izslēdzot no sava vidus vietējo inteligenci, kustības virzītājspēku. Šis nacionālisms ir burtiski antikoloniāls tādā nozīmē, ka tas rodas, izslēdzot no koloniālās birokrātijas tās inteligenci un cenšoties šādu stāvokli vērst par labu. Nu mēs esam atgriezušies pie intelektuālu – tagad

jau intelīgences – «aizvainojuma», dusmām un izmisuma, ka esi tik nepelnīti apiets, un šajā gadījumā izstumtību vēl asāk liek izjust tas, ka vairums intelīgences mīl Rietumus un Rietumu vērtības, taču nesāņem pretmīlu no Rietumiem. Koloniālais nacionālisms, patiesi, ir nedzīvs piedzimis, tas vienīgi atdarina «intelīgences nacionālismu», nespējot radīt īstas nācijas.¹⁸

Par to, ka vietējā intelīgence daudzos gadījumos tika izstumta no koloniālās birokrātijas augšējiem ešeloniem, nav nemaz jādiskutē. Šādu izstumšanu praktizēja organizatoriskā un kultūras līmenī, iecelot koloniālās birokrātijas posteņos pārmērīgi daudz izglītota personāla un cilvēku ar zinātnisku grādu, turklāt savienojot to ar rasu diskrimināciju, kas bija vērsta pret melnādainajiem vai jauktas izcelsmes amatu kandidātiem, vienalga, cik kvalificēti tie bija; it īpaši tas bija vērojams Indijā un britu Āfrikā, mazāk – franču Rietumāfrikā.¹⁹ Ar to var izskaidrot, kāpēc Anglijas kolonijās atsevišķi intelīgences slāņi politizējās agrāk un daudz konsekvantāk. Tomēr fakts, ka Francijai piederošajās teritorijās Rietumindijā un Rietumāfrikā spēcīga tumsādaino kultūrkustība radās vēlāk, mudina domāt, ka intelīgences birokrātiskā izstumšana, lai cik tā svarīga, ir tikai viens no koloniālā nacionālisma radītājfaktoriem. Jāatzīst, ka sava loma bija arī vietējo iedzīvotāju kultūras noniecināšanai un intelīgences centieniem «atgriezties» pie zemkopju masām.²⁰

Faktiski koloniālo nacionālismu nemaz nav iespējams reducēt tikai uz vienu dzenuli, lai cik tas svarīgs un izplatīts. Šā nacionālisma daudzveidība rāda, ka tam ikreiz bijuši citādi pamati un to ietekmējuši atšķirīgi spēki. Noteiktas kolonijas un visa reģiona ekonomiskās attīstības līmenis, tas, cik dziļi vietējās sabiedriskajās struktūrās ietiecijs kapitālisms, kādi ir vietējie dabas resursi un vietējā infrastruktūra (ostas, ceļi utt.), vai pastāv iecelotāju kopienas, kāda ir ekonomikas un politikas ievirze katrā attiecīgajā teritorijā, cik lielā mērā attīstījusies urbanizācija un izglītības sistēma – visi šie faktori līdz ar daudziem citiem ir ietekmējuši attiecīgās zemes koloniālā nacionālisma rašanās laiku, vērienu, virzību un intensitāti. Tikpat svarīga bija arī kultūras ietekme, ko izjuta ikvienas kolonijas intelīgence un buržuāzija. Tas jau ir pierādīts, ka britu un franču Rietumāfrikā nacionālisma kustības centienus, valodu un ideoloģiju lielā mērā noteicis Ruso un Milla iespaids, toties Indijā secīgi nāk klāt arī Herdera un vācu romantisma ietekme, jo sevišķi Aurobindo un Tilaka domāšanā.²¹ Arābu nacionālistus līdzīgā veidā saistīja vācu romantisma uzskati par valodu, nācijas dvēseli un misiju, turpretim cionismu izveidoja krievu populisms un Rietumu liberālisms (pēc Hercla atzinumiem).²²

Pat šāds īss koloniālā nacionālisma radītājfaktoru ieskicējums vien jau parāda, cik ierobežots ir tā burtiskais raksturojums – «antikoloniālais». Bet vai šī pati iezīme neliecina arī par to, ka tas pašos savos pamatos ir «imitējošs» un «pretdarbīgs»? Vai tad Āfrikas un Āzijas inteliģence nav uzsūkusī savu nacionālismu no ārzemēm un vai nav izmantojusi to, lai «izgudrotu nācijas tur, kur nekas tāds nav pastāvējis»?

Un atkal fakts, ka daudzus koloniālās inteliģences darbiniekus uz domām par nacionālismu pamudinājuši eiropiešu avoti, nav apšaubāms, vienalga, vai šie nacionāli studējuši ārzemēs, ceļojuši uz ārvalstīm, izmantojuši bibliotēkas vai lasījuši attiecīgās grāmatas savās mājās. Tāpat nav apšaubāma Rietumu zinību ietekme. Tieši Džounsas, Millera, Renāna, Kāhuna, Armīnija Vamberija, Cimmera, Raisa un citu zinātnieku milzīgā ietekme palīdzēja noteikt apspriežamā reģiona vai kopienas raksturu, robežas un problēmas, kā arī veicināja – pat ja tas notika netīši – nacionālisma valodas un konceptu izplatīšanos ārpus Eiropas.²³

Taču šādi pētījumi krita auglīgā augsnē. Ar «ideju difūzijas» tēzi nacionālisma rašanās izskaidrojama tikai daļēji; tā vairāk attiecas, kā mēs redzēsim, uz piezemēto nacionālismu ar «vertikālajām» *ethnies* pamatā, mazāk – uz teritoriālo kultūrtaipa un politisko identitāšu veidošanos. Fakts paliek fakts – samērā liels skaits Āfrikas, Latīņamerikas un Āzijas inteliģentu konkrētajos apstākļos aizrautīgi uztvēra eiropiešu romantisma un nacionālisma strāvas, un tas ir īpaši pētāms jautājums. Pie tā es atgriezīšos šīs grāmatas nākamajā nodaļā.

NĀCIJU «IZGUDROŠANA»?

Tagad mēs pievērsīsimies pilsoniskajam un teritoriālajam nacionālismam, kas izkūņojās no koloniālās sistēmas, lai radītu jaunas politiskās identitātes Latīņamerikā, Āfrikā un Āzijā. Cik lielā mērā šīs identitātes izgudroja koloniālā inteliģence un tās pēcnācēji? Kā patiesībā radās jaunās nācijas Āfrikā, Āzijā un arī Latīņamerikā?

Liekas, pastāv divi ceļi, kā pilsoniskās teritoriālās nācijas veidojušās ārpus Eiropas. Pirmais ir «dominējošās *ethnie*» modelis: jaunās valsts kodola veidotājas etniskās kopienas kultūra kļūst par galveno jaunās nacionālās politiskās identitātes balstu, it īpaši tajos gadījumos, kad attiecīgā kultūra var pretendēt uz to, ka ir «vēsturiska» un «dzīva» savā valsts kodolu

veidojošajā kopienā, kā, piemēram, javiešu kultūra Indonēzijā. Kaut arī citas kultūras turpina plaukt un zelt, topošo politisko sabiedrību izveido dominējošās *ethnie* vēsturiskā kultūra.

Pārsteidzošs piemērs ir Ēģipte. Lai gan koptu minoritāte joprojām plaukst un zel, kā sabiedrības vairākuma oficiālā nacionālā identitāte pārsvaru ir guvusi arābu valoda un islama kultūra. Vienā līmenī Ēģipte atļaujas īstu kompakta teritoriālās nācijas variantu, citā līmenī Ēģiptes kultūras identitāte atsedz gluži atšķirīgus vēsturiskos slāņus, tādējādi tīri ēģiptiskajam «faraonismam» 20.gadsimtā var pretstatīt daudz vairāk izplatīto un dominējošo islama arābismu. Šīs kultūru atšķirības laiku pa laikam uzrūga pāri malām, kļūdamas par politikas darbalauku: agrākais politiskais lozungs «Ēģipte ēģiptiešiem» atdeva savu vietu piezemētajam ekspansionistiskajam Nāsera arābismam, bet vienīgi tālab, lai viņa pēcteču valdīšanas laikā paklusām atgrieztos pie šaurāk fokusēta ēģiptisma. Cik ilgi Ēģiptes lideriem izdosies pilsonisko teritoriālo modeli savienot ar tautas vairākuma islamiskajiem centieniem, to ir grūti paredzēt. Taču praksē ēģiptiešu nācijas «izgudrošanu» milzīgi ierobežo agrāko laiku etnoreligiķās kopības saites un jūtas.²⁴

Tāpat Birmā, lai gan kuru katru brīdi var izcelties konflikts, dominējošās birmiešu kultūras spilgtais vēsturiskais raksturs ir samazinājis varbūtību, ka tiktu «izgudrota» teritoriālā birmiešu nācija. Tieši birmieši un viņu vēsturiskā kultūra droši vien noteiks jebkuras politiskās identitātes raksturu Birmā, ja vien neradīsies demogrāfiski un vēsturiski noteikti kavēkļi. Konflikti ar karenjiem, šaniem, moniem un citām *ethnies* ir palikuši nenokārtoti birmiešu vitālās, aktīvās etnicitātes dēļ, kaut arī tai pāri klājas pašreizējā režīma ideoloģija un tikpat vitāla mazākumkopieņu etnicitāte.²⁵

Arī Kenijā norisinās nepārprotama kujukizācija. Tomēr valdošajai etniskajai kopienai seit periodiski met izaicinājumu citas kopienas, it īpaši luo. Taču «kenijiešu» teritoriālās nācijas raksturu lielā mērā nosaka dominējošās kukuju kopienas centieni, vajadzības un kultūra. Lidzīgs stāvoklis ir Zimbabvē, kur šonu kultūra un ar vēsturi saistītās atmiņas droši vien veidos zimbabviešu identitātes apziņu, kaut arī nāksies respektēt nozīmīgās tebeli mazākumkopienas prasības.²⁶

Aplūkotajos gadījumos nāciju veidošana atgādina ne tik daudz etniskās būtības «izgudrošanu» kā «atjaunošanu», saskaņojot tās kultūru ar mūsdienu valsts prasībām un minoritāšu centieniem. Tādējādi šis pārvērtību process zināmā mērā atgādina situāciju, kādā vēlinajos viduslaikos bija nonākušas Eiropas karalistes. Arī tās, kā mēs redzējam, veidojās ap etniskajiem kodoliem un tad aizvien paplašinājās, ietverot savā sastāvā

pierobežu zemes un etniskās kopienas, kuras pēc tam nācās apspiest vai ar kurām vajadzēja sadzīvot. Toties tagad, kād šādas problēmas skar Āfriku un Āziju, laiks ir pavisam cits un atšķirīgi ir arī ideoloģiskie apstākļi. Pasreizējā geopolitiskajā situācijā jauno valstu režīmi izjūt visai stipru spiedienu tūlīt uz vietas radīt tādas pašas nācijas kā Eiropā un Amerikā, lai tikai drīzāk spētu konkurēt starptautiskajā arēnā. Turklāt ideoloģiskajā ziņā jaunie režīmi ir spiesti uzņemties «nācijtaisīšanas» saistības, praktiski tas nozīmē veidot valsti, līdztekus saliedējot un aktivizējot nāciju; un vēl tas prasa radīt nācijas politisko un kultūras identitāti, kas skaidri un gaiši atšķirtos no kaimiņvalstu identitātes. Rodas kārdinājums izmantot turpat pa rokai esošo dominējošās *ethnie* kultūras originalitāti, lai veidotu jaunās nācijas politisko un kultūras identitāti, vienlaikus izšķiroties par labāko ceļu, kā iegūt tautas masu aktīvu atbalstu, lai atrisinātu «jaunas» nācijas radīšanas problēmas postkoloniālos apstākļos.

Otrs ceļš, kā koloniālajā vidē radīt pilsoniskas teritoriālās nācijas, prasa izveidot superetnisku topošās politiskās sabiedrības «politisko kultūru». Šādos gadījumos atzīta dominējošā *ethnie* nepastāv; jaunajā valstī ir vai nu krietns skaits vienādi sīku etnisko kopienu, neviena no kurām nespēj būt valdošā, kā, piemēram, Tanzānijā, vai arī vesela virkne savstarpēji konkurējošu *ethnies*, kā, piemēram, Nigērijā, Ugandā, Zairā un Sīrijā.

Klasisks paraugs ir Nigērija. Ar savām aptuveni divsimt piecdesmit etniskajām kopienām un kategorijām un trim galvenajām reģionālajām *ethnies*, kas aptver ap 60% populācijas, kura iesaistījies savstarpējā politiskajā un ekonomiskajā konkurences cīņā, samērā nesēn britu izveidotā koloniālā teritorija «Nigērija» parādīja vienu no vairākiem iespējamiem pamatvariantiem, kā veidot nācijas situācijā pēc neatkarības izcīnīšanas. Tā kā triju galveno etnisko kopienu – hausu-fulbu, jorubu un ibo – izredzes šajā sacensībā bija aptuveni līdzīgas, izveidot nigēriešu kultūras un politisko identitāti bija ārkārtīgi grūti. Kā izrādījās, lai rastos apstākļi virzībai uz pilsonisku teritoriālo nāciju, bija nepieciešami divi valsts apvērsumi, ibo tautas nežēlīga slepkavošana un postošs pilsoņu karš. Nebeidzamiem nemieri, kas ikreiz ir saistīti ar hausu-fulbu etniskās koalīcijas politiskā pārsvara iezīmēšanos, laikam gan padarīs apšaubāmus itin visus mēģinājumus ar politiskiem līdzekļiem veidot pannigēriešu identitāti. Tā kā tur pastāv dziļas nesaskaņas kultūrā un reliģijā, dažas prāvas *ethnies* (efiki, tivi, ibibiji) ir «notvertas» minoritāšu amatās un, ievērojot to, kādas ir triju lielāko kopienu izredzes «savākt» valdības izveidotajam jaunajam valsts iestādēm personālu (lai nodrošinātu galveno federālo labumu sadali), iespējas

radīt parastu «politisko kultūru», vadoties no Rietumāfrikas koloniālās pieredzes un nacionālu cīņām, ir un droši vien arī paliks problemātiskas.²⁷

Citos gadījumos postkoloniālie režīmi centās apzināti radīt superetniskas «pilsoņrelīģijas». Šāda stratēģija vērojama Zairā un Sīrijā. Mobutu režīms Zairā izplatīja un centās iedzīvināt elementāru «zairiešu» simboliku un reliģiju, pūlēdamies apzināti sakausēt jaunā Zairas nācijā pilnīgi nesavienojamas *ethnies* un etniskās kategorijas, lai izbeigtos strīdi un nesaskaņas, kas bija izcēlušās tūlīt pēc tam, kad steigā aizvācās Beļģijas koloniālā vara un atdalījās Katanga.²⁸

Asada režīms Sīrijā tiecas radīt jaunu sociālistisku sīriešu politisko identitāti, balstoties uz armiju un *Baas* partijas ideoloģiju. Taču šī ideoloģija ir un paliek stipri vien panarābiska un islamiska, tā liek lietā simbolus un atmiņas par agrīnā Omejjādu laika arābu slavu un cenšas atdzīvināt Damasku kā atjauninātas arābu nācijas rezidenci, tādējādi pārvarot etniskās un sektantiskās pretrunas pašā Sīrijā.²⁹

Indijas subkontinentā situācija ir varbūt vēl sarežģītāka. Kaut arī pendžabi ir Pakistānas dominējošā etniskā kopiena, tur pastāv arī vairākas konkurējošas *ethnies*; toties islams dod loģisku pamatu krietni plašākai teritoriālai «politiskajai kultūrai» un var būt par eventuālas nacionālās identitātes bāzi, kaut arī šī identitāte būtu stipri pendžabiska. Indijā līdzīgi funkcionē hinduisms, kaut gan tur dzīvo milzīgas reliģiskās minoritātes un ir vēl vairāk savstarpēji konkurējošu *ethnies* un valsts reģionu. Moderno birokrātisko, britu uzkonstruēto valsti Indijā savās rokās ir sagrābusi hindu valodā runājošie ar hindu eliti priekšgalā, un milzum daudzos Indijas reģionus un etniskās kopienas viņi cenšas sakausēt vienā monolitā pasaulīgā teritoriālā nācijā, izmantojot veselas sērijas savstarpēji sabloķētu institūtu, caurviju saiknes, hindu mītus, simbolus un ieražas. Paradoksāli ir centieni izmantot kādu sociālo reliģiju, lai radītu tādu kultūras viendabību, kas sniegtos pāri visām kastu, reģionu, valodu un etnisko grupējumu atšķirībām, pret kurām izturas ar pieklājīgu iecietību. Hindu mitoloģijas un garīgo vērtību atdzimšana, ko panākusī tautas aktivizētāji nacionāli, papildinājusi visaptverošu stratēģiju, vērstu uz to, lai sasniegtu teritoriālo politisko identitāti, kas balstīta uz britu varas panākumiem, tās noteiktajām robežām un Visindijas civildienestu.³⁰

Indijas piemērs liecina, cik milzīga nozīme ir gan pašu izstrādātai politiskai ideoloģijai un identitātei, gan arī agrākajām etnoreliģiskajām saiknēm un simboliem, no kuriem šādu identitāti ir iespējams izveidot. Šajā procesā ir iesaistīts kā identitātes politiskais, tā kultūras aspekts. No vienas

pusēs, jānoformulē un jāiedzīvina tautā jauna, uz indoāriešu varoņīgo pagātni, vēdām un hindu garīgo mantojumu balstīta «Indijas» koncepcija. No otras puses, šīs «Indijas» populācijai jāapvienojas vienā monolītā politiskā spēkā, kas vērsas ne tikai pret britu, bet arī pret vietējo kastu, reģionu un lingvistiski etniskajām identitātēm, kuras pastāv vēl šobaltdien. Un pilsoniski teritoriālajam nacionālismam jāparūpējas par organizatoriskajām formām, kādās varētu mobilizēties piezemētākās vietējo hindu masas. Abi nācijas veidošanās ceļi te saplūst vienkopus, dažreiz gluži nelaimīgā kārtā, un sniedz pretrunīgus «Indijas» skatījumus un iedvesmas modeļus.³¹

Cik lielā mērā mēs šādā gadījumā varam pamatoti runāt par inteliģencei piedēvēto «nāciju izgudrošanu» bijušajās kolonijās? Vairumā šādu gadījumu «izgudrošana» ir dubulti iegrožota: pirmkārt, ar koloniju sastāvdaļu un robežu «svētumu», jo šīs robežas kalpo par jaunās pilsoniski teritoriālās nācijas pamatu, un, otrkārt, ar to, ka pastāv dominējošā *ethnie* – tās kultūra un politiskā identitāte katrā ziņā veido un nosaka jaundibināmās valsts un režīma, tātad arī topošās nācijas raksturu.

Šādu modeļi redzam Indonēzijā, Filipīnās, Malaizijā, Birmā, Šrilankā, zināmā mērā Indijā, Pakistānā, Irākā, Ēģiptē, Alžīrijā, Sudānā, Kenijā, Gvinejā, Zimbabvē... Tas, ka daudzas šādas dominējošās *ethnie* valstis sastopas ar etnisko minoritāšu niknu opozīciju, liecina, ka nav «izgudrota» tāda jauna politiskā un kultūras mitoloģija, kas ietvertu vai arī pārņemtu kā dominējošās, tā mazākuma *ethnies* identitāti laikā, kad etniskais nacionālisms mobilizē nomaļu piezemētās kopienas un pieskir tām jaunu pašapziņu un politisko noteiktību.

Dominējošo *ethnies* (un nāciju) centieni izmantot jauno valsti citu etnisko kopienu inkorporēšanai tādā pašā veidā, kā tas notika, veidojot valstis un formējot nācijas Rietumeiropā, bieži vien izprovocē daudzu piezemēto *ethnies* asu pretestību, ko jaunā un trauslā valsts tikko spēj iegrožot, nemaz nerunājot par tās apspiešanu.³² Tas, kas līdz šim panākts, neapstiprina uzskatu, ka šādi teritoriāli veidojumi varētu pastāvēt un saglabāt stabilitāti, nemaz nerunājot par spēju sarūpēt atzīstamu politisko kultūru, kura pārņemtu etnicitāti vai arī iegūtu likumīgas tiesības būt par noteicošo politisko spēku un valdošās etniskās kopienas kultūru.

Bet kā ir ar tām valstīm, kurās nebija nevienas dominējošās *ethnie*? Vai šādos gadījumos pastāvēja lielākas izredzes radīt atzīstamu politisko kultūru un politisko sabiedrību?

Tas, kas panākts līdz šim, neviens optimisms. Laupīt indivīdiem viņu sākotnējo uzticību savai etniskajai kopienai, vismaz tik daudz, lai iepotētu

plašāku publisku lojalitāti pret «valstsnāciju», – to ir mēģināts darīt ne vienreiz vien, tomēr rezultāti ir visai dažādi. Tanzānijā, kur nebija nevienas lielākas etniskās kopienas, kas cīnītos par virsvadību, tanzāniešu nacionālās identitātes iedzīvināšanā ir tikts vistālāk, to sekmējusi virzība uz īpašu agrāro sociālismu, vienpartijas vara un šīs partijas ļoti cienīts vadonis. Citās valstīs, piemēram, Nigērijā un Ugandā, etniskās konkurences cīņa turpinās, lai gan valdība piekopj stingru centralizācijas politiku un veic administratīvus pasākumus galveno konkurējošo *ethnies* depolitizēšanai. Bet ir vērojams arī progress, izglītotākās vidusskiras līmenī nodrošinot postkoloniālās teritorijas reģionu ciešāku vienotību, šajā nolūkā valsts konsekventi izmanto politisko simboliku skolās, presē, radio un televīzijā. Tajā pašā laikā daži postkoloniālie režīmi centās aktivizēt savu multietnisko populāciju, ar enerģiskas «politiskās reliģijas» palīdzību aicinot nesavtīgi sadarboties un nest upurus kopības labā; šī «politiskā reliģija» skatīja nāciju kā bezgrēcīgu un viendabīgu masu, bet valsti (un vadoni) uzskatīja par tās politisko izpausmi un iemiesojumu, kā, piemēram, Nkrumu Ganā un Nāseru Ēģiptē. Tas deva vēlamo rezultātu, tika legitimēta samērā neparasta koncepcija – teritoriālā nācija ar savu politisko identitāti, kas nāk tai līdzī; tā bija legitimācija, ko vēl vairāk pastiprināja tādu svarīgu organizāciju kā AVO stingrā nostāja (1964. gadā), vērsta uz to, lai aizstāvētu Āfrikas sadalīšanu atbilstoši pastāvošajām koloniju robežām.³³

Šī uzticība koloniju robežu svētumam tika saglabāta, lai gan bija arī centieni brīvāk interpretēt unitāras teritoriālas valsts koncepciju, vismaz pašas valsts iekšienē, kā tas izdarīts Nigērijā, fiksējot tās konstitūcijā deviņpadsmit štatus, un sudāniešu 1980. gada eksperimentā ar sešiem galvenajiem reģioniem, tomēr tas nespēja mazināt dienvidnieku bažas par ziemeļnieku islamiskās hegemonijas draudiem.³⁴

Tomēr šādas tendences, gluži tāpat kā etniskās nošķiršanās kustību līdzšinējās relatīvās neveiksmes, ir negatīvi fakti. Tie parāda tikai to, cik liels piespiedu varas un ekonomiskais spēks ir valstij, kad tā pilda galvenā darba devēja un fiskālā rīkotāja funkcijas. Tie mums maz pavēsta par tīri kultūriskās un politiskās teritoriālās identitātes attīstību valsts populācijā kopumā. Kā mēs redzēsim, centieni aktīvāk iesaistīt populāciju valsts pasākumos ir saistīti ar diezgan lielu etniskās šķelšanās risku, sevišķi tad, ja valsts aparāta spējas neatbilst tautu kopā saturēšanas uzdevumiem.

Pat tās valstis, kas etnicitātes pārvarēšanai bija izvēlējušās sociālistisko jeb marksistisko attīstības ceļu, līdz šim guvušas tikai daļējus panākumus

masu «politiskās kultūras» radīšanā. Mozambikā, kur nebija nevienas dominējošas *ethnie*, tūlīt pēc tam, kad mūsu gadsimta sešdesmitajos gados apvienojās pretošanās kustība, kas cīnījās par atbrīvošanos no portugāļu virskundzības, tika izstrādāta unitāra teritoriāla koncepcija. Bet Angolā (gluži tāpat kā Etiopijā un Birmā) uz etnicitātes pamata notika politiska šķelšanās, kas noveda pie pilsoņu kara, kad savstarpēji konkurējošie pretošanās kustības atzari, kuri cīnījās par atbrīvošanos no portugāļu virsvaras un balstījās uz bakongu, ovimbundu un akvambundu kopienām, nespēja savos partizāņu karos rast savstarpēju vienotību. Tātad jebkāds progress teritoriāli politiskas angoliešu identitātes veidošanā katrā ziņā prasīs daudz laika un nebūs noturīgs.³⁵

Tādējādi etniskās kustības periodiskie uzbangojumi nerietumnieciskajās valstīs neatkarīgi no tā, vai tās cēlušās no kādreizējām impērijām vai kolonijām, liecina par etnisko saikņu atdzimšanu piezemētajās kopienās un par etnisko kategoriju etnisko politizēšanos, un tas viss kopumā traucē «izgudrot» teritoriālās nācijas tur, kur nekas tamlīdzīgs nekad nav pastāvējis. Un tieši tajos gadījumos, kad jauno valsti izveido ap kādu dominejošu *ethnie*, kā tas notika Rietumos, – paradoksāli, bet tieši šajā variantā ietvertas vislielākās iespējas radīt teritoriālo nāciju un politisko kopienu.

INTELIĢENCES «PILSONISKĀ NĀCIJA»

Vai mēs varam dziļāk raksturot konkrētās teritoriāli politiskās identitātes, ko centušies radīt nerietumnieciskie nacionālisti? Kuru kopienas tipu šis nacionālisms grib iedzīvināt?

Protams, atbildes uz šiem jautājumiem, ja spriedisim pēc dažādiem sīkumiem, būs visai atšķirīgas, un tās nedrīkst jaukt kopā ar reālo īstenību, kura itin bieži atgādina grotesku karikatūru par nacionālisma centieniem. Bet tik un tā, manuprāt, ir iespējams saskatīt tādas šā teritoriālā nacionālisma iezīmes un politiskās identitātes veidošanās īpatnības, kas allaž atkarojas. Tās ir šādas:

1. **Teritoriālisms.** Ar to es domāju nevis vienkārši politisku uzticību konkrētajām robežām, lai kā tās radušās, bet gan īpašam telpiskam un sabiedriskam izvietojumam citu teritoriālo nāciju vidū. Šādas uzticības pamatā ir pārliecība par to, cik svarīga ir dzīvesvieta un cilvēku

tuvība pretstatā izcelsmei un radniecībai. «Dzīvot kopā» un būt «sakņotiem» kādā noteiktā apvidū un dzimtās zemes stūrītī – tas kļūst par pilsonības kritēriju un politiskās kopības pamatu. Bieži vien šos faktoros saprecina ar uzskatiem par lauku dzīves vienkāršību, neatkarību un zemniecisko raupjumu, ko samaitā pilsētnieciskā greznība.

Nācija tiek uztverta kā teritoriāla *patria*, kā vieta, kur cilvēks dzimis un pavadījis bērnību, kā pavarda un mājvietas turpinājums. Tā ir arī senču dzīvesvieta, tur mīt mūsu varoņi un dvesmo sensenā kultūra. Tātad, pēc teritoriālā nacionālisma viedokļa, t a j ā p a š ā v i e t ā esošos agrāko civilizāciju pieminekļus un artefaktus gluži likumīgi ir piešķirt sev, līdz ar to piesavinoties senās kultūras sasniegumus, lai izceltu un darītu slavenu teritoriālo nāciju, kura (tobrīd vēl) varbūt neko nav sasniegusi. Mūdienu Irāka tādā kārtā varētu atzīt par savējo senās Babilonijas kultūru no Hammurapi laikiem līdz Nebukadnecaram; ganieši savukārt varētu attiecināt uz sevi viduslaiku Ganas impērijas slavu, lai gan šī impērija atradās daudzas jūdzes tālāk uz ziemeļiem; un Zimbabves iedzīvotāji varētu mēģināt iekļaut savā politiskajā imidžā Lielās Zimbabves noslēpumainos pieminekļus un civilizāciju. Vārdu sakot, ir jāpanāk, lai *patria* būtu vēsturiska teritorija.³⁶

2. T a u t a s l i d z d a l i b a. Protams, nacionāli jau iepriekš vismaz teorētiski pieņem, ka pilsoņi visi kā viens aktīvi piedalīsies viņu ideju īstenošanā. Praktiski šāda līdzdalība bieži vien ir visai ierobežota. Nacionāliem pats svarīgākais ir visu pilsoņu aktīva līdzdalība u z t e r i t o r i ā l a u n p i l s o n i s k a p a m a t a. Tā ir itin bieži piekoptā teritoriālā populisma izpausme, kad vērsas pie ikviena potenciālā nācijas (vai «topošās nācijas») pilsoņa pāri viņu priekšnieku, vecāko radnieku, ticības tēvu, ciemu vecāko un citu vadītāju galvām. Nkrumas Tautas kongresa partija Zelta Krastā, izmantojot savas vietējās nodaļas, griežas pie ikviena valsts iedzīvotāja neatkarīgi no tā, pie kādas etniskās kopienas tas piederētu, ar aicinājumu dibināt populistiskas atbalsta grupas, kas iestātos par Tautas kongresa partiju un tās vadoni. Šim aicinājumam nebija nedz etniska, nedz reliģiska, nedz ģimeniska pamata – pie indivīda vērsās kā pie pastāvīgā iedzīvotāja, tātad kā pie attiecīgās teritorijas un topošās nācijas nākamā pilsoņa.³⁷

Līdzīgi, balstoties uz plašu teritoriālo bāzi un cenšoties iesaistīt savās aktivitātēs ikvienu valsts teritorijā dzīvojošo pilsoni, tiek veidota vienpartijas valsts sistēma, tās organizēšanas laikā pieļaujot par to debates. (Šim

likumam ir daži izņēmumi, un mēs pie tiem atgriezīsimies šīs grāmatas nākamajā nodaļā.)

3. **Pilsonība.** Teritoriālajām nācijām tas nav nekas neparasts (likumīga pilsonība dzimst reizē ar jebkuru nāciju), tomēr šajās nācijās un nacionālismā pilsonība iegūst sevišķi svarīgu nozīmi. Jo pilsonība šajā gadījumā tiek izmantota, nevis lai vienkārši akcentētu piederību pie konkrētās nācijas un nošķirtu «mūs» no «viņiem», bet gan lai vēl vairāk pārmāktu cita veida lojalitātes un atšķirīgu identitāšu, it īpaši etnisko identitāšu, pretenzijas. Tā kā citas identitātes bieži vien cenšas izcelties, likumīgā pilsonība dod stingrus mājienus attiecībā uz nelokāmu morālu un ekonomisku biedrošanos, kļūstot ne vien par galveno izstumšanas sviru, bet arī par pašu svarīgāko mehānismu, kas nosaka iekļaušanu nācijā un labumu piešķiršanu (darbs, izglītība, veselības aprūpe utt.) un kas darbojas neatkarīgi no cilvēka etniskās izcelsmes.

Tā ir koncepcija, kuru vairāk gan apiet, nekā īsteno, tomēr tā ir un paliek pārbaudes akmens virzībā uz nacionālu pilsoniski teritoriālās nācijas ideālu, kā arī pamats, uz kura balstoties indivīdi politiskā sabiedrībā var pieprasīt savas likumīgās tiesības.

4. **Pilsoniskā izglītība.** Šī ir potenciāli vissvarīgākā īpatnība, kāda piemīt gan teritoriālajam nacionālismam, gan nacionālajai identitātei, ko tas cenšas radīt. Novērotāji bieži vien atzīmē, ar kādu nopietnību jauno valstu režīmi uzsāk kampaņu par to, lai itin visa populācija apgūtu lasīt un rakstīt prasmi un pamatskolas izglītību, bet dažkārt (dažās valstīs) – arī vidējo izglītību. Ne mazāk svarīgs teritoriālajām nācijām ir šīs izglītības saturs. Ja mācību programmas ir laicīgas un rietumnieciskas (izņemot dažas islama valstis), izglītība pēc sava garīgā rakstura lielākoties ir «pilsoniska». Citiem vārdiem runājot, tā dod milzu labumu kā visai nacionālajai sabiedrībai, tā arī pašam individam. Tajā sevišķi augstu tiek vērtēta indivīda kalpošana sabiedrībai, kā arī uzsvērti zaudējumi, kādus viņš vai viņa var nodarīt sev un citiem, – pat ja to nepasaka tieši un teorētiski, bet vairāk liek apjēgt sabiedrības attieksmes veidā.³⁸

Uzsvērti «pilsoniskas» izglītības sistēmu atzīst ne tikai ārpusrietumu jeb teritoriālais nacionālisms vien. Tai varētu izsekot vēsturē līdz pat jakobiņu *patriots* Lielās franču revolūcijas laikā, un tā bija Francijas Trešās republikas un līdz šim laikam ir Savienoto Valstu izglītības sistēmas īpatnība. Svarīgs aspekts ir tas, ka, neakcentējot etnisko kopienu locekļu

izglītošanu mātes valodā, pilsoniskais elements iegūst jo lielāku jēgu tiesī tāpēc, ka teritoriālajās nācijās pats galvenais ir pilsoniskuma apgūšana. Ja grib, lai etniskā šķelšanās ar laiku izzūd, tiek pierādīts, ka to var sasniegt, vienīgi jo intensīvāk iedzīvinot sabiedriskos tikumus pilsoniskas vienlīdzības un brālības garā. Arī šīs izglītības saturu vismaz zināmā mērā varētu dēvēt par pilsonisku. Šajā nolūkā ar valodas (pieņemot, ka jau pastāv *lingua franca*), vēstures, literatūras un mākslas palīdzību var iemācīt jaunās (vai «topošās») nācijas politisko mitoloģiju un simboliku, kas leģitimēs neparastos, pat revolucionāros uzlabojumus, kādiem tiek pakļauti antikoloniālo cīņu mīti, atmiņas, vērtības un simboli, kustība par sociālo un politisko atbrīvošanos, seno varoņu vīzijas un «zelta laiki», kas spēj iedvesmot uz līdzīgu pašuzpurēšanos sabiedrības labā arī tagad.³⁹

Cui bono? Kā interesēm galu galā kalpo šie teritoriālo nacionālu centieni un ideāli?

Būtu vilinoši atbildēt: buržuāzijas, vidusslāņa un arī inteliģences interesēm; jo atkarībā no tā, kā kurš definē šīs sabiedriskās kategorijas, kāds patiesības grauds iemistu ikvienā atbildē, – tas tiešām būtu vilinoši, bet pilnīgi aplam.

Raugoties no kultūras viedokļa, tā varētu būt patiesība: nacionālisms, nacionālisma valoda un ideoloģija ir intelektuālu gara ražojums, un viņus manāmi valdzina šīs ideoloģijas apsoliājumi. Tomēr politikas līmenī intelektuāli šā vārda tiesajā nozīmē parādās nesalīdzināmi retāk. Viņu vietu, kā nu kuro reizi, aizņem citi sabiedriskie grupējumi. Un, lai šo lietu sarežģītu vēl vairāk, «vienai un tai pašai» sociālajai kategorijai dažādu zemju sabiedrībā var būt pavisam atšķirīga nozīme.

Samērā skaidrs tas ir attiecībā uz buržuāziju. Šo terminu, protams, var sīki precizēt marksisma teorijas kontekstā. Bet tādā gadījumā tas ir attiecināms tikai uz kapitālistisku vai puskapitālistisku sabiedrību. Ja jēdzienu paplašina, iekļaujot tajā arī virsniekus, policiju, birokrātu un politiķu virsotni, tradicionālo eliti un humanitāro profesiju vadošos darbiniekus, lai, Markovica vārdiem izsakoties, savāktu kopā «organizējošo buržuāziju», termins izplūst tiktāl, ka vairs neko nespēj raksturot.⁴⁰ Tāpat ir ar visur klātesošo vidusslāni un inteliģenci, ko apraksta ļoti dažādi, – gan kā «brīvi plūstošu» (Manheims), gan kā «modernizējošu» (J. H. Kautskis), gan kā topošu «jaunu šķiru» (Gouldners).⁴¹

Faktiski nacionālisma kustības sastāvs, salīdzinot tā dažādos variantus, ir ārkārtīgi raibs un atkarībā no vēsturisko apstākļu sakritības un kustības

attīstības fāzes ietver pārstāvjus no visām sabiedrības šķirām. Nacionālisma piekritēju rindās atrodami ne tikai «strādnieki» un «zemnieki» (vai šo šķiru atsevišķu noslāņojumu pārstāvji), bet arī virsnieki, zemākā garīdzniecība, sīkākie (dažkārt lielākie!) aristokrāti, tāpat intelektuāli šā vārda tiešajā nozīmē, tirgotāji, rūpnieki, tehniskas ievirzes speciālisti un humanitāro profesiju darbinieki. Tas mums lai nav nekāds pārsteigums. Mēs jau redzējām, cik komplicēta, abstrakta un daudzšķautņaina ir nacionālās identitātes koncepcija, tā ir tik sarežģīta, ka pat ļoti atšķirīgas sociālās grupas dažādos vēsturiskās sakrītības brīžos skaidri jūt: viņu vajadzības, intereses un ideāli, identificējoties ar abstrakto, bet emocionālajā ziņā pilnīgi konkrēto nāciju, tiek īstenoti un kalpo šai nācijai.⁴²

Ievērojot visu piesardzību, tomēr varētu pavisam likumsakarīgi uzdot iepriekšējo jautājumu: *cui bono?* Kam – it sevišķi kādā noteiktā laikposmā – ir nākusi par labu nacionālā identifikācija uz teritoriāla un pilsoniska pamata?

Un tad atkal izrādās, ka vienai noteiktai sociālajai grupai ir sevišķi izcila loma teritoriālā nacionālisma agrīnajā stadijā, kaut gan bieži vien tad aktīvi darbojas arī citi sabiedriskie grupējumi. Šo sociālo grupu nereti dēvē par inteliģenci, ja ar šo terminu saprotam vienkārši profesionāļus (inteliģence šeit tiek nošķirta no intelektuāliem – daudz sīkākas sociālās grupas).

Tieši šādu profesionāļu (juristu, ārstu, inženieru, žurnālistu, skolotāju u.tml.) vidē agrīnais pilsoniski teritoriālais nacionālisms atrada savus pirmos piekritējus, taču noteiktos gadījumos centralizēts, regulējams, visu jaunās pilsoniskās nācijas teritoriju aptverošs tirgus ar savām iespējām savaldzināja un piesaistīja arī krietni daudz uzņēmēju, administratoru un tirgotāju, protams, visur tur, kur zināmās robežās tika pielauta kapitālistiskā uzņēmējdarbība.

Ar šādiem apgalvojumiem mums jābūt piesardzīgiem. Profesionāli parasti nerada pilsoniskās nācijas ideoloģiju. Viņu loma ir daudz praktiskāka – izplatīt idejas, iedzīvināt tās politikajā darbībā un institūtos. Un parasti lielākā daļa inteliģences (profesionāļu) nemaz nepiedalās šajās aktivitātēs. Daudzus māc rūpes par karjeras izredzēm. Bet, ak vai, arī visa tauta nebūt nepiedalās sabiedriskajā kustībā, ja uz to nemudina kādi sevišķi apstākļi.⁴³

Turpretim kādreizējās kolonijās, kur nebija attīstīta pilsoniskā sabiedrība, kur dominēja valsts ar savām birokrātijas iestādēm un kur anti-koloniālā nacionālisma attīstībai bija nepieciešami sabiedriskie sakari un

saziņas prasme, profesionāli neatkarības priekšvakarā un rītausmā nonāca atbrīvošanās kustības līderu pozīcijās. Āfrikā tūlīt pēc neatkarības iegūšanas pati galvenā sociālā kategorija likumdošanas institūtos bija profesionāli, tad nāca uzņēmēji, administratori un tirgotāji. Arī daudzu Āzijas un Āfrikas valstu vadītāji ir nākuši no profesionāļu aprindām tūlīt pēc neatkarības iegūšanas, un vairāki no viņiem ir studējuši Rietumu augstskolās, piemēram, Keniata, Nkruma, Ho Ši Mins, Menlijs, Sengors un Gandijs. Viņi ir tikai daļa no plašākiem sabiedrības slāņiem, kas, vīlušies, redzēdami, kāds bezdibenis paveras starp Rietumu kristietības ideāliem un koloniālās politikas praksi, centās atgriezties savās kopienās, lai īstenotu savus mesīaniskos sapņus ar pašu tautas palīdzību. Tomēr lielākā daļa atgriešanās ceļu pie tautas nenogāja līdz galam, bet pieņēma Rietumu pilsoniski teritoriālās nācības modeli un tiecās to pielāgot savām kopienām. Citiem vārdiem runājot, reāla «etniskā risinājuma» viņiem nemaz nebija, jo nekādai konkrētai *ethnie* šie cilvēki sākumā nepievērsās, un tas viņiem arī nebija vajadzīgs. Pat tajos gadījumos, kad apstākļi spieda meklēt un vērst par sava spēka avotu kādu noteiktu koloniālās valsts etnisko kopieni, viņi tik un tā, kad koloniālā vara bija padzīta, centās valdīt pār itin visu kolonijas teritoriju, veidojot jaunu teritoriālo nāciju un pilsoniski politisko identitāti, kas stāvēja pāri citām identitātēm vai stājās daudzo un dažādo sīko etnisko kopienu vietā.⁴⁴

Faktiski starp adaptēto pilsoniski teritoriālās nācības modeli un profesionāļu sabiedrisko stāvokli, vajadzībām un interesēm pastāv kāda «netieša radniecība» (mazāk tas skar komerciālo buržuāziju). Profesionālis prasa «talantam pieejamu karjeru», viņa vai viņas prasmei atbilstošus ienākumus un attiecīgajai profesijai piedienīgu sabiedrisko stāvokli un cieņu. Visvienkāršāk šīs prasības var apmierināt teritoriālajā nācijā ar pilsonisku ideoloģiju, kaut arī tā «piegriezta» atbilstoši vietējām vajadzībām un uzskatiem. Vienlīdzīgas tiesības un pienākumi, ko parasti ietver pilsonība, brīva pārvietošanās bez ģeogrāfiskiem un sociāliem ierobežojumiem, kāda piemīt apdzīvotam teritoriālismam, aicinājumi aktīvi piedalīties sabiedriskos pasākumos un – pats galvenais – standartizēta, pilsoniska visas tautas izglītība, kurai tiek pievērsta sevišķa uzmanība, turklāt šai izglītībai ir izteikts laicīgs un racionāls saturs, – visas šīs pilsoniski teritoriālās nācības modeļa īpašības ir vadlīnijas, lai tiktu apmierinātas centīgu profesionāļu intereses un ar sabiedrisko stāvokli saistītās prasības.

Tas nepavisam nav vienīgais, iespējams – nav pat galvenais cēlonis, kāpēc teritoriāli pilsoniskais nācības modelis joprojām pastāv. Katrā ziņā

tas ir īsti pieņemams variants starpstatu attiecību kārtības un likumīguma noteikšanai. Taču vietējās intelīģences vadošo lomu nedrīkst novērtēt par zemu. Palielinot spiedienu, kas vērsts uz sabiedriskās integrācijas un kultūras viendabīguma nostiprināšanu visiem kopīgajā valstī, un uzturot spēkā savu, no etnisko nacionāļu piedāvātā varianta atšķirīgu politiskās sabiedrības tēlu, intelīģence palīdz apaudzēt ar miesu starpstatu iekārtas struktūru kailo skeletu un tā komponentus. Lai gan realitāte parasti nepavisam neatbilst iecerētajam sabiedrības tēlam un daudzas populācijas vēl aizvien nespēj pārtapt teritoriālā un pilsoniskā kopienā, spiediens, kas liek to darīt un tādējādi sasniegt noteiktu integrācijas un viendabīguma pakāpi, savu spēku nezaudē.

Nav noliedzams tas, ka šādam tēlam un spiedienam katrā konkrētā sabiedrībā piemīt atšķirīgas papildu īpatnības, ka viendabīgums, pilsoniskā izglītība un noteiktai teritorijai raksturīgā tautas līdzdalība sabiedriskos pasākumos varētu nozīmēt kaut ko vienu Angolā un pavisam ko citu Nigērijā un Pakistānā. Un tomēr daudziem profesionāļiem, nerietumniecisko valstu tirgotājiem un ierēdņiem ir un paliek visiem kopīga pilsoniski teritoriālā nacionālisma valoda – kopīgas koncepcijas un simboli, kas daudzreiz ir šādu valstu un to elites rīcības pamatā, valoda, ar kuras palīdzību viņi piešķir jēgu savai rīcībai un savstarpējām attiecībām.

Taču šī ir tikai viena no nacionālisma valodām un ideoloģijām mūsdienu pasaulē. Izaicinājumu tai met no visām pusēm, un ne jau pašu vājāko – citāds konkurētspējīgs nacionālisms un nacionālā identitāte. Un tagad mums ir jāpievēršas tieši šim iepriekšējā nacionālisma sāncensim un tā politiskajām konsekvencēm.

VI nodaļa

SEPARĀTISMS UN DAUDZNACIONĀLISMS

Nacionālisma ietekme uz nacionālo identitāšu veidošanos un iedarbības sfēru neaprobežojas tikai ar teritoriālo nāciju radīšanu vien. Varbūt pat vēl lielāka un katrā ziņā īstas eksplozijas izraisītāja loma tam ir bijusi etnisko nāciju veidošanā. Tieši etnonacionālisma izaicinājums, vērstis pret pasaules valstisko kārtību, sagādājis tam tik sliktu slavu jo daudzās zemeslodes malās. Lai šo spriedumu pienācīgi novērtētu, mums tuvāk jāaplūko etniskā nacionālisma ietekme uz šodien un uz neseno pagātņi.

Vispirms mums jāatceras, ar ko atšķiras divi iepriekš minētie nācijas modeļi – pilsoniski teritoriālais un etniski ģeoloģiskais nācijas variants, kā arī divi nāciju veidošanās ceļi – birokrātiskās inkorporācijas un vietējās mobilizēšanas paņēmieni. Nācijas, kuras aristokrātiskā elite ir radījusi no laterālajām kopienām, izmantojot stipru valsts varu, lai inkorporētu zemākos sabiedrības slāņus un pierobežas reģionus, demonstrēja jau iepriekš paredzamu dedzīgu teritoriālo nacionālismu gan attiekmē pret minoritātēm politiski iezīmētās teritorijas iekšienē, gan attiekmē pret naidniekiem ārpus valsts robežām. Un pretēji – nācijas, kuras atstumtā inteliģence un daļēji arī vidusslānis radījis «no apakšas», no vertikālās kopienas, izmantojot citu sabiedrības slāņu mobilizēšanai, sakļausanai aktīvā politizētā «nācijā» kultūras avotus (etnovēsturi, valodu, etnisko reliģiju, paražas utt.), tikpat lielā mērā izrādīja jau iepriekš paredzamu spēcīgu etnisko nacionālismu, kas bija vērstis gan uz iekšieni, lai galvanizētu un attīrītu «īsto» nāciju un tajā iederīgos, gan uz ārieni – pret naidīgiem apspiedējiem un sāncensiem, politiskās varas tīkotājiem. Lūk, ar šo otro nācijas un nacionālisma paveidu arī izskaidrojams mūsdienu aktīvā nacionālisma variantu lielum lielais vairākums.

PIEZEMĒTĀ ETNONACIONĀLISMA RECIDĪVS

Faktiski kopš 18.gadsimta beigām mēs varam saskatīt vairākus etniskā nacionālisma uzbangojumus. Pirmais vilnis ir klasiskais pašnoteikšanās laikposms no 19. gadsimta sākuma līdz beigām, tā galvenie centri atrodas Austrumeiropā un mazliet vēlāk – Vidējos Austrumos. Izsakoties vispārīgi, etniskās pašnoteikšanās kustība mobilizēja un saklāva politizētā vietējā kultūrā daļu vidusslāņa un zemāko šķiru un tad centās nošķirt šo kopieni un «vēsturisko» teritoriju no lielās, izplūdušās un smagnējās impērijas. Būtišķā pašnoteikšanās kustība šādos gadījumos bija vērsta pret modernizācijas stadijā esošiem autokrātiskiem režīmiem. Šo režīmu pakļautībā lielākoties bija raibs etnisko kopienu un kategoriju sajaukums, kuru valdnieki mēģināja integrēt un padarīt viendabīgu, parasti ar konvulsīviem uzrāvieniem. Tātad klasisko etnisko nacionālismu var atzīt gan par dominējošās *ethnie* valdošo aprindu «oficiālā» impēriskā nacionālisma izprovocētāju, gan par atbildes reakciju uz šo nacionālismu, kā tas bija Hābsburgu, Romanovu un Osmaņu impērija.¹

Otrais etniskā nacionālisma vilnis no 20. gadsimta sākuma līdz vidum bija vērojams Eiropas koloniālo impēriju aizjūras teritorijās. Āfrikas un Āzijas postkoloniālajās valstīs šāda tipa etniskā kustība turpina traucēt mieru un stabilitāti vēl šobaltdien. Ap gadsimtu miju piezemētā etnonacionālisma agrīnās izpausmes vērojamas Bengālijā, bet pirms un pēc Otrā pasaules kara tās uzrāda kurdi, kareni, evi, somālieši un bakongi. Etnonacionālisma kustība šajos gadījumos, gluži tāpat kā iepriekš Eiropā, tiecas pēc pilnīgas atbrīvošanās no (koloniālās un) postkoloniālās valsts, kura – tāpat kā agrāk Eiropas impērijas – tiek uzskatīta par svešu traucēkli vai krāpnieci, lai gan atbrīvošanās kustība pati vēlas būt autohtona. Piezemētais etnonacionālisms ārkārtīgi saasina pretrunas starp valsti un nāciju, mobilizē savdabīgās etniskās kopienas visā Āfrikā un Āzijā, aktivizē tās pazemē iedzīto un novārtā pamesto, bet neaizstājamo kultūras vērtību vārdā, to kultūras vērtību, kurām modernizācijas uzbrukums un birokrātiskā valsts, kas savukārt nereti kalpo valdošajai *ethnie* un elitei, draud ar iznīcību. Tamīliem, sikhiem, moro, beludžiem, patāniem, uzbekiem, kazahiem, armēņiem, azeriem, kurdiem, gruziņiem, palestīniešiem, dienvidsudāniešiem, eritrejiešiem, tigrājiem, oromo, luo, gandiem, tebeliem, ovimbundiem, bakongi, lundiem, eviem, ibo un daudzām citām tautām jaunās valstīs, kurās tās iekļāvis koloniālisms, nākas uzlūkot ar dalītām jūtām plašā diapazonā – no vēsas atturības līdz atklātam

naidam, kas var uzmutuļot un izvērsties ilgstošos etniskās atbrīvošanās karos, apdraudot veselu reģionu stabilitāti.²

Etnonacionālisms ir atdzimis pat Rietumos, pat Eiropas «vecajās, nemirstīgajās nācijās». Kopš 20. gadsimta sešdesmitajiem gadiem pār krievu Rietumeiropas daļu veļas etniskās neatkarības jeb separātisma trešais vilnis, tas sasniedzis Dienvidslāviju, Rumāniju, Poliju un Padomju Savienību. Iespējams, ka vispirms šis uzbangojums lika sevi manīt Kanādā, Kvebekas franču iedzīvotāju vidū, kā arī Savienotajās Valstīs dienvidu štatu melnādaiņo, vēlāk indiāņu un spāniskās izcelsmes iedzīvotāju vidū. No otras puses, Eiropas etnonacionālisms daudzos gadījumos (piemēram, kataloņu, basku, bretoņu, skotu, velsiešu un flāmu atbrīvošanās kustība) radās pirms kara, bet tā kultūras aizsākumi dažkārt iesniedzas 19. gadsimta astoņdesmitajos gados.³

Lūk, šis trešais etnonacionālisma vilnis tad arī skubināja no jauna kritiski pārlūkot nacionālās identitātes teoriju. Agrākie difuzionisma modeļi, kurus bija izstrādājuši tādi vēsturnieki un sociodemogrāfi kā Deičs un Lerneris, nespēja izskaidrot, kāpēc noteiktas etniskās kopienas locekļi iesaistās vietējos pasākumos, mobilizējas un kļūst politiski aktīvi. Turklāt difuzionisti pārlietu atsaucīgi pieņēma gadsimtiem ilgo tendenci, proti, ka sīkākās kopienas ar «zemu» kultūru asimilē to etniskie – vadošie – kaimiņi; šo pareģojumu skaidri un nepārsūdzami apstrīdēja 20. gadsimta sešdesmito un septiņdesmito gadu notikumi.⁴

Difuzionisma vietu ir ieņēmuši galvenokārt atkarības modeļi, kas akcentē «ieksēja koloniālisma» procesus, kuru iedarbībā perifēriju kopienas tiek ekonomiski un politiski pakļautas kodola *ethnies*, it īpaši industrializācijas gaitā un pēc industrializācijas. Bet arī šim modelim ir radušās problēmas. Tāda pieceja, kas akcentē «perifērijas» atkarību no «kodola», nespēj izskaidrot nesenā etnonacionālisma iedarbības sfēru un laiku. Industrializācija daudzos gadījumos jau sen bija kļuvusi par faktu, pirms izcēlās etnonacionālisma kustība, un tā, kā izrādās, nav cēloņsakarīgi saistīta ne ar kādu konkrētu socioekonomisko vidi. Dzīvīgs etnonacionālisms atrodams tik atšķirīgos ekonomiskajos apstākļos, kādi ir, no vienas puses, Slovēnijā un Katalonijā un, no otras puses, Korsikā un Bretaņā; un Velsa un Flandrija ekonomiskajā ziņā atrodas kaut kur pa vidu. Kā noskaidrojās Vokers Konors, starp etnonacionālisma attīstības līmeņiem un jebkādiem ekonomiskajiem faktoriem, izrādās, nepastāv itin nekāda savstarpēja atbilstība.⁵

Šajā nolūkā uz daudz plašāka globālas etniskās mobilizēšanās kustības fona mums jātieks skaidrībā par to, kāda jēga ir bijusi Rietumu «neona-

cionālismam». Jo šādas kustības panākumi vai arī neveiksmes lielā mērā ir atkarīgas no tā, kāda nākotnē veidosies nacionālā identitāte un kāda tai būs nozīme, kā arī no tā, cik stabila valstu sistēma būs ikvienā konkrētajā pasaules reģionā.

Faktiski piezemētais etnonacionālisms visās izpausmes variācijās pēc saviem mērķiem un nozīmes, kādu tam pieskir kustības dalībnieki, allaž ir ļoti līdzīgs, neraugoties nedz uz tā dalībnieku mainīgo sociālo sastāvu, nedz uz to, kā šo kustību ikreiz izmanto. Šo vienveidību rada kustības veidošanās pamatnorises – vietējā mobilizēšanās un kultūras politizācija – galvenie raksturlielumi, kas rāda, kā piezemētās vertikālās *ethnies* pārvērsas par etniskajām nācijām. Rezultātā vietējās mobilizēšanās un kultūras politizācijas ceļā izveidotais nacionālās identitātes tips ir pilnīgi citāds nekā teritoriāli pilsoniskā identitāte, kas aplūkota iepriekšējā nodaļā; un tas met asu izaicinājumu mūsdienu daudz nacionālo valstu lielākajai daļai.

ETNISKĀ ATDALĪŠANĀS NO VECAJĀM IMPĒRIJĀM

Klasiski etniskās pašnoteikšanās piemēri pagājušajā gadsimtā redzami Austrumeiropā un Vidējos Austrumos. Tajā pašā laikā etniskais separātisms taču pastāvēja tepat Eiropas rietumu, ziemeļu un dienvidu pamalēs – Īrijā, Norvēģijā, Somijā, Bretaņā, Katalonijā un Basku zemē. Klasiskā etnonacionālisma un vēlākā etniskā «neonacionālisma» savstarpējā saistība un daļēja sakritība ir simboliska – tā atklāj daudzveidīgo separātiskā etniskā nacionālisma «viļņu» radniecību un to, ka tiem ir kopīgs kultūrā sakņots pamats.⁶

Kāds ir šis kopīgais kultūras pamats? Etnonacionālisma kustības mērķi vienmēr un visur ir bijuši ļoti līdzīgi. Tie paredz:

- 1) radīt savai kopienai «augstu» literāro kultūru, ja tādas nav;
- 2) veidot kultūras ziņā viendabīgu, «organisku» nāciju;
- 3) nodrošināt savai kopienai atzītu «tēvzemi», vislabāk – neatkarīgu valsti un
- 4) pārvērst līdz šim pasīvo *ethnie* aktīvā etnopolitiskā sabiedrībā, konkrētā «vēstures subjektā».

Kultūras pamats šo mērķu sasniegšanai bija savdabīgas «etnovēstures» esamība un/vai arī tās jaunatklāšana. Tur, kur tādas vēstures nebija, to nācās no jauna atklāt un vietumis pat «izgudrot». Gan vienā, gan otrā

gadījumā etnovēsturi allaž izmantoja selektīvi: vienlīdz svarīgi bija kādas lietas aizmirst, savukārt citas – atcerēties.

Etnovēsturi būtībā izmantoja tīri sabiedriskiem un politiskiem nolūkiem. Nacionāli bija ieinteresēti nevis izziņāt «savu» pagātņi pašas pagātnes dēļ, bet gan no jauna atklāt «savas tautas» teritorializētās pagātnes mitoloģiju. Galvenās norises visur bija vienas un tās pašas – pasīvas vietējās *ethnie* mobilizēšana un kopienas kultūras mantojuma politizēšana, izkopjot tās poētisko telpu un svinīgi godinot zelta laikus.

Izkopt poētisko telpu pirmām kārtām nozīmēja identificēt noteiktu neaizskaramu teritoriju, kas vēsturiski piederēja kādai konkrētai kopienai un līdz ar to bija kļuvusi šiem cilvēkiem svēta. Šādā neaizskaramā tēvzemē allaž bija svētvieta, uz kurām doties ceļojumos un kuras godināt, – Cions, Ararats, Meru, Kroupatriks, Kuma, Jasna Gura; tās ir vietas, kur var izpirkt grēkus un saņemt pestīšanu ikviens un visi un kur svētie un pareģi ir spēcīnājuši savus piekritējus un kopienai vai tās priekšstāvjiem ir parādījusies dievība. No šādiem vēsturiskiem centriem etniskās izredzētības gaismā plūst jo tālu, lai lietu svētību pār visu tēvu zemi.⁷

Izkopt poētisko telpu nozīmēja arī padarīt dzimtenes dabas ainavas par vēsturiskām ainavām un naturalizēt vēstures pieminekļus. Upes, piemēram, Donava un Reina, kalni – Cions un Olimps, ezeri – Fīrvaldšte-terezers un Peipuss – ir humanizēti un historizēti tāpēc, ka ar tiem saistīti sabiedrības mīti un centieni. Un otrādi – vēsturiski monumenti, piemēram, Stounhendža, bretoņu dolmeņi, megalīti, kapukalni un tempļu drupas, ir kļuvusi par noteiktas etniskās kopienas vai novada dabas ainavas sastāvdaļu, taču ir nesaraucjami saistīti ar senākām civilizācijām, kuras aprijusi laika palu straume. Lūk, tieši šīs dabas un monumentalitātes iezīmes aizskāra ārkārtīgi pilniskanīgu stīgu atdzimstošās inteliģences etniskajā nacionālismā, kad tā tiecās no jauna atklāt savu etnovēsturi un mobilizēt tautu ar vietējās kultūras palīdzību. Nacionālu mīts par dabas ainavu poētiku iesvēla komponistos, māksliniekos un vārda meistaros spēcīgus nostalgiskus pārdzīvojumus un tieksmi apliecināt savu vienotību ar dzimto dabu. Šīs jūtas viņi pastiprināja ar mākslas līdzekļiem un izsēja tautā. Smetanam un Dvoržākam Bohēmijā, Sibēliussomijā, Bartokam un Kodājam Ungārijā, Borodinam un Musorgskim Krievijā dzimtenes ainavas, gadalaiku mijas, teiksmas un monumenti modināja kaismīgas nacionālās jūtas, un ar savu mūziku viņi spēja tās iedvest atsaucīgu cilvēku masām.⁸

Tikpat svarīgi bija svinīgi pieminēt un godināt heroisko pagātņi. Šajā sakarā runājot par elzasiešu piezemēto etnisko nacionālismu, kad Elzasu

bija anektējis Vācijas reihs, Makss Vēbers īsti vietā un laikā ir atzīmējis, ka šī kopiena jūtas vienota ar franciēm (lai gan daudzi elzasieši runāja vāciski): «Tas ir saprotams ikvienam Kolmāras muzeja apmeklētājam, tur ir bagāts relikviju klāsts – trīskrāsainie karogi, *pompier* un bruņucepures, Ludvika Filipa edikti un it īpaši – neaizmirstamas Lielās franču revolūcijas piemiņas lietas; ārzemniekam tas varētu likties triviāli, taču elzasiešiem šīs lietas izraisa dziļus pārdzīvojumus. Šo sabiedriskās vienotības izjūtu ir radījusi kopīga politiskā un – pastarpināti – sociālā pieredze, ko augstu vērtē tautas masas un kas simboliski saistās ar uzvaru pār feodālismu, turklāt stāstījums par šiem notikumiem cilvēku apziņā ieņem tādu pašu vietu kā primitīvajām tautām teiksmas par lieliem varoņdarbiem.»⁹

Šādas ar vēsturi saistītas atmiņas un varoņteiksmas raksturīgas ne tikai «primitīvajām tautām» vien. Austrumeiropas un Vidējo Austrumu klasiskā nacionālisma pirmā lielā vilņa laikā tas pats bija raksturīgs arī citām tautām – poļiem, čehiem, somiem, armēņiem, vāciešiem, turkiem un arābiem. Nacionāli itin visur no jauna atklāja un pārspilēja agrāko laiku heroiku, seno civilizāciju (bieži vien ne jau «paši savas» civilizācijas) spožumu un nacionālo varoņu izcilos veikumus pat tajos gadījumos, kad šie varoņi vairāk pieder teiksmu nekā vēstures valstībai, un, ja viņi arī patiesi būtu dzīvojuši, tad it neko nav nojautuši par tādu nāciju, kas nu tik rosīgi vilka viņus laukā no aizmirstības tumsas. Zīgfrīds, Kuhulins, Arturs, Lemminkeinens, Nevskis, Agamemnon – šie kādreizējie seno leģendu varoņi nu tika pacelti nacionālo vērtību līmenī un padarīti par reģenerētā «jaunlaiku cilvēka» prototipiem, ko etniskā nacionālisma entuziasti cildināja visās pasaules malās.¹⁰

Kam šie «atklājumi» un jauninājumi nāca par labu? Vispirms jau pilnīgi izskaustajai intelīgenci, kura meklēja ceļu uz savas augšāmcelušās *ethnie* «dzīvo pagājību», lai mobilizētu kopienu sasniegt sevis cienīgu sabiedrisko stāvokli un iegūt politisko varu. Veltot savus spēkus un profesionālo prasmī jaunatrastajai kopienai, atdzimstošās intelīgences darbinieki cenšas uzbūvēt tiltu pār bezdibeni, kas viņus šķir no «viņu pašu» etnisko populāciju vairākuma, populāciju, kuras radījusi racionālistu «kritiskā diskursa kultūra», ko šīs populācijas uzsūkušas sevī, baudot aizvien laicīgāku izglītību.¹¹

Bet ne mazāk svarīgi ir tas, ka, pievērsoties jaunveidotajai etnovēsturei, tādi paši beneficianti ir visi mobilizētās *ethnie* locekļi. Jo vietējās mobilizācijas rezultātā viņu sabiedriskais stāvoklis ir pilnīgi mainījies, turklāt ne tikai tajā nozīmē, ka cilvēki ir kļuvuši aktīvi, bet it īpaši un daudz vairāk

tāpēc, ka tā ir v i ņ u tautas kultūra, ko historicisma intelektuāli pielāgojuši un iecēlušī «augstas» literāras kultūras līmenī. Ar tautas neatkarības saukli uz lūpām masas pirmoreiz kļūst par vēstures subjektu. Un vienlaikus tiek meklēta v i ņ u kultūras individualitāte, vienreizīgums – tātd par nāciju pārvērstās kopienas *raison d'être*.¹²

Vietējās mobilizācijas gaitā rodas gluži jaunas «sakarū attiecības». Daudzās dzīves jomās, kurās garīgās vērtības, atmiņas, mītus un simbolus jaunajām paaudzēm līdz šim darīja zināmus galvenokārt ģimenes un etniskās saziņas ietvaros, atdzimstošās inteliģences realizētās vietējās mobilizācijas nolūks bija radīt jaunu «nacionālās» saziņas un socializācijas modeli, kurā etniskās vērtības, mīti un atmiņas kļūtu par politiskas nācijas un politiski aktīvas sabiedrības pamatu. Dažādām inteliģences kopām apvienojoties ar noteiktām sabiedrības šķirām (parasti ar buržuāziju, bet dažkārt ar zemāko aristokrātiju vai pat strādniekiem), šo spēku aizgādībā un aizsardzībā tiek radīta jauna un oriģināla nacionālā identitāte, kas atdzimušo etnisko tautas kultūru izplata visos sabiedrības slāņos. Šī identitāte ietver sevī arī pilsonības aspektu – sabiedrības locekļi tagad ir likumīgi politiskās etnonācijas pilsoņi un sāk noformēties arī teritoriālā ziņā. Taču šāda tipa nacionālā identitāte saglabā uzticību savām piezemētajām saknēm – kādreizējo vertikālo *ethnies* ietvaros radītās nacionālās identitātes cenšas palikt savās teritoriālajās robežās un neatrauties no pašizdomātās etniskās kultūras. Masu mobilizētājs – etniskais nacionālisms – rada politisku nāciju pēc iztēlē apjaustu tautas etnisko sakņu «ģimja un līdzības».

Tātd sabiedrībās, kas radītas kādreizējo piezemēto *ethnies* mobilizēšanas un transformēšanas ceļā, nacionālā identitāte iegūst pavisam atšķirīgu formu – uzreiz daudz stiprāku un nereti vairāk uz iekšu vērstu, nekā tas ir nacionālajās identitātēs, kas balstījās uz teritoriālo pamatu. Milzīgā pašatdeve, ar kādu strādāja daudzi īru nacionāļi, atdzīvinādami ķeltu kultūru, kā arī jūtu pacēlums, ko somiem radīja jaunā atskārsmē par Karēliju, tās dabasskati, vēsture un poēzija, – tie ir spilgti piemēri, kas rāda, ar kādu spēku norisinājās zudušās etniskās pagātnes jaunatklāšana un tautas garīgā mobilizēšana, kas kalpoja tikko politizētajai sabiedrībai, kurā ikvienam vajadzēja no jauna apgūt atdzimušo vietējo kultūru, kas pieteica tiesības būt par vienīgo autentisko tautas balsi.¹³

Sekas, kādas izraisīja šī milzīgā aizraušanās ar «autentisku» vietējo kultūru un vēsturi, ir labi zināmas. Austrumeiropā un vietvietām Vidējos Austrumos starp populācijām, kuras līdz tam dzīvoja stabili, varbūt tikai dažubrīd nemierīgāk, cita citai blakus, neizbēgami iedegās sāncensība un

pat izcēlās konflikti. Ja etniski neviendabīgos reģionos katrs cenšas dibināt savu tēvzemi, kuras ietvaros pētīt un realizēt kopienas autentisko kultūru, tas rada antagonismu un uzkurina jau pirms tam pastāvošās sāncensības garu. 19. gadsimtā šādi reģioni kļuva par īpaši asu sadursmju un terora zonām.¹⁴

Teroru un nestabilitāti vēl vairāk pastiprināja ne tikai vietējās mobilizēšanās saceltās kaislības, bet arī pakāpenisks, taču acīm redzams veco impēriju noriets, bet šajās impērijās bija iekļauta piezemēto *ethnies* lielākā daļa. Gadsimtiem ilgi kā vienīgais politiskās likumības avots tur bija pastāvējusi impērijas valsts vara un monarhs. Nekādas citas pieņemamas alternatīvas nebija. Lai vēsturiskā kultūrkopienā iedibinātu kādu alternatīvu likumības un varas avotu, vajadzēja ne vien radīt jauna tipa politisko identitāti, bet arī pacelt šo identitāti jaunas politiskās iekārtas pamatprincīpa līmenī, tādas iekārtas, kura savu politisko varu atvasina no doktrīnas par suverēnu tautu. Tāpēc var secināt, cik milzīga nozīme ir nepārtraukti atkārtotajām «Lielajām franču revolūcijām», kuras īsteno, lai piešķirtu ticamību idejai par suverēnu kultūrkopieni kā vienīgo likumīgo politiskās varas avotu, balstoties uz šo kompakta nācijas ideāltipu pašā autoritatīvo Rietumu sirdī. Vienīgi šis ideāltips un šī autoritāte varētu politiski leģitimēt intelīgenes piekopto vietējās mobilizēšanas programmu un morālo un kultūras transformāciju pārvērst politiskā un sociālā revolūcijā. Lielās franču revolūcijas atbalsis bija skaidri saklausāmas 20. gadsimtā Hābsburgu, Osmaņu un Romanovu impērijas nomaļu zemēs.¹⁵

Taču, sakausējot franču ideālus par suverēnu tautu ar intelīgenes īstenoto pirmsmoderno laiku piezemēto *ethnies* vietējo mobilizēšanu, šajās tautas kopienās radās diezgan savāds «nacionālās identitātes» modelis. Vairāk tautas līdzdalība nekā pilsoņu un politiskās tiesības, vairāk populistiskas organizācijas nekā demokrātiskas partijas, vairāk konkrētās tautas nācijvalsts iejaukšanās minoritāšu un indivīdu dzīvē nekā indivīdu un minoritāšu aizsardzība pret valsts iejaukšanos – tādas vairākus gadu desmitus bija jaundibināto etnopolitisko, uz pirmsmoderno piezemēto *ethnies* pamata izveidoto nāciju raksturīgākās iezīmes. Šādi mēģinājumi sakausēt vienā veselumā teritoriālās nācijas ideālus un etnopolitiskās nācijas genealoģisko pieķersanos, turklāt parastū uzreiz pēc cīņām par atdalīšanos no milzīgajām impērijām, parādīja, kā ar cits citam sekojošiem vietējās mobilizēšanas viļņiem radīt separātiskas etnopolitiskas kopienas jaundibinātajās Āfrikas, Āzijas, kā arī vecajās Rietumu valstīs.

ETNISKAIS SEPARĀTISMS POSTKOLONIĀLAJĀS VALSTĪS

Etniskā separātisma kustība pēc Otrā pasaules kara visvairāk bija vērojama jaunradītajās Āfrikas un Āzijas valstīs. Tās izcelsme no koloniālisma saistīta ar diviem apstākļiem: pirmkārt, koloniālā valsts daudzas pilnīgi savrupas un attālas etniskās kopienas un kategorijas bija pakļuvusi vienotai politiskajai jurisdikcijai, milzīgi izplešot gan politiskās darbības mērogu, gan palielinot konfliktu iespējas centralizēti sadalāmo resursu dēļ; otrkārt, tas viss risinājās dekolonizācijas periodā, kad mainījās vara un iestājās panīkums, un tad dzima etniskais separātisms, lai mestu izaicinājumu topošās postkoloniālās valsts pilsoniskajai iekārtai un teritoriālajai nacionālajai identitātei.

Pēckara etniskā separātisma un klasiskā etniskā nacionālisma iekšējie procesi pamatos ir līdzīgi. Taču bieži vien tie saplūst kopā vai pat noris apgrieztā secībā. Austrumeiropā un Eiropas kontinenta pamalēs inteliģence vispirms vietējo populāciju mobilizēja un pēc tam *ethnie* un tās garīgo mantojumu politizēja, turpretim Āfrikā un Āzijā abi procesi nereti risinās vienlaikus vai pat apgrieztā kārtībā. Eiropā, pirms radās nacionālisma kustība, notika dažus gadu desmitus ilga kultūrtipa «atmoda», turpretim Āzijā un Āfrikā abi nacionālisma paveidi bieži vien saplūda kopā un īstenojās vienlaikus. Tā, piemēram, pirmās kurdu literārās un kultūras biedrības radās tūlīt pēc jaunturku *coup* 1908. gadā. Neatkarīgi no kurdu žurnāla, kas drīz pēc dibināšanas 1898. gadā beidza pastāvēt, pirmā kurdu kultūras biedrība (*Taali we Terakii Kurdistan* – Kurdistānas atgūšana un attīstība) tika nodibināta 1908. gada rudenī; tā izdeva rosinošu kultūras avīzi Stambulā, un jaunie intelektuāli lielākajās Kurdistānas pilsētās nodibināja kurdu klubus. 1912. gadā tika legalizēta pirmā kurdu politiskā apvienība *Kiviya Kurd* (Kurdu cerība), kas bija dibināta 1910. gadā. Pirmā Pasaules kara laikā pēc kurdu deportācijām un slepkavošanas viņu politiskā darbība apsīka, taču jaunas politiskas organizācijas, it īpaši *Kurdistan Taali Djemiyeti* (Kurdistānas atgūšanas biedrība), atkal uzsāka cīņu. Kurdu rakstības standartizēšanas un valodas modernizācijas kampaņa ir viens no visai plašās nacionālu politiskās cīņas atzariem, kas attīstījās *pari passu* ar ciltis sašķeltās etniskās kopienas politizāciju daudzveidīgajos partizānu karos pret turkiem, irākiešiem un irāņiem, jo sevišķi 20. gadsimta sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados.¹⁶

Arī Pakistānas beludžu intelektuāļi var atskatīties uz garum garu vēsturi, senu un bagātu folkloru, tomēr ir pilnīgi skaidrs, ka vietējās mobilizēšanās process kopš 1947. gada ir attīstījies kā politiskā nacionālisma atzars. Tikai gluži nesēn beludžu valodas mācību grāmatā, kas 1969. gadā iznāca Kanādā, ir izmantots uz modificētu arābu alfabēta persiešu kursīvo šriftu balstīts savdabīgs beludžu alfabēts, taču daudzi beludžu nacionālu darbi rakstīti urdu un angļu valodā. Periodiskajos karos ar Pakistānas centrālo valdību beludžu nacionālā apziņa ir izplatījusies un pacēlusies pāri cilšu atšķirībām, bet pakāpeniskā urbanizācija un izglītības iespējas ir radījušas rakstīt un lasīt pratēju slāni, no kura nāk jauni nacionālisma līderi.¹⁷

Vēl īpatnējākā situācijā nonākuši palestīnieši un Eritrejas iedzīvotāji, jo vietējās mobilizēšanās gaitā viņiem vispirms ir jāatklāj šodienas mērķiem noderīga etniskā pagātne un tad no politizētās kopkultūras jārada oriģināla un vienota etniskās kopienas izjūta un apziņa. Palestīniešiem tas nozīmē akcentēt, ka pastāv no plašākās arābu identitātes atšķirīga, savtūpa un neatkarotājama palestīniešu kultūra. Eritrejiešu kopkultūra jāveido, par pamatu ņemot politiskajās cīņas saliedētā reģiona likteni, kas visiem ir kopīgs. Kā vienā, tā otrā gadījumā pati bruņotā politiskā cīņa sakausēs ļaudis vietējās mobilizācijas pārdzīvojumu tīgelī, lai gan arī šis process jau iepriekš prasa zināmu visiem kopīgu simbolisku kultūras artavu.¹⁸

Nule aplūkotajos separātiskā etnonacionālisma gadījumos neatkarīgi no tā, kāds ir to cēlonis, ļaudis tiecas iegūt autonomiju vai atdalīties no samērā jaunām valstīm, kas savas robežas un *raison d'être* daļēji pārmantojušas no koloniālisma. Cilvēku neapmierinātības dziļākie cēloņi meklējami pašas postkoloniālās valsts plurālistiskajā dabā un tās trauslajā leģitimitācijā. Lai gan dumpoties visbiežāk mudina ekonomiskās pārestības, kad jaunā vara nespēj pildīt savus solījumus vai uz citu rēķina izrāda labvēlību atsevišķām etniskajām kopienām un kategorijām, – tieši pati postkoloniālā valsts jau pēc savas dabas rada separātisma izcelšanās pamatapstākļus. Tā kā valsts un tās iestāžu rokās nonāk diezgan ietekmīgā vara, jaunajās valstīs ne tikai saasinās cīņa par politisko varu, bet arī uzvara šajā cīņā dod lielākus labumus un zaudējums piemeklē cilvēkus smagāk, nekā tas ir attīstītajās un ciešāk saliedētajās Rietumu valstīs. Tā iemesla dēļ, ka jaunajās valstīs sabiedrības šķiras ir mazāk attīstītas un neiezīmējas tik izteikti kā etniskās radniecības saites, it sevišķi konkurences cīņā pilsētās, politisko līderu un partiju vēlēšanu sastāvu parasti veido vienas vai vairāku etnisko kopienu un kategoriju iedzīvotāji, kas īpaši tiek izcelti partijas saukļos un

programmā. Asa politiskā cīņa starp etniski kراسi nogrupētiem vēlētajū sastāviem noved pie tā, ka stingrāk iezīmējas savstarpējās iekšējās robežas un nostiprinās *ethnies* un etnisko kategoriju pašapziņa; pat vairāk – ja vēlēšanu cīņā nākas zaudēt, turklāt atkārtoti, sakautā kopiena var nonākt pie domām par atdalīšanos, jo sevišķi tajos gadījumos, kad kopienas vadoņu apziņu pārņem negatīvie stereotipi vai – kā tas notika Biafrā – šādu stereotipu iespaidā rodas tādi apstākļi, ka sākas terors un slepkavības. Tātad, ja vien jaunvalstu vadība neveic aktīvus pasākumus, lai ar ekonomiskiem un administratīviem līdzekļiem novērstu etnisko šķelšanos (kā to kopš 1975. gada cenšas darīt Nigērijas vadība), vai nav gatava izmantot dominējošo *ethnie*, lai ar varu apspiestu opozīciju, tad allaz ir jāreķinās ar polietnisko valstu aplēpto tendenci kļūt etniski nestabilām.¹⁹

Protams, centienus radīt pilsoniski teritoriālu nacionālo identitāti un kustību, kuras mērķis ir atšķelt no šādas «teritoriālās nācijās» kādu konkrētu etnisko kopienu vai kategoriju un pārvērst to «etniskā nācijā», – šādus centienus un šādu kustību vieno ciešas, iespējams, pat dialektiskas saites. Jo vairāk jaunvalstu valdības tiecas polietnisko mozaiku saliedēt teritoriālās nācijās, jo lielākas iespējas paveras etniskai neapmierinātībai un pat mēģinājumiem atdalīties, un tas notiek itin visur, kur vien koloniālisms un nacionālisms ir sacēlis kājās atdzimstošo inteligenci, lai tā no jauna atklātu savu etnisko pagātņi un šīs pagātņes kultūras mantojumu.

Tur, kur etniskā pagātņe vairs nav atdzīvināma vai kur nav intelligences, kas to izdarītu, nedz koloniālisms, nedz integrējošais teritoriālais nacionālisms nespēs uzšķilt etnisko neapmierinātību, nemaz nerunājot par separātisma kustību. Tas attiecas uz vairākām sīkām etniskajām kategorijām Āfrikā, Sahāras dienvidu pievārtē, un tad var runāt par «nepiepildītu nacionālismu» tajā nozīmē, ka etniskā nacionālisma kustība tur nekad nav pat iezīmējusies, kaut arī pastāv gan koloniālisms, gan Rietumu kapitālisma iespīšanās mēģinājumi, gan turpat kaimiņzemēs citu tautu nacionālisma paraugi. Šajos gadījumos nav bijis nepieciešamo «iekšējo» nosacījumu – pasaulīgu intelektuālu slāņa, plašāka inteligences veidojuma un etniskās pagātņes, ko atklāt un izpētīt.²⁰

Ar to nepavisam netiek noliegts, cik liela nozīme daudzos gadījumos ir atšķirīgu etnisko kopienu un kategoriju vai to apdzīvoto reģionu relatīvajam ekonomikas un kultūras attīstības līmenim. Horovica argumentācijas galvenā jēga vērsta tieši uz šīm attīstības sakarībām. Viņš apgalvo, ka etniskā separātisma kustība visātrāk un visbiežāk izceļas atpalikušās etniskajās grupās un atpalikušos reģionos, tādos kā, piemēram, Sudānas

dienviddaļa, Kurdistāna, arī karenu un šanu kopienās Birmā un bengāļu vidū Pakistānā. Iekļaujoties jaunajās valstīs un iecerētajās nākotnē saliedētajās teritoriālajās nācijās, šo tautu guvums var būt pārāk mazs. Un, no otras puses, attīstītas etniskās kopienas, kas dzīvo atpalikušos reģionos, atšķeļas nelabprāt. Šādas kopienas atdalās tikai tad, ja to populācija sāk aizplūst uz citiem valsts novadiem un tās vairs nespēj saglabāt savas pozīcijas, kā arī tad, ja par palikšanu valsts sastāvā ir jāmaksā pārlietu augsta cena. Attīstītas kopienas, kas dzīvo attīstītos reģionos, piemēram, jorubi, bagandi un sikhi, visticamāk atdalītos vienīgi tad, ja tas ekonomiski neko daudz nemaksātu, bet parasti šādai kopienai ir izdevīgāk palikt nesaskaldītā valstī. Atpalikušas kopienas, kas dzīvo attīstītos reģionos, varētu vieglāk nonākt pie domas par atdalīšanos, bet šādas populācijas grupas attīstītā reģionā reti mēdz veidot vairākumu, un ekonomiskie labumi, ko atdaloties varētu iegūt, nesniedz to, ko nodrošina pienācīga politiskā kārtība; izņēmums šajā ziņā ir Katangas dienviddaļa. Vispār populācijas kopienu ekonomiskā ieinteresētība un karsta vēlēšanās atšķelties iet roku rokā un parāda etniskā separātisma celus, tomēr dedzīga vēlēšanās atdalīties vairumā gadījumu ņem virsroku pār zināmiem ekonomiskiem ieguvumiem.²¹

Horovica dotais atdalīšanās modelis domāts tikai vadlīniju iezīmēšanai. Pastāv pārāk daudz mainīgu lielumu, kas ietekmē šos procesus, – etniskās diskriminācijas smagums, darba piedāvājums valsts dienestos, konkrētos novados iepļūstošās migrācijas apjoms un tā tālāk, lai varētu secināt, kad un kādos gadījumos etniskā vienība atšķelsies no relatīvi attīstītiem populācijas grupējumiem un reģioniem. Tomēr šis modelis izceļ faktu, ka skaitliski visvairāk atdalās atpalikušas etniskās kopienas, kas dzīvo atpalikušos reģionos, un tas liek domāt, ka šo atdalīšanos būtu pareizi saistīt ar etnisko grupu un reģionu relatīvo ekonomisko un politisko stāvokli jaunajās valstīs.

Ar šādu modeli ir saistītas divējāda rakstura problēmas. Pirmkārt, grūti formulēt, ko tieši nozīmē tādi termini kā «attīstīts» un «atpalicis», jo ikvienā konkrētajā gadījumā iespējamas dažādas rādītāju kombinācijas, atšķirīgi vērtējumi un pretrunīgi stereotipi. Eritrejas un Biafras piemērs rāda, cik grūti šādus terminus attiecināt uz veselīgiem populācijas grupējumiem un secināt rezultātus, kas izriet no hipotēzēm, kuras balstītas uz šiem terminiem. Nesenie notikumi Baltijas valstīs met šaubu ēnu arī uz paredzējumiem, ka «attīstītas» etniskās kopienas, kas dzīvo «attīstītos» reģionos, labprāt negribētu atdalīties. Otrkārt, visi šie piemēri mudina

domāt, ka jebkurā līdzīgā modeli jāiekļauj arī gluži atšķirīgi papildu faktori, padarot to krietni sarežģītāku un neparocīgāku. Man prātā nāk tādi raksturlielumi kā politiskās spiestības smagums (ko Horovics pieļauj attiecībā uz baskiem), demokrātiskās brīvības, kultūrtipa un politiskās mobilizēšanas iespējas un tas, vai konkrētajā gadījumā eksistē vai neeksistē intelīģence, kā arī izmantošanai derīga etniskā pagātne, lai cik tā nesena. Turklāt šeit iederas arī tāds faktors kā pagātnes etniskais antagonisms trauslas jaunvalsts pastāvēšanas sākumstadijā.²²

Bet varbūt pats nozīmīgākais raksturlielums, kas visvairāk ietekmē jaunu etnisko nāciju radīšanas iespējas, ir jaunvalstu pārvaldes aparātu kontrolējošās elites vara un apņēmība nostāties pret etnisko atšķelšanos, bieži vien ar ievērojamu spēku. Faktiski kopš Otrā pasaules kara etniskais separātisms vien retos gadījumos ir sasniedzis savu mērķi. Lielākoties jaunās valstis ir radītas nevis atšķelšanās, bet gan dekolonizācijas ceļā. Atsevišķi izņēmumi – Bangladeša un Singapūra – bija īpašu izņēmuma apstākļu rezultāts; Singapūrā nospiedošā vairākumā dzīvo ķīnieši, un par tās atdalīšanos pastāvēja īpaša vienošanās, turpretim Bangladešas atšķelšanās bija veselas plejādes neparastu reģionālo ģeopolitisko spēku darbības iznākums. Visos pārējos gadījumos, jo sevišķi attiecībā uz Biafru, Eritreju, Kurdistānu, Kalistānu un Tamilnadu, nepastāv nekāda vienošanās, un šo populāciju stāvokli neregulē arī nekāda neparastu reģionālu ģeopolitisko spēku apvienība. Lai gan šajos (un citos) gadījumos etniskajam separātismam ir bijuši aizrobežu atbalstītāji, vismaz kādu laiku, tomēr cīnītāji par atdalīšanos nekad nav varējuši rēķināties ne ar kādu ārēju palīdzību, kas liktu kaut cik nozīmīgi piekāpties valstij, kuras valdošās aprindas nāk no dominējošās *ethnie* un stingri nostājušās pat pret etniskās autonomijas piešķiršanu. Politiskā nestabilitāte, kas šādā veidā aizsākusies un turpinās, izpaužas visdažādākajās formās, sākot ar kūšājošu etnisko neapmierinātību un beidzot ar ilgstošiem atdalīšanās kariem, piemēram, Etiopijā, Angolā, Šrilankā; tādējādi uz drīzu mierīgu noregulējumu cerību ir maz.²³

Kā šāda nestabilitāte varētu iespaidot etnonacionālo identitāšu veidošanos postkoloniālo valstu apstākļos? Vai šo valstu spiedienu, kam ir integrējošs un dažkārt diskriminējošs raksturs, sairdina vai stimulē vietējās mobilizācijas un kultūrtipa politizācijas procesus, kas ir galvenie kritēriji piezemēto *ethnies* transformācijā par etnopolitiskām nācijām? Kategoriski spriedumi šajā ziņā nav iespējami. Neapšaubāmi, piespiedu integrācija ir sagrāvusi un iedragājusi daudzu sīkāku, vēl literāri neizglītotu etnisko kategoriju dzīvesveidu un kultūru, kā tas noticis Sibīrijā un Āfrikā, vai arī

šādas kultūras daļēji likvidējusi, piemēram, Latīņamerikā. Tā kā šīm etniskajām kategorijām nebija izdevies attīstīt un nostiprināt «augstu» kultūru un radīt komunikēties spējīgas kopienas, tas pazemināja spēju pretoties kultūrtaipa integrācijai postkoloniālajās valstīs. Varbūt šo pašu iemeslu dēļ šādām etniskajām kategorijām nepietika politiskas gribas un bruņota spēka, lai stātos pretī akulturācijai un integrācijai.²⁴

No otras puses, tur, kur pastāvēja dzīva, jaunlaiku apstākļiem pielāgojama kultūras un rakstības tradīcija, postkoloniālā valsts bieži vien, kā tas ierasts, piekropdama koloniālismam raksturīgo šķeltniecības politiku, ar savu rīcību veicināja etnisko mobilizēšanos un politizēšanos. Pats konflikts, pieņemdamies spēkā, izkristalizēja savu etniskās identitātes apziņu, veidojot šo identitāti tur, kur pirms tam nereti pastāvēja vienīgi lingvistiska vai etnoreģionāla kategorija, aizvien vēl saskaldāma pēc reliģijas veida un etniskās izcelsmes īpatnībām, kā tas ir Eritrejā un Sudānas dienviddaļā. Pat tādām labi pazīstamām etniskajām kopienām kā, piemēram, kurdiem un ibo, tikai pēc Otrā pasaules kara izveidojās īsta nojēga par vienotību un saliedētību; kurdi vēl šobaltdien ir sašķelti kalniešu ciltīs, kuras bieži ķīldojas savā starpā; bet ibo dzīvo savrupos ciemos un novados, cīnoties ar kaimiņiem un antikristiešiem, un vienīgi britu koloniālisma izraisītās pārmaiņas un nežēlīga etniskās konkurences cīņa pēc 1960. gada ir savedusi viņus kopā. Tieši kurdu un ibo sadursmes ar valsts varu un citām kopienām ir piešķirušas viņiem plašāku pašapziņu un savas vēstures un likteņa kopības izjūtu. Šajā ziņā postkoloniālās valsts vietējā rakstura nestabilitāte ir uzšķīlusi reģionālos etniskos konfliktus, kuru gaitā jau gadu gadiem tiek izkopta etniskās identitātes apziņa un pastiprinās centieni pēc pilnīgi savrupas etnonacionālās identitātes.²⁵

Tādos gadījumos vienlīdz iespējamais iznākums, uz kādu pēc savas dabas virza bieži vien traušlā, bet varmācīgā postkoloniālā valsts, cenšoties poliētisku sabiedrību integrēt «teritoriālā nācijā», var būt etnocīds vai etniskā mobilizēšanās. Daudzos gadījumos tāda arī ir patiesība, lai gan pie varas esošie režīmi nereti cenšas izdabāt sīkajām *ethnies* un vietējām etniskajām kategorijām un apmierina to ekonomiskās un politiskās prasības. Ja tas vairs nepalīdz, ja neapmierinātās *ethnies* pārņem tāds naids, ka tās ķeras pie vardarbības un sadumpošanas, šo kopienu etniskais nacionālisms var kļūt par instrumentu, par līdzekli, ar kura palīdzību tiek radīta jauna nacionālā identitāte, kas daudzus jo daudzus konfliktā iesaistījušos sabiedrības locekļus aizved pie jauna tipa politizētas vietējās kultūras un rada gluži atšķirīga parauga politiski aktīvu cilvēku sabiedrību. Šādos

gadījumos pati tautas kustība ir jaunas sabiedrības un jaunas kultūras vēstnese un paraugforma. Šīs kustības šūniņas – skolas, cīnītāju vienības, labdarības biedrības, sieviešu asociācijas, pašpalīdzības kopas un arod biedrības, kā arī dziesmas, karogi, apģērbi, dzeja, sports, māksla un amatu prasme – tas viss propagandē un cementē topošās etniskās nācijas un tās politiskās identitātes kodolu, un tas notiek pat tajos gadījumos, kad atšķelšanās tomēr nav panākta un jaunradītā sabiedrība neizcīna pati savu valsti. Tādējādi tautas kustība ir palīdzējusi no piezemētās *ethnie* izveidot protonāciju, jo nācija nav vienādojama ar valsti, pat ja šī nācija tiecas radīt pati savu valsti.²⁶

SEPARĀTISMS UN AUTONOMIJA INDUSTRIĀLĀS SABIEDRĪBĀS

Piezemētā etniskā nacionālisma trešais vilnis pār industriālajām sabiedrībām veļas kopš 20. gadsimta piecdesmito gadu beigām. Tas ir nepieredzēts fenomens – nacionālisma atdzimšana tādās valstīs, kuras nacionālismu jau bija pieredzējušas pirms Otrā pasaules kara, un tika uzskatīts, ka tās ir imūnas pret nacionālisma ietekmēm. Atšķirības starp attīstības ceļu ejošas sabiedrības un attīstītas valsts nacionālismu ir acīm redzamas: pirmajā gadījumā mēs esam aculiecinieki tam, kā jauno valstu centieni radīt teritoriālās nācijas skaidri un tieši izraisa etniskā nacionālisma pretreakciju, turpretim industriālajās sabiedrībās mēs nonākam nacionālisma drāmas otrajā lokā, kur spēle tiek atjaunota uz kādreizējā nacionālā ienaida krāsmatām. Ziemeļamerikā, Eiropā, kā arī Padomju Savienībā, kur izvērsās *perestroika*, valsts pati ar savu iejaukšanos sabiedrības dzīvē ir no jauna atdzīvinājusi tos pašus etnisko minoritāšu centienus pēc autonomijas un pat atdalīšanās centienus, kurus iepriekš noklusināja vai pat pakļāva represijām. Kāds gan brīnums, ka daudzi novērotāji jutās pārsteigti par nacionālās atjaunotnes sparū un enerģiju.²⁷

Ar ko šī atjaunotne ir iezīmīga? Pirmkārt, lielākoties runa ir vairāk par autonomiju nekā par separātismu: lielākā daļa etniskās kustības dalībnieku priekšroku dod kultūras, sociālajai un ekonomiskajai autonomijai, paliekot tajā pašā politiskajā un militārajā struktūrā un tajā pašā valstī, kura viņus kādreiz, nereti pirms simtiem gadu, ir inkorporējusi. Pastāv arī izņēmumi, kas neiekļaujas šajā vispārīgumā. Etniskās kustības radikālie

spārni, tādi kā ETA Basku zemē un SNP Skotijā, iestājas par pilnīgu neatkarību attiecīgi no Spānijas un no Lielbritānijas; dažkārt visa kustība pauž separātiskas tieksmes, piemēram, Sajūdis Lietuvā. Taču, kopumā ņemot, etniskā kustība industriālās sabiedrībās lielākoties izvēlas nevis atdalīšanos, bet gan autonomiju.²⁸

Otrkārt, etniskās autonomijas kustība atzīst par iespējamu, varbūt par vēlamu, divējādu – kultūrnacionālu un politiski nacionālu identitāti vai, kā tas saprotams, nacionālu identitāti teritoriālas valstiskas identitātes ietvaros; bretoņu nācija Francijā, kataloņu nācija Spānijā un tā tālāk. Citiem vārdiem sakot, tiek pieņemta un atzīta ar vēsturi saistīto atmiņu un politisko jūtu divējādošanās, kas nav tik viegli saskaldāma, nemaz nerunājot par ekonomiskajām priekšrocībām, kādas tiek iegūtas, paliekot pastāvošajā valsts struktūrā, kā to, piemēram, 20. gadsimta septiņdesmito gadu debatēs par atteikšanos no valstiskuma saprata skoti.²⁹

Treškārt, etniskās autonomijas kustība industriālās sabiedrībās notiek labi nostiprinātās un atzītās valstīs, kur vispārējais dzīves līmenis ir augstāks nekā jaunattīstības zemēs. Šī kustība ir iespējama relatīvi zemāk attīstītās kopienās, kas dzīvo mazāk attīstītos reģionos, bet reti kura no šīm kopienām ir tik nabadzīga, kādas mēs sastopam jaunattīstības zemēs; bretoņus un Bretoņu nevar salīdzināt ar Sudānas dienviddaļu un tur dzīvojošo tautu stāvokli. Atsevišķos gadījumos gan neapmierinātās *ethnies*, gan novadi, kurus tās apdzīvo, ir vēl augstāk attīstīti nekā dominējošā kopiena un valsts centrs; baski un kataloņi, slovēņi un horvāti bauda augstāku attīstības līmeni, nekā tas ir Kastīlijā un Serbijā. Bet visos šajos gadījumos attīstītās pasaules valstis nav tik trauslas un neparastas kā jaunās valstis un tām ir vairāk izvēsta ekonomiskā bāze nekā jaunattīstības pasaulei.³⁰

Ceturtkārt, etniskās autonomijas kustība industriālās sabiedrībās ar vienu, bet tikai daļēju izņēmumu ir vēsta pret modernajām «nācijvalstīm», tā sakot, pret valstīm, kuras jau kādu laiku tika uzskatītas un arī pašas sevi uzskatīja par «nācijām», lai gan, raugoties no strikta nacionālisma pozīcijām, tās bija nacionāli hibrīdi, *étatiste* un nacionālisma principu mistrojums. Daļējs izņēmums, protams, ir Padomju Savienība – nāciju federācija, kas galvenajos vilcienos saglabā tās pašas vecās impērijas robežas un ko satur kopā uz krievu nacionālo pārsvaru dibinātas administratīvi komandējošās struktūras. Tādējādi etniskais nacionālisms Padomju Savienībā tagad izpaužas divos aspektos: etniskās autonomijas kustība par neatkarību no Padomju valsts – tāda pati kā Rietumos – un krasāks separātisks krievu impēriskā pārkuma noliegums, atbildes reakcija uz agrāko

laiku impēriskās inkorporācijas tradīciju. Šajā nozīmē etniskais nacionālisms Padomju Savienībā ir tuvāks klasiskajam 19. gadsimta nacionālismam nekā Rietumu «neonacionālismam», kurš tikpat daudz vērstas pret nevēribu no «nācijvalsts» puses, kā pret valsts birokrātisko iejaukšanos vietējās sabiedrības dzīvē.³¹

Bet etniskā nacionālisma atdzimšanu industriālās sabiedrībās un etniskā nacionālisma iepriekšējos uzviļņojumus 19. gadsimtā Eiropā un separātismu 20. gadsimtā Āfrikā un Āzijā vieno arī daudz fundamentālākas sakritības. No vienas puses, itin visur tā ir «apspiesto tautu» kustība pret dominējošo *ethnie*, «naidīgo» valsti un tās valdošo eliti. Tā ir mobilizētas tautas kustība, vismaz retorikā un lozungos, ja arī varbūt ne vienmēr praksē. Tā vērsta pret *status quo*, pret pastāvošo varas sadali polietniskajā valstī, pret noteiktu etnisko kategoriju sistemātisku nostumšanu malā vai izsūtīšanu un pret to, ka tām liedz baudīt savas kopības kultūru un tiesības. Šajā ziņā pastāv ass kontrasts starp minoritāšu iespējām un dominējošās *ethnie* teritoriālo nacionālismu un birokrātisko valsti.³²

No otras puses, itin visur šī piezemētā kustība ir saistīta ar vietējās populācijas mobilizēšanu un kultūras politizēšanu. Kustība ir vērsta uz to, lai radītu jauna tipa indivīdu jauna tipa sabiedrībā, lai radītu kultūras ziņā neatkarījamu nāciju. Tas nozīmē atgriezties pie idealizētā tēla – «kādi mēs esam bijuši»; šis tēls kalpo par topošās nācijas paraugmodeļi un vadošo principu. Atgriežoties pie etniskās pagātnes, sabiedrība cenšas saskatīt savu kognitīvo ietvaru, izplūdušo centienu kontūrkartī un dzīvesvietu. Un līdzīgā veidā «mūsu pagātne» parāda pašreizējai paaudzei ne tikai senču vērtības, bet arī pašas neatliekamās pienākumus. Pagājība dara sabiedrībai zināmu tās īsteno dabu, tās autentisko pieredzi un aplēpto likteņa sūtību. No savas pagātnes sabiedrība iepazīst iekšējo tikumību, kura noteic šīs sabiedrības unikālo raksturu. Tātad itin visos gadījumos piezemētā etniskā nacionālisma dziļākais dzenulis ir ar dabas ainavu un vēstures palīdzību, ar iznīkstošo ieražu, rituālu un valodas atdzīvināšanu no jauna atklāt savu paša sabiedrību (arī tad, ja tas liek krievu daļu savas «patības» vienkārši «izgudrot»). Ar to vien nepietiek, ka tikai mobilizē tautas masas; lai šāda mobilizēšana būtu noturīga, lai «masas» pārvērstu «nācijās», vispirms tās ir «jaaklimatizē», un, lai to panāktu, tās jāaplaimo ar neatkarījamu identitāti un paša likteņa sūtību.³³

Treskārt, itin visur šajā kustībā svarīga loma ir intelektuāļiem un intelīģencei. Kāda tieši ir šī loma, cik tā nozīmīga – tas ir mainīgs lielums atkarībā no konteksta; ikvienā konkrētā sabiedrībā un vēstures periodā

jēdziena «inteligence» nozīme var būt citāda, bet mainās tā tikai strikti noteiktās robežās. Jo tik un tā ir iespējams skaidri konstatēt, ka intelektuāli un profesionālu kopas spēcīgi ietekmē un nereti vada gan plašāku sabiedrības slāņu un kategoriju vietējās mobilizēšanas, gan kultūras politizēšanas procesus. Tautas intelektuāli un profesionāli ne tikai atdzīvina ieražas un valodas, no jauna atklāj vēsturi un (no jauna) iedibina svinību ceremonijas un tradīcijas, bet arī piešķir šīm aktivitātēm un atklājumiem nacionālpolitisku jēgu, kāda tiem nekad iepriekš nav piemētusi. Sākot ar tādu episku poēmu kā «Eda» un «Kalevala» atjaunošanu un beidzot ar īru lauka hokeja spēles atsākšanu Īrijā un tautas dziedāšanas tradīciju atdzimšanu Bretaņā, izglītības darbinieku, mākslinieku un žurnālistu vadošā loma šajās norisēs ir acīm redzama; un šī patiesība paliek spēkā arī attiecībā uz piezemētā etniskā nacionālisma nesenaļiem paisuma viļņiem industriālās sabiedrībās.³⁴

Tomēr nacionālisma atdzimšanu industriālās sabiedrībās vajadzētu uzvert nevis kā kaut ko nebijušu, *sui generis*, bet gan kā visa piezemētā vietējās mobilizācijas procesa jaunu fāzi, un šī kustība veļas pār pasauli kopš 18. gadsimta vai varbūt pat no agrākiem laikiem, ja mēs tajā iekļaujam arī holandiešu un angļu puritāņu kustību 17. gadsimta sākumā un vidū.³⁵

Visus šīs kustības variantus saista arī vēsturiska radniecība. Faktiski «nesenā» etniskās autonomijas kustība Rietumos vairākos gadījumos nav nemaz tik nesena: 20. gadsimta sešdesmitajos gados tā ir tikai pieredzējusi jaunu uzplaukumu. Taču šis uzplaukums balstījās uz iepriekšējiem līdzekļiem un ideāliem, kas formulēti pirms 1939. gada un atsevišķos gadījumos – Velsā, Skotijā, Katalonijā, Basku zemē, Bretaņā – jau pirms 1914. gada. Un it visur vispirms bija kultūras renesanse, atdzima literatūra, valodas, vēsture, pēc tam izveidojās politiska kustība, kas pieprasīja etnisko autonomiju.³⁶

Patiesībā šis etniskā nacionālisma uzviļņojums vecajās, stabilajās industriālajās valstīs nav nekas pārsteidzošs, gluži tāpat kā nav nekas neparasts tas, ka drīz vien pēc tam etniskais nacionālisms uzvilnīja Austrumeiropas komunistiskajās valstīs un Padomju Savienībā. Tas allaž ir saistīts ar nevērīgu izturēšanos pret identitāti vai ar identitātes apspiešanu, un ikreiz vainojama ir pati centrālās valsts valdība. Jāatzīst – valsts šajā ziņā labu darīt nemaz nav spējīga: vienlīdz aizvainot var gan laipna nevērība, gan rupja iejaukšanās.³⁷ Tāpēc varbūt ir saprātīgāk valsti traktēt kā spēcīgu katalizatoru, kas saasina tos apstākļus un pārdzīvojumus, kuru dziļākās saknes aizstīdz kaut kur citur. Tas nepavisam nenozīmē, ka valsts būtu

pilnībā atbrīvojama no atbildības par etniskiem nemieriem. Neapšaubāmi, valsts politika spēj stipri saasināt jūtas un apstākļus, kas ir etniskās kustības pamatā (kā arī noteikt to izpausmes laiku un intensitāti), jo sevišķi tad, ja valsts ķeras pie etniskā partizānisma metodēm; tā nemaz nav tik reta parādība un atgadās ne tikai attīstības ceļu ejošajās zemēs vien.³⁸

Kur tādā gadījumā meklējami cēloņi tiem apstākļiem un jūtām, kas tik bieži izraisa etniskās autonomijas un separātisma kustību? Ir pilnīgi skaidrs, ka, risinot tik plaši formulētu jautājumu, atbilde uz to mainīsies atkarībā no apspriežamā laika perioda un zemeslodes reģiona. Taču, manuprāt, mēs spējam saskatīt tos nozīmīgos faktorus, kuri bieži atkārtojas un visi kopā rada apstākļus un jūtas, kas ir etniskā nacionālisma atjaunošanās un izplatīšanās pamatā visā pasaulē. Tāpēc mums jāpievēršas tieši šiem faktoriem un «nacionālās identitātes» perspektīvām nākamajā gadsimtā.

VII nodaļa

VIŅPUS NACIONĀLĀS IDENTITĀTES?

No visām identitātēm, pie kurām cilvēciskās būtnes ir piederīgas mūsdienās, pati fundamentālākā un ietilpīgākā, šķiet, ir tieši nacionālā identitāte. Nacionālisms – šī ideoloģiskā kustība – ir ne vien ietecies visos zemeslodes stūrīšos, bet arī panācis to, ka pasaule ir sadalīta visupirms un galvenokārt «nācijvalstīs» – valstīs, kas pretendē būt par nācijām; un nacionālā identitāte itin visur stimulē nerimstošu dziņu pēc tautas neatkarības un demokrātijas, kā arī pēc ekskluzīvas tirānijas, kādu tā dažkārt izlolo. Citas kolektīvās identitātes – šķiras, dzimuma, rases un reliģiskā identitāte – var daļēji sakrist vai sakļauties ar nacionālo identitāti, taču nespēj to padarīt vājāku, lai gan var ietekmēt tās attīstības virzienu. Valdību spēkos gan ir uz kādu laiku apklusināt nacionālos centienus, bet tie gandrīz vienmēr ir dārgi un galu galā neauglīgi pūliņi. Jo spēki, kas uztur nacionālo uzticību, kā izrādās, ir un droši vien arī būs stiprāki par jebkurām citām kompensācijas tieksmēm.

Kāpēc nacionālā identitāte un nacionālisms ir kļuvis tik fundamentāls fenomens mūsdienu pasaulē? Pirmkārt, savas visuresamības dēļ. Ja vispār pastāv kādi patiesi globāli fenomeni, tad tiem ir jābūt nacionālismam un nācijai. Diezin vai pasaulē ir atrodams kāds novads, kur nebūtu iezīmējušies etniskie un nacionālie konflikti vai kur nebūtu pieredzēta mostamies kustība, kas pieprasa savai izredzētajai populācijai nacionālo neatkarību. Nacionālu sapni par nācijpasauli, kurā katra nācija ir viendabīga, saliedēta un brīva, pat ja šim sapnim ir maz cerību tikt īstenotam, tautas ir atzinušas un pieņēmušas visā pasaulē, tas ir iedvesmojis cilvēkus uz pretestību, milzīgiem pūliņiem un radījis konfliktus. Nacionālisma globalizēšanās – ja arī vēl nerunājam par viendabīgu globālu nāciju – ir iespaidīga realitāte, kas nosaka, kāda izskatīsies mūsu kultūra un ko mēs centīsimies sasniegt politikā.¹

Taču nacionālā identitāte mūsdienās ir ne vien globāla parādība, bet arī tāda, kas visur iespiežas, visu caurauž, ieskauj un piepilda. Lai gan ir dažas situācijas, kurās nacionālo identitāti salīdzinājumā ar citām izjūt kā mazāk svarīgu, var tomēr teikt, ka nacionālā identitāte piepilda indivīdu un sabiedrības dzīves un darbības sfēru lielāko daļu. Kultūrā nacionālā identitāte atklājas veselā virknē postulātu, mītu, vērtību un atmiņu, tāpat arī valodā, tieslietās, sabiedriskajos institūtos un ieražās. Nacionālās saites nodrošina sociālajā ziņā visietilpīgāko sabiedrību, iezīmē vispārāztītās robežas, kurās normāli īstenojas sabiedriskās attiecības un sakari un kuras dod iespēju atšķirt «ienācējus». Nāciju varētu skatīt arī kā tikumiskas tautsaimniecības pamatsūniņu gan attiecībā uz teritoriju un resursiem, gan amatu meistarību.

Politiskajā ziņā nacionālā identitāte mūsdienās noteic ne vien valdošā režīma personālsastāvu, bet arī leģitimē un bieži vien ietekmē politiskos mērķus un pārvaldes praksi, kura regulē katra pilsoņa ikdienas dzīvi. Visbeidzot, kā pilsoņu politiskās lojalitātes pamatu pamats nācija un nacionālā identitāte ir kļuvusi par vienīgo «internacionālās» likumības, par ikviena zemeslodes reģiona un kontinenta un galu galā – par visas pasaules kā viena veseluma leģitimācijas avotu. Tāda kārtība, kādu mēs redzam pasaules valstiskajā uzbūvē, ir jau iepriekš pieņemta un iemiesota nācijā kā vienīgajā politiskās uzticības un rīcības pamatsūniņā.

Treskārt, gan nācija, gan nacionālā identitāte ir ārkārtīgi sarežģītas un daudzveidīgas parādības. Kā mēs redzējam grāmatas 1. nodaļā, nacionālā identitāte ir abstrakta daudzdimensiju konstrukcija, kas ļoti plašā diapazonā saskaras ar dzīvi, nemitīgi mainās un saplūst ar citām īstenības jomām. Mūsdienās vēsturnieki tiecas neizcelt «nacionālisma» vērienīgumu – tā ir atbildes reakcija uz iepriekšējās paaudzes zinātnieku tendenci šo konceptu pārlieku uzpūst. Tomēr nāciju un nacionālismu nedrīkstētu uzskatīt par «slinko vēsturnieku» konceptuālu paslēptuvi; tāpat nevajadzētu novērtēt par zemu nācijas un nacionālisma hameleonisko dabu un spēju sakļauties vienā veselumā ar citiem jautājumiem un pakārtot sev citas problēmas un atšķirīgu ideoloģiju. Ķīnas komunismu sākumā traktēja kā tīru rietumnieciskā marksisma variāciju, līdz nāca apskaidrība, cik milzum daudz maoisma kustībā ir ķīniešu nacionālisma – gan teorētiskā plāksnē, gan praktiski. Tagad maoisma visvairāk akcentē tieši nacionālisma elementu un to, kā Mao pielāgoja savu marksismu ķīniešu zemniecības uzskatiem, kad tā 1937. gadā cīnījās pret japāņu invāziju. Un otrādi – antikomunistisko kustību 1989. gadā Austrumeiropā sākumā atzina par rietumnieciskā stila

politiskā un ekonomiskā liberālisma variantu, līdz saprata, cik spēcīga tautas mobilizētāja ir nacionālā dimensija.²

Patiesība ir tāda, ka bieži vien nemaz nepamana nacionālo centienu tieksmi saplūst vienā veselumā ar citām – nenacionālām neatrisinātām ekonomiskām, sociālām un politiskām problēmām, un nereti kustība savu spēku rod tieši šajā kopībā un vienotībā. Bet nepavisam nav tā, ka nacionālismu uzturētu citas, «racionālas» problēmas un intereses. Drīzāk gan apietās, nospiētās un atstumtās etniskās kopienas un kategorijas savas nacionālās bēdas un centienus saplūdina kopā ar citām – nenacionāla rakstura tieksmēm un sūdzībām, un tādējādi kādā noteiktā brīdī konkrētajai populācijai izveidojas vienotu interešu kopums, vienots mērķis, ko piepildīt un ko mēs, lai izolētu «nacionālo faktoru», sadalām «nacionālās» un «nenacionālās» kategorijās.³

SUPERNACIONĀLISMS – FEDERĀLĀ UN VIETĒJĀ IDENTITĀTE

Tuvojoties trešajam gadu tūkstošim, nacionālā identitāte un nacionālisms ir un paliek visuresošs, visuaptverošs, sarežģīts, varens un eksplozīvs globāls spēks. Bet vai šis spēks ir gana stiprs, lai pretotos aizvien pieaugošajām globālas savstarpējas atkarības tendencēm? Vai mēs liksmi un priedīgi varam cerēt uz drīzu «nacionālisma nomaiņu»?

Neapšaubāmi, liberāli un sociālisti uz to cer un gaida to kopš 19. gadsimta ieskaņas līdz pat mūsdienām. Sākot ar Kontu un Millu un beidzot ar modernizācijas teorētiķiem, evolucionārā perspektīva solīt solīja, ka nācijvalstība tiks gan sasniegta, gan arī novītis tajā laikā, kad cilvēce izgudros sev aizvien plašākas, varenākas un visuaptverošākas darbošanās iespējas un ražošanas līdzekļus. Marksisms līdzīgi pravietoja valsts «atmiršanu» un nāciju un nacionālisma «pārvarēšanu», toties nacionālā kultūra vārot palikt un dzīvot, tā bagātināšot proletariāta radītās vērtības, vienīgi kultūras forma tikšot saglabāta tā pati nacionālā.⁴

Lai šīs cerības pamatotu, liberāli un sociālisti, viņu vidū arī daudzi zinātnieki, norādīja uz divēja rakstura liecībām. Empīriskie pierādījumi tika ņemti no dažādiem eksperimentiem ar daudznāciju valstīm, kā arī ar reģionālām federācijām. Teorētiskais pamatojums tika sameklēts jauno transnacionālo spēku izraisītajās sekās un tehnoloģiskajās iekārtās, kādas

čum un mudž «postnacionālajā» pasaulē. Apskatisim abas liecību un pierādījumu grupas pēc kārtas!

Mēs varētu sākt ar bieži minēto faktu, ka lielākā daļa valstu šodien ir neviendabīgas un plurālas. Vieni uzskata, ka tādējādi veidojas jauna tipa nācija, «daudznāciju nācija», citi – ka nācija nomainās. Pilnīgi skaidrs, kuru uzskatu kurš pieņem, – tas atkarīgs galvenokārt no nācijas definīcijas, kādu viņš ir atzinis, vai vismaz no nācijas «viendabības» premisas. Pat tad, ja kāds pieņem, ka nācijas konceptu caurcaurēm veidojuši vienīgi nacionāli (bet es jau esmu aprādījis, ka nacionālus ierobežoja konkrētā etnovēsture), tik un tā nav skaidrs, vai «viendabīgas nācijas» jēdzienam it visu nacionālu izpratnē ir viena un tā pati nozīme. Visi nacionāli ir prasījuši autonomiju, vienotību un identitāti; tomēr nedz vienotība (sociāla, teritoriāla un politiska saliedētība), nedz identitāte (īpatnēja savdabība un vēsturiska individualitāte) neizraisa pilnīgu kultūrtipa vienādošanos. Šveiciešiem ir izdevies ne tikai sasniegt politisku vienotību, bet arī saglabāt vēsturiskās individualitātes apziņu, kaut gan viņi ir sadalīti pēc valodas, pēc reliģiskās piederības un viņus šķir kantonu robežas. Šveicieši pretojās kultūrtipa vienādošanai, neraugoties uz spēcīgām nacionālās identitātes jūtām, kas uzmutuloja līdz bruņotai neitralitātei. Un šajā ziņā viņi nepavisam nav vieni. Gan Vācijā, gan Itālijā reģionālismam ir atļauts plaukt un zelt līdz ar stipriem vietējās varas institūtiem, taču nedz vienā, nedz otrā valstī nacionālās identitātes apziņa un periodiski nacionālā sentimenta uzbangojumi netiek nomākti.⁵

Tas nozīmē, ka tajā pašā laikā, kad atsevišķi romantiski noskaņoti nacionāli prasīja pilnīgu kultūrtipa viendabīgumu, daudzus citus apmierināja apvienošanās un sakļaušanās identitātē ap būtiskajām vērtībām, mītiem, simboliem un tradīcijām, kas savu izteiksmi rod kopīgās ierazās un institūtos, kā arī visiem vienā tēvmē. Tas savukārt, kā mēs redzējam, rada iespēju no polietniskas populācijas veidot «teritoriālas nācijas», ko tiecas īstenot daudzas trešās pasaules valstu elites.

Bet, ja nācijai nav jābūt viendabīgai kultūras ziņā, vai tādā gadījumā ir iespējama tāda nācija, kas pakārto sev vairākas inkorporētas nācijas? Cik pakļāvīgs un elastīgs var būt tādas nācijas koncepts, lai nezaudētu savas pamatīpašības, it īpaši kopīgas kultūras un vēstures kvalitāti?

Te nu prātā nāk Dienvidslāvijas modelis. Dienvidslāvija tika izveidota, balstoties uz diviem pamatiem – uz nāciju federāciju un kopīgu kultūras un vēstures pieredzi. Dienvidslāvu vēsturei dažkārt ir piespērtas «illīrisma» tituls, taču, kā atzinusi arī paši «illīrisma» ideologi, dienvidslāvu

saturēja kopā ne tik daudz *politiskā* vēsture kā valodu radniecība un ģeogrāfiskā tuvība un, iespējams, ārvalstu (kaut arī visai dažādu lielvaru) okupācija. No otras puses, slovēņu, horvātu, serbu, maķedoniešu un melnkalniešu vēsture katra par sevi, tāpat atšķirīgā reliģija vedināja uz domu par iespēju veidot Dienvidslāviju, ievērojot noteikumu, ka tiek radīts «transcendentas nācijas» modelis nāciju federācijas formā, modelis, ko varētu kaut kur citur atdarināt daudz lielākā mērogā.⁶

Liktenīgā kārtā Dienvidslāvijas vēsture līdz šim laikam nav attaisnojusi cerības, kādas tika lolotas saistībā ar šo valsti un citām federācijām. Komunistiskās partijas sašķelšanās nacionālās partijās, nācijas izvirzīšana par centrālo spēku konstitucionālajā iekārtā un ekonomisko asignējumu sadalē, nacionālā antagonisma vēsture, jo sevišķi Otrā pasaules kara laikā, – tas viss ir sagrāvis dienvidslāvu valsts trauslo vienotību vispirms Tito un vēlāk viņa pēcteču valdīšanas laikā. Horvātu atdzimšana, sadursmes Kosovā un strīdi ar Slovēniju liek domāt, ka vara patiesībā vairāk pieder nācijām, kuras veido federāciju, nekā supernacionālajiem institūtiem vai kaut kādam dienvidslāvu sentimentam.⁷

Ar līdzīgi būvētu valsti un līdzīgu pieredzi, tikai krietni plašākā mērogā, iezīmējas Padomju Savienības vēsture. Nodibināta uz savas priekšteces cariskās impērijas drupām, bet gandrīz tajās pašās robežās, revolucionāro komunistu valsts juta nepieciešamību stipri piekāpties nacionalitātes principa priekšā gan partijas organizācijās, gan konstitūcijā. Sekojot Ļeņina lēmumam atzīt nāciju pašnoteikšanās un atdalīšanās tiesības, kaut arī nepieļaut to īstenošanu, padomju vadītāji stājās pie padomju valsts pārveidošanas par nacionālu republiku federāciju, kurā katra nācija balstās uz savu valodu un kultūru, visas populācijas kategorijas tiek veidotas kā atpazīstamas *ethnies*, tās selekcionējot, saplūdinot, pat radot attiecīgas valodas un sakārtojot šīs populācijas pēc etnonacionālā lieluma un stratēģiskās nozīmības. Tā sīkas grupas, piemēram, udmurdus un evenkus, klasificēja kā tautas, bet krietni lielākas un augstāk attīstītas kopienas, piemēram, gruzīnus un uzbekus, atzina par nācijām, kurām ir pašām sava neatkarīga teritoriālā republika, valdība, partijas organizācija, valoda un kultūra. Šādā veidā tika ielikti un ar konstitūciju nodrošināti etnicitātes kultūras un teritoriālie pamati, toties politisko un ekonomisko lēmumu pieņemšanu pārcēla uz valsts politisko centru.⁸

Tātad līdz *perestroikai* Padomju Savienība funkcionēja divos līmeņos. Militārajā, politiskajā un ekonomiskajā jomā pastāvēja stingra centralizācija. Partija Maskavā turēja savās rōkās vadības sviras un pārvaldīja

savienotās republikas un partijas orgānus. Turpretim kultūrā, izglītībā un sociālajā aprūpē ikviena republika baudīja samērā plašu autonomiju. To vēl vairāk pastiprināja pārvaldes kadru izvēles politika – katrai republikai tos komplektēja no dominējošās etniskās kopienas; šī politika radās 20. gadsimta divdesmitajos gados, bet, kad sākās *perestroika* un *glasnostj*, tā jau bija stipri izvirtusi. Šīs politikas mērķis bija ar darbības un atbildības sfēru bifurkāciju novērst potenciālos konfliktus un pat abpusēji stiprināt uzticību nacionālajai republikai un padomju varai. Bet vēl pirms tam, kad atcēla stingro partijas kontroli, valdība tikko spēja tikt galā ar nacionalitāšu problēmām, laiku pa laikam tās atklājās nemieros un represijās, liekot kerties pie krievu noņemšanas un krievu valodas izvirzīšanas *lingua franca* lomā itin visos valsts reģionos. Nekrievu demogrāfiskais pieaugums, potenciālā nestabilitāte musulmaņu apdzīvotajos dienvidu reģionos pie valsts robežas, resursu un posteņu sadale starp republikām un centru, nacionālās neapmierinātības palielināšanās, izglītības aktivizējošā ietekme uz ambivalento etnisko inteligenci, bet visvairāk tas, ka uz vēlāku laiku tika atlikta nacionālās saplūsmes ideāla īstenošana un apšaubīta nāciju tuvināšanās pašreizējā laikposmā, – visa šī attīstības ievirze radīja dziļu satraukumu un bažas par «nacionālā jautājuma» šķelējpotenciālu, kāds bija uzkrājies vairākos gadu desmitos kopš Staļina nāves.⁹

Gorbačova *glasnostj* un *perestroikas* laikā līdz tam apslēptā etniskā šķelšanās kļuva skaidri redzama. Baltijas republikās, Kaukāzā un Vidusāzijā etnonacionālisms ieguva masveidīgu tautas atbalstu, un krievu neonacionālisms ciešāk sakļāvās ar atdzimstošo pareizticību, no kuras tas saņem morālo un estētisko iedvesmu un daļēji arī etnovēsturi. Lielākos vilcienos tas viss izaug no Padomju valsts un partijas organizāciju struktūras un no Leņina vēsturiskā kompromisa ar Austrumeiropas etnonacionālisma uzplūdiem, ieskaitot arī lielkrievu etnonacionālisma variantu, ko viņš tik briesmīgi nosodīja. Lai gan federālisma princips valstiski nostiprināja nacionālās jūtas un kultūru, tas pamatos pielāva arī aktīva etnonacionālisma atdzimšanu tur, kur vien nacionāliem šķita, ka šīs jūtas un kultūru apdraud kaimiņtautas vai centrs. Tā kā nevirtota tautas balss ilgus gadus bija izdzīta no politiskajām organizācijām, vislielāko labumu no dvēselēs krātā aizvainojuma jūtām un tieksmēm pēc reālas līdzdalības šai dzīvē laikam gan guva katra konkrētā nācija vai etniskā kopiena. Šā iemesla dēļ mēģinājumi pamudināt uz atklātāku līdzdalību politikā nesa sev līdzī cilvēku pašizpaušmes iekšējo saturu, kas bija gan nacionāls, gan arī demokrātisks un vēlreiz no jauna apliecināja, ka, gluži kā citās komunistiskajās valstīs,

arī Padomju Savienībā etniskās saites un nacionālisma centieni spēj izdzīvot ilgāk un ir elastīgāki nekā marksisma ideoloģija un marksistiskās partijas.¹⁰

Padomju pieredze rosina domāt, ka pat revolucionāri «izgudrotām tradīcijām» jābūt spējīgām izmantot sev par dzinējspēku vai veidot (parasti notiek gan viens, gan otrs) nacionālu kultūrtipa un politisko identitāti, – citādi laist dziļas saknes tautā nav iespējams.

Šajā ziņā ir pamācoši to visu salīdzināt ar amerikāņu pieredzi. Tur tāpat nacionālās tieksmes aptvēra visu kontinentu, bet funkcionēt tām nācās polietniskā vidē. Tomēr Savienotajās Valstīs bieži vien tā sauktā «neotnicitāte», lai arī gluži vitāla, ir palikusi (vai kļuvusi) par simbolisku un organizatorisku parādību. Atšķirībā no savām padomju līdziniecēm amerikāņu etniskās kopienas un kategorijas lielākoties nav saistītas ne ar kādām teritoriālām dimensijām un tāpēc ir kļuvušas par izcili efektīvu masu mobilizēšanas līdzekli un dažkārt arī par ārkārtīgi spēcīgām ietekmes grupām amerikāņu politiskajā sistēmā. Etniskie centieni, ar retiem izņēmumiem, ir ļoti «komunāli» tādā nozīmē, lai pieprasītu izšķirošo balsi savām *ethnies* pilsētās un apdzīvotās vietās. Atstājot melnādainos, meksikāņu izcelsmes amerikāņus un Amerikas vietējos iedzīvotājus viņu pašu ziņā, nacionālie mērķi un simboli tiek paredzēti vienīgi un tikai amerikāņu politiskajai kopienai un tās kultūrai kopumā.¹¹

Kāda tad ir šī sabiedrība un tās kultūra, un vai tā ir mēģinājusi tikt pāri nācijās un nacionālisma ierobežojumiem, kā tas bija ielānots attiecībā uz padomju cilvēku un sabiedrību? Amerikāņu kultūras un identitātes saturs kopumā skaidri parāda, ka tā etniskās saknes iestiepjas angloamerikāņu protestantu kādreizējo koloniju tradīcijās. Iebraucēju kolonijās dominējošos mītus un kultūru 18. gadsimta nogalē varētu raksturot kā «vietējo sencismu», kas atskatās uz saviem amerikanizētajiem sentēviem pretstatā «launajai britu pamātei» un sludina jaunradītajai «izredzētajai tautai» unikālu likteņa sūtību Jaunajā Jeruzalemē.¹²

Šo angloamerikāņu puritāniskās izredzētības mītu vēl stiprāku darīja ar Romas vēsturi saistītie mīti par Amerikas revolūciju, Konstitūciju un varonības pārpilno Tēvu dibinātāju laikmetu. Tikai pēc tam, kad posmu pa posmam bija izveidots jaunās nācijas kultūras identitātes saturs, viņiem vien sākās imigrantu ieplūdums, un, lūk, šajā pamatīgajā, bet elastīgajā kultūras rakstā, kas balstījās uz angloamerikāņu valodas un kultūras pārākumu, imigrantiem tad arī nācās iekļauties un visiem kopā veidot vienu veselumu. Bet šī «etnicitātes apspiešana» neizraisīja nācijas transcendenci.

Glūzi otrādi – Savienotās Valstis kļuva par pirmo valsti, kur izveidojās teritoriāli nacionāla tipa sabiedrība un nodibinājās teritoriālā nacionālisma lielvara. Šajā ziņā ASV pagaidām guvušas lielākus panākumus nekā Padomju Savienība, kuras mēģinājums izveidot «teritoriālo nāciju», atmuģuriski ejot, paklupa *in extremis*, pamodinot tieši to lielkrievu nacionālismu, ko šī valsts tiecās uzveikt. Bet jau pirms pilsoņkara un «sociālisma celtniecības vienā zemē» Ļeņinam un Staļinam nācās apgūt nacionālisma valodu un simboliku, lai mobilizētu «masas» uzpurēties lietas labā, radot jauno socialistisko un supernacionālo sabiedrību. Tātad, kamēr padomju eksperiments, ielaižoties vēsturiskā kompromisā ar nacionālās identitātes un nacionālisma varu, ir pa visām šuvēm, Savienotās Valstis, nedaudz vilcinājušās, devās uz priekšu, lai būvētu valsti, kas pilnībā dibināta uz akulturāciju, kuras pamatā likta angloamerikāņu kultūra, providences mīti un teritoriāli politiska sabiedrība.¹³

Var sacīt, ka ne Padomju Savienībai, ne Savienotajām Valstīm nav izdevies tikt pāri nācijai un aizstāt nacionālismu ar kaut ko citu, lai gan iemesli ir atšķirīgi. Tā rezultātā kosmopolīti savas cerības vērsa uz citu, vairāk «reģionālu» valstu grupu, sākot ar Skandināvijas sadarbības eksperimentu un beidzot ar interafrikāņu, interarābu un interlatīņamerikāņu reģionālajiem blokiem. Bet varbūt pats daudzsološākais šādas reģionālas sadarbības eksperiments ir ceļš uz Eiropas asociāciju, kas sākotnēji balstījās uz Romas līgumu, ko 1956. gadā parakstīja sešas Rietumeiropas valstis; bet ir vēl vecāks un sekmīgāks šaurākas sadarbības mēģinājums – 1950. gadā nodibinātā Eiropas ogļu un tērauda apvienība. Kā jau bieži atzīmēts, šie pasākumi parāda Eiropas starpvalstu sadarbības un Eiropas savienības palielināšanas un pārvaldes paņēmieni aplēptos funkcionālos pamatus; šo apvienošanās ik brīdī pārtrauc ekonomisko interešu sadursmes. Tāpat bieži tiek akcentēts Eiropas kopienas pamatsatura ekonomiskais raksturs un novilkta stingra robežšķirtne starp «muitas ūniju» un «politisko savienību». Atceroties kādreizējo *Zollverein*, kas bija apvienošanās vadošais spēks, tomēr rodas šaubas par šādām «robežšķirtnēm»: vai tās kaut ko vairāk neapslēpj nekā izgaismo?¹⁴

Eiropas apvienošanās pamatmotivācija sākotnēji daudziem šķita politiska, pat militāra: atteikties no kara kā valsts politikas īstenošanas līdzekļa, interpretējot Eiropas neseno vēsturi kā bezjēdzīgu asinsizliešanu savstarpējos pilsoņu karos, kurus izraisīja akli, neiegrožoti, no ķēdes pasprukuši nacionālisma spēki un kuri savu kulmināciju sasniedza nacisma īstenotajā holokaustā. Šādā interpretācijā Eiropas asociācija šķiet īsts

politiskā saprāta triumfs pār nacionālām kaislībām un egoistiskām interesēm; koptirgus ekonomiskās dimensijas tiek traktētas vairāk kā apvienošanās līdzekļi, nevis tās mērķi. Tiesi šādai interpretācijai pretojās de Golls, viņa atziņa – *Europe des patries* no Urāliem līdz Atlantijas okeānam (iekļaujot arī Lielbritāniju) un 1948. gadā Hāgā nodibinātā eiropiešu kustība sāka virzīt šo koncepciju uz priekšu Eiropas parlamentā, tā Politiskajā komisijā, un meklēt tai atbalstu tautas jūtās.¹⁵

Varbūt tieši tāpēc, ka padomju *perestroikas* ietekmē tika pavērts logs uz Austrumeiropu, šīs divas politiskās plūsmas nonāk un paliek «Eiropas» apspriešanas degpunktā. Tie, kas aizstāvēja koncepciju par Eiropas asociāciju kā nacionālo dalībvalstu muitas ūniju, nacionālo identitāti saglabāja kā modernas politiskās un kultūrtaipas kopības dabisku formu, nācijvalsti – kā vislabāko saliedētas politiskās vienības modeli, bet mērenu, «veselīgu» nacionālismu – kā vienīgo līdzekli, lai panāktu solidaritāti un vispārēju uzplaukumu. Eiropas *patries* ekonomiska apvienošanās dos iespēju šos mērķus sasniegt, ja nē – tā nav plika graša vērtā. Cīnītāji par Eiropas valstu politisku apvienošanu vairs neatzīst kolektīvās identitātes nacionālo modeli par dzīvotspējīgu un vēlamu. Nācijvalsts, pēc viņu domām, strauji noveco un kļūst nederīga, un nacionālisms, kas novedis cilvēci galējas katastrofas priekšā, būtu jāizdeldē no cilvēku apziņas vai vismaz jāpadara nekaitīgs uz visiem laikiem. Nestabilitāte Austrumos var sekmēt tikai to, ka eiropieši jo ātrāk un neatlaidīgāk meklēs apvienošanās iespēju.

Bet kuru kopienas un kultūras modeli Eiropas projekts visticamāk varētu īstenot? Pie jautājuma par Eiropas kultūru es atgriezīšos vēlāk, lai gan tas ir cieši saistīts ar sabiedriskās kopības problēmu. Kādu mēs iztēlosimies Eiropas politisko kopieni? Kā «supervalsti»? Kā «supernāciju»? Kā kaut ko galīgi īpatnēju un *sui generis*? Aplūkosim visas šīs iespējas pēc kārtas!

1. Eiropas «supervalstij» ir maz izredžu tikt īstenotai, iekams visas kontinenta valstis neatsakās no kontroles pār saviem bruņotajiem spēkiem, ieroču arsenāliem un monopoltiesībām lietot varu savā teritorijā un kamēr šo pašatteikšanos tautas neatzīst par labu. Bet jau tagad likumīgas bruņota spēka lietošanas iespējas kontinenta vienā daļā ierobežo NATO, otrā daļā – Varšavas pakts, nevis Eiropas asociācija. Koptirgus institūti it īpaši nepieļauj nedz militāras institūcijas, nedz jurisdikciju. Turklāt, kamēr ikvienai Eiropas valstij ir bruņotie spēki, lai pretotos ārējam spiedienam un pat lai izmantotu tos atbalstam politiskas atkāpšanās gadījumā, valsts suverēna eksistence ir pilnīgi nodrošināta. Šādos apstākļos Eiropas «supervalsts» būtu politiski neiespējama.

2. Tikpat maz izredžu tikt īstenotai ir Eiropas «supernācijai», kamēr ikvienas Eiropas nācijas iedzīvotāju lielākajai daļai nav iedvesta patiesi eiropeiska apziņa. (Tā, iespējams, būtu apvienojama ar vēl dzīvajām nacionālajām jūtām un apziņu, bet tad būtu vajadzīgs vēl kādas citas un plašākas lojalitātes loks, kurā varētu ietvert jau esošo nacionālo uzticību.)

Un te rodas dilemma. Vai tādējādi mēs neesam liecinieki jaunas «supernācijas» dzimšanai Eiropā? Un arī jauna, pat vēl stiprāka nacionālisma rītausmai, ko daži, bailēs drebēdami, cer un lolo?¹⁶

Pagaidām gan tikpat kā nekas neliecina par nacionālisma un ikvienai kontinenta nācijai piemērotās nacionālās identitātes norietu vai par īsti eiropeiska nacionālisma attīstību, neraugoties uz arvien iespaidīgākiem Eiropas parlamenta pūliņiem un centieniem šajā virzienā. Toties kultūrā paneiropesma iezīmes ir spilgtākas; pie tām atgriezīsos vēlāk.

3. Ja Eiropas projekts neiekļaujas nedz «supervalsts», nedz «supernācijas» koncepcijā, vai var uzskatīt, ka tā būtu gluži jauna, tas ir, *sui generis* politiskās biedrošanās forma? Varbūt mēs varam runāt par valstu «kondominātu», kad tās brīvprātīgi piekrīt noteiktus varas aspektus līdz ar daļēji sakrītošu jurisdikciju nodot centrālajiem institūtiem, kas pilnvaroti pieņemt visiem saistošus lēmumus stingri norobežotās jomās? Ja tā, vai šāds kondomināts spētu būtiski ietekmēt Eiropas nacionālo identitāšu daudzveidīgo klāstu?

Grūti kaut cik pārlicinoši atbildēt uz šo jautājumu. Ja šāds kondomināts atspoguļotu jauncelamās Eiropas politisko spektru, tas spētu sadzīvot ar ikvienu kontinenta individuālo nacionālo identitāti. Iespējams, ka tas pat palīdzētu stiprināt šīs identitātes, jo konflikti, kurus kondominātam nāktos kārtot, bet kurus laikiem gan nekad nevarēs izravēt ar visām saknēm, droši vien izceltu vēl aizvien pastāvošās nacionālās tieksmes un apziņu, gluži tāpat kā kultūru krustošānās un apaugļošānās – visticamāk! – izprovocē nacionālās kultūras un identitātes atjaunotni. Un, otrkārt, atkarībā no tā, kāda kuroreiz būtu kondomināta vadība, mēs varētu redzēt, kā polietniskai reģionālo asociāciju un ietekmes bloku pasaulei pievienojas jauns eiropeisko centienu un lojalitātes loks. Bet tas savukārt liktu dzimt īpašai «eiropeiska» kultūras mantojuma apziņai un sekmētu vispār-atzītas «eiropeiskas mitoloģijas» attīstīšanos.

Pastāv vēl kāda problēma. Vai Eiropas eksperiments varētu kļūt par paraugu citiem reģioniem un asociācijām? Pilnīgi skaidrs, ka specifisko jaunās Eiropas pārvaldes kārtību nebūtu iespējams transplantēt citos kontinentos kā bēdīgi slavenu «Vestminsteras modeli». Bet Eiropas asociācija

tomēr var kalpot par labu paraugu, ja vien kaut kur nobriest atbilstoša situācija, un es apgalvošu, ka situācijas nobrieduma pakāpe gluži paradoksāli var būt lielā mērā atkarīga no tā, vai radīsies noteikti apstākļi kultūras attīstībai, it īpaši – vai radīsies noteikta tipa nacionālisms.

JAUNIE TRANSNACIONĀLIE SPĒKI

Ja pagaidām vēl nav skaidrs, ko sola Eiropas projekts un cik dziļi ir iesakņojusās plašas polietniskās valstis un reģionāli grupējumi, kur vēl citur mums būtu iespējams meklēt tādu globālu savstarpēju atkarību, kas spētu balstīt kosmopolitisko kultūru, ar kuras palīdzību pārvarēt nacionālo ierobežotību? Te nu pēc ieraduma tiek nosaukti jaunie transnacionālie spēki, kas tik slaveni kļuvuši kopš Otrā pasaules kara: tie ir reģionālie valstu bloki, transnacionālās ekonomiskās korporācijas un globālās telekomunikāciju sistēmas. Apskatīsim šīs formācijas visas pēc kārtas!

Otrā pasaules kara laikā nepieredzēti plašas bruņotas konfrontācijas rezultātā radās milzīgi valstu grupējumi. Vispirms Eiropā viens otram pretī nostājās divi lieli bloki – komunisma bloks un kapitālisma bloks, ievilkdami savās orbitās dažādas atkarīgas valstis un reģionus. Tas savu kārt izraisīja vājāku un ne tik ciešu reģionālo bloku savairošanos Latīņamerikā, Āfrikā un Dienvidaustrumāzijā, taču militārajā un ekonomiskajā ziņā tie bija un palika atkarīgi no diviem galvenajiem industriālo lielvaru grupējumiem. Septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados šī polarizācija atslāba – vispirms jau tāpēc, ka abu bloku locekles – Rietumvācija, Japāna, Ķīna – ieguva lielāku ekonomisko un politisko svaru, bet vēlāk tāpēc, ka paātrinājās virzība uz Eiropas ekonomisko asociāciju un pastiprinājās *perestroikas* ietekme gan Padomju Savienībā, gan arī Austrumeiropā. Lielvalstu bloki turpina pastāvēt, bet šo grupējumu ideoloģija ir dažādojusies nacionālajā aspektā un atsevišķos gadījumos pat zaudējusi visu savu kādreizējo mobilizējošo spēku. Mēs nepārprotami esam atmetuši bipolaritāti par labu policentriskai, mainīgai ģeopolitiskai konfigurācijai, kurā atkal no jauna skaidri parādās «nācijvalstu» tiesības pašām lemt savu likteni.¹⁷

Transnacionālo korporāciju vara ir tikpat nesena, cik labi zināma parādība. Rīkodamās ar milzīgiem līdzekļiem un sarežģītu tehnoloģiju un izstrādādamas ilgtermiņa stratēģiju, kas aptver vairākus kontinentus, šīs

korporācijas ir kļuvušas par ievēribas cienīgiem un elastīgiem kapitāla uzkrāšanas un pārvaldīšanas instrumentiem. Tām daudzkreiz ir izdevies apsteigt un iedzīt strupcelā valdības, kuru rīcībā nebija tādu līdzekļu un tik augstvērtīga tehniskā aprīkojuma kā šīm korporācijām. Daudzās trešās pasaules zemēs sava apmācītā strādnieku kontingenta papildināšanai tās ir iemanījušās izmantot arī mājas darbu un mājas strādājošos, un šādi panākumi ir devuši iespēju ignorēt kultūras atšķirības, apgūt un nodrošināt sev plašāku tirgu. Tā rezultātā radusies starptautiskā darba dalīšana, kurā valstis ir iesaistījušās dažādās attīstības pakāpēs, nereti ar transnacionālo korporāciju organizatorisku palīdzību, tādējādi nonākot kapitālistiskās pasaules ekonomikas visaptverošajā hierarhijā.

Un, beidzot, varbūt pati spēcīgākā, visātrāk attīstījusies un visos zemeslodes stūrīšos visdziļāk iespiedusies ir masu telekomunikāciju sistēma un plaši izplatītie datorizētie informācijas tīkli. Šo sistēmu komplikētība un darbības vēriens nelauj limitēt informācijas tīklus pat vislielāko nacionālo vienību ietvaros, un tajā pašā laikā tie paver iespēju nacionālās kultūras sakausēt reģionālās kultūrās un pat veidot globālu kultūru. Tagad var savākt un pasniegt tik daudz globālas informācijas un tēlainās valodas, ka tā pārplūdina un noslīcina vairākus vietējos informācijas tīklus un nacionālās ziņas, ko tie raida. Milzīgu, varenu grupējumu un korporāciju rokās šīs tālsakaru sistēmas un datorizētie informācijas tīkli var darboties kā jauna kultūras imperiālisma īstenošanas līdzekļi.

Jaunie transnacionālie spēki, kuriem mēs varam pievienot masveidīgu tautas kustību pret aizvien stiprāku, bīstamāku vides piesārņošanu un slimībām reģionālā un globālā mērogā, pārstāv divas paralēlu argumentu grupas. Vieni apgalvo, ka attīstīts industriālais kapitālisms ir radījis gigantiskas ekonomiskas un politiskas apvienības, kas «nācijvalstij» liek justies vecai un to pazudina. Par šādas pazudināšanas instrumentu vispirmām kārtām tiek uzskatīta milzoniģa transnacionāla korporācija ar tās ārkārtīgi sazarotajiem līdzekļu ieguldījumiem un intensīvajām kapitāla operācijām, kā arī komplikētā tehnoloģija, kas spēj nodrošināt sarežģītu datorizētu informācijas tīklu darbu un pasniedz tēlaino informāciju elastīgi specializētā, bet iedarbīgā manierē. Otri uzskata, ka nācijas nomaiņa ir solis ceļā uz «postindustriālu» sabiedrību. Nācijas bija funkcionāli lietderīgas industriālajā pasaulē, atbilda tās tehnoloģiskajām un tirgus prasībām, turpretim tad, kad sāka attīstīties uz datorizētām zināšanām un komunikāciju sistēmām balstīta «pakalpojumu sabiedrība», tā izpletās ārpus un pāri nacionālajām robežām un ietiecās ikkatrā zemeslodes stūrītī. Tikai kontinentu

kultūras, galu galā viena vienīga globāla kultūra spēj apmierināt uz zināšanām balstītas postindustriālas sabiedrības vajadzības.¹⁸

Uz abām argumentu grupām, ievērojot arī to pamatojumus, ir viena un tā pati atbilde. Mēs esam liecinieki tam, ka drūp un izirst pat visspēcīgākie politiskie un militārie bloki, tas notiek negaidīti un neglābjami. Pat vēl ātrāk nekā šo bloku ideoloģija gan Rietumos, gan Austrumos zaudēja savu balsi, sastinga un izšķīda daudzveidīgo straujo pārvērtību un jauno feminisma, etniskās un ekoloģiskās kustības pausto prasību priekšā. Ekoloģiskā kustība ir radījusi jaunus kopdarbības un organizatoriskos mezglu punktus, kuros savu garīgo un politisko enerģiju saplūdina jo daudzi cilvēki, kam kapitālisma un komunisma saukļi ir kļuvuši par tukšu skaņu. Tātad no abu bloku iekšienes dzīvības sula jau ir iztecējusi un aizplūduši.¹⁹

Tā radās ne vien jaunas kustības, bet arī veco kustību pārveidoti varianti, it īpaši «neonacionālisms», ko mēs apskatījām sestajā nodaļā. Šī atdzimšana labi iederas Ričmonda tēzē par to, ka sīka mēroga komunikāciju tiklu intensīvāka attīstība veicina lingvistiskā un etniskā nacionālisma izplatīšanos postindustriālajā laikmetā. Un šī minoritāšu jeb «perifēriālā» etniskā nacionālisma atdzimšana var itin viegli izprovocēt lielo, konkrētākās valstīs dominējošo *ethnies* – serbu, čehu, vāciešu, poļu, krievu – nacionālisma atjaunošanos, nereti tautu pretdarbības un atbrīvošanās procesā. Ļoti iespējams ir šāds vispārējs iznākums – stiprākas top tieši tās «valstsnācības», kuras tika uzskatītas par vecām un iznīkstošām, tās iegūst jaunu spēku un dzīvības sparu.²⁰

Tas pats lielā mērā sakāms arī par starptautiskajām ekonomiskajām attiecībām. Pilnīgi neatkarīgi no trešās pasaules «valstsnāciju» savstarpējās ekonomiskās konkurences un no konkurences starp trešās pasaules valstīm un Rietumu valstsnācijām demogrāfiskā un saimnieciskā attīstība izceļ nacionālās atšķirības un dod spēku nacionālajiem centieniem. Kad populācijas ienaida rezultātā sašķeļas un daļa emigrē, kad karos cilvēki tiek masveidā apkauti un sākas liels imigrantu pieplūdums, ieceļošanas ierobežošanas politikas un nacionālo likumu vārdā, skanot šausmīgiem brīdinājumiem, ka var izcelties jukas un dumpji, uz nāciju robežām izaug milzu barjeras. Arī transnacionālās korporācijas var radīt savām vēlmēm gluži pretēju efektu. Tās gan spēj apjost zemeslodi ar plaša patēriņa priekšmetu ražošanas, ieguldījumu un organizatoriskās darbības tīkliem, taču provocē arī nacionālo opozīciju (vai spiež sadarboties), ja vien valdības ir gana stipras, lai kaulētos un uzspiestu savus noteikumus. Pat tad, ja mēs nevaram pilnībā piekrist Vorena apgalvojumam, ka politiskā neatkarība trešās pasaules

valstīm dod reālas politiskās sviras cīņā ar lielajām kapitālistiskajām korporācijām, mums tomēr ir jāatzīst, ka sīkstākajām un izveicīgākajām trešās pasaules valstu valdībām neatkarība ļauj spēlēt lielvaru lomu un sarīdīt transnacionālās korporācijas citu pret citu, tādējādi palielinot iespēju dabūt sev labākus sadarbības noteikumus. Bet mums ir svarīgāk tas, ka, satopoties aci pret aci ar ārējo spiedienu, nostiprinās nacionālās identitātes apziņa un mērķtiecība un konkrētā jaunā «valsts nācija» atrod savu vietu līdzīgu politisku «topošo sabiedrību» internacionālajā hierarhijā. Paradokšāli, bet tie paši transnacionālie ekonomiskie spēki, kas cerēja ieņemt nāciju un nacionālisma vietu, galu galā var tos nostiprināt.²¹

KOSMOPOLĪTISMS UN «GLOBĀLA» KULTŪRA?

Tieši pretenzijas uz kultūru attīstītā kapitālisma jeb postindustriālisma teorētiku apgalvojumos izraisa vislielākās šaubas. Vai komplicētās un gigantiskās telekomunikācijas un datorizētās informācijas sistēmas tiešām sakausē vienkop nacionālās kultūras vai vismaz klāj tām pāri jaunu kosmopolitisku kultūru? Un kāds konkrēti būtu šīs globālās kultūras saturs?

Uz šādiem jautājumiem iespējamās lielākoties spekulatīvas atbildes, tomēr Rietumu postmodernās kultūras pieredzē varam atrast dažus svarīgus pieturas punktus. Runājot vispārīgi, jaunāko laiku kultūra Rietumos attīstās, kombinējot un sajaucot ārēji spožu plūdināju modernismu ar postmoderniem motīviem, tēmām un stiliem. Savā būtībā tā ir eklektiska kultūra. No vienas puses, mūs slicina vienveidīgi pasniegtu standartizētu plaša patēriņa priekšmetu plūdus; no otras puses, šo patēriņa preču iekšējais saturs – lai tās būtu mēbeles, celtnes, televīzijas filmas vai reklāma – ir aizgūts no agrāko laiku tautiskajiem vai nacionālajiem motīviem un stiliem, kas atrauti no sava konteksta un anestezēti vai arī tiek pasniegti divaini kaprīzā vai jocīgā manierē. Sākot ar Stravinski un Pulukenku 20. gadsimta divdesmitajos gados un beidzot ar Hokniju un Kitaju mūsdienās, ir radies šis parodēto stilu un tēmu mistrojums, un mums tas būtu jāatzīst par postmodernas, pat pseidoklasiskas masu kultūras nākotnes perspektīvu.²²

Tātad globālu kultūru veidotu vairākas analītiski nošķirtas sastāvdaļas: efektīvi reklamēti masu patēriņa priekšmeti, no konteksta izrautu tautisku vai etnisku stilu un motīvu savārstījums, daži vispārīgi ideoloģiski

diskursi par «cilvēka tiesībām un cilvēciskajām vērtībām» un standartizēta kvantitatīva un «zinātniska» saziņas un vērtējumu valoda, un tas viss tiku nostiprināts ar jaunāko informāciju un telekomunikāciju sistēmām un datorizēto tehnoloģiju.

Šī postmodernā globālā kultūra atšķirtos no iepriekšējām kultūrām ne vien ar to, ka aptvertu visu pasauli, bet arī justos pašapziņīga un parodētu pati sevi. Patiesām, ja tic, ka cilvēka «patībai» nekas cits vairs neatliek kā vien iekļauties šajos speciālajos diskursos un konvencionālajā valodā, kur jau iemīcīta ikviena cilvēciskā būtne, un ka nepastāv nekāds cits atskaites punkts, nekāds cits «centrs» ārpus šiem patvaļīgiem pieņēmumiem, tad jaunais kosmopolītisms ir iedzimti eklektisks un darbojas pilnā sparā. Tas nepārtraukti mainās. Šā iemesla dēļ to iespējams «raksturot» tikai vispāri-gos vilcienos.

Atšķirībā no iepriekšējiem kultūras imperiālismiem, kas sakņojās etniskā laikā un izcelsmes vietā, jaunā globālā kultūra ir universāla un pārļai-cīga. Būdamā eklektiska, tā ir vienaldzīga pret laiku un vietu. Tā plūst ne-noteikta un bez formas. Lai gan šobrīd postmodernā kosmopolītiskā kultūra Rietumos ir vairāk attīstīta nekā citur, masu saziņas un telekomu-nikācijas līdzekļi to ir izplatījuši visā pasaulē. Tā pastāv ikbrīd un itin vi-sur. Tā nevar lepoties ar vēsturi – tai nav nekādas konkrētas vēstures; tau-tiskie motīvi, ko tā izmanto, ir izrakti tikai ārējas dekorācijas mērķiem, lai norādītu: tāds, lūk, ir «zinātniskas» un tehniskas kultūras tagadnes un nā-kotnes orientējums.

Tā ir arī pašos pamatos mākslīga kultūra. Tās stilizācija ir untumaina un ironiska, iedarbība jo smalki izkalkulēta, šī kultūra ne mazākajā mērā neuzņemas emocionāli paust, kas ir svarīgākais. Jaunais kosmopolītisms, amatniecisks un sekls, vairāk ir aizrāvēis ar paņēmieniem un līdzekļiem, ar to, lai vērtību dilemmas pārvērstu par tehniskām problēmām, kurām meklējami tīri tehnoloģiski risinājumi. Šajā ziņā tas patiesi atbilst šīs kultūras tehnoloģiskajai dabai; tās ietvaros sakaru un informācijas sistēmas, krustodamās cita ar citu, rada savstarpējas atkarības tīklus, tie ir izteikti universā-los kvantitatīvos un zinātniskos diskursos, un ar tiem operē tehniskā inte-ligence, kurai tehniskā diskursa kultūra aizstāj agrāko, tīri kritisko humānisma intelektuāļu diskursu.²³

Tikpat kā nav šaubu, ka šādas globālas tehniskas kultūras vaibsti visur ir pamanāmi, lai gan patlaban tā izplatīta uz zemeslodes diezgan nevien-mērīgi. Bet vai šāda kosmopolītiska kultūra var izdzīvot, plaukt un zelt? Vai tā spēs iesakņoties zemeslodes populācijās?

Un atkal pagātne šajā ziņā ir gandrīz nederīgs ceļvedis. Pagātnē nekad nav pastāvējusi kultūra, bet ir pastāvējušas kultūras – savdabīgas, izteiksmīgas un vēsturiski nosacītas. Pat visimpēriskākās un visplašāk izklidētās kultūras bija saistītas ar savu laiku un izcelsmes vietu, vienalga, vai tā bija Roma, Bizantija vai Meka; un tāda pati bija šo kultūru tēlainība un identitātes apziņa, kas sakņojās noteiktās vēsturiskās tradīcijās un ilgi atbalsojās tautā, piemēram, ķeizara tēls Romas impērijā un cara tēls Krievijā. Tradīcijas varētu izstrādāt un sagatavot arī tēlainu priekšstatu paketes; bet tēli un tradīcijas ilgstoši pastāvēs vienīgi tad, ja tās gūs kādu atsaucību tautā, un šī atsaucība dzīvos vienīgi tad, ja tēlainību un tradīcijas varēs saskaņot un nebeidzami turpināt saistībā ar tautas iedomāto visiem kopīgo pagātņi. Visi kritušajiem celtie monumenti, piemiņas ceremonijas, varoņu statujas un gadadienu atceres – lai cik nesen šīs vērtības būtu radītas to pašreizējā formā un izteiksmē – savu jēgu un emocionālo spēku tās smel no cilvēku iztēlē iegulušās visiem kopīgās pagātnes.²⁴

Mūsdienu pasaulē šī izjustā un iedomātā kolektīvā pagātne aizvien vēl visvairāk ir tieši etniska un nacionāla. Identitāte, tēlainība un kultūra ir un paliek visur tāda pati stūrgalvīgi daudzveidīga un etniska vai nacionāla. Vienīgi to arī varēja sagaidīt, ja reiz pati galvenā identitātes un kultūras kaldinātāja ir atmiņa; un tieši tā paša iemesla dēļ postmodernā kosmopolitisma pamatmotīvi, idejas un stili nāk no tautas vai nācijas. Līdz pat šai baltai dienai cita ceļa nav, izņēmums ir vienīgi sintētiskais neoklasicisms (bet arī tas, lai cik nemanāmi un smalki, tomēr atgriežas pie saviem antīkajiem senčiem). Nekādas globālas «topošās identitātes» nav; globāla kultūra varētu būt vienīgi bezatmiņas konstrukcija vai arī šīs konstrukcijas nacionālo elementu atlūzu kaudze. Taču bezatmiņas kultūra izraisa iebildumus; jebkādi mēģinājumi radīt globālu kultūru tikai akcentētu to, cik milzum dažādas ir tautu atmiņas un identitātes, kas ir salaupītas, lai uzstatītu gigantisku *bricolage*.

Te nu mēs beidzot klūpam pār cilvēciskās «konstruēšanas» un «dekonstruēšanas» iespēju robežām, jo aiz globālas kultūras projekta slēpjas iepriekšējs pieņēmums, ka pastāv kultūra kā cilvēku iztēles un meistarības radīta konstrukcija, kuras «teksts» mums nu «jālasa» un kuras postulāti jādekonstruē. Gluži tāpat kā pašu nāciju varētu uzskatīt par «iedomātu sabiedrību», par tās vadoņu un inteliģences veidotu konstrukciju, arī globāla kultūra – uz zinātni un telekomunikācijām dibināta pagātnes stilizācija – ir ārkārtīgi pārdrošs visaptverošas cilvēku iztēles akts. Tomēr teksti, no kuriem neizbēgami šāds kosmopolitisms ir uzbūvēts, šā savārstījuma

izsmietie komponenti ir tieši tie paši mīti, atmiņas, vērtības, simboli un tradīcijas, kas veido ikvienas nācijas un etniskās kopienas kultūru un diskursu. Un tieši šīs nācijas un *ethnies* nosaka mūsu diskursu vēsturiskās robežas. Iejusties etnonacionālo diskursu formā un mest izaicinājumu to postulātiem – tas pats par sevi nepavisam nesagrauj un neiznīcina nacionālo diskursu spēku un tvērienu. Etniskie un nacionālie diskursi un to teksti, būdami patiešām vienoti ar valsts varas realitāti un kultūras izpausmēm, strikti nosaka cilvēka iztēles konstrukciju robežas, jo etnovēstures *longue durée* ir radījusi arī pašas valodas un kultūras, kuru ietvaros veidojusies cilvēka kolektīvā un individuālā patība un kuras turpina saistīt un atdalīt cilvēciskās būtnes citu no citas. Ar to vien nepietiek, ka globālu sabiedrību iztēlojas; jaunām un plašākām politiskām apvienībām un atšķirīgiem kultūras kopienu tipiem vispirms ir jārodas. Tā, iespējams, varētu būt pakāpeniska, izkaisīta un galvenokārt neplānota kustība.²⁵

KĀ IZMANTO «ETNOVĒSTURI»

Līdz šim esmu sniedzis virkni apsvērumu, kāpēc nacionālisms un nācijas nav izmirušas un laikam gan netiks aizstātas ar kaut ko citu; konstruēt un iedzīvināt globālu kultūru jau pašā iedīglī ir neīsti un neticami, it īpaši tik eklektisku un tehnisku kultūru, kādu mums piedāvā «postmodernisms» ar saviem jaunu «postnacionālu» stilu un valodu apsolījumiem.

Taču šādam bezcerīgam iznākumam ir arī daudz stingrāks pamatojums, proti – paši etniskie stili un nacionālie diskursi arvien vēl tur savā varā zemeslodes populāciju lielum lielo vairākumu. Tas labi redzams reālajā īstenībā. Lielākajai daļai politisko konfliktu, tautas protestu un valstisko projektu ir stipri izteikta nacionālā dimensija, ja vien tas viss nav speciāls nacionālo centienu un apziņas izpaudums. Pašos asākajos, visgrūtāk regulējamos konfliktos un protesta izpausmēs izcili darbojas nacionālisms, turklāt pat tajos gadījumos, kad tas ir saistīts ar kaut ko citu – ar dzimuma, šķiras, rases vai ticības problēmām.

Jautājums ir šāds: kāpēc nacionālā identitāte ir tik daudzšķautņaina, visur iespiedusies un visur sastopama, kā mēs jau teicām šīs nodaļas sākumā? Mēs redzējam, kā nācijas un nacionālisms radās un izplatījās pa visu zemeslodi. Nu mums ir jāvaicā: kas tās ir par funkcijām, kuras aizvien vēl

pilda nacionālā identitāte un kuras vai nu nespēj aptvert vai kurām diezgan neadekvāti pievēršas citas identitātes?

Pats svarīgākais nacionālās identitātes uzdevums varbūt ir apmierinoši atrisināt cilvēciskās aizmirstības problēmu. Identificējoties ar «nāciju» laicīgajā pasaulē, var visdrošāk pārvarēt nāves galīgumu un kaut kādā mērā garantēt sev nemirstīgumu. Neko tik uzticamu nespēj apsolīt pat Komunistiskā partija, jo arī tai galu galā ir jāatgriežas atpakaļ pie nācijas. Šai partijai ir vienīgi tās īslaicīgā revolucionārās darbības vēsture; nācija var lepoties ar tālu pagājību, pat ja daudz kas tajā jāuzraksta no jauna vai jāsaduro. Un tas vēl nav viss – nācija spēj piedāvāt cilvēkam slavas apvītu nākamību, kura atgādina tās varonīgo pagātni. Tādējādi nācija mudina cilvēkus rīkoties saskaņā ar kopīgo likteņa sūtību, ko piepildīs nākamās paaudzes. Un tās ir «mūsu» bērnu paaudzes, viņi ir «mūsu» kā miesīgi, tā garīgi, un neko tādu nedz kāda šķira, nedz partija apsolīt nespēj. Tātad solījums mūžmūžos dzīvot savos pēctečos, liekas, ir nosargāts. Vai tas nav liels mierinājums, ka nākamās paaudzes mūs pieminēs un atcerēsies? Vai tas nepārliecina mūs, ka pastāv aizkapa dzīve, ko pasaulīgā neticība šķita sagrāvusi? Tādējādi nacionālās identitātes svarīgākā funkcija ir nodrošināt «vēstures un likteņa kopību», lai paglābtu cilvēkus no aizmirstības un atjaunotu visiem vienotu ticību.²⁶

Identificēties ar nāciju – tas ir kaut kas vairāk nekā iesaistīties kādā kopīgā lietā vai kolektīvā. Tādā veidā līdz ar nācijas reģenerāciju individuam paveras iespēja personiski atjaunoties un iemantot cieņu. Tā cilvēks kā daļa iekļaujas politiskā «superģimenē», kura ikvienai tās sastāvā ietilpstošajai ģimenei, patlaban nicinātai un nevarīgai, atjauno pirmdzimības tiesības un kādreizējo cildeno statusu. Nacionālisms sola pilnīgu «sabiedriskā stāvokļa pārmaiņu», kad pēdējais kļūst par pirmo un pasaule atzīst izredzēto tautu un šīs tautas svētās vērtības. Lūk, šajā ziņā etnovēsturei ir būtiska jēga. Nācijai ir nepieciešams ne tikai lepoties ar senu pagātni, uz ko balstīt sava nemirstīguma apsolījumus, tai jāspēj arī pavērt slavas apvītu pagājību, svētuma glabātāju un varoņu zelta laikmetu, lai pieskirtu jēgu saviem solījumiem atjaunot cilvēka cieņu un lepnumu. Tātad – jo pilnīgāka un bagātāka ir etnovēsture, jo pārliecinātāki top nācijas pasludinājumi un spēcīgāks akords ieskanas tautiešu sirdīs. Nacionāli jau sen ir sapratuši, ka cilvēku sirdīs iedzīvinātais kopienas etnovēstures senatnīgums – vienalga, cik tajā patiesības, ir nācijas cieņas kritērijs un atklātā sirdsapziņas tiesa, pie kuras jāgriežas ar savu nacionālās atjaunotnes ierosinājumu. Lūk, kālab somu intelektuāli, piemēram, Lenrūts, Snelmanis, Gallens-Kallela un

Sibēliuss, nepārprotami juta, ka pēc Karēlijas zemnieku balādēm ir jāatdzīvina Somijas zudusi pagātne, senie varoņzemes zelta laiki, «Kalevala» un tas viss jāpasniedz autentiskas vēstures izteiksmē, lai viņi paši un somu tauta rastu iespēju atgriezties savas kopienas dzīvajā pagātnē un lai ar tās palīdzību atjaunotu kolektīvo cieņu un iekļautos paaudžu ķēdē, jo tikai paaudžu pēctecība spēj nodrošināt nemirstīgumu. Vienīgi konstruējot abstrakto «Somiju», šī tauta varēja atjaunoties, bet savu jēgu un tautas atsaucību šis abstraktais veidojums guva no ļauzu iztēlē iznēsātās radniecības ar vēl senāku iedomātu etnovēsturi, kurā spēja iekļauties lielākā daļa somu un kura, kā likās, solīja viņus izraut no aizmirstības tumsas.²⁷

Nacionālās identitātes trešā funkcija ir sagādāt vienreizēju iespēju īstenot brālības ideālu. Šis ideāls ietver sevī ciešas saiknes starp ģimeni, etnisko kopieni un nāciju, vismaz ideoloģijas aspektā. *Ethnie* un nāciju uzskata vienkārši par milzīgu ģimeni, par daudzu savstarpēji saistītu ģimeņu kopumu, kurā visi ir brāļi un māsas. Bet nacionāli paredz arī rituālus un ceremonijas, lai ideālu visu laiku uzturētu un nostiprinātu. Ar parādēm, piemiņas sarīkojumiem, gadadienu svinībām, ar pieminekļiem kritušajiem, ar zvērestiem, naudu, karogiem, ar slavas dziesmām varoņiem, ar vēsturisko notikumu memoriāliem allaž no jauna stiprinot identitāti un vienotību, nacionāli atgādina līdzpilsoņiem, kādas ir viņu kultūrsaiknes un politiskā radniecība.

Šīm ceremonijām un simbolikai ir izšķiroša nozīme daudzos un dažādos aspektos – tieši šādā veidā indivīda identitāte visciešāk saplūst ar kolektīvo identitāti. Šādai saplūsmei ir ne viens vien cēlonis. Mums nevajadzētu pārāk zemu novērtēt estētiskos apsvērumus – skaistuma izjūtu, iespaidu maiņu un dažādību, goda jūtas un patosu, ko rada formu, telpiskā izplatījuma, skaņu un ritmu māksliniecisks pasniegums, ar ko māksla modina savdabīgo nācijas «garu». Neapšaubāmi, tas palīdz saprast, kāpēc tik daudzi dzejnieki, komponisti, gleznotāji, skulptori un citi mākslinieki nacionālās identitātes idejā ir atraduši tik lielu dzīvinošu spēku paši sev un ierosmi savai daiļradei. Bet pats galvenais cēlonis, kāpēc nacionālisma simbolika un rituāli tagad tik tieši iedarbojas uz indivīda identitātes apziņu, ir tas, ka nacionālisms atdzīvina etniskās saiknes un liek atcerēties etnisko piederību, it īpaši tāpēc, ka nacionālisms piemin un atceras ikvienas paaudzes «pirmsenčus» un mirušos. Šajā ziņā nacionālisms atgādina tās reliģiskās ticības, kuras, tāpat kā sintoisms, piešķir lielu nozīmi domu apmaiņai ar mirušajiem un pielūdz savus senčus. Gluži tāpat kā šādas reliģijas,

arī nācijas un nacionālās piemiņas ceremonijas pulcē kopā visas ģimenes, kuras ir zaudējušas kādu tuvinieku karā vai citās nacionāla mēroga katastrofās, kā arī visus tos, kuri atskatās uz kopīgiem senčiem, lai ņemtu viņus sev par paraugu, lai būtu tādi paši stipri, mērķtiecīgi, uzpurēties spējīgi un varoņgara iedvesmoti.²⁸

Ar senču palīdzību izrauties no aizmirstības tumsas, ar atgriešanos pie zelta laikiem atjaunot kopīgo cieņu, ar simboliem, ritiem un svinību ceremonijām īstenot brālības ideju, kas dzīvos saista ar aizgājējiem un kritušajiem, – tādas ir nacionālās identitātes un nacionālisma pamatfunkcijas mūsdienu pasaulē un arī galvenie cēloņi, kāpēc nacionālisms ir izrādījies tik dzīvīgs, daudzšķautņains un elastīgs itin visās apstākļu pārvērtībās.

Tam ir arī citi – vēsturiski un ģeopolitiski cēloņi. Vēsturiski viss runā par labu nācijvalstij kopš tiem laikiem, kad Francija un Anglija parādīja savu pārākumu kara un miera apstākļos. Nācija kļuva par universālu valsts modeli, kaut arī nereti vairāk atdarināja nācijvalsts ārējās pazīmes, nevis garu. Tāpat Vācijas un Japānas panākumi mudināja domāt par etniskā nacionālisma un nacionālās identitātes «etniskā» tipa spēku un efektivitāti. Herdera un Fihtes konceptu izplatība liecina, ka vācu modelim bija liela ietekme. Tā kā daudzas *ethnies* pēc savas dabas ir piezemētas, vācu modelim bija pat vēl lielāka piekrišana – tikai reti kur pasaulē nav pastāvējis etniskais nacionālisms, turklāt bieži vien vardarbīgs.

Kaut gan etniskajai vardarbībai ir daudz cēloņu, to rada arī «etnovēstures» nevienmērīga izplatība un sadalījums. Jebkuras kopienas ar vēsturi saistītās atmiņas ir savdabīgas un pēc senatnīguma pakāpes un pilnskanības ievērojami atšķiras no citu kopienu atmiņām. Vienas kopienas uzstājas ar senu, labi dokumentētu un iespaidīgu etnovēsturi; citas var atrast tikai dažus tautu vienojošus varoņdarbus, un lielākoties tie ir gluži neseni; bet dažām kopām, galvenokārt etniskajām kategorijām, ir pieejama tikai pavisam nesena vienotības cementēšanai noderīga aspīšanās un atbrīvošanās cīņu vēsture un, iespējams, atsevišķi piemērotu atmiņu fragmenti par agrākajām kultūrām, kādas pastāvējušas konkrētajā teritorijā. Tā, piemēram, jaunlaiku ieskaņā Austrumeiropā mēs varam atrast savdabīgas *ethnies* – poļus, ungārus, horvātus – un to nodibinātās valstis, kas var lepoties ar senu un bagātu vēsturi; apspiestas etniskās kopienas – serbus, rumāņus (valahus un moldāvus) un bulgārus, kuru viduslaiku vēsturi vajadzēja atklāt no jauna un sasaistīt ar nesenažām atmiņām par dzīvi Osmaņu jūgā; un etniski raibos maķedoniešu un rutēniešu apgabalus un kategorijas,

kuru atmiņas lielākoties ir pavisam nesenās un kuriem, tāpat kā slovēkiem, jārokas dziļi pagātnē, lai noteiktu savu ģeneoloģisko izcelsanos un ieraudzītu neskaidrus pirmsenču varontēlus.²⁹

Tā bagāta etnovēsture var būt nozīmīgs kultūras spēka avots un politizācijas centrējums. Kopienām ar bagātu etnovēsturi ir priekšrocības konkurencē ar tādām, kam etnovēsture trūcīga vai apšaubāma. Šādā gadījumā intelektuāļiem ir divkāršs uzdevums: atklāt pietiekami daudz kopīgās etnovēstures, lai kopienas locekļi paši pārliecinātos, ka viņiem ir slavena pagātne, un padarīt šo vēsturi gana autentisku, lai par tās kvalitāti pārliecinātu cittautu skeptiķus. Nācijās intelektuāļi, rikodamies pilnīgi pareizi, vairāk ir nodarbojušies ar problēmas pirmo, nevis otro pusi: uzrakto atmiņu patiesīgums kultūrā un politikā nemaz nav tik svarīgs kā šo atmiņu pārbaugātība, daudzveidība un dramatisms (to estētiskā kvalitāte) vai arī uzticības, cildenuma un pašuzturēšanās paraugi (to morālā kvalitāte), kas iedvesmo uz censonību un vieno pašreizējo paaudzi ar «slavenajiem priekštečiem».

Vispārīgi runājot, tieši sīkās, pakļautās kopienas un kategorijas, kam nav garas, bagātas, nepārtrauktas etnovēstures, ir spiestas kompensēt tās trūkumu ar «kultūras kariem», kuros izmanto valodniecību, arheoloģiju, antropoloģiju un citu nozaru «zinātnes», lai izpētītu apšaubāmus radurakstus, piesaistītu populācijas to dzimtajām teritorijām, dokumentētu populāciju oriģinālās iezīmes un kultūru un lai ar varu pievienotu tām agrākās civilizācijas. Tā irākieši piesavinājās daudz senākās šumeru un babiloniešu civilizācijas, jo tās uzplauka Mezopotāmijā, un turki pretendēja uz hetu lielvalsti, kas pastāvēja 2. gadu tūkstoši pirms Kristus. Grieķi un bulgāri strīdās par senās Maķedonijas karaļa kapeņu izcelsmes «nacionālo» piederību, bet ebreji un palestīnieši cīnās par Nāblusu un Samāriju, ungāri un rumāņi – par Transilvāniju, ko apdzīvo jaukta populācija.³⁰

Izsakoties vispārīgāk, kultūru sacensība, ko veicina nevienmērīgais etnovēstures sadalījums, ir plaši izvērsto un iepriekšējās nodaļās apskatīto vietējās mobilizācijas un kultūras politizācijas procesu virzošais spēks. Redzot, ka citur etnonacionālisms gūst panākumus, rodas bailes, ka kultūras ziņā attīstītāks kaimiņš var tevi pakļaut savai ietekmei, un tas palīdz izvērst etnisko kustību un rada etniskos konfliktus visā pasaulē no Fidži un Šrilankas līdz Āfrikas ragam un Karību jūras baseinam. Tā kā pastāv milzums etnisko kopienu un kategoriju, kuras ir iespējams mobilizēt, pat atklājot visai neskaidru etnovēsturi, *ethnies* un nāciju kultūras karu beigas un nacionālisma aizstāšana ar ko citu šķiet tālas nākotnes varbūtība.

ĢEOPOLITIKA UN NACIONĀLAIS KAPITĀLISMS

Šiem kultūrtipa un psiholoģiskajiem faktoriem, kas parāda nacionālās identitātes caurspiedīgo visuresamību, jāpievieno ne mazāk spēcīgie ekonomiskie un ģeopolitiskie cēloņi, kuru kopējā iedarbība saasina pastāvošās etniskās un nacionālās atšķirības un izplata šo atšķirību ietekmi visā pasaulē. Mēs bieži dzirdam, ka attīstītais kapitālisms licis nacionālismam novecot un, plezdamies pāri nāciju robežām, ceļ savstarpēji atkarīgu un vienuotu pasauli. To nereti saista ar marksistu apgalvojumu, ka nācijas un nacionālisms ir bijis sākotnējā kapitālisma produkts (un instruments). Un tomēr transnacionālo korporāciju un starptautiskās darba dalīšanas laikmetā nācijas un nacionālisms turpina plaukt un zelt. Pilnīgi skaidrs, ka rūpīgai analīzei neko nedod tas, ja nācijas un nacionālismu turpina traktēt kā fenomenus, kas ir atkarīgi no pārmaiņām kapitālistiskajā ražošanas iekārtā.

Faktiski abas – gan kapitāla, gan nācijas izcelsmes trajektorijas labāk turēt pa gabalu vienu no otras, pat ja specifiskos vēstures gadījumos tās ir krustojušās. Pēc kapitāla sākotnējās uzkrāšanas Ziemeļitālijā un Flandrijā tas drīz vien kļuva par tirdzniecības kapitālu, bet ar kapitālisma līdzdalību konkurences cīņā starp vairākām Ziemeļrietumeiropas valstīm kopš 15. gadsimta beigām ir tapis par noteicošo spēku. Pienākot 18. gadsimtam – vēl pirms tam, kad industriālās revolūcijas rezultātā 19. gadsimta nogalē un 20. gadsimtā kapitālisms ieguva pasaules kundzību, tas jau bija ievilcis savā perifērijā krietnu daļu Rietumeiropas un Viduseiropas, kā arī Āzijas, Āfrikas un Latīņamerikas piekrastes zonas un anklāvus. Bet pirmās modernās (racionalizētās, profesionāli birokrātiskās) valstis tajā pašā Ziemeļrietumeiropas reģionā bija nodibinājušās 14. un 15. gadsimtā, kā mēs jau redzējām, balstoties uz iepriekš eksistējušām etniskajām kopienām Francijas, Anglijas, Spānijas, Holandes un Zviedrijas centrālajos rajonos. Tieši tur, tieši pamatojoties uz šīm «etniskajām valstīm» (kas tomēr nekad nav bijušas viendabīgas), radās pirmās mūsdienīgās nācijas, kuras drīz vien – kopš 18. gadsimta beigām un turpmāk – sāka atdarināt visdažādākajos Eiropas novados un visā pasaulē un kuras 19. gadsimta nogalē un 20. gadsimta sākumā kļuva par valsts politisko normu.

Patiesām var novilkt ciešas paralēles, periodizējot nācijas un kapitāla attīstību līdz noteicošai ietekmei visā pasaulē, un tā nav tikai sagādīšanās vien. Fakti rāda, ka buržuāziskā kapitālisma jaundzimušie spēki darbojās jau pirms tam pastāvošo etnisko kopienu un valstu ietvaros, valstu, kas

bieži vien bija iesaistītas savstarpējā konkurences cīņā un karadarbībā. Pienākot vispirms tirdzniecības, tad industriālā kapitālisma ērai, šī sāncensība vērsās plašumā un kļuva intensīvāka. Kari savukārt saliedēja gan valsti, gan dominējošo etnisko populāciju kompaktā teritoriālā un likumīgi apvienotā nācijā. Tad, vērsoties plašumā, kapitālisms ar savu ietekmi nostiprināja pastāvošo Eiropas starpvalstu sistēmu un ar kariem un konkurences cīņu palīdzēja izkristalizēties valsts dominējošās *ethnie* nacionālajam sentimentam.³¹

Faktiski savā darbībā kapitālisms laiku pa laikam bija cieši saistīts ar konkrēto nāciju veidošanos. Konkurence vietējā tirdzniecībā saasināja nacionālo atšķirību izjūtu un sagādāja ekonomisko pamatu nacionālajiem konfliktiem, bet buržuāzijas augošais nacionālais sentiments piešķīra jaunu asumu konkurences tieksmēm aizjūras tirdzniecībā. Kapitāls sagādāja modernajām valstīm saimnieciskos līdzekļus, bet etniski bāzēto valstu struktūra bieži vien diktēja tirdzniecības attīstības virzienus un izraisīja konkurenci starp tirgotājiem un (vēlāk) rūpniekiem.

Pats galvenais kapitālisma ieguldījums nācijas veidošanā ir radīt valstīm jaunas sabiedrības šķiras, it īpaši buržuāziju, strādniekus un profesionāļus, kuri spēj būt par vadītājiem un atbalstīt savas valsts kapitāla intereses citu konkurējošu valstu un nāciju priekšā. Tomēr tā notiek vienīgi iepriekš pastāvējušo etnisko kopienu un valstu sistēmas ietvaros.

Nereti klājoties pāri vecajai agrārājai iekārtai, kapitālisms rada jaunu šķirisko struktūru, kas nodrošina topošo nāciju ar nepieciešamo arodmeistarības papildinājumu un padara ekonomiku daudzveidīgāku. Taču nāciju nevajadzētu uzskatīt par jauno šķiru «produktu». Drīzāk gan dažādas šķiras kļūst par nāciju veidojošām kopām, kas nāk no iepriekš pastāvējušām laterālajām vai vertikālajām *ethnies*, vai arī – kā tas ir ar inteligenci etniskajās kategorijās – par jaunas etniskās kopienas veidotājiem pēc kaimiņu *ethnies* ģimja un līdzības.

Noteiktos vēstures posmos vecās etniskās kopienas pārveidi par modernu nāciju secīgi ir vadījuši dažādi sabiedrības slāņi un šķiras. Agrīnajos jaunlaiku Rietumos ar zemāko šķiru un pierobežas kopienu birokrātisko inkorporāciju nodarbojās galvenokārt monarhs un aristokrātija, vēlāk zemākā muižniecība, kopīgi ar baznīcu veidojot «nacionālu valsti». Tas bija ilgs, gauss un saraustīts process, kam iespējams izsekot līdz 12.gadsimtam Anglijas un līdz 13. gadsimtam Francijas vēsturē. Vēlāk, kad ar kataloņu, germāņu, armēņu un ebreju diasporas līdzdalību izplatījās tirdzniecības kapitālisms, vietējo tirgotāju un lieltirgotāju šķiras Francijā, Anglijā,

Holandē un Zviedrijā palīdzēja kronim turpināt birokrātisko inkorporāciju, nereti nonākot konfliktā ar aristokrātijas un klerikāļu interesēm.

Savukārt Austrumeiropā, izņemot Poliju un Ungāriju, aristokrātijas un zemākās muižniecības lomu uzņēmāsniecīgs profesionāļu un intelektuāļu slānis, dažkārt, kā piemēram, Grieķijā un Serbijā, sadarbojoties ar lieltirgotāju šķiru, tomēr vien retos gadījumos saņemot nelielu atbalstu no sīko komersantu slāņa. Lielākoties būtu priekšlaicīgi runāt par kapitālisma iespēšanos šajās zemēs, kad tikai niecīga populācijas daļa strādāja algotu darbu. Citur pasaulē ar reti izņēmumiem (Indija un Dienvidāfrika) kā teritoriālais, tā arī etniskais nacionālisms aizsteidzās priekšā un neļāva ieviesties kapitālistiskās ražošanas attiecībām, kaut arī piekrastes tirdzniecība bieži vien darbojās kā katalizators un sekmēja izglītotas pilsētnieku šķiras izveidošanos 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. Arī šeit kapitālisma ietekmes parametrus noteica Eiropas koloniālisma politiskie un administratīvie ietvari un stratēģisko un prestiža prasību diktētās teritoriju robežas.³²

Kapitālismam *per se* var pateikties vienīgi par aktīvo lomu un lielo ieguldījumu nāciju un nacionālisma izveidē, bet to pašu nevar teikt par birokrātisko valstu un reģionālo starpvalstu sistēmu lomu šajā procesā. Birokrātiskā valsts un starpvalstu sistēma stingri iestājās par kapitālisma atīstību, bet kapitālismam bija vitāli svarīgi, lai izplatītos nacionālā identitāte un nacionālisms – gan ar paša kapitālisma izraisītajiem kariem, gan ar tā ietekmi uz visdažādākajām etniskajām populācijām un šķirām. Šī ietekme nereti bija saistīta ar konfliktiem, kad valstu centralizācijas pasākumi izprovocēja protestus un opozīciju, dažkārt pat revolūciju. Te nu bieži vien izšķirošā loma pienācās svešo tautu intelektuāļiem. Viņi vienīgie spēja formulēt «īstas» nacionālās kopības ideālus, ar kuriem aizstāt elites despotismu un valsts absolutismu. Un tajā pašā laikā intelektuāļi spēja aizraut un vest sev līdzī piekritējus no vidussķiras «izglītajiem» laudīm, it īpaši tos pašus profesionāļus, kas bija nepieciešami valstij un ko tā vervēja saviem mērķiem un apmācīja.³³

Iznākumā suverēnā valsts noteica aizvien stingrākus ierobežojumus savām teritoriālajām un politiskajām sastāvdaļām, tāpat arī ekonomiskajiem un militārajiem spēkiem. Uzaustot 20. gadsimtam, nacionālisma principu aizgādībā valsts bija kļuvusi par atzītu politiskās kopības formu pasaules lielākajā daļā. Valsts kā nacionālās identitātes sargātāja savu legitimitāti guva no nācijas, kuru tā centās iemiesot un pārstāvēt, jo vienīgi tās nācijas, kas bija nodibinājušas pašas savu valsti, varēja «nācijvalstu»

pasaulē justies drošas un patstāvīgas. Tā valsts un nācija liktenīgi sajaucās vienkop.

Kaut arī šīs sajaucšanās dēļ daudzās zemēs izcēlās milzums konfliktu un nelaimju, tās vienīgais mērķis bija nostiprināt gan valsti, gan nāciju. Valsts un nācijas kopdzīve ir izrādījusies nesatricināma. Nacionālās identitātes un nacionālisma ideālu tvērienu tā padarījusi tik ciešu un tvirtu, cik vien īsts nacionālis varētu vēlēties, un kosmopolitiem visiem kā vienam atliek tikai raudāt un vaimanāt. Bet tā ir nostiprinājusi arī valsts un birokrātijas aparāta legitimitāti, un režīmi, kas efektīvi izspēlēja nacionālisma kārti, spēj pastāvēt ilgi, pat tad, kad aizvien vairāk zaudē popularitāti. Valsts un nācija (pēc izplatītā aplamā termina – «nācijvalsts») kopīgiem spēkiem neuzvaramā unisonā ir soļojušas tikai uz priekšu – kā tikpat aplam nosauktās «internacionālās» sabiedrības atzītas sastāvdaļas.³⁴

Šodien pasaule ir sadalīta «nācijvalstīs», kas sargrupētas ne visai ciešās reģionālās starpvalstu sistēmās. Šīs sistēmas un to locekles augstu vērtē pilsoņu solidaritāti un politisko uzticību savai valstij, kā arī nācijvalsts suverēno jurisdikciju savas zemes robežās. Neraugoties uz likumpārkāpumiem (Čehoslovākija, Grenāda, Panama), internacionālā sabiedrība vispār noraida iejaukšanos no ārienes suverēnas valsts iekšējās lietās, pamatodama savu viedokli ar to, ka iekšējās lietas ir pašu pilsoņu kompetencē un pakļautas nacionālajai «tautas gribai». Šādā skatījumā *étatisme* stiprina nāciju un šīs nācijas morālās robežas. Daudzās reģionālās starpvalstu sistēmas tā rikojas aizvien biežāk. Vienīgais kolektīvais darītājs saskaņā ar šo sistēmu principiem ir nācijvalstis, tādas valstis, ko leģitimējusi skaidri izteikta nacionālā griba un nacionālā identitāte. Lai nācijvalsts pēc šādiem noteikumiem būtu likumīga, tai jāparāda, ka tās pilsoņi krasi atšķiras no «ārzemniekiem» un tikpat lielā mērā – cik nu tas vispār iespējams – ir iekšēji cits citam līdzīgi. Citiem vārdiem sakot, «nācijvalstu» pasaulē leģitimācija prasa noteiktas pakāpes iekšēju viendabīgumu; pār citām nesaskaņām virsroku ņem ģeopolitiskā demarkācija.

Tācu ģeopolitiskās prasības var gan stiprināt samērā viendabīgas valstis, gan arī – ļoti iespējams – sašķelt etniski plurālas valstis. Tieši tās pašas prasības pēc vienprātības, lojalitātes un viendabīguma, ar ko sevi pieteic starpvalstu sistēmas, nereti izraisa tieši to pašu etnisko pretestību, ko vajadzēja apspiest starpvalstu sistēmas stabilitātes nolūkos. Tā kā daudzos gadījumos *ethnies* un etniskās kategorijas pastāv jau iepriekš, cenšanās klāt pāri dzīvajai etniskajai mozaikai, raibajam tautu audumam kompaktu, racionālu, birokrātisku valstu sistēmu nevar neizraisīt draudīgu nestabilitāti

un dziļus etniskos konfliktus visos tajos gadījumos, kad sādu valstu robežas nesakrīt ar iepriekš pastāvošo etnisko karti. Ta kā birokrātiskā interventvalsts ir tendēta izprovocēt apspiesto šķiru un nomākto reģionu pretestību, katrā ziņā pretestību, ko vada svešās zemes intelektuāļi, nav grūti saprast, ka apspiestās etniskās kopienas un kategorijas var iedegties naidā pret jaunā tipa valsts un starpvalstu sistēmas viendabīguma prasībām. Un, ja reiz sadursmes starp teritoriālās centralizācijas aizstāvēm «nācijvalstīm» un etniskajām kopienām ir sākusās, mūslaiku valsts ģeopolitika var vienīgi padarīt divu (vai vairāku) nemitīgā, dažkārt pat apslēptā konfliktā iesaistītu nacionālisma kustību pretenzijas vēl grūtāk saskaņojamas.³⁵

Tādējādi, pretstatā vairāk izplatītām domām, pati valstu un plašāku sistēmu konfigurācija itin visur palīdz iedegt nacionālisma liesmas un liek nācijai ieņemt kaujas pozīcijas. Tātad neba kaut kāda jauna reģionāla vienādošana vai «supernacionāls» bloks, ko veido «nācijvalstis», palīdzēs mums pārvarēt nācijas un nacionālismu; sādi starpnacionāli grupējumi, lai tās būtu līgas, asociācijas vai organizācijas, vienīgi paldzina, ja ne vēl uzkurina nacionālo identitāšu tvērienu un nacionālisma centienus – tieši tāpat, kā to dara internacionālā kapitālisma jaunās šķiras.

NACIONĀLISMS VIŅPUS NĀCIJĀM?

Mūsdienās nacionālā identitāte ir pati galvenā kolektīvās identifikācijas forma. Lai indivīdu attieksme pret nacionālo identitāti būtu kāda būdama, tā nodrošina galvenos kultūras un identitātes kritērijus, vienu vienīgo valdības izcelsmes avotu un sociāli ekonomiskās darbības pamatfokusējumu. Nācijai un nacionālismam piemīt globālas pievilcības spēks – nav tādas vietas uz zemeslodes, kur nebūtu etniskās pretošanās un nacionālā pacēluma. Nāciju var slavēt vai pelt, bet gandrīz nekas neliecina, ka to būtu iespējams aizstāt ar kaut ko citu, un nacionālisms, kā rādās, nezaudē itin neko no sava eksplozīvā tautiskā spēka un jēgas.

Šajās lietās nekas nav noticis uz labu laimi, nekas nav jauns un neparasts. Viss ir dziļi sakņots etnisko saikņu un izjūtu vēsturē, to saikņu un izjūtu, kuras ietiecas sensenā pagātnē vēl pirms mūsdienu modernās pasaules dzimšanas un kuras pārsteidzoši atdzīvināja un spēcīnāja mūsdienu birokrātisko valstu veidojumi, kapitālisma šķiriskā struktūra un plaši izplatītās ilgas pēc nemirstības, goda un cieņas pasaulīgā laikmeta vēstures un

likteņa lemtā sabiedrībā. No jauna atklājot etnisko pagātņi un solot kopīgi atgūt bijušos zelta laikus, nacionālajai identitātei un nacionālismam ir izdevies atmodināt un iedvesmot etniskās kopienas un visu šķiru, visu tīcību un ikviena reģiona un dzimuma populācijas, lai tās prasītu savas tiesības būt par «nācijām», teritoriālām kultūrtipa un vēsturiskas izcelsmes pilsoņu apvienībām brīvu un līdztiesīgu nāciju pasaulē. Te nu ir tā identitāte un tas spēks, ar ko jāsalīgst un jāsadarbojas pat pašām stiprākajām valstīm, spēks, kas ir kaldinājis un laikam gan pārredzamā nākotnē arī turpinās kaldināt mūsu pasauli.

Daudziem tas liksies drūms secinājums. Tas neieteic neko tādu, kas vestu ārā no nacionālisma pasaules, nesola nekādu iespēju pārvarēt nāciju un atrisināt milzum daudzos ar nacionālisma līdzdalību izraisītos smagos konfliktus. Sadursmes starp nācijvalstīm, sadursmes starp valstīm un *ethnies*, kas šīs valstis veido, laikam gan turpināsies un, iespējams, vērsīsies plašumā, mobilizējot nākotnes etniskās kopienas un kategorijas, kuras šodien vēl nav modušās. No globālās drošības un globālās kultūras viedokļa šis secinājums nepiedāvā nekādu iespēju, kā izvairīties no etniskās šķelšanās, savstarpējas neuzticības un karu strupceļa.

Bet vai mums ir tiesības izdarīt tik nesaudzīgu un galīgu slēdzienu? Vai mūsu iepriekšējie izteikumi par jauno globālo spēku (transnacionālo korporāciju, telekomunikāciju sistēmu utt.) lielo nozīmi nepauda gluži citādas atziņas? Vai mūsu diskusija par nesen dibinātajām atsevišķu valstu federācijām, par Eiropas projektu patiešām bija tik noliedzosa? Ja arī kosmopolītu trakākie sapņi ir jāatmet, ja bezatmiņas kultūra nepārlicina, vai tomēr nepaliek kaut kādas cerības pamazītēm un nosvērtāk pārveidot kolektīvās identitātes reģionālā līmenī? Manuprāt, ir pamats lolot šādas nedaudz ierobežotas cerības, vairāk gan attiecībā uz kultūru, nevis politiku, turklāt tajās ir kaut kas paradoksāls.

Es visu argumentācijas smagumu esmu licis uz mijiedarbību starp tiem spēkiem, kas veido ne tikai mūsdienu kolektīvās identitātes, it īpaši etniskās saites un etnovēsturi, bet arī valstis un šķiras, un tos līdzekļus, ar kuriem cilvēciskās būtnes, parasti nācijas inteligenti, ir centušās atjaunot un pārstrukturēt savas garamantas «vecjaunās» nacionālajās identitātēs. Šī «vecjaunā» divējādība turpina iedvest dzīvību nesenajiem sapņiem un centieniem pārveidot nacionālo identitāti par kaut ko tādu, kas būtu «viņpus nācijas». Tas nozīmē, ka nopietni mēģinājumi noklūt «viņpus nācijas» jā-sāk ar pašas nācijas principiem, kas jāizmanto, lai ietu tālāk. Nācijas principi ir tie paši nacionālisma principi. Tātad nāciju būtu iespējams pārvarēt

vienīgi ar tāda parauga nacionālismu, kas paradoksālā kārtā būtu plašāks par konkrēto kompakto nāciju, kura parasti ir tā centienu mērķis.

Un pastāv tāds nacionālisms, kas pēc savas formas un apjoma ir plašāks par «normālu» kompakto nāciju. Es atsaukšos uz «pannacionālismu». To var definēt kā kustību, kas cenšas saliedēt vienotā kultūr-tipa politiskā sabiedrībā vairākas, parasti blakus esošas valstis, pamatojoties uz kopīgiem kultūras raksturlielumiem vai «kultūru saimi». Viens no pašiem pirmajiem pannacionālisma paraugiem bija dienvidslāvisms, kam drīz vien sekoja dažādas iredentisma kustības (pangermānisms, panbulgārisms, panitālisms utt.), kuras parasti centās iekļaut savā valstī etniski līdzīgas citu valstu sastāvdaļas, un plašāka mēroga «pan» kustības šā vārda tiešajā nozīmē, piemēram, pantjurskisms, panarābisms, panafrikānisms, panlatīņamerikānisms utt., sākot ar mēģinājumiem nopietni politiski apvienoties un beidzot ar mazāk ciešām, uz kopīgu koloniālo pieredzi un kultūru balstītām politiskām asociācijām.

Pannacionālisma kustība nekur nav guvusi politiskus panākumus (izņemot šaurāka tipa iredentismu – kā nu kurā gadījumā). Taču šīs kustības jēga meklējama kaut kur citur. Panslāvisms nekur un ne par matu nav ticis tuvāk slāvu saliedēšanai vienotā politiskā sabiedrībā, nemaz nerunājot par vienotu valsti. Bet tas ir iedvesmojis slāvu valodās runājošos uz kultūras renesansi, izkopis slāvu sentimentu un dažādas visiem slāviem kopīgas idejas, tāpat arī balstījis rakstnieku un mākslinieku kontaktus plašā kultūras reģionā.³⁶

Panarābismam nekad nav bijis pa spēkam novērst iznīcinošos arābu karus, nemaz nerunājot par visu arābu politiskās kopības apziņas izkopšanu. Tomēr tas ir iedvesmojis īstenot atsevišķus starparābu projektus, kā arī plašāku kultūras un cilvēkmīlestības saikņu attīstību. Līdzīgi pantjurskisms, kaut gan sagrauts ar bruņotu spēku, ir iedibinājis turku kultūras atjaunotni kā pašā Turcijā, tā ārpus valsts robežām dzīvojošo turku vidē, atjaunojis interesi par tjurku valodām un vēsturi un draudzīgām brālības saitēm vienojis turciski runājošās tautas.³⁷

Pannacionālisma jēga meklējama spējā pretoties etniskā nacionālisma tendencei valstiski vairoties ar šķelšanos un dalīšanos vai vismaz izvirzīt šajā ziņā kādu alternatīvu. Panafrikānisms gan nespēja panākt, lai jaunajās postkoloniālajās valstīs minoritāšu etniskais nacionālisms veselā virknē cits citam sekojošu gadījumu neliktu uz spēles savas pretenzijas, taču sagādāja šīm tautām atjaunotu lepnumu par saviem kādreizējiem sasniegumiem un plašākas kopības apziņu, kopības, kurā varētu iekļauties visas Āfrikas

tautas. Tātad panafrikānisma nozīme meklējama ne tik daudz ar tā palīdzību dibinātās Āfrikas vienības organizācijas centienos, bet gan apstākli, ka līdz ar afrikāņu kopīgās pagātnes un «kultūru saimes» jaunatklāsmi paplašinājās melno afrikāņu – kolonizatoru bieži nonievāto tautu – apziņas apvārsņi un atjaunojās pašciņa.³⁸

«Kultūru saimes» koncepts te ir ļoti svarīgs. Ievērojot to, ka politiskā un ekonomiskā unifikācija mūsdienās ir gribas diktēta, uzkonstruēta un pārvaldes institūtos nostiprināta, «kultūras areāls», kas aptver radniecīgu kultūru saimi, parasti veidojas ilgākā laika posmā un lielum lielajā vairumā gadījumu nav iepriekš paredzēts, izdomāts un netiek vadīts. Politiskās un ekonomiskās savienības plāno un organizē, turpretim kultūru saimes un kultūru areāli izskatās radīti jau no sākta gala un pārvaldes institūtos nav nostiprināti, tomēr šai kultūrai piederīgo uztverē ir reāli un pārliciesi. Islama, amerikāņu un padomju krievu identitāte un kultūra to piederīgajiem ir daudz pievilcīgāka nekā politiskie un ekonomiskie institūti – šo tautu oficiālie rupori.

Viens šīs pievilcības cēlonis ir no jauna parādījusies *lingua franca*. Pašā viduslaiku plaukumā latīņu un arābu valoda sasniedza īstu transteritoriālu un transkulturālu vērienu. Taču abos gadījumos pastāvēja sadarbība ar otru transnacionāli funkcionējošu identitāti, kurai lieti noderēja *lingua franca*, – ar viduslaiku garīdzniekiem un ulemiem. Šodien, kad daudzas «zemās» mutvārdu kultūras kļuvušas par «augstām» literārām masu kultūrām un pastāv standartizēta tautas izglītība, kādreizējo *lingua franca* ir aizstājušas nacionālās valodas. Bet ne jau pilnīgi – zināmu prestiža valodu izvērsšanās, lai plašās teritorijās atvieglotu sazināšanos un kārtotu darījumus, ir sekmējusi ne visai ciešas kultūrtaipa radniecības attīstību šīs kultūras areālos un dažkārt arī ārpus to robežām. Kaut gan angļu valoda Ziemeļamerikā, spāņu valoda Latīņamerikā, arābu valoda Vidējos Austrumos un krievu valoda Padomju Savienībā nepavisam nevalda bez problēmām, tām izaicinājumu met citas valodas, un tas ir jauns līdzeklis, kā pārkausēt identitātes daudz plašākā mērogā, nekā to spēj kompaktās nacionālās identitātes – ja citi apstākļi tam ir labvēlīgi.³⁹

Vēl viens cēlonis ir konkrētā reģiona kopīgo problēmu jaunlaiku uztvere, it sevišķi ekoloģijā. Ģeopolitiskais novietojums, ko masu saziņas līdzekļi padarījuši uzskatāmu un pietuvinājuši cilvēkam, palīdz pa jaunam apzināties briesmas, kas sniedzas pāri nāciju robežām un apdraud visas konkrētā reģiona un kultūras areāla nācijas. Ekoloģiskas katastrofas ietekme bieži izplatās vēl plašākos mērogos – Černobiļas avārija, bads

Sāhelā un Brazīlijas tropu meža masveida iznīcināšana ietiecas cilvēka apziņā arī tālu aiz tiem kultūras areāliem, kurus šie notikumi skar tieši. Citreiz tās ir reģionālas problēmas (Vidusjūras piesārņošana, zemestrīces Kalifornijā, plūdi Bengālijā) un modina cilvēkos kultūrtipa izpratni par visiem kopīgā reģiona vajadzībām.

Toties trešais kultūras areālu un kultūras saimju augošās pievilcības cēlonis ļoti bieži saistīts ar sociāli politisko tikumu un institūtu, kā arī politisko pamatvērtību radniecību. Zināmos reģionos militārās diktatūras un zemais pilsoņtiesību un politisko brīvību līmenis ir kļuvis par normu, atspoguļojot ne vien konkrētu ekonomiskās attīstības pakāpi, bet arī uz politisko vērtību kopumu balstītu kopīgas izcelsmes politisko kultūru. Varbūt citos reģionos vietējās mobilizācijas un demokratizācijas gaitā iepriekšējos autoritāros vienpartijas režīmus ņemtu un aizslaucītu, taču, izskaidrojot no ekonomikas viedokļa, kāpēc tā nenotiek, nevajadzētu par zemu novērtēt attiecīgo vēstures un politiskās kultūras pieredzi.

Tādi ir daži vēstures procesi, kas veidojuši Eiropas rietumdaļā izstrādātā Eiropas projekta kontekstu. Kaut arī Eiropas koptirgus galvenokārt ir bijis ekonomisks pēc satura un politisks pēc formas, tas, protams, tika veidots, balstoties uz plašākām kultūras postulātu un tradīciju premisām. Kādas vienas *lingua franca* var arī nebūt (lai gan franču un angļu valoda itin labi pildītu šo funkciju), tomēr gan kopīgo ekoloģisko briesmu apjauta, gan politisko tikumu un institūtu sakritība palīdz uzturēt Eiropas kultūru radniecības apziņu ļoti īpatnējā kultūras areālā. Šā areāla robežas, kā visiem itin labi zināms, bija grūti novilkt: vispirms tās negatīvā nozīmē noteica aukstā kara pretrunas, bet, kad pār Austrumeiropu vēlās politisko pārmaiņu vilnis, robežas izplūda un tapa atvērtākas. Arī apvienošanās vadmotīvs tika izveicīgi novirzīts uz paneiropiešu izraudzītās politiskās federācijas pusi. Tomēr pārliecība par eiropēiskās kultūras modeli vai modeļiem ir saglabājusies skaidra un nemainīga.

Mantojumā saņemtās romiešu tiesības, jūdu un kristiešu ētika, renesanses humānisms un individuālisms, apgaismības racionālisms un zinātne, klasicisma un romantisma māksla un – pats svarīgākais – pilsoņtiesību un demokrātijas tradīcijas, kas parādījusās šajā kontinentā katruviet savā laikā, – šie eiropēiskās kultūras modeļi, platiem soļiem kāpdami pāri nāciju robežām, kopīgiem motīviem un tradīcijām savstarpēji sasaistīdami atšķirīgas kultūras, ir radījuši eiropēiskās kultūras kopīgo mantojumu un izveidojuši unikālu kultūras areālu. Lai gan ir bijuši daudzi pārtraukumi un šķelšanās, šādā ceļā, gadsimtiem ritot, ir pakāpeniski radīta ar nāciju

kultūrām daļēji sakrītoša kultūru saime. Tā nepavisam nav plānotā un oficiālā eiropesma iemīlotā «atšķirību vienība», bet gan bagāts, no sāka gala veidojies kultūras postulātu, formu un tradīciju *mélange*, kultūras mantojums, kas izkopj radniecības jūtas starp Eiropas tautām. Vairāk gan tieši šeit, nevis viduslaiku kristietības pasaulē (neņemot vērā pašreizējā ekumenisma pūliņus) vai Reinas krastos iesakņotajā Svētajā Romas impērijā (neņemot vērā to, kur atrodas Strasbūra) mums jāmeklē paneiropiskā nacionālisma kultūras pamats, nacionālisma, kas – paradoksāli! – varētu mūs aizvest viņpus nācijas.⁴⁰

Jo ir pilnīgi skaidrs: lai ko radītu Eiropas pannacionālisms, tā nekādā gadījumā nebūs eiropiešu supernācija – tāda pati nācija kā visas pārējās, tikai pēc apjoma lielāka. Un tā neatgādinās nedz Amerikas Savienotās Valstis, kuru etniskajām kopienām nav savrupas vēsturiskas tēvzemes, nedz Padomju Savienību, kur nacionālajām republikām un kopienām tikpat kā nav iespējams izjust kaut kādu kultūras radniecību, kas iesniegtos pagātnē dziļāk par gluži neseno padomju politisko pieredzi. Jaunā Eiropa ne tuvu nelidzināsies pat Lielbritānijas vai Beļģijas paraugam, ja vien šajās zemēs viena *ethnie* vai nācija nedominē pār citām tautām, kaut gan šajos gadījumos skaidri redzama lielāka kultūras un politiskā radniecība. Ja patiesi tiks radīta tāda Eiropas politiskā kopiena, kas izpelnīsies t a u t a s atsaucību, tad mēs varam būt pārliecināti, ka uz eiropiskās kopkultūras pamatiem to nodibinās paneiropas nacionālisma kustība, kas, izmantojot šīs kopkultūras mantojumu, spēj kaldināt eiropiešu kopīgos mītus, simbolus, vērtības un atmiņas, turklāt tādā veidā, lai tas viss nekonfliktētu ar aizvien vēl stiprajām un dzīvīgajām nacionālajām kultūrām. Vienīgi šādā ceļā pannacionālisms var radīt jauna parauga kolektīvo identitāti, kas paceļas kā arka pār nācijām, neizskaužot nevienu to tām.

NOSLĒGUMS

Nu vairs nevajadzētu palikt šaubām, ka izredzes aizstāt nācijas un nacionālismu ar ko citu patlaban ir gaužām niecīgas. Ar to vien nepietiek, ja norāda, cik varena transnacionāla ietekme ir jaunajiem, šodien tik darbīgajiem ekonomiskajiem, politiskajiem un kultūras spēkiem; neko vairāk nedod arī norādījums, cik daudzveidīgu globālo savstarpējo atkarību tie – neapšaubāmi! – rada.

Kosmopolitisms, kas pieņemtas spēkā, pats par sevi neizraisa nacionālisma norietu; reģionālas kultūras areālu rašanās nemazina nacionālo identitāšu stiprumu. Kā jau sākumā teicu, cilvēciskās būtnes kolektīvi identificējas daudzos un dažādos veidos; identifikācijas izvērsums un intensitāte katrulaik un katruviet mēdz būt citāda. Nekas nevar aizkavēt individuus identificēties vienlaikus ar Flandriju, Beļģiju un Eiropu un piemērotos apstākļos paust ikvienu no šīm lojalitātēm; vai arī – koncentriskos uzticības un piederības apļos justies jorubam, nigērietim un afrikānim. Faktiski tā ir gluži parasta lieta, un daudzu un dažādu saikņu un identitāšu pasaulē galvenokārt tieši tas arī ir sagaidāms.

Bet tas nenozīmē nedz to, ka šīs būtu gluži patvaļīgas gadījuma rakstura saiknes un identitātes, nedz arī to, ka dažas saiknes nebūtu stiprākas un ietekmīgākas par pārējām. Tieši tā jau ir šīs grāmatas svarīgākā tēze, ka parādība, ko es definēju kā nacionālo identitāti, faktiski ir daudz iedarbīgāka un izturīgāka nekā citas kultūrkolektīvās identitātes; un manis uzskaitīto cēloņu dēļ (kolektīvā nemirstīguma un cieņas nepieciešamība, etnovēstures iespaidīgā vara, jaunās šķiru struktūras loma un starpvalstu sistēmu dominējošais stāvoklis mūsdienu pasaulē) šāda tipa kolektīvā identitāte laikam gan turpinās baudīt cilvēces uzticību vēl ilgi nākotnē, jā, pat tādā gadījumā, ja līdzās nacionālajai identitātei parādītos citi plaša vēriena, bet formas ziņā ne tik cieši kolektīvās identitātes paraugi. Kā mudina domāt Eiropas pieredze, kultūrtipa pannacionālisma kustība kontinenta

mērogā identitātes veidošanai varētu šā kultūras areāla ietvaros pa īstam iedvest jaunu dzīvības spēku specifiskajam *ethnies* un nāciju nacionālismam, it kā «kultūru saimes» individuālie locekļi no savām radniecības saitēm smeltos spēku. Imigrācijas, viesstrādnieku un bēgļu ieplūduma rezultātā sajaucoties pat agrāk visai viendabīgām kultūrām, var uzšķilties spēcīga pretreakcija no vietējās tautas un kultūras puses.

Tas, ka cilvēce ir sašķēlusies nācijās un nacionālā identitāte turpina saglabāt savu varu visā pasaulē, iedves baismas un vieš arī cerības. Briesmas ir diezgan skaidras: trauslā globālās drošības sistēma zaudē stabilitāti; etniskie konflikti saasinās un aptver visu zemeslodi; tiecoties pēc lielākas nacionālās viendabības, tiek vajātas «nesagreimjamās» minoritātes; terors, etnocīds un genocīds tiek attaisnoti tādos mērogos, kādus agrākos laikos nebija iespējams pat iztēloties. Nacionālisms pats par sevi varbūt arī nav vainojams vietēja mēroga nestabilitātes, mūsu gadsimtam raksturīgo konfliktu un terora izraisīšanā, tomēr pārlietu bieži tas tiek minēts nestabilitātes galveno cēloņu vidū vai arī ir spēlējis kādu blakus lomu, lai varētu tikt attaisnots un būtu brīvs no pārmetumiem.

Un tajā pašā laikā nāciju un nacionālo identitāšu pasaule nav gluži bez cerībām. Iespējams, ka nacionālisms nemaz nav «vainīgs» daudzu tirānisku režīmu reformēšanā un demokratizācijā, bet ir bijis šo norišu pavadmotīvs, apspiesto tautu lepnuma avots un visur atzītais paņēmiens, kā nonākt vai atkal atgriezties pie «demokrātijas» un «civilizācijas». Tas ir arī mūsdienu politiskās solidaritātes vienvienīgais redzējums un loģiskais pamats, vienīgais, kam tautas piekriņķ un kas tautas iedvesmo un aizrauj. Visi pārējie redzējumi, visi citi loģiskie pamati salīdzinājumā ar nacionālismu kļūst bāli un nespodri. Tie nevar solīt nedz izredzētību, nedz unikālu vēsturi, nedz īpašu likteņa sūtību. Nacionālisms šos solījumus lielākoties arī īsteno, un tas ir patiesais cēlonis, kāpēc tāds milzums cilvēku turpina identificēties ar nāciju. Un, kamēr šis vajadzības nespēs apmierināt kāda cita identifikācijas forma, nācija un nacionālisms – vienalga, atzīts vai aizliegts, apspiests vai brīvs –, katrā konkrētajā gadījumā izkopjot savu īpatnējo vēsturi, savus zelta laikus un svētības apdvestos dabas stūrīšus, turpinās sarūpēt cilvēcei fundamentālas kultūrtipa un politiskās identitātes vēl ilgi nākamajā gadu simtenī.

PIEZĪMES

I. NACIONĀLĀ IDENTITĀTE UN CITAS IDENTITĀTES

1. *Sophocles* (1947, 55).
2. *Sophocles* (1947, 71–124).
3. *Sophocles* (1947, 66, 74, 79, 117–121).
4. Parasti pievienojas šķiras vai nācijas identitātei, feminisma kustībai, sakļaujoties ar sociālisma un/vai nacionālisma kustību.
5. Par dumpi Vandejā sk. *Tilly* (1963); par etnoreģionālo kustību mūsdienā Rietumos sk. *Hechter and Levi* (1979).
6. Šķelšanās iekš *Tiers État* ir apspriesta *Cobban* (1965); tas, ka nenacionālas strādnieku socialistiskās revolūcijas notiek reti, ir aplūkots *Kautsky* (1962, *Introduction*); bet sal. ar *Breuilly* (1982, ch. 15), lai iepazītos ar atšķirīgu viedokli.
7. Par mazdakisma revolucionāro sektantu kustību sk. *Frye* (1966, 249–50). Vēbera analīzi par attiecībām starp sabiedrības slāņiem un šķirām un dažādiem reliģiskās pieredzes variantiem sk. *Weber* (1965, ch. 8).
8. Sk. *M. Spiro*: «*Religion: Problems of definition and explanation*», *Banton* (1966).
9. Par drūziem sk. *Hitti* (1928, especially 12) un *H. Z. (J. W.) Hirschberg*: «*The Druses*», in *Arberry* (1969).
10. Par šo strīdu sk. nozīmīgo Ārmstronga pētījumu – *Armstrong* (1982, especially chs. 3, 7).
11. Pārsteidzošu gadījumu, kad reliģija auglīgi ietekmē etnicitāti, parāda birmiešu budisms, par to sk. *Sarkisyanz* (1964); sal. arī ar *de Silva* (1981) – par singaliesiem. Par angļu un sakšu saplūsmi sk. ļoti interesantu domu apmaiņu – *P. Wormald*: «*The emergence of Anglo-Saxon Kingdoms*», in *L. Smith* (1984).
12. Par Mainekes uzskatiem sk. domu apmaiņu *Finley* (1986, ch. 7); sal. ar *Fondation Hardt* (1962).
13. Par agrīnajām rietumnieciskajām nācijas definīcijām sk. *Kemilainen* (1964).
14. Kā tas sākumā bija Holandē, sk. *Schama* (1987, ch. 1); par «nācijas teritorijas» visdažādākajām nozīmēm sk. *A. D. Smith* (1981b).
15. *Schama* (1987, ch. 2); par neizslikstošo reģionālismu 19. gadsimta beigās Francijā sk. *E. Weber* (1979).
16. Par šīm «politiskajām kultūrām» sk., piemēram, *Almond and Pye* (1965).

17. *Nairn* (1977, *chs.* 2, 9) uzsver šo «starpšķirisko», populistisko lomu; sal. arī ar *Gellner and Ionescu* (1970).
18. Par šādu lingvistisku atdzimšanu sk. *Fishman* (1968); par atmodu ziemeļzemēs, ieskaitot Iriju un Norvēģiju, sk. *Mitchison* (1980).
19. Par franču lingvistisko nacionālismu Lielās franču revolūcijas laikā sk. *Lartichaux* (1977); par franču izcelsmes atmodas mītiem sk. *Poliakov* (1974, *ch.* 2).
20. Par dažām (no daudzajām) diskusijām, apspriežot nācijas un nacionālisma definēšanas problēmas, sk. *Deutsch* (1966, *ch.* 1), *Rustow* (1967, *ch.* 1), *A. D. Smith* (1971, *ch.* 7) un *Connor* (1978).
21. Sk., piemēram, *Tivey* (1980).
22. Par šo izskaitļojumu sk. *Connor* (1972); sk. arī *Wiberg* (1983).
23. Par nacionālisma ekonomiskajiem aspektiem sk. *Johnson* (1968) un *Mayall* (1984).
24. Tāds aspekts uzsvērts *Gellner* (1983).
25. Interesantu šādas konsekvences piemēru sniedz *Klausner* (1960).
26. Sk. plaši pazīstamo kritiku – *Kedourie* (1960). Nacionālās patības milzīgo, pieredzē balsīto daudzveidību mūsdienu Āfrikā parāda *Neuberger* (1986, *ch.* 3).
27. *Kedourie* (1960) un (1971, *Introduction*).

II. NACIONĀLĀS IDENTITĀTES ETNISKĀ BĀZE

1. Nacionālās glābšanas drāma kritiski aprakstīta *Kedourie* (1960) un *Breuilly* (1982).
2. Plašākas diskusijas par konkurējošu grupējumu pieeju šim jautājumam sk. esejā *Paul Brass in Taylor and Yapp* (1979) un *A. D. Smith* (1986a, *ch.* 1).
3. Par turkiem sk. *B. Lewis* (1968, *especially ch.* 10); par slovēņiem – esēju *Paul in Brass* (1985).
4. Pilnīgākas diskusijas sk. *Horowitz* (1985, *chs.* 1–2) un *A. D. Smith* (1986a, *ch.* 2).
5. Par šīm īpatnībām sk. *Van den Berghe* (1967).
6. Sk., piemēram, domu apmaiņu – *Dobzhansky* (1962), *Banton and Harwood* (1975) un *Rex* (1986).
7. *Horowitz* (1985, *ch.* 2); sal. *Schermerhorn* (1970, *ch.* 1).
8. Par Romu sk. *Tudor* (1972, *ch.* 3); par sveiciešu mītiem sk. *Steinberg* (1976).
9. Par to, cik liela jēga ir noteiktam zemes stūrītim, runā *Armstrong* (1982, *ch.* 2).
10. Par to sk. *Gellner* (1973); par šiem faktoriem kā par «robezmehānismiem», ar kuriem atšķir etniskās grupas, sk. *Barth* (1969, *Introduction*).
11. Te mums nāktos vēl minēt etniskās tradīcijas un šo tradīciju sargātājus, kā arī tradīciju izpausmi kultūras formās (valodu, ierāžas, stīlus utt.), kas spēcīgi, nepārtraukti un ilgstoši ietekmē etniskās kopienas veidošanās, – par visu to sk. *Armstrong* (1982, *passim*).
12. *Horowitz* (1985, 64–74).
13. Sk. *Alty* (1982); arī *Finley* (1986, *ch.* 7).
14. Uz etnicitātes koncentrisko aplū koncepta izmantošanu Āfrikas sakarā jau sen bija norādījis *Coleman* (1958, *Appendix*); sal. *Anderson, von der Mehden and Young* (1967).

15. Par to sk. *Horowitz* (1985, 51–4, 66–82); *A. D. Smith* (1984b).
16. Par mēģinājumiem sintezēt pirmatnējības uzskatu ar instrumentālisma vai mobilizacionisma pieeju sk. *McKay* (1982).
17. Par to sk. *Cambridge History of Iran* (1983, Vol. III, ch. 1).
18. Par Armēnijas agrīno vēsturi sk. *Lang* (1980); arī *Armstrong* (1982, ch. 7).
19. *Weber* (1968, Vol. I, Part 2, ch. 5, «Ethnic Groups»).
20. Par Rietumu piemēriem sk. *Tilly* (1975, *Introduction*); par citiem pirmsmoderno laiku gadījumiem sk. *Mann* (1986).
21. Sk. *Tilly* (1975, *especially essays by Tilly and Finer*); sal. *A. D. Smith* (1981c) un par Pirmo pasaules karu – *Marwick* (1974).
22. Sikāk sk. *Armstrong* (1982, chs. 3, 7) un *A. D. Smith* (1986a, chs. 2–5).
23. Īsu pārskatu sk. *Woodhouse* (1984, 36–8); sal. ar *Ostrogorski* (1956, 93–4, 192–4); par grieķu mītiem sk. *Campbell and Sherrard* (1968, ch. 1).
24. Par šo atdzimšanu sk. *Baynes and Moss* (1969, *Introduction*) un *Armstrong* (1982, 174–81); plasāk – *Sherrard* (1959).
25. To pierādījis *Carras* (1983).
26. Par to, kā nacisti iznīcināja cigānus, sk. *Kenrick and Puxon* (1972); par ilgi apstrīdētajām turku akcijām 1915. gadā sk. *Nalbandian* (1963).
27. Par genocīdu vispār sk. *Kuper* (1981) un *Horowitz* (1982).
28. Par to sk. *Moscatti* (1973, Part II, *especially* 168–9); citas pūniešu pilsētas palika nesagrautas, un tādējādi pūniešu kultūra izdzīvoja.
29. Sk. *Roux* (1964, 301–4); plasāk par Elamu un elamiešu kultūru sk. *Cambridge Ancient History* (1971, Vol. I, Part 2, ch. 23).
30. Sk. *Saggs* (1984, 117–21); *Roux* (1964, 374).
31. Kā liecina asīriešu māksla, viņu pūlīni un kults bija vērsts vairāk uz pašu Asīrijas valsti, mazāk uz kultūru un sabiedrību; sk. eseju *Liverani in Larsen* (1979). Par Asīrijas krišanu un iznīkšanu sk. *Roux* (1964, 279, 290); domu apmaiņu par šo jautājumu sk. *A. D. Smith* (1968a, 100–4).
32. Par babiloniešu dumpjiem sk. *J. M. Cook* (1983, 55–6, 100); sal. ar *Oates* (1979).
33. Sk. eseju *Werblowski in Ben-Sasson and Ettinger* (1971); sal. ar *Seltzer* (1980) un *Yerushalmi* (1983).
34. *Armstrong* (1976) un (1982, ch. 7).
35. Par jaunāku laiku samariesiem sk. *Strizower* (1962, ch. 5); par Etiopijas falāsiem sk. *Kesler* (1985).
36. Par faraonu vēlinā perioda reliģiju sk. *Grimal* (1968, 211–41).
37. Par grieķu ortodoksiju sk. *Arnakis* (1963).
38. Par deiteronomisko un praviešu kustību sk. *Seltzer* (1980, 77–111); par mišnaisma laikiem – *Neusner* (1981). Par reliģijas reformu jaunajos laikos sk. *Meyer* (1967).
39. Par to sk. *Frazee* (1969) un *Kitromilides* (1979).
40. Sk. *Tcherikover* (1970) un *Hengel* (1980).
41. Sk. *Cambridge History of Iran* (1983, Vol. III/1, ch. 3, and III/2, ch. 27) un *Frye* (1966, ch. 6).
42. Sk., piemēram, *Saunders* (1978); mūsdienu Irānā – *Keddie* (1981).
43. Otrā Mozus grāmata, 19; 5–6; Piektā Mozus grāmata, 7; 6–13.

44. Par izpētes sākumu sk. *O'Brien* (1988); sal. ar *Armstrong* (1982).
45. Par garīdzniecības un reliģijas lomu impērijās sk. *Coulborn and Strayer* (1962) un *Eisenstadt* (1963); par reliģijas etnisko lomu sk. *Armstrong* (1982, *chs* 3, 7) un *A. D. Smith* (1986a, *especially chs.* 3, 5).
46. *Armstrong* (1982, *ch.* 7).
47. Par šīm *regna* sk. *Reynolds* (1984, *ch.* 8).
48. Par šo procesu galvenajām kontūrām sk. *Seton-Watson* (1977, *ch.* 2); nākamajā nodaļā – pilnīgāka domu apmaiņa.
49. Vispārīgu apskatu par nacionālismu Latīņamerikā sk. *Masur* (1966); rosinošu analīzi – *Anderson* (1983, *ch.* 3).
50. Tas ir tuvāks šveiciešu vai britu, nevis dienvidslāvu modelim, kaut arī bez nepieciešamās laika atstarpes, kāda bija šo divu nacionālo valstu rīcībā, toties ar nacionālismu, kādu šveicieši un briti iemantoja vienīgi nācijas formēšanās vēlākajās stadijās. Sīkāk tas tiks izdiskutēts ceturtajā nodaļā. Par vispārējo stāvokli Sahāras pierobežas rajonos Āfrikā sk. *Rotberg* (1967) un *Horowitz* (1985).

III. NĀCIJU IZCELSANĀS

1. Par vāciešu romantisko ticību organiskai «nācijas dvēselei» (*Volksseele*) sk. *Reiss* (1955); par agrāko laiku zinātniekiem, kuri nāciju uzskatīja par «mūžīgu», sk. *Walek-Czernecki* (1929).
2. Lieliski piemēri tam, kā šo jautājumu risinājuši «modernisti», atrodami *Kedourie* (1960) un *Breuilly* (1982); kritika – *A. D. Smith* (1988a).
3. Sk. *Gellner* (1983, *ch.* 2).
4. Par agrīnajām demokrātijas imitācijām šumeru pilsētvalstīs sk. *Roux* (1964, 105); par sākotnējiem Šveices kantoniem sk. *Kohn* (1957). Jautājums – kād ir bijusi/ir šī nācija? – tikai nesen sācis izpelnīties uzmanību, sk. *Connor* (1990).
5. Sk., piemēram, *Frankfort* (1954, *ch.* 4) un *David* (1982).
6. Par tiesisko un izglītības iespēju dažādību starp šķirām senajā Ēģiptē sk. *Beyer* (1959); par senās Ēģiptes reliģisko norietu sk. *Grimal* (1968, 211–41).
7. Sk. *Moscatti* (1962, 110), kur redzams šis ieraksts; sal. ar *Pritchard* (1958, 173–5). Par ēģiptiešu agrīno sentimentu sk. *Trigger et al.* (1983, 188–202).
8. Par doriešu-joniešu dihotomiju sk. *Alty* (1982); par kultūrtipa sazarošanos šajā ziņā sk. *Huxley* (1966) un *Burn* (1960, *especially* 6–7, 48–50, 98–100, 210–14).
9. Par panhellēņu sentimentu sk. esejas – *H. Schwalb and H. Ditter in Fondation Hardt* (1962), kā arī eseju – *Andrewes in Lloyd-Jones* (1965); par starppilsētu sadursmēm un sociālajiem konfliktiem polisās sk. *Forrest* (1966) un *Burn* (1978, *chs.* 9–10).
10. Par hellenizācijas krīzi sk. *Tcherikover* (1970); par praviešu un garīdznieku kustības nozīmi Jūdejā 7. gadsimtā pirms Kristus sk. *Seltzer* (1980, *chs.* 2–3); arī *Zeitlin* (1984).
11. Par šīm zelotu koncepcijām sk. *Brandon* (1967, *ch.* 2) un *Maccoby* (1974); Brandona tēzes novērtējumu sk. *Zeitlin* (1988, *ch.* 10).
12. Šāda reliģiskā nacionālisma piemērus sk. *D. E. Smith* (1974).

13. Par dažām ebreju koncepcijām Otrā tempļa un Mišnas laikos sk. esejas – *Werblowski in Ben-Sasson and Ettinger* (1971) un *Neusner* (1981); par vēli no Romas un Talmuda laiku Jūdejas politisko un ekonomisko vēsturi sk. *Avi-Yonah* (1976) un it īpaši *Alon* (1980, *Vol. I, chs. 1, 4, 7–8*).
14. Sevišķi tas attiecināms uz armēņiem, etiopiešiem, ebrejiem, Bizantijas grieķiem, krievu pareizticīgajiem, Polijas katoļiem, iriem, velsiešiem, angļiem un frančiem.
15. Par agrīno viduslaiku *regna* sk. *Reynolds* (1983) un *Wallace-Hadrill* (1985).
16. Par Poliju un Krieviju plašāk sk. *Seton-Watson* (1977, *chs. 2–3*); par Poliju – *Davies* (1982), par Krieviju – *Pipes* (1977); sal. arī ar *Portal* (1969).
17. Dažus agrākus izteikumus mēs gan atrodam 16.gadsimtā, par to sk. *Marcu* (1976); bet sal. ar kritiku par to – *Berully* (1982, *Introduction*). Debates par viduslaiku nacionālismu sk. *Tipton* (1972) un *Reynolds* (1984, *ch. 8*).
18. Par Ārbrotas deklarāciju sk. *Duncan* (1970); par šveiciešu *Eidgenossenschaft* un Ritlija zvērestu sk. *Thürer* (1970).
19. Par normāņiem un viņu mītiem sk. *Davis* (1976) un plašāk *Reynolds* (1984, *ch. 8*).
20. Aptverošāks pārspriedums par atšķirībām starp laterālo un vertikālo *ethnie* atrodams – *A. D. Smith* (1986a, *ch. 4*); par izraēliešu cilšu agrīno konfederāciju sk. *Zeitlin* (1984, *chs. 3–5*).
21. Sk. *Frye* (1966, *ch. 6*); sal. ar *Herrmann* (1977). Mazdakiešu kustība 5. gadsimtā bija gan sociāla, gan reliģiska, tai raksturīgs šķirisks protests un doktrīnas veidā – maniheistu ķecerības; par maniheistu doktrīnu sk. *Runciman* (1947).
22. Tas klasiski apskatīts *Lewis* (1970); sk. arī *Saunders* (1978).
23. Par feodālisma laikiem Armēnijā sk. *Lang* (1980, *chs. 7–8*); par vēlāku laiku armēņu diasporas kopienām sk. *Nalbandian* (1963).
24. Par šo pārvērtību Persijā pēc tam, kad to 7. gadsimtā iekaroja arābi, sk. *Frye* (1966, *ch. 7*); par Ēģiptes islamizāciju un arabizāciju kopš 7. gadsimta un turpmāk sk. *Atiyah* (1968, *Part I*).
25. Par to sk. *Levine* (1965, *ch. 2*) un *Ullendorff* (1973, *ch. 4*).
26. Par šā sarežģītā procesa politisko (valsts) aspektu sk. *Tilly* (1975); sal. ar *Seton-Watson* (1977, *ch. 2*).
27. Par to sk. *Geoffrey of Monmouth* (1966) un *Mason* (1985).
28. Par tiesiskās vienlīdzības, saimnieciskās un teritoriālās vienotības nostiprināšanos sk. *Corrigan and Sayer* (1985); sal. ar *Brooke* (1969), kur apskatīts agrākais laikmets; par angļu un franču kariem sk. *Keeney* (1972).
29. Par «saksu» mitu sk. *MacDougall* (1982); par vidusskiras reliģisko un nacionālo sentimentu 16.gadsimtā sk. *Corrigan and Sayer* (1985, *chs. 2–3*).
30. Sk. *Reynolds* (1984, 276–89); sal. ar *Bloch* (1961, II, 431–7).
31. Sk. *Armstrong* (1982, 152–9); sal. ar *A. Lewis* (1974, 57–70).
32. Par to sk. *E. Weber* (1979); par franču lingvistisko unifikāciju un standartizāciju sk. *Rickard* (1974) un par Lielo franču revolūciju – *Lartichaux* (1977).
33. Vispārīgs pārskats – *Atkinson* (1960); sal. arī ar *Poliakov* (1974, *ch. 1*).
34. Par basku un kataloņu jaunlaiku etnonacionālismu sk. *Payne* (1971), Grīnvuda eseju – *Esman* (1977) un *Llobera* (1983).
35. Sk. šo tēzi – *Bendix* (1964); netieši tā izteikta arī *Tilly* (1975, *Introduction and Conclusion*); sal. ar *Poggi* (1978).

36. Tāpat ir bijis arī Vācijā, neraugoties uz to, cik vītalu lomu spēlēja Prūsija; mēs nedrīkstam novērtēt par zemu to, kāda nozīme bija atmiņām par agrāk pastāvējušām etniskajām saitēm – mītiem, simboliem, ieražām, valodai, kā arī intelīgences un buržuāzijas ietekmi uz muitas ūniju; sk. *Hamerow* (1958) un *Kohn* (1965, *especially ch. 8*).
37. Sk. *Wallerstein* (1974, *ch. 3*) un esejas – *Tivey and Navarri in Tivey* (1980).
38. Par intelektuāļu pozīciju sk. *Gouldner* (1979) un *Anderson* (1983).
39. Pilnīgāku pārspriedumu par šo norisi sk. *Strayer* (1963) un *A. D. Smith* (1986a, *chs. 6–7*).
40. Par etnorelīģisko kopienu problēmām sk. *Arnakis* (1963), kur parādīti grieķi Osmaņu pakļautībā, par 19. gadsimta arābiem un ebrejiem šajā ziņā – *A. D. Smith* (1973b).
41. Par šīm problēmām, kā tās atklājas arābistu u.c. autoru rakstos, sk. *Haim* (1962); par valstiskās iekārtas atšķirībām sk. *Rosental* (1965).
42. Par arābiem sk. *Sharabi* (1970), par to, kā šīs problēmas risinājuši ēģiptieši, – *Jankowski* (1979).
43. Sk. *Kedourie* (1971, *Introduction*) un *A. D. Smith* (1971, *ch. 10*).
44. Diskusijas par intelektuāļu orientāciju sk. eseja – *Matosian in Kautsky* (1962) un *A. D. Smith* (1979a, *ch. 2*). Šīm debatēm bija liela ietekme Krievijā, Indijā, Persijā, Grieķijā, Izraēlā, Īrijā un arābu un rietumafrikāņu vidē; sk. brīnīšķīgu pētījumu šajā ziņā – *July* (1967), kā arī *Geiss* (1974).
45. Par to sk. *Kedourie* (1971, *Introduction*). Klasisku piemēru, kā «atgriežas pie tautas» un etnovēstures, 19. gadsimtā parādīja krievu inteliģence, sk. *Thaden* (1964).
46. Diskusijas par to plašāk sk. *A. D. Smith* (1984a); arī *Hobsbawm and Ranger* (1983).
47. Sk. *Steinberg* (1976), kur redzams, kā leģendas izmanto šveicieši.
48. Par romantisko aizraušanos ar Stounhendžu sk. *Chippindale* (1983, *chs. 6–7*).
49. Sk. *A. D. Smith* (1984b) un (1986a, *ch. 8*).
50. Ķeltu atdzimšanas skatījums analizēts saturīgajā Hacinsona pētījumā – *Huchinson* (1987); sal. arī ar smalko pārskatu, kas atrodams *Lyons* (1979).
51. Sk. Brānča ievadu 1907. gada Kērbija «Kalevalas» tulkojumam (*Branch* 1985); plašāks politiskais konteksts atrodams *Jutikkala* (1962, *ch. 8*) un esejā *M. Klinge in Mitchison* (1980).
52. Sk. *Honko* (1985), kura «Kalevalas» vēsturisko interpretāciju saista ar laikposmiem, kad nacionālajai identitātei draudēja briesmas; par Sibīliju un «Kalevalu» sk. *Layton* (1985) un par Aksela Gallena-Kallelas mākslu sk. *Arts Council* (1986, *esp. 104–15* un esejas – *Sarajas-Korte and Klinge*).
53. Par dažiem šādu kultūras karu piemēriem Austrumeiropā sk. esejas – *Sugar* (1980) un par slovākiem – *Paul in Brass* (1985).
54. Bet ne vienmēr. Japānā, cariskajā Krievijā, Etiopijā un Persijā aristokrātija un garīdzniecība pastāvēja vēl ilgi. Tieši tāpat bija dažos Sahāras pierobežas apgabalos, par to sk. *Markovitz* (1977, *chs. 2–3*).
55. Protams, visas zemeslodes sadalīšana «nācijās» tad vairs nebija vajadzīga, pat tajos gadījumos ne, kad konkrētas *ethnies* kļuva par pamatu ķēniņvalstīm; pasaules uztvere bieži vien tik ļoti plašās reliģiskajās kopienās (islams, budisms, kristietība), lai cik daudzās apakšvienībās tās sadalītos, liek domāt par krietni universālāku politiskās lojalitātes bāzi, kura, kā dazkārt pieredzēts, saistīta ar impērijas konceptu, un tāda ir Dantes vīzija (sk. *Breuilly* 1982, *Introduction*).

56. Par nācijas un nacionālisma teritoriālajiem aspektiem sk. *Kohn* (1967b) un *A. D. Smith* (1981b).

IV. NACIONĀLISMS UN KULTŪRAS IDENTITĀTE

1. *Gellner* (1964, 168).
2. *Kedourie* (1960, 1).
3. Par nacionālismu Anglijā sk. *Kohn* (1940) un esejas – *Christopher Hill* un *Linda Colley in Samuel* (1989, vol. I). Par nacionālistu Rietumāfrikā – *July* (1967) un *Geiss* (1974); par arābu nacionālistu – *Binder* (1964).
4. Par to sk. *Hutchinson* (1987, 158–61, 285–90).
5. Plašākas diskusijas par «nacionālismu» definēšanas problēmām sk. *Deutsch* (1966, ch. 1), *Rustow* (1967, ch. 1), *A. D. Smith* (1971, ch. 7) un *Connor* (1978).
6. Šie ir no *A. D. Smith* (1973a, 2.1) aizgūti un pārveidoti ierosinājumi.
7. Par «nācijas»/«valsts» īpatnībām sk. *Connor* (1972) un *Tivey* (1980, *Introduction*).
8. *Akzin* (1964, ch. 3).
9. *Shaftesbury* (1712, 397–8); arī *Macmillan* (1986, ch. 3).
10. *Rousseau* (1915, II, 319, *Projet Corse*).
11. Citēts – *Berlin* (1976, 182); sal. ar *Barnard* (1965).
12. Par iredentisma kustību trešās pasaules valstīs sk. *Horowitz* (1985, ch. 6); arī *Lewis* (1983).
13. Diskusiju par Davida *Horācijiem* sk. *Brookner* (1980, ch.5) un *Crow* (1978); par *fraternité* Lielās franču revolūcijas laikā sk. *Cobban* (1957–63, Vol. I, Part 3) un *Kohn* (1967b).
14. Par Trešo republiku Francijā sk. *E. Weber* (1979); par agrīnajiem pēcneatkarības režīmiem Āfrikā sk. *Apter* (1963) un *Rotberg* (1967).
15. Josefa «Jūdejas karš», II, 53 citēts pēc *Yandin, Y.* (1966) *Masada, London, Weidenfeld and Nicolson*; Tukidīds «Peloponēsas karš», II, 71, 2.
16. Par Kanta ietekmi sk. *Kedourie* (1960, chs. 2–4); sal. ar *A. D. Smith* (1971, ch. 1).
17. Dzīlāku izpēti par nacionālās simbolikas jēgu un kvalitāti sk. *Doob* (1964) – par tiroliešu simboliku; *Dowd* (1948) – par svinībām Lielās franču revolūcijas laikā; *Mosse* (1976) – par vācu nacionālisma izpausmes pasākumiem; *Thompson* (1985) – par afrikāņu ceremonijām.
18. Par nacionālisma pašatgriezenisko kvalitāti sk. *Breuilly* (1982, ch.16); par Dirkeru un nacionālistu sk. *Mitchell* (1931).
19. Šo secinājumu pauž *Debray* (1977); sk. arī *Anderson* (1983, ch. 1).
20. Par etnisko grupu kā «supergimeni» sk. *Horowitz* (1985, chs. 1–2); par vīriešu/sieviešu šķēlšanos Davida vēsturiskajā gleznā sk. *Herbert* (1972).
21. Pamatojums tam atrodams *Kedourie* (1960) un (1971), *Sathyamurthy* (1983) un zināmā mērā arī *Breuilly* (1982).
22. Dažus agrākos iedalījumus sk. *Snyder* (1954), *Seton-Watson* (1965), *Symmons-Symonolewicz* (1965) un (1970); sal. ar neseno Gelnera tipoloģiju – *Gellner* (1983).
23. *Kohn* (1955) un (1967a).

24. Sikāk šo domu apmaiņu sk. *Hutchinson* (1987, *ch.* 1).
25. Par pangermānisma atbalstu sk. *Pulzer* (1964) un *Mosse* (1964); par atbalstu, kādu krievu buržuāzija sniedza krievu kultūras nacionālismam, sk. *Gray* (1971).
26. Sk. eseju – *Plamenatz in Kamenka* (1976).
27. Tā ir pārveidota un vienkāršota *A. D. Smith* (1973a, 3.4 – 7) versija.
28. Par Morasa integrācijas nacionālismu sk. *Nolte* (1969); par Latīņamerikas populismu sk. *Mouzelis* (1986).
29. Sk. *Kohn* (1960) un *Davies* (1982, *Vol. II, ch. 1*), par Jasna Guru – *Rozanow and Smulikowska* (1979).
30. Sk. *Kedourie* (1971, *Introduction*); par to, kā nacionāli izmantojuši hindu pagātņi, sk. esejas – *Crane and Adenwalla in Sakai* (1961).
31. Par vēliņo viduslaiku nacionālismu sk. *Tipton* (1972); par holandiešiem sk. *Schama* (1987, I/2).
32. Sk. īpaši detalizētu darbu – *Kemilainen* (1964), kam jāpateicas par turpmākajām diskusijām; sal. arī ar *Barnard* (1965, *ch. 1*).
33. *Richardson* (1725, 222–4).
34. Abi citēti esejā – *W. F. Church on «France» in Ranum* (1975).
35. *La Font de Saint-Yenne* (1752, 305–6); par to sk. *Crow* (1985, *ch. 4*).
36. *Barry* (1809, II, 248).
37. Par šim nācijas koncepta nozīmes pārmaiņām Eiropā sk. *Zernatto* (1944); sk. arī *Bendix* (1964).
38. Sk. *Poliakov* (1974, *esp. ch. 8*); *Nisbet* (1969).
39. Par neoklasicisma stilu un kustību sk. *Honour* (1968).
40. *Rousseau* (1924 – 34, X, 337–8), citēts – *Cobban* (1964); sal. ar *Cobler* (1970).
41. Par Ruso pieķeršanos Ženēvai sk. *Kohn* (1976a, 238–45) un *Baron* (1960, 24–8). Par grieķu un romiešu modeli Lielajā franču revolūcijā sk. *Rosenblum* (1967, *ch. 2*) un *Herbert* (1972).
42. Par gotikas atdzimšanu Vācijā sk. *Robson-Scott* (1965).
43. Par «dabisko dzejnieku» sk. *Macmillian* (1986, *ch. 3*); par britu literāro medievismu sk. *Newman* (1987, *ch. 5*) un par franču un britu mākslas kontrastainajām tendencēm sk. *A. D. Smith* (1979b).
44. Par šo «valodu» sk. *Berlin* (1976).
45. Par nacionālo romantiku sk. *Porter and Teich* (1988); par tās izmantošanu nacionālisma kustībā 19. gadsimta beigās sk. *Hobsbawm and Ranger* (1983).
46. Par mākslinieku «morālo historicismu» un «arheoloģisko drāmu» sk. *Rosenblum* (1967) un *A. D. Smith* (1987) un (1989); sk. arī katalogu par *La France* (1989).
47. Par nacionālajām jūtām un mūziku sk. *Einstein* (1947, *esp. 266–9, 274–82*); par nacionālo romantiku mākslā sk. *Vaughan* (1978, *ch. 3*); par tās ietekmi uz Eiropas kultūras mantojumu sk. *Horne* (1984). Tie, kas paši jau iepriekš bijuši nacionālo jūtu pārņemti, ir pielāgojuši kādam konkrētam nacionālismam daudzu ar nacionālismu nepavisam nesaistītu mākslinieku darbus, kuri viņiem «iedvesuši» atbilstošu noskaņu; tāds liktenis piemēklējis Konstelbu, Delakruā, Šūmani un pat Bēthoveni.
48. Par intelektuāļiem sk. *Shils* (1972) un *Gella* (1976).

49. Sk. *Baron* (1960, *ch.2*) un *Anderson* (1983, *ch.5*).
50. Sk. *Kedourie* (1960); kā arī *Breuilly* (1982, *Introduction and chs. 15–16*).
51. Par vācu ieguldījumu romantismā sk. *Reiss* (1955) un *Kedourie* (1960); par Kantu sk. arī *Gellner* (1983).
52. Sk. *Cobban* (1957 – 63, *Vol. I, Part 3*) un *Palmer* (1940); par *cahiers de doléances* un par franču nacionālismu 1789. gadā sk. *Shafer* (1938).
53. Tēzi, ka intelektuāli ir vajadzīgi tālab, ka prot arjaunināt šo pasauli, sk. *Kautsky* (1962, *Introduction*) un *Worsley* (1964). Taču Kautska «intelektuāli» patiesībā ir intelīgence, profesionāli. Tas pats sakāms par dāziem piemēriem, kas citēti – *Kedourie* (1971, *Introduction*), ieskaitot Gandiju un Keniātu.
54. Par Hesu sk. *Hertzberg* (1960, *Introduction*); par eiropeisko saistību starp intelektuāļiem un nacionālismu sk. *A. D. Smith* (1981a, *ch. 5*).
55. Par «identitātes krīzes» tēzi sk. *Ayal* (1966), *Kedourie* (1960) un (1971, *Introduction*); kritika – *Breuilly* (1982, 28–35).
56. Par šo plašāko kultūras krīzi sk. *A. D. Smith* (1971, *ch. 10*).

V. NĀCIJAS PĒC PROJEKTA?

1. Sk. *Tilly* (1975, *Introduction and Conclusion*); *Seton-Watson* (1977, *chs. 2–3*).
2. Sk., *inter alia*, *Corrigan and Sayer* (1984, *chs. 2–4*), *Newman* (1987, *chs. 5–6*) un esejas – *Hill and Colley in Samuel* (1989, *Vol. I*).
3. Sk. *Pipes* (1977, *chs. 9–10*); sal. ar *Seton-Watson* (1967).
4. Sk. *Dunlop* (1985) un eseju – *Pospelovsky in Ramet* (1989).
5. Sk., piemēram, *G. E. Smith* (1989).
6. Par osmanismu sk. *Mardin* (1965) un *Berkes* (1964), kā arī eseju – *Karpat in Brass* (1985).
7. Par to sk. *Lewis* (1968, *ch. 10*) un *Kushner* (1976).
8. Par moderno panturcismu sk. *Landau* (1981).
9. Par šo vēsturi sk. *Ullendorff* (1973); par dergu problēmām sk. *Halliday and Molyneux* (1981).
10. Īsu pārskatu sk. *J. Hall* (1962) un *A. Lewis* (1974).
11. Sk. *Brown* (1955).
12. Diskusija par *nihonjinron* un tā skaidrojumiem – *Yoshino* (1989).
13. Sk. *Alavi* (1972); sal. ar *Saul* (1979).
14. Sk. *Horowitz* (1985, *ch. 2*); sal. ar esejām – *Asiwaļu and Hargreaves in Asiwaļu* (1985).
15. Par Francijas politiku Āfrikā sk. *W. H. Lewis* (1965) un plašāk – *Crowder* (1968).
16. Sk. *Wallerstein* (1965) un *Lloyd* (1969); sal. ar *Geiss* (1974) un *Kedourie* (1971, *Introduction*).
17. Sk. *W. H. Lewis* (1965), *Geiss* (1974, *ch. 15*) un *Legum* (1964). Par selektīvo koloniālisma uztveri sk. *Enloe* (1980).
18. Sk., *inter alia*, *J. H. Kautsky* (1962, *Introduction*), *Kedourie* (1971, *Introduction*) un *Seton-Watson* (1977).

19. Sk. *Kedourie* (1971, *Introduction*), *McCulley* (1966).
20. Bija arī vispārīgi politiskie un ekonomiskie faktori, kas vēl turpina balstīt pilsoniski teritoriālās nācijas Āfrikā, Āzijā un Latīņamerikā, it īpaši geopolitiskie spēki, – sk. *Neuberger* (1986). Par tumšādaino kultūrkustību sk. *Geiss* (1974).
21. Par šīm ietekmēm sk. *Hodgkin* (1964); par Indiju – *Heimsath* (1964).
22. Sk. *Sharabi* (1970) un *Vital* (1975).
23. Sk. *Kedourie* (1971, *Introduction*), *Kushner* (1976) un *Hutchinson* (1987).
24. Sk. *Vatikiotis* (1969) un *Jankowski* (1979).
25. Par birmiešu budismu sk. *Sarkisyanz* (1964).
26. Par Keniju sk. eseju – *Rothchild in Olorunsola* (1972); par Zimbabves minoritātēm un to dzīves apstākļiem sk. *Ucko* (1983).
27. Par nigēriešu etnisko izcelsmi sk. *Hodgkin* (1975, *Introduction*); sk. arī *Panter-Brick* (1970) un *Markovitz* (1977).
28. Sk. *Gutteridge* (1975).
29. Par agrīno *Baas* ideoloģiju sk. *Binder* (1964); sal. ar *Sharabi* (1966).
30. Pārskatu par Pakistānas galveno *ethnie*, tās nacionālismu un par islama lomu Pakistānā sk. esejas – *Harrison and Esposito in Banuazizi and Weiner* (1986). Par Indijas etnolingvistisko mozaiku sk. *Harrison* (1960) un *Brass* (1974).
31. Sk. *McCulley* (1966) un *D. E. Smith* (1963).
32. Kā tas atklājas Pakistānā – sk. esejas – *Binder and Harrison in Banuazizi and Weiner* (1986). Par afrikāņu nēmieriem tā paša iemesla dēļ sk. *Neuberger* (1976).
33. Tāds ir ĀVO uzskats, sk. *Legum* (1964) un *Neuberger* (1986).
34. Sk. eseju – *Young in Brass* (1985); par agrīnajiem afrikāņu masas mobilizējošiem režīmiem sk. *Apter* (1963).
35. Par pretošanās kustību Angolā sk. *Davidson, Slovo and Wilkinson* (1976); sal. arī ar *Lyon* (1980) – par Gvineju-Bisavu.
36. Īsu ieskatu domu apmaiņā par Lielo Zimbabvi sk. *Chamberlin* (1979, 27–35), bet par «tēvzemes» nacionālo nozīmi – *A. D. Smith* (1981b).
37. Par Ganas TKP sk. *Austin* (1964).
38. Par tautas izglītības jauno, svarīgo jēgu sk. *Gellner* (1983); tā vienādā mērā ir gan nacionālisma ideoloģijas un apzinas cēlonis, gan sekas.
39. Par lingvistisko izglītību Lielās franču revolūcijas laikā sk. *Lartichaux* (1977), bet Trešās republikas laikos – *E. Weber* (1979).
40. Sk. *Markovitz* (1977, ch. 6).
41. *Mannheim* (1940); *J. H. Kautsky* (1962, *Introduction*); *Gouldner* (1979).
42. Par nacionālisma kustību sociālo sastāvu sk. *Seton – Watson* (1960), eseju – *Kiernan in A. D. Smith* (1976) un *Breuilly* (1982, ch. 15); kritika – *Zubaida* (1978).
43. Par profesionālu lomu sk. *Hunter* (1962), *Gella* (1976) un *Pinard and Hamilton* (1984).
44. Sk., piemēram, *Hodgkin* (1956).

VI. SEPARĀTISMS UN DAUDZNACIONĀLISMS

1. Par šo «oficiālo» nacionālismu sk. *Anderson* (1983, *ch.* 6); par dažiem Austrumeiropas klasiskā etniskā nacionālisma paraugiem sk. *Sugar and Lederer* (1969).
2. Par postkoloniālās valsts svešatno, metropoles ietekmēto izcelsmi sk. *Alavi* (1972); par šiem trešās pasaules etniskās kustības variantiem sk. *R.Hall* (1979).
3. Vispārēju pārskatu par etnonacionālisma kustību Rietumos sk. *Esman* (1977) un *Allardt* (1979).
4. Sk. *Deutsch* (1966) un klasisku kritiku – *Connor* (1972).
5. Sk. *Connor* (1984a).
6. Par iriem sk. *Boyce* (1982); par norvēģiem – *Elviken* (1931) un *Mitchison* (1980, 11–29); par Somiju – *Jutikkala* (1962); tas viss uzplauka 19. gadsimta vidū.
7. Uzskatāms piemērs ir tā godbijība, kādu saņem Jasna Guras klosteris Polijas dienvidos; tas pazīstams ar savu Bizantijas laiku Dievmātes tēlu, kas tur novietots 14.gadsimta beigās, un kopš tā laika tā ir visas nācijas svētceļojumu vieta; sk. *Rozanow and Smulikowska* (1979).
8. Par mūzikā ietvertu un pausto nacionālismu sk. *Einstein* (1947, 266–9, 274–82) un *Raynor* (1976, *ch.* 8).
9. *Weber* (1968, *Part I/2, ch.* 5, p. 396).
10. Par šo procesu sk. *Kedourie* (1971, *Introduction*).
11. Par «kritiskā diskursa kultūru» sk. *Gouldner* (1979). Par inteligences lomu klasiskajā Eiropas nacionālismā sk. *Barnard* (1965, *ch.* 1) un *Anderson* (1983, *ch.* 5).
12. Par to sk. *Nairn* (1977, *ch.* 9), arī *Pech* (1976).
13. Par ķeltu nacionālismu sk. *Lyons* (1979), par «karēlismu» Somijā – *Laitinen* (1985) un *Boulton Smith* (1985).
14. Sk., piemēram, *Kedourie* (1960, *chs.* 5–6), *Pearson* (1983).
15. Par Lielās franču revolūcijas ietekmi uz Osmaņu Turciju sk., piemēram, *Berkes* (1964); par grieķiem – *Kitromilides* (1980).
16. Par kurdu cīņām sk. *Edmonds* (1971) un *Chaliand* (1980, 8–46).
17. Vispārēju pārskatu par etnisko politiku Pakistānā, ieskaitot beludžu, sindi un puštunu kustību, var atrast esejā – *Selig Harrison: «Ethnicity and Political Stalemate in Pakistan», in Banuazizi and Weiner* (1986, 267–98).
18. Eritrejā tas ir bijis it īpaši grūti sasniedzams: kopīgā cīņa pret Itālijas koloniālo varu un Etiopijas represijām gan nepārprotami ir palīdzējusi radīt zināmu vienotības izjūtu deviņu (vai vēl vairāk) šā reģiona etnisko kategoriju vidū, taču šķelšanās starp pārsvarā tigrāju valodā runājošiem kristiešiem un galvenokārt musulmaņu «tigrājiem» un pārējām tautām laiku pa laikam aizvien noveda pie pilsoņu kariem, kurus tikai gluži nesen apvaldīja Eritrejas Tautas atbrīvošanās fronte, – sk. *Cliffe* (1989, 131–47). Par palestīniešu pieredzi sk. *Quandt et al.* (1973).
19. Par Biafru sk. *V. Olorunsola: «Nigeria», in Olorunsola* (1972) un *Markovitz* (1977, *ch.* 8). Dominējošās etniskās izmantošanas piemēru sk. *D. Rothchild: «Kenya», in Olorunsola* (1972). Etniskā valsts iekšējās radniecības rakstu rūpīgu analīzi Āfrikā un Āzijā sk. *Brown* (1989, 1–17).

20. Gelners faktiski apgalvo, ka nacionālists ir «vājs» tieši tā iemesla dēļ, ka «objektīvi» kultūras atšķirību ir vairāk nekā etniskā nacionālisma paraugu. Par etniskās mobilizācijas darbības lauku izvēršas tikai dažas kultūras atšķirības, bet citas «nespēj» kļūt par nacionālisma atstības pamatu, – sk. *Gellner* (1983, *ch.* 5). Par afrikāņu «ciltīm», kas līdz šim laikam nav «spējušas» radīt sev atbilstošu nacionālismu, sk. *King* (1976).
21. Šis argumentācijas detalizētu izklāstu sk. *Horowitz* (1985, *ch.* 6). Man savus pārspriedumus nākas ierobežot, jo mani interesē galvenokārt tas, kādas *s e k a s* separātiskais nacionālists atstāj uz «nacionālās identitātes» veidošanos.
22. Šie faktori izcelti rakstos par Pakistānu un Irānu krājumā, ko izdevis *Banuazizi and Weiner* (1986).
23. Citas diskusijas par etnisko atdalīšanos un iredentiskā nacionālisma izplatību un ģeopolitiku Āfrikā un Āzijā sk. *Bucheit* (1981), *Wiberg* (1983) un *Mayall* (1985).
24. Par sikāku grupējumu etnocīdu sk. *Svensson* (1978). Par to, kā Centrālamerikas un Latīņamerikas indiāņu populācijas daļēji zaudējušas savas vietējās tradīcijas, sk. *Whitaker and Jordan* (1966).
25. Par kurdiem sk. *Chaliand* (1980) un *Entessar* (1989, 83–100). Par pirmskoloniālo laiku etniskajām kategorijām tagadējās Nigērijas teritorijā sk. *Hodgkin* (1975, *Introduction*).
26. Par etniskā nacionālisma kustības dabiskajām spējām radīt sabiedrību sk. *Hutchinson* (1987) un *Cliffe* (1989, 131–47).
27. Sk. esejas – *Connor and Lijphart in Esman* (1977), arī *Allardt* (1979).
28. Par nacionālisma atjaunošanos Lietuvā sk. *Vardys* (1989, 53–76).
29. Par skotiem sk. *MacCormick* (1970) un *Webb* (1977); par «dubultlojalitātes» problēmu Rietumu demokrātijās sk. *A. D. Smith* (1986c).
30. Par «neattīstītiem» Rietumu etnoreģioniem sk. rakstos – *Reece, Hechter and Levi in Stone* (1979); par nesaderību starp etnonacionālismu un konkrēto ekonomisko pamatu sk. *Connor* (1984a).
31. Par etniskajām jūtām un etnisko mobilizēšanos Padomju Savienībā sk. *Szporluk* (1973) un *G. E. Smith* (1985).
32. Etniskā nacionālisma tautisko aspektu izceļ *Nairn* (1977, *chs.* 2, 9), autors runā par neseno «neonacionālismu».
33. Plašāk par šiem procesiem sk. *A. D. Smith* (1986a, *chs.* 7–8); sk. arī *Brock* (1976) un *Hutchinson* (1987).
34. It īpaši sk. tādu intelektuāļu kā Lenrūta un Runeberga lomu somu nacionālisma kustībā – *Branch* (1985). Par iriem sk. *Lyons* (1979); par bretoņu atjaunošni sk. *Mayo* (1974) un eseju – *Beer in Esman* (1977).
35. Par to sk. *Schama* (1987) un *Hill* (1968).
36. Sikāk sk. *A. D. Smith* (1981a, *chs.* 1, 9); par Kataloniju sk. *Conversi* (1990).
37. Tas ir brīnīšķīgi parādīts detalizētā pētījumā par Anglijas valsts ietekmi uz etniskajiem reģioniem – *Hechter* (1975).
38. Etniskās minoritātes bieži vien izsaka šādus pārmetumus centralizētajām valdībām – gan Francijā, gan Lielbritānijā, gan vēl gluži neseno Spānijā; sk. *Coulon* (1978).

VII. VIŅPUS NACIONĀLĀS IDENTITĀTES?

1. Nacionālā kustība ir parādījusies tādās šķietami neparastās vietās kā Sibīrija, Papua-Jaungvineja un Melanēzija; sk., piemēram, *Kolarz* (1954) – par Sibīriju un Centrālāziju, *May* (1982) – par Papua-Jaungvineju.
2. Nacionālisma uzplūdu kritiku sk. *Breuilly* (1982, 8–11). Par Ķīnas komunismu sk. *Johnson* (1969).
3. Par «radniecīgo» problēmu un «ieinteresētības» sakrišanu etniskās mobilizācijas procesā sk. *Daniel Bell* (1975).
4. Par šādu revolucionāru perspektīvu liberālajā socioloģijā sk. *Parsons* (1966) un *Smelser* (1968), marksisma mācībā un marksisma politikā – *Cummins* (1980) un *Connor* (1984b).
5. Neraugoties uz itāļu iredentismu un vāciešu vēlēšanos no jauna apvienoties, Itālijas apgabalu un Vācijas *Länder* spēks to apliecina pilnīgi skaidri. Par Šveici sk. *Steinberg* (1976).
6. Illirisma vēsturi un dienvidslāvu cīņu par neatkarību sk. *Stavrianos* (1961, *esp. ch.* 9) un *Singleton* (1985, *ch.* 5).
7. Sk. *Schöpflin* (1980) un *Djilas* (1984).
8. Sk. *Fedosejev et al.* (1977), *Bennigsen* (1979).
9. Šo jautājumu iztirzi sk. *Goldbagen* (1968) un *G. E. Smith* (1985).
10. Par krievu neonacionālismu sk. *Dunlop* (1985) un plašāk rakstos – *Ramet* (1989).
11. Par balto iedzīvotāju «neoetnicitāti» sk. *Kilson* (1975), par tās plašo simbolisko dabu – *Gans* (1979).
12. Sk. *Burrows* (1982).
13. Par puritāniskās izredzētības mītu centrējošo raksturu Amerikā sk. *Tuveson* (1968) un *O'Brien* (1988).
14. Kā tas 19. gadsimtā notika Vācijā, sk. *Kaban* (1968). Par EA agrāko «funkciju» analīzi sk. *Haas* (1964).
15. Par šo diskusiju Eiropā, kas šodien atbalsojas Lielbritānijā, sk. *Camps* (1965). De Gollam bija lieliska iespēja pārliecināties pierādīt, ka 20. gadsimta sešdesmitajos gados Rietumeiropā turpina pastāvēt nacionāli izjusta vara un politika, – sk. *Benthen van den Berghe* (1966). Pat tad, ja tagad jaunā paaudze būtu vairāk «europeiska» nekā tās priekšteči, – vai tā ir mazāk nacionāli noskaņota?
16. It īpaši *Galtung* (1973), kur autors sekmīgi apelē pie norvēģiem, lai tie nestājas paplašinātajā Asociācijā. Taču argumentus par vai pret Eiropu kā topošo «supervalsti» nevajadzētu bāzt vienā maisā ar pierādījumiem, kas to attēlo kā iespējamu «supernāciju». Tā suverenitātes zaudēšana tiek sajaukta ar identitātes zaudēšanu. Vēsture liecina, ka etniski izdzīvot iespējams arī bez suverenitātes, un tas apgāz jebkādu saistību starp šīm kategorijām, – sk. *A. D. Smith* (1988b). Kas attiecas uz tīri p o l i t i s k u Eiropas nacionālismu, pagaidām tas pastāv ierobežotā formā – pa s e g m e n t a m ikvienas kontinenta nācijas politiskajā, ekonomiskajā un kultūras elitē; dziļas saknes Eiropas tautās tas vēl nav laidis.
17. Par Otrā pasaules kara tiešajām sekām un milzīgo varas bloku izcelšanos sk. *Barraclough* (1967) un *Hinsley* (1973).
18. Sk. *Bell* (1973) un *Kumar* (1978) – par «pakalpojumu sabiedrību».

19. Jaunlaiku sabiedrisko kustību – feminisma, vides aizsardzības, studentu un etnonacionālisma darbības analīzi sk. *Melucci* (1989, *chs.* 3–4).
20. Sk. *Richmond* (1984); sal. ar *Melucci* (1989, 89–92).
21. Sk. *Warren* (1980, *ch.*7); sal. ar *Enloe* (1986).
22. Domu apmaiņu starp masu saziņas līdzekļu kritiķiem: (*Matelaart, Morley, Hall*), kuri apgaismo etnicitātes un šķiras lomu, organizējot tautas atsauksmes uz Amerikas moderno saziņas līdzekļu sniegumu, sk. *Schlesinger* (1987).
23. Par humanitāro intelektuāļu un viņu pretinieku tehniku «kritiskā diskursa kultūru» sk. *Gouldner* (1979).
24. Par šiem monumentiem un ceremonijām sk. *Hobsbawm and Ranger* (1983, it īpaši Hobsboma rakstu) un *Horne* (1984). Par agrāko laiku impērisko tēlainību sk. *Armstrong* (1982, *ch.* 5).
25. Par šādas nācijas – iedomātas sabiedrības – ideju, sabiedrības, kuras tekstus vajadzētu dekonstruēt un lasīt, sk. *Anderson* (1983); par britiem šajā sakarībā sk. *Samuel* (1989, *esp. Vol.* III).
26. Līdzīgu viedokli sk. *Anderson* (1983, *ch.* 1); par šiem memoriāliem sk. *Rosenblum* (1967, *ch.* 2).
27. Par somu nācijas vēsturi sk. *Branch* (1985) un *Honko* (1985).
28. Par nacionālisma rituāliem sk. *Mosse* (1976) un *Horne* (1984); par mākslu un nacionālismu sk. *Rosenblum* (1967).
29. Par slovāku vēsturi sk. *Brock* (1976); par Austrumeiropas mozaiku sk. *Pearson* (1983).
30. Par irākiešu un turku «sagnēm» sk. *Zeine* (1958); par karaļu kapenēm senajā Makedonijā sk. *Yalouris* (1980); par Transilvāniju – *Giurescu* (1967).
31. Par šīm norisēm sk. *Wallerstein* (1974, *ch.* 3) un *Tilly* (1975).
32. Par nacionālismu Balkānos sk. *Stavrianos* (1957); par kapitālismu un nacionālismu Āfrikā – *Markovitz* (1977) un *A. D. Smith* (1983, *chs.* 3, 5).
33. Par šīm norisēm sk. *A. D. Smith* (1981a, *ch.* 6).
34. Par šo sajaukumu sk. *Connor* (1978); arī *Tivey* (1980).
35. Par valstu sistēmām un neiejaukšanos iekšējās lietās sk. *Beitz* (1979, *Part* II).
36. Par to sk. *Kohn* (1960).
37. Par šo neseno vēsturi sk. *Landau* (1981).
38. Par to sk. *Geiss* (1974).
39. Par viduslaiku garīgajām valodām sk. *Armstrong* (1982, *ch.* 8); par valodu un nacionālismu mūsdienās sk. *Edwards* (1985, *ch.* 2).
40. Par šo mitoloģiju sk., piemēram, *de Rougemont* (1965).

BIBLIOGRĀFIJA

- AKZIN, Benjamin (1964) *State and Nation*, London: Hutchinson
- ALAVI, Hamza (1972) «The State in Post-colonial Societies – Pakistan and Bangla Desh», *New Left Review* 74, 59–81
- ALLARDT, Erik (1979) *Implications of the Ethnic Revival in Modern, Industrialised Society*, Commentationes Scientiarum Socialium 12, Helsinki, Societas Scientiarum Fennica
- ALMOND, Gabriel and Lucian Pye (eds.) (1965) *Comparative Political Culture*, Princeton, Princeton University Press
- ALON, Gedaliah (1980) *The Jews in their Land in the Talmudic Age (70–640 CE)*, 2 vols., Jerusalem, The Magnes Press, The Hebrew University
- ALTY, J. H. M. (1982) «Dorians and Ionians», *The Journal of Hellenic Studies* 102, 1–14
- ANDERSON, Benedict (1983) *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso Editions and New Left Books
- ANDERSON, Charles W., Fred von der Mehden and Crawford Young (eds.) (1967) *Issues of Political Development*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall
- APTER, David (1963) «Political Religion in the New Nations», in C. Geertz (ed.), *Old Societies and New States*, New York, Free Press
- ARBERRY, A. J. (ed.) (1969) *Religion in the Middle East: Three Religions in Concord and Conflict*, 2 vols., Cambridge, Cambridge University Press
- ARMSTRONG, John (1976) «Mobilised and Proletarian Diasporas», *American Political Science Review* 70, 393–408
- (1982) *Nations before Nationalism*, Chapel Hill, University of North Carolina Press
- ARNAKIS, G. (1963) «The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism», in Barbara Jelavich and Charles Jelavich (eds.), *The Balkans in Transition*, Berkeley, University of California Press
- ARTS COUNCIL (1986) *Dreams of a Summer Night: Scandinavian Painting at the Turn of the Century*, London, Hayward Gallery, Arts Council of Great Britain
- ASIWAJU, A. I. (ed.) (1985) *Partitioned Africans: Ethnic Relations across Africa's International Boundaries, 1884–1984*, London, C. Hurst & Company
- ATIYA, A. S. (1968) *A History of Eastern Christianity*, London, Methuen
- ATKINSON, W. C. (1960) *A History of Spain and Portugal*, Harmondsworth, Penguin
- AUSTIN, Denis (1964) *Politics in Ghana, 1946–60*, London, Oxford University Press

- AVI-YONAH, Michael (1976) *The Jews of Palestine: A Political History from the Bar-Kochba War to the Arab Conquest*, Oxford, Basil Blackwell
- AYAL, E. B. (1966) «Nationalist ideology and economic development», *Human Organisation* 25, 230–39
- BANTON, Michael (ed.) (1966) *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, London, Tavistock
- and Jonathan Harwood (1975) *The Race Concept*, Newton Abbott, London and Vancouver, David and Charles
- BANUAZIZI, Ali and Myron Weiner (eds.) (1986) *The State, Religion and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran and Pakistan*, Syracuse, New York, Syracuse University Press
- BARNARD, Frederick M. (1965) *Herder's Social and Political Thought*, Oxford, Clarendon Press
- BARON, Salo W. (1960) *Modern Nationalism and Religion*, New York, Meridian Books
- BARRACLOUGH, Geoffrey (1967) *An Introduction to Contemporary History*, Harmondsworth, Penguin
- BARRY, James (1809) *The Works of James Barry, Esq.*, London
- BARTH, Fredrik (ed.) (1969) *Ethnic Groups and Boundaries*, Boston, Little, Brown and Co
- BAYNES, Norman and H. St. L. B. Moss (eds.) (1969) *Byzantium: An Introduction to East Roman Civilisation*, Oxford, Oxford University Press
- BEITZ, C. (1979) *Political Theory and International Relations*, Princeton, Princeton University Press
- BELL, Daniel (1973) *The Coming of Post Industrial Society*, New York, Basic Books
- (1975) «Ethnicity and Social Change», in Nathan Glazer and Daniel Moynihan (eds.), *Ethnicity: Theory and Experience*, Cambridge, Mass., Harvard University Press
- BENDIX, Reinhard (1964) *Nation-building and Citizenship*, New York, John Wiley
- BENNIGSEN, Alexandre (1979) «Islam in the Soviet Union», *Soviet Jewish Affairs* 9, no. 2, 3–14
- BEN-SASSON, H. and S. Ettinger (eds.) (1971) *Jewish Society through the Ages*, London, Valentine, Mitchell & Co
- BENTHEM VAN DEN BERGHE, G. van (1966) «Contemporary Nationalism in the Western World», *Daedalus* 95, 828–61
- BERKES, Niyazi (1964) *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal, McGill University Press
- BERLIN, Isaiah (1976) *Vico and Herder*, London, Hogarth Press
- BEYER, W. C. (1959) «The Civil Service in the Ancient World», *Public Administration Review* 19, 243–49
- BINDER, Leonard (1964) *The Ideological Revolution in the Middle East*, New York, John Wiley
- BLOCH, Marc (1961) *Feudal Society*, 2 vols., London, Routledge & Kegan Paul
- BOULTON SMITH, J. (1985) «The Kalevala in Finnish Art», *Books from Finland* 19, no. 1, 48–55
- BOYCE, D. George (1982) *Nationalism in Ireland*, London, Croom Helm

- BRANCH, Michael (ed.) (1985) *Kalevala: the Land of Heroes*, trans. W.F. Kirby, London, Athlone Press/New Hampshire, Dover
- BRANDON, S. G. F. (1967) *Jesus and the Zealots*, Manchester, Manchester University Press
- BRASS, Paul (1974) *Religion, Language and Politics in North India*, Cambridge, Cambridge University Press
- (ed.) (1985) *Ethnic Groups and the State*, London, Croom Helm
- BREUILLY, John (1982) *Nationalism and the State*, Manchester, Manchester University Press
- BROCK, Peter (1976) *The Slovak National Awakening*, Toronto, University of Toronto Press
- BROOKE, Christopher (1969) *From Alfred to Henry III, 871–1272*, London, Sphere Books Ltd
- BROOKNER, Anita (1980) *Jacques-Louis David*, London, Chatto & Windus
- BROWN, D. (1955) *Nationalism in Japan: An Introductory Historical Analysis*, Berkeley, University of California Press
- BROWN, David (1989) «Ethnic Revival: Perspectives on State and Society», *Third World Quarterly* II, no. 4, 1–17
- BUCHHEIT, Lee C. (1981) *Secession, the Legitimacy of Self-determination*, New Haven, Yale University Press
- BURN, Andrew R. (1960) *The Lyric Age of Greece*, London, Edward Arnold
- (1978) *The Pelican History of Greece*, Harmondsworth, Penguin
- BURROWS, Edwin G. (1982) «Bold Forefathers and the Cruel Stepmother: Ideologies of Descent in the American Revolution», Paper for Conference on *Legitimation by Descent*, Paris, Maison des Sciences de l'Homme
- CAMBRIDGE ANCIENT HISTORY (1971) Vol. I, Part 2, *The Early History of the Middle East* (1971), third edn, Cambridge, Cambridge University Press
- CAMBRIDGE HISTORY OF IRAN (1983) Vol. III, Parts 1 and 2, *The Seleucid, Parthian and Sassanian Periods* (ed. E. Yarshater), Cambridge, Cambridge University Press
- CAMPBELL, John and Philip Sherrard (1968) *Modern Greece*, London, Benn
- CAMPS, Miriam (1965) *What Kind of Europe? The Community since De Gaulle's Veto*, London, Oxford University Press
- CARRAS, C. (1983) *3,000 Years of Greek Identity – myth or reality?*, Athens, Domus Books
- CHALIAND, Gerard (ed.) (1980) *People without a Country: The Kurds and Kurdistan*, London, Zed Press
- CHAMBERLIN, E. R. (1979) *Preserving the Past*, London, J. M. Dent & Sons
- CHIPPINDALE, Christopher (1983) *Stonehenge Complete*, London, Thames & Hudson
- CLIFFE, Lionel (1989) «Forging a Nation: the Eritrean Experience», *Third World Quarterly* II, no. 4, 131–47
- COBBAN, Alfred (1957–63) *A History of Modern France*, 3 vols., Harmondsworth, Penguin
- (1964) *Rousseau and the Modern State*, second edn, London, Allen and Unwin

- (1965) *Social Interpretation of the French Revolution*, Cambridge, Cambridge University Press
- COHLER, Anne (1970) *Rousseau and Nationalism*, New York, Basic Books
- COLEMAN, James S. (1958) *Nigeria: Background to Nationalism*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press
- CONNOR, Walker (1972) «Nation-building or Nation-destroying?», *World Politics* 24, 319–55
- (1978) «A nation is a nation, is a state, is an ethnic group, is a...», *Ethnic and Racial Studies* 1, no. 4, 378–400
- (1984a) «Eco- or ethno-nationalism?», *Ethnic and Racial Studies* 7, no. 3, 342–59
- (1984b) *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*, Princeton, Princeton University Press
- (1990) «When is a Nation?», *Ethnic and Racial Studies* 13, no. 1, 92–103
- CONVERSI, Daniele (1990) «Language or race?: the choice of core values in the development of Catalan and Basque nationalisms», *Ethnic and Racial Studies* 13, no. 1, 50–70
- COOK, J. M. (1983) *The Persian Empire*, London, J. M. Dent & Sons
- CORRIGAN, Philip and Derek Sayer (1985) *The Great Arch: English State Formation as Cultural Revolution*, Oxford, Basil Blackwell
- COULBORN, Rushton and Jack Strayer (1962) «Religion and the State», *Comparative Studies in Society and History* 1, no. 1, 38–57, 387–93
- COULON, Christian (1978) «French political science and regional diversity: a strategy of silence», *Ethnic and Racial Studies* 1, no. 1, 80–99
- CROW, Tom (1978) «The Oath of the Horatii in 1785: Painting and pre-Revolutionary Radicalism in France», *Art History* 1, 424–71
- (1985) *Painters and Public Life*, New Haven, Yale University Press
- CROWDER, Michael (1968) *West Africa under Colonial Rule*, London, Hutchinson and Co
- CUMMINS, Ian (1980) *Marx, Engels and National Movements*, London, Croom Helm
- DAVID, A. Rosalie (1982) *The Ancient Egyptians: Beliefs and Practices*, London & Boston, Routledge & Kegan Paul
- DAVIDSON, B., J. Slovo and A. R. Wilkinson (1976) *Southern Africa: the New Politics of Revolution*, Harmondsworth, Penguin
- DAVIES, Norman (1982) *God's Playground: A History of Poland*, 2 vols., Oxford, Clarendon Press
- DAVIS, R. H. C. (1976) *The Normans and their Myth*, London, Thames & Hudson
- DEBRAY, Régis (1977) «Marxism and the National Question», *New Left Review* 105, 20–41
- DE ROUGEMONT, Denis (1965) *The Meaning of Europe*, London, Sidgwick & Jackson
- DEUTSCH, Karl W. (1966) *Nationalism and Social Communication*, second edn, New York, MIT Press
- DJILAS, Aleksa (1984) «Communists and Yugoslavia», *Survey* 28, no. 3, 25–38

- DOBZHANSKY, Theodosius (1962) *Mankind Evolving*, Toronto and New York, Bantam Books
- DOOB, Leonard (1964) *Patriotism and Nationalism: their Psychological Foundations*, New Haven, Yale University Press
- DOWD, David (1948) *Pageant-Master of the Republic: Jacques-Louis David and the French Revolution*, Nebraska, University of Lincoln Press
- DUNCAN, A. A. M. (1970) *The Nation of Scots and the Declaration of Arbroath (1320)*, London, The Historical Association
- DUNLOP, John B. (1985) *The New Russian Nationalism*, New York, Praeger
- EDMONDS, C. J. (1971) «Kurdish Nationalism», *Journal of Contemporary History* 6, no. 1, 87–107
- EDWARDS, John (1985) *Language, Society and Identity*, Oxford, Basil Blackwell
- EINSTEIN, Alfred (1947) *Music in the Romantic Era*, London, J. M. Dent & Sons
- EISENSTADT, Shmuel N. (1963) *The Political System of Empires*, New York, Free Press
- ELVIKEN, A. (1931) «The Genesis of Norwegian Nationalism», *Journal of Modern History* 3, 365–91
- ENLOE, Cynthia (1980) *Ethnic Soldiers*, Harmondsworth, Penguin
- (1986) «Ethnicity, the State and the New International Order», in John F. Stack, Jr., (ed.), *The Primordial Challenge: Ethnicity in the Contemporary World*, op. cit.
- ENTESSAR, Nader (1989) «The Kurdish Mosaic of Discord», *Third World Quarterly II*, no. 4, 83–100
- ESMAN, Milton J. (ed.) (1977) *Ethnic Conflict in the Western World*, Ithaca, Cornell University Press
- FEDOSEYEV, P. N. et al. (1977) *Leninism and the National Question*, Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, Moscow, Moscow Progress Publishers
- FINLEY, Moses (1986) *The Use and Abuse of History*, London, Hogarth Press
- FISHMAN, Joshua et al. (eds.) (1968) *Language Problems of Developing Countries*, New York, John Wiley
- FONDATION HARDT, (1962) *Grecs et Barbares, Entretiens sur l'Antiquité Classique VIII*, Geneva
- FORREST, William G. (1966) *The Emergence of Greek Democracy*, London, Weidenfeld & Nicolson
- FRANKFORT, Henri (1954) *The Birth of Civilisation in the Near East*, New York, Anchor Books
- FRAZEE, C. A. (1969) *The Orthodox Church and Independent Greece, 1821–52*, Cambridge, Cambridge University Press
- FRYE, Richard N. (1966) *The Heritage of Persia*, New York, Mentor
- GALTUNG, John (1973) *The European Community: A Superpower in the Making*, London, Allen & Unwin
- GANS, Herbert (1979) «Symbolic ethnicity», *Ethnic and Racial Studies* 2, no. 1, 1–20
- GEISS, Immanuel (1974) *The PanAfrican Movement*, London, Methuen
- GELLA, Aleksander (1976) *The Intelligentsia and the Intellectuals*, Beverly Hills, Sage Publications
- GELLNER, Ernest (1964) *Thought and Change*, London, Weidenfeld & Nicolson

- (1973) «Scale and Nation», *Philosophy of the Social Sciences* 3, 1–17
- (1983) *Nations and Nationalism*, Oxford, Blackwell
- and Gita Ionescu (eds.) (1970) *Populism, its Meanings and National Characteristics*, London, Weidenfeld & Nicolson
- GEOFFREY OF MONMOUTH (1966) *The History of the Kings of Britain*, (trans. L. Thorpe), Harmondsworth, Penguin
- GIURESCU, C. C. (1967) *Transylvania in the History of Romania*, London, Garnstone Press
- GLAZER, Nathan and Daniel Moynihan (eds.) (1975) *Ethnicity: Theory and Experience*, Cambridge, Mass., Harvard University Press
- GOLDHAGEN, Eric (ed.) (1968) *Ethnic Minorities in the Soviet Union*, New York, Praeger
- GOULDNER, Alvin (1979) *The Rise of the Intellectuals and the Future of the New Class*, London, Macmillan
- GRAY, Camilla (1971) *The Russian Experiment in Art, 1863–1922*, London, Thames & Hudson
- GRIMAL, Pierre (1968) *Hellenism and the Rise of Rome*, London, Weidenfeld & Nicolson
- GUTTERIDGE, William F. (1975) *Military Regimes in Africa*, London, Methuen & Co
- HAAS, E. B. (1964) *Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organisation*, Stanford, Stanford University Press
- HAIM, Sylvia (ed.) (1962) *Arab Nationalism, An Anthology*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press
- HALL, J. (1962) «Feudalism in Japan», *Comparative Studies in Society and History* V, 15–51
- HALL, John (1985) *Powers and Liberties: the causes and consequences of the rise of the West*, Oxford, Basil Blackwell
- HALL, Raymond (ed.) (1979) *Ethnic Autonomy – Comparative Dynamics*, New York, Pergamon Press
- HALLIDAY, Fred and Maxine Molyneux (1981) *The Ethiopian Revolution*, London, Verso and New Left Books
- HAMEROW, T. (1958) *Restoration, Revolution, Reaction: Economics and Politics in Germany, 1815–71*, Princeton, Princeton University Press
- HARRISON, Selig (1960) *India, the most dangerous Decades*, Princeton, Princeton University Press
- HECHTER, Michael (1975) *Internal Colonialism: the Celtic Fringe in British National Development, 1536–1966*, London, Routledge & Kegan Paul
- and Margaret Levi (1979) «The Comparative Analysis of Ethnoregional Movements», *Ethnic and Racial Studies* 2, no. 3, 260–74
- HEIMSATH, C. (1964) *Indian Nationalism and Hindu Social Reform*, Princeton, Princeton University Press
- HENGEL, Martin (1980) *Jews, Greeks and Barbarians*, London, SCM Press
- HERBERT, R. (1972) *David, Voltaire, Brutus and the French Revolution*, London, Allen Lane

- HERRMAAN, Georgina (1977) *The Iranian Revival*, Oxford, Elsevier Phaidon
- HERTZBERG, Arthur (ed.) (1960) *The Zionist Idea, A Reader*, New York, Meridian Books
- HILL, Christopher (1968) *Puritanism and Revolution*, London, Panther Books
- HINSLEY, F. H. (1973) *Nationalism and the International System*, London, Hodder and Stoughton
- HITTI, P. K. (1928) *The Origins of the Druze People and Religion*, New York, Columbia University Press
- HOBBSAWM, Eric and Terence Ranger (eds.) (1983) *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press
- HODGKIN, Thomas (1956) *Nationalism in Colonial Africa*, London, Muller
- (1964) «The relevance of «Western» ideas in the derivation of African nationalism», in J.R.Pennock (ed.) *Self-government in Modernising Societies*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall
- (1975) *Nigerian Perspectives, An Historical Anthology*, second edn., London, Oxford University Press
- HONKO, Lauri (1985) «The Kalevala Process», *Books from Finland* 19, no. 1, 16–23
- HONOUR, Hugh (1968) *Neo-Classicism*, Harmondsworth, Penguin
- HORNE, Donald (1984) *The Great Museum*, London and Sydney, Pluto Press
- HOROWITZ, Donald (1985) *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley, Los Angeles & London, University of California Press
- HOROWITZ, Irving Louis (1982) *Taking Lives: Genocide and State Power*, third edn., New Brunswick and London, Transaction Books
- HUNTER, Guy (1962) *The New Societies of Tropical Africa*, London, Oxford University Press
- HUTCHINSON, John (1987) *The Dynamics of Cultural Nationalism: The Gaelic Revival and the Creation of the Irish Nation State*, London, Allen & Unwin
- HUXLEY, G. L. (1966) *The Early Ionians*, London, Faber & Faber
- JANKOWSKI, J. P. (1979) «Nationalism in Twentieth Century Egypt», *Middle East Review* 12, 37–48
- JOHNSON, Chalmers (1969) «Building a communist nation in China», in R. A. Scalapino (ed.) *The Communist Revolution in Asia*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall
- JOHNSON, Harry G. (ed.) (1968) *Economic Nationalism in Old and New States*, London, Allen & Unwin
- JULY, R. (1967) *The Origins of Modern African Thought*, London, Faber & Faber
- JUTIKKALA, Eino (1962) *A History of Finland*, London, Thames & Hudson
- KAHAN, Arcadius (1968) «Nineteenth-century European experience with policies of economic nationalism», in H. G. Johnson (ed.): *Economic Nationalism in Old and New States*, London, Allen & Unwin
- KAMENKA, Eugene (ed.) (1976) *Nationalism: The nature and evolution of an Idea*, London, Edward Arnold
- KAUTSKY, John H. (ed.) (1962): *Political Change in Underdeveloped Countries*, New York, John Wiley

- KEDDIE, Nikki (1981) *Roots of Revolution: An Interpretive History of Modern Iran*, New Haven and London, Yale University Press
- KÉDOURIE, Elie (1960) *Nationalism*, London, Hutchinson
- (ed.) (1971) *Nationalism in Asia and Africa*, London, Weidenfeld & Nicolson
- KEENEY, Barnaby C. (1972) «England», in Leon Tipton (ed.) *Nationalism in the Middle Ages*, New York, Holt, Rinehart & Winston, 87–97
- KEMILAINEN, Aira (1964) *Nationalism, Problems concerning the Word, the Concept and Classification*, Yvaskyla, Kustantajat Publishers
- KENRICK, Donald and Graham Puxon (1972) *The Destiny of Europe's Gypsies*, London, Chatto-Heinemann (for Sussex University Press)
- KESSLER, David (1985) *The Falashas, the Forgotten Jews of Ethiopia*, New York, Schocken Books
- KILSON, Martin (1975) «Blacks and Neo-ethnicity in American Political Life», in Nathan Glazer & Daniel Moynihan (eds.); *Ethnicity, op. cit.*
- KING, P. (1976) «Tribe: conflicts in meaning and usage», *The West African Journal of Sociology and Political Science*, I, no. 2, 186–94
- KITROMILIDES, Paschalis (1979) «The Dialectic of Intolerance: Ideological Dimensions of Ethnic Conflict», *Journal of the Hellenic Diaspora VI*, no. 4, 5–30
- (1980) «Republican Aspirations in South-eastern Europe in the Age of the French Revolution», *The Consortium on Revolutionary Europe, Proceedings vol. I*, 275–85, Athens, Georgia
- KLAUSNER, S. (1960) «Why they chose Israel», *Archives de Sociologie des Religions* 9, 129–44
- KOHN, Hans (1940) «The origins of English nationalism», *Journal of the History of Ideas I*, 69–94
- (1955) *Nationalism: Its Meaning and History*, Princeton, Van Nostrand
- (1957) *Nationalism and Liberty: The Swiss Example*, London, Macmillan
- (1960) *Pan-Slavism, Its History and Ideology*, second edn., revised, New York, Random House, Vintage Books
- (1965) *The Mind of Germany: The Education of a Nation*, New York, Scribners/London, Macmillan
- (1967a) *The Idea of Nationalism*, second edn., New York, Collier-Macmillan
- (1967b) *Prelude to Nation-States: The French and German Experience, 1789–1815*, Princeton, Van Nostrand
- KOLARZ, W. (1954) *Peoples of the Soviet Far East*, London, Philip
- KUMAR, Krishan (1978) *Prophecy and Progress*, Harmondsworth, Penguin
- KUPER, Leo (1981) *Genocide*, Harmondsworth, Penguin
- KUSHNER, David (1976) *The Rise of Turkish Nationalism*, London, Frank Cass
- LA FONT DE SAINTE-YENNE (1752) *L'Ombre du Grand Colbert, Le Louvre et la ville de Paris*, Dialogue, Paris
- LA FRANCE (1980) *Images of Woman and Ideas of Nation, 1789–1989*, London, South Bank Centre
- LAITINEN, Kai (1985) «The Kalevala and Finnish Literature», *Books from Finland 19*, no. 1, 61–64
- LANDAU, Jacob (1981) *Pan-Turkism in Turkey*, London, C. Hurst & Co

- LANG, David M. (1980) *Armenia, Cradle of Civilisation*, London, Allen & Unwin
- LARSEN, Mogens Trolle (ed.) (1979) *Power and Propaganda: A Symposium on Ancient Empires*, Copenhagen, Akademisk Forlag (*Mesopotamia*, Copenhagen Studies in Assyriology 7)
- LARTICHAUX, J.-Y. (1977) «Linguistic Politics during the French Revolution», *Diogenes* 97, 65–84
- LAYTON, Robert (1985) «The Kalevala and Music», *Books from Finland* 19, no. 1, 56–59
- LEGUM, Colin (1964) *Pan-Africanism, A Political Guide*, second edn., London, Pall Mall Press
- LEVINE, Donald N. (1965) *Wax and Gold: Tradition and Innovation in Ethiopian Culture*, Chicago and London, Chicago University Press
- LEWIS, Archibald (1974) *Knights and Samurai: Feudalism in Northern France and Japan*, London, Temple Smith
- LEWIS, Bernard (1968) *The Emergence of Modern Turkey*, London, Oxford University Press
- (1970) *The Arabs in History*, fifth edn., London, Hutchinson & Co
- LEWIS, Ioann (ed.) (1983) *Nationalism and Self-determination in the Horn of Africa*, London, Ithaca Press
- LEWIS, W. H. (ed.) (1965) *French-speaking Africa: the Search for Identity*, New York, Walker
- LLOBERA, Josep (1983) «The Idea of *Volksgeist* in the Formation of Catalan Nationalist Ideology», *Ethnic and Racial Studies* 6, no.3, 332–50
- LLOYD, P. C. (ed.) (1966) *New Elites in Tropical Africa*, London, Oxford University Press
- LLOYD-JONES, Hugh (ed.) (1965) *The Greek World*, Harmondsworth, Penguin
- LYON, Judson (1980) «Marxism and Ethno-nationalism in Guinea-Bissau», *Ethnic and Racial Studies* 3, no. 2, 156–68
- LYONS, F. S. (1979) *Culture and Anarchy in Ireland, 1890–1930*, London, Oxford University Press
- MACCOBY, Hyam (1974) *Judea in Revolution*, London, Ocean Books
- MACCORMICK, Neil (ed.) (1970) *The Scottish Debate, Essays in Scottish Nationalism*, London, Oxford University Press
- MACDOUGALL, Hugh A. (1982) *Racial Myth in English History: Trojans, Teutons and Anglo-Saxons*, Montreal, Harvest House/Hanover, New Hampshire, University Press of New England
- MACMILLAN, Duncan (1986) *Painting in Scotland: The Golden Age*, Oxford, Phaidon Press
- MANN, Michael (1986) *The Sources of Social Power*, vol. I, Cambridge, Cambridge University Press
- MANNHEIM, Karl (1940) *Man and Society in an Age of Reconstruction*, London, Routledge & Kegan Paul
- MARCU, E. D. (1976) *Sixteenth-Century Nationalism*, New York, Abaris Books
- MARDIN, Sherif (1965) *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study of the Modernisation of Turkish Political Ideas*, Princeton, Princeton University Press

- MARKOVITZ, I. L. (1977) *Power and Class in Africa*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall
- MARWICK, Arthur (1974) *War and Social Change in the Twentieth Century*, London, Methuen
- MASON, R. A. (1985) «Scotshing the Brut: the Early History of Britain», *History Today* 35 (January), 26–31
- MASUR, G. (1966) *Nationalism in Latin America: Diversity and Unity*, New York, Macmillan
- MAY, R. J. (ed.) (1982) *Micronationalist Movements in Papua New Guinea*, Political and Social Change Monograph No. I, Canberra, Australian National University
- MAYALL, James (1984) «Reflections on the New Economic Nationalism», *Review of International Studies* 10, 313–21
- (1985) «Nationalism and the International Order», *Millennium, Journal of International Studies* 14, no. 2, 143–58
- (1990) *Nationalism and International Society*, Cambridge, Cambridge University Press
- MAYO, Patricia (1974) *The Roots of Identity: Three National Movements in Contemporary European Politics*, London, Allen Lane
- MCCULLEY, B. T. (1966) *English Education and the Origins of Indian Nationalism*, Gloucester, Mass., Smith
- MCKAY, James (1982) «An Exploratory Synthesis of Primordial and Mobilisationist Approaches to Ethnic Phenomena», *Ethnic and Racial Studies* 5, no. 4, 395–420
- MELUCCI, Alberto (1989) *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*, London, Hutchinson Radius
- MEYER, Michael A. (1967) *The Origins of the Modern Jew: Jewish Identity and European Culture in Germany, 1749–1824*, Detroit, Wayne State University Press
- MITCHELL, Marion M. (1931) «Emile Durkheim and the Philosophy of Nationalism», *Political Science Quarterly* 46, 87–106
- MITCHISON, Rosalind (ed.) (1980) *The Roots of Nationalism: Studies in Northern Europe*, Edinburgh, John Donald Publishers
- MOSCATI, Sabatino (1962) *The Face of the Ancient Orient*, New York, Anchor Books
- (1973) *The World of the Phoenicians*, London, Cardinal, Sphere Books Ltd
- MOSSE, George (1964) *The Crisis of German Ideology*, New York, Grosset and Dunlap
- (1976) «Mass politics and the Political Liturgy of Nationalism», in Eugen Kamenka (ed.): *Nationalism, op. cit.*
- MOUZELIS, Nicos (1986) *Politics in the Semi-periphery*, London, Macmillan
- NAIRN, Tom (1977) *The Break-up of Britain*, London, New Left Books
- NALBANDIAN, Louise (1963) *The Armenian Revolutionary Movement: the Development of Armenian political Parties through the Nineteenth century*, Berkeley, University of California Press
- NEUBERGER, Benjamin (1976) «The African Concept of Balkanisation», *Journal of Modern African Studies* XIII, 523–29

- (1986) *National Self-determination in Post-colonial Africa*, Boulder, Colorado, Lynne Rienner Publishers
- NEUSNER, Jacob (1981) *Max Weber Revisited: Religion and Society in Ancient Judaism*, Eighth Sacks Lecture, Oxford, Oxford Centre for Postgraduate Hebrew Studies
- NEWMAN, Gerald (1987) *The Rise of English Nationalism: A Cultural History, 1740–1830*, London, Weidenfeld & Nicolson
- NISBET, Robert (1969) *Social Change and History*, Oxford, London and New York; Oxford University Press
- NOLTE, Ernest (1969) *Three faces of Fascism*, trans. L. Vennewitz, New York and Toronto, Mentor Books
- OATES, Joan (1979) *Babylon*, London, Thames and Hudson
- O'BRIEN, Conor Cruise (1988) *God Land: Reflections on Religion and Nationalism*, Cambridge, Mass, Harvard University Press
- OLORUNSOLA, Victor (ed.) (1972) *The Politics of Cultural Sub-Nationalism in Africa*, New York, Anchor Books
- OSTROGORSKY, George (1956) *History of the Byzantine State*, Oxford, Basil Blackwell
- PALMER, R. (1940) «The National Idea in France before the Revolution», *Journal of the History of Ideas* 1, 95–111
- PANTER-BRICK, S. (ed.) (1970) *Nigerian Politics and Military Rule*, London, Athlone Press
- PARSONS, Talcott (1966) *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall
- PAYNE, Stanley (1971) «Catalan and Basque nationalism», *Journal of Contemporary History* 6, no. 1, 15–51
- PEARSON, Raymond (1983) *National Minorities in Eastern Europe, 1848–1945*, London, Macmillan
- PECH, Stanley (1976) «The Nationalist Movements of the Austrian Slavs», *Social History* 9, 336–56
- PINARD, M. and R. Hamilton (1984) «The Class Bases of the Quebec Independence Movement: Conjectures and Evidence», *Ethnic and Racial Studies* 7, no. 1, 19–54
- PIPES, Richard (1977) *Russia under the Old Regime*, London, Peregrine Books
- POGGI, Gianfranco (1978) *The Development of the Modern State*, London, Hutchinson & Co
- POLIAKOV, Leon (1974) *The Aryan Myth*, New York, Basic Books
- PORTAL, Roger (1969) *The Slavs: A Cultural Historical Survey of the Slavonic Peoples*, trans. Patrick Evans, London, Weidenfeld & Nicolson
- PORTER, Roy and Mikulas Teich (eds.) (1988) *Romanticism in National Context*, Cambridge, Cambridge University Press
- PRITCHARD, J. B. (ed.) (1958) *The Ancient Near East*, Princeton, Princeton University Press
- PULZER, Peter (1964) *The Rise of Political Anti-Semitism in Germany and Austria*, New York, John Wiley

- QUANDT, W. B., Fuad Jabber and Mosely A. Lesch (eds.) (1973) *The Politics of Palestinian Nationalism*, Berkeley & Los Angeles, University of California Press
- RAMET, Pedro (ed.) (1989) *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics*, Durham and London, Duke University Press
- RANUM, Orest (ed.) (1975) *National Consciousness, History and Political Culture*, Baltimore and London, Johns Hopkins University Press
- RAYNOR, Henry (1976) *Music and Society Since 1815*, London, Barrie and Jenkins
- REISS, H. S. (ed.) (1955) *The Political Thought of the German Romantics, 1793–1815*, Oxford, Blackwell
- REX, John (1986) *Race and Ethnicity*, Milton Keynes, Open University Press
- REYNOLDS, Susan (1983) «Medieval *origines Gentium* and the Community of the Realm», *History*, 68, 375–90
- (1984) *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900–1300*, Oxford, Clarendon
- RICHARDSON, Jonathan (1725) *An Essay on the Theory of Painting*, second ed., London
- RICHMOND, Anthony (1984) «Ethnic Nationalism and Postindustrialism», *Ethnic and Racial Studies* 7, no. 4, 4–18
- RICKARD, Peter (1974) *A History of the French Language*, London, Hutchinson University Library
- ROBSON-SCOTT, William D. (1965) *The Literary Background of the Gothic Revival in Germany*, Oxford, Clarendon Press
- ROSENBLUM, Robert (1967) *Transformations in late Eighteenth Century Art*, Princeton, Princeton University Press
- ROSENTHAL, Erwin (1965) *Islam in the Modern National State*, Cambridge, Cambridge University Press
- ROTBURG, Robert (1967) «African Nationalism: Concept of Confusion?», *Journal of Modern African Studies* 4, 33–46
- ROUSSEAU, Jean-Jacques (1915) *The Political Writings of Rousseau*, ed. C. E. Vaughan, 2 vols., Cambridge, Cambridge University Press
- (1924–34) *Correspondance Générale*, ed. T. Dufour, Paris, Vol. X
- ROUX, Georges (1964) *Ancient Iraq*, Harmondsworth, Penguin
- ROZANOW, Zofia and Ewa Smulikowska (1979) *The Cultural Heritage of Jasna Góra*, second revised edn., Warsaw, Interpress Publishers
- RUNCIMAN, Steven (1947) *The Medieval Manichee; A Study of the Christian Dualist Heresy*, Cambridge, Cambridge University Press
- RUSTOW, Dankwart (1967) *A World of Nations*, Washington DC, Brookings Institution
- SAGGS, H. W. F. (1984) *The Might that was Assyria*, London, Sidgwick and Jackson
- SAKAI, R. A. (ed.) (1961) *Studies on Asia*, Lincoln, University of Nebraska Press
- SAMUEL, Raphael (1989) *Patriotism. The Making and Unmaking of British National Identity*, London, Routledge & Kegan Paul
- SARKISYANZ, Emanuel (1964) *Buddhist Backgrounds of the Burmese Revolution*, The Hague, Nijhoff

- SATHYAMURTHY, T. (1983) *Nationalism in the Contemporary World*, London, Frances Pinter
- SAUL, John (1979) *State and Revolution in East Africa*, London, Heinemann
- SAUNDERS, J. J. (1978) *A History of Medieval Islam*, London, Routledge & Kegan Paul
- SCHAMA, Simon (1987) *The Embarrassment of Riches: An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age*, London, William Collins
- SCHERMERHORN, Richard (1970) *Comparative Ethnic Relations*, New York, Random House
- SCHLESINGER, Philip (1987) «On National Identity: some Conceptions and Misconceptions Criticised», *Social Science Information* 26, no. 2, 219–64
- SCHÖPFLIN, George (1980) «Nationality in the Fabric of Yugoslav Politics», *Survey* 25, 1–19
- SELTZER, Robert M. (1980) *Jewish People, Jewish Thought*, New York, Macmillan
- SETON-WATSON, Hugh (1961) *Neither War nor Peace*, London, Methuen
- (1965) *Nationalism, Old and New*, Sydney, Sydney University Press
- (1967) *The Russian Empire, 1801–1917*, London, Oxford University Press
- (1977) *Nations and States*, London, Methuen
- SHAFER, Boyd C. (1938) «Bourgeois nationalism in the Pamphlets on the Eve of the French Revolution», *Journal of Modern History* 10, 31–50
- SHAFTESBURY, Lord (1712) *A Letter concerning the Art or Science of Design*, written from Italy, on the occasion of the *Judgment of Hercules* to my Lord-, Naples
- SHARABI, Hishman (1966) *Nationalism and Revolution in the Arab World*, Princeton, Van Nostrand
- (1970) *The Arab Intellectuals and the West: The Formative Years, 1875–1914*, Baltimore and London, Johns Hopkins University Press
- SHERRARD, Philip (1959) *The Greek East and the Latin West*, London, Oxford University Press
- SHILS, Edward (1972) *The Intellectuals and the Powers, and other Essays*, Chicago, Chicago University Press
- SILVA, K. M. de (1981) *A History of Sri Lanka*, London, C. Hurst & Co./Berkeley & Los Angeles, University of California Press
- SINGLETON, Fred (1985) *A Short History of the Yugoslav Peoples*, Cambridge, Cambridge University Press
- SMELSER, Neil J. (1968) *Essays in Sociological Explanation*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall
- SMITH, Anthony D. (1971) *Theories of Nationalism*, (second edn. 1983), London, Duckworth/New York, Harper & Row
- (1973a) *Nationalism, A Trend Report and Annotated Bibliography*, *Current Sociology* 21, no. 3, The Hague, Mouton
- (1973b) «Nationalism and Religion: the Role of Religious Reform in the Genesis of Arab and Jewish Nationalism», *Archives de Sociologie des Religions* 35, 23–43
- (ed.) (1976) *Nationalist Movements*, London, Macmillan/New York, St Martin Press
- (1979a) *Nationalism in the Twentieth Century*, Oxford, Martin Robertson

- (1979b) «The «Historical Revival» in Late Eighteenth-century England and France», *Art History* 2, no. 2, 156–78
- (1981a) *The Ethnic Revival in the Modern World*, Cambridge, Cambridge University Press
- (1981b) «States and Homelands: the Social and Geopolitical Implications of National Territory», *Millennium, Journal of International Studies* 10, no. 3, 187–202
- (1981c) «War and Ethnicity: the Role of Warfare in the Formation, Self-images and Cohesion of Ethnic Communities», *Ethnic and Racial Studies* 4, no. 4, 375–97
- (1983) *State and Nation in the Third World*, Brighton, Harvester Press
- (1984a) «Ethnic Myths and Ethnic Revivals», *European Journal of Sociology* 25, 283–305
- (1984b) «National Identity and Myths of Ethnic Descent», *Research in Social Movements, Conflict and Change*, 7, 95–130
- (1986a) *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, Blackwell
- (1986b) «State-making and Nation-building», in John Hall (ed.) *States in History*, Oxford, Blackwell, 228–63
- (1986c) «History and Liberty: Dilemmas of Loyalty in Western Democracies», *Ethnic and Racial Studies* 9, no. 1, 43–65
- (1987) *Patriotism and Neo-Classicism: The «Historical Revival» in French and English Painting and Sculpture, 1746–1800*, Ph. D. Dissertation, University of London
- (1988a) «The Myth of the «Modern Nation» and the Myths of Nations», *Ethnic and Racial Studies* 11, no. 1, 1–26
- (1988b) «Social and Cultural Conditions of Ethnic Survival», *Journal of Ethnic Studies, Treatises and Documents* 21, 15–26, Ljubljana
- (1989) «The Suffering Hero: Belisarius and Oedipus in late Eighteenth Century French and British Art», *Journal of the Royal Society of Arts CXXXVII*, September 1989, 634–40
- SMITH, Donald E. (1963) *India as a Secular State*, Princeton, Princeton University Press
- (ed.) (1974) *Religion and Political Modernisation*, New Haven, Yale University Press
- SMITH, G. E. (1985) «Ethnic Nationalism in the Soviet Union: Territory, Cleavage and Control», *Environment and Planning C: Government and Policy*, 3, 49–73
- (1989) «Gorbachev's Greatest Challenge: *Perestroika* and the National Question», *Political Geography Quarterly* 8, no. 1, 7–20
- SMITH, Leslie (ed.) (1984) *The Making of Britain: The Dark Ages*, London, Macmillan
- SNYDER, Louis (1954) *The Meaning of Nationalism*, New Brunswick, Rutgers University Press
- SOPHOCLES (1947) *The Theban Plays*, trans. E. Watling, Harmondsworth, Penguin
- STACK, J. F. (1986), *The Primordial Challenge: Ethnicity in the Contemporary World*, New York, Greenwood Press
- STAVRIANOS, L. S. (1957) «Antecedents of the Balkan Revolutions of the Nineteenth Century», *Journal of Modern History* 29, 333–48
- (1961) *The Balkans Since 1453*, New York, Holt

- STEINBERG, Jonathan (1976) *Why Switzerland?*, Cambridge, Cambridge University Press
- STONE, John (ed.) (1979) «Internal Colonialism», *Ethnic and Racial Studies*, 2, no. 3
- STRAYER, J. (1963) «The Historical Experience of Nation-building in Europe», in K. W. Deutsch and J. Foltz (eds.) *Nation-Building*, New York, Atherton
- STRIZOWER, S. (1962) *Exotic Jewish Communities*, New York and London, Thomas Yoseloff
- SUGAR, Peter (ed.) (1980) *Ethnic Diversity and Conflict in Eastern Europe*, Santa Barbara, ABC-CLIO
- and Ivo Lederer (eds.) (1969) *Nationalism in Eastern Europe*, Seattle and London, University of Washington Press
- SVENSSON, F. (1978) «The Final Crisis of Tribalism: Comparative Ethnic Policy on the American and Russian Frontiers», *Ethnic and Racial Studies* 1, no. 1, 100–23
- SYMMONS-SYMONOLEWICZ, Konstantin (1963) «Nationalist Movements: an Attempt at a Comparative Typology», *Comparative Studies in Society and History* 7, 221–30
- (1970) *Nationalist Movements: A Comparative View*, Meadville, Pa., Maplewood Press
- SZPORLUK, Roman (1973) «Nationalities and the Russian Problem in the USSR: an Historical Outline», *Journal of International Affairs* 27, 22–40
- TAYLOR, David and Malcolm Yapp (eds.) (1979) *Political Identity in South Asia*, London and Dublin, Centre for South Asian Studies, SOAS, Curzon Press
- TCHERIKOVER, Victor (1970) *Hellenistic Civilisation and the Jews*, New York, Athenaeum
- THADEN, Edward C. (1964) *Conservative Nationalism in Nineteenth Century Russia*, Seattle, University of Washington Press
- THOMPSON, Leonard (1985) *The Political Mythology of Apartheid*, New Haven and London, Yale University Press
- THUCYDIDES (1963) *The Peloponnesian War*, New York, Washington Square Press
- THÜRER, Georg (1970) *Free and Swiss*, London, Oswald Wolff
- TILLY, Charles (1963) *The Vendée*, London, Arnold
- (1975) *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton, Princeton University Press
- TIPTON, Leon (ed.) (1972) *Nationalism in the Middle Ages*, New York, Holt, Rinehart and Winston
- TIVEY, Leonard (ed.) (1980) *The Nation-State*, Oxford, Martin Robertson
- TRIGGER, B. G., B. J. Kemp, D. O'Connor and A. B. Lloyd (1983) *Ancient Egypt: A Social History*, Cambridge, Cambridge University Press
- TUDOR, Henry (1972) *Political Myth*, London, Pall Mall Press/Macmillan
- TUVESON, E. L. (1968) *Redeemer Nation: The Idea of America's Millennial Role*, Chicago and London, University of Chicago Press
- UCKO, Peter (1983) «The politics of the Indigenous minority», *Journal of BioSocial Science, Supplement* 8, 25–40
- ULLENDORFF, Edward (1973) *The Ethiopians, An Introduction to Country and People*, third edn., London, Oxford University Press

- VAN DEN BERGHE, Pierre (1967) *Race and Racism*, New York, Wiley
- VARDYS, V. Stanley (1989) «Lithuanian National Politics», *Problems of Communism XXXVIII* (July–August), 53–76
- VATIKIOTIS, P. J. (1969) *A Modern History of Egypt*, New York and Washington, Frederick A. Praeger
- VAUGHAN, William (1978) *Romantic Art*, London, Thames & Hudson
- VITAL, David (1975) *The Origins of Zionism*, Oxford, Clarendon Press
- WALEK-CZERNECKI, M. T. (1929) «Le rôle de la nationalité dans l'histoire de l'Antiquité», *Bulletin of the International Committee of Historical Sciences 11*, 305–20
- WALLACE-HADRILL, J. M. (1985) *The Barbarian West, 400–1000*, Oxford, Basil Blackwell
- WALLERSTEIN, Immanuel (1965) «Elites in French-speaking West Africa», *Journal of Modern African Studies 3*, 1–33
- (1974) *The Modern World System*, New York, Academic Press
- WARREN, Bill (1980) *Imperialism, Pioneer of Capitalism*, New York and London, Monthly Review Press
- WEBB, Keith (1977) *The Growth of Nationalism in Scotland*, Harmondsworth, Penguin
- WEBER, Eugene (1979) *Peasants into Frenchmen: The Modernisation of Rural France, 1870–1914*, London, Chatto & Windus
- WEBER, Max (1965) *The Sociology of Religion*, trans. E. Fischoff, London, Methuen
- (1968) *Economy and Society*, Vol. I, eds. G. Roth and C. Wittich, New York, Bedminster Press
- WHITAKER, A. P. and D. C. Jordan (1966) *Nationalism in Contemporary Latin America*, New York, Free Press
- WIBERG, Hakan (1983) «Self-determination as international issue», in Ioann M. Lewis (ed.): *Nationalism and Self-determination*, op. cit.
- WOODHOUSE, C. M. (1984) *Modern Greece: A Short History*, London and Boston, Faber & Faber
- WORSLEY, Peter (1964) *The Third World*, London, Weidenfeld & Nicolson
- YALOURIS, N. et al. (1980) *The Search for Alexander*, Boston, New York Graphics Society (Exhibition)
- YERUSHALMI, Yosef H. (1983) *Jewish History and Jewish Memory*, Seattle and London, University of Washington Press
- YOSHINO, Kosaku (1989) *Cultural Nationalism in Contemporary Japan*, Ph. D. Dissertation, University of London
- ZEINE, Z. N. (1958) *Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism*, Beirut, Khayats/London, Constable & Co. Ltd
- ZEITLIN, Irving (1984) *Ancient Judaism*, Cambridge, Polity Press
- (1988) *Jesus and the Judaism of His Time*, Cambridge, Polity Press
- ZERNATTO, G. (1944) «Nation: The History of a Word», *Review of Politics*, 6, 351–66
- ZUBAIDA, Sami (1978) «Theories of Nationalism», in G. Littlejohn, B. Smart, J. Wakeford and N. Yuval-Davis (eds.) *Power and the State*, London, Croom Helm

ĪSS ALFABĒTISKAIS RĀDĪTĀJS

- Aborigēni 39, 40
 acteki, *sk.* Meksika
 Āfrika 8, 31, 50, 68, 81, 89, 97, 106,
 113–115, 117, 118, 120, 126, 129, 135,
 136, 138, 140, 144, 157, 167, 168, 170,
 174, 175
 Aktons, lords 92
 Alavi Hamza 112
 Amerika, Ziemeļamerika,
 Dienvidamerika/Latīņamerika 6, 18, 39,
 49, 68, 88–90, 92, 93, 97, 106, 115, 117,
 141, 142, 153, 154, 157, 168, 175, 177
 Amerikas indiāņi 39, 130
 Amerikas Savienotās Valstis, *sk. arī* Amerika,
 Ziemeļamerika 18, 97, 123, 130, 153,
 154, 177
 Amhara, *sk.* Etiopija
 Andersons Benedikts 92
 Anglija 14, 16, 36, 64, 66–69, 80, 92, 99,
 114, 166, 168, 169
 Angola 121, 127, 140
 antropologija 31, 82, 83, 167
 Arābija, arābi, arābisms 15, 35, 36, 62, 70,
 71, 81, 109, 114, 116, 118, 133, 137,
 154, 174, 175
 aramesi, aramiešu 37, 41, 58
 Argentīna 49, 83, 90
 aristokrātija 7, 13, 55, 61–64, 69, 74, 76,
 89, 96, 106–111, 125, 128, 134, 169,
 170
 Armēnija, armēņi 15, 16, 32, 35, 36, 39, 42,
 43, 46, 47, 49, 58, 63, 70, 129, 133, 169
 Ārmstrongs Džons 15, 43, 47
 Asīrija, asīrieši 36, 37, 40, 41, 44, 46,
 53–56, 63
 atdalīšanās, noskirsšanās 8, 33, 50, 90, 120,
 135, 138–140, 142, 143, 151
 Atēnas 9, 11, 12, 17, 38, 95
 atmiņa, atmiņas, *sk. arī* vēsture 9, 18, 19,
 22, 24, 28–31, 34–38, 40, 42, 48–50, 52,
 54, 57–59, 61, 63, 64, 68, 70, 72, 73, 77,
 96, 110, 116, 118, 124, 133, 134, 143,
 148, 162, 163, 166, 167, 173, 177
 Austrālija 49, 85
 autarkija 18, 24, 97
 autentiskums 25, 81, 84, 85, 97, 98, 134,
 135, 144, 165, 167
 autonomija 47, 53, 58–60, 81, 82, 84, 85,
 97, 98, 101, 137, 140, 142–144, 146,
 150, 152
 Āzija 8, 20, 21, 31, 38, 50, 68, 88, 89, 97,
 106, 110, 112, 115, 117, 126, 129, 135,
 136, 144, 152, 157, 168
 Baltijas, baltu 139, 152
 Bangladeša 33, 129, 139, 140, 176
 baski 62, 67, 130, 131, 140, 143, 145
 beludži 129, 137
 Beļģija 112, 113, 118, 177, 178
 Bengālija, *sk.* Bangladeša
 Biafra, *sk.* Nigērija
 Bībele 36, 59
 Birma 16, 110, 111, 114, 117, 119, 136
 birokrātija 7, 24, 47, 54, 60, 61, 63–66, 69,
 70, 76, 86, 106, 107, 112–114, 118, 124,
 125, 128, 129, 144, 168–172
 Bizantija, bizantieši; *sk. arī* kristietība
 un Grieķija 35, 36, 38, 70, 162
 Bolīvija 50
 Brazīlija 90, 176
 Bretaņa, bretoni 66, 130, 131, 132, 143,
 145

- Britānija, britu, *sk. arī* Anglija 14, 55, 64, 65, 67, 73, 81, 83, 88, 92–94, 96, 106, 112, 114, 117–119, 141, 143, 153, 155, 177
 budisms 16, 37
 Bulgārija, bulgāri 166, 167, 174
 Burgundija 36

 ceremonijas, *sk. ierazas*
 cionisms 44, 88, 114
 Čehoslovākija, čehi 36, 75, 88, 133, 159, 171
 čigāni 39, 40
 Čīle 50, 90

 Dānija 64
 Davids Žaks Luijs 84, 86, 94, 99
 Diecs Kārlis 130
 demokrātija 23, 53, 101, 135, 140, 147, 152, 176, 179
 diaspora 32, 35, 43, 47, 62, 63, 89, 90, 169
 Dienvidslāvijas; *sk. arī* horvāti, serbi 130, 150, 151, 174
 Dirkems Emils 85
 drūzi 15, 43, 46, 62, 70
 dzimums 12–14, 33, 34, 147, 163, 173

 ebreji, *sk. Izraēla*
 Ēģipte, ēģiptieši 36, 53–55, 63, 116
 Eiropa 7, 8, 16, 31, 36, 39, 42, 43, 46, 49, 53, 58, 59, 64, 68, 79, 82, 84, 88, 92, 93, 95–101, 104, 112, 114, 116, 117, 129–131, 136, 142, 144, 154–157, 168–170, 173, 176–178
 Rietumeiropa, Austrumeiropa 6, 8, 20, 21, 61, 64, 67, 68, 88, 89, 92, 94, 97, 106, 119, 129–131, 133, 134, 136, 145, 148, 152, 154, 155, 157, 166, 168, 170, 176
 Elama, elamieši 40, 41, 56
 Elzasa 22, 90, 132, 133
 Engels Frīdrihs 42
 Eritreja 110, 129, 137, 139–141

ethnie, etniskā kopiena, *passim* 7, 15, 16, 23, 29–34, 36–40, 42–46, 48–51, 54, 56–64, 67, 69–77, 80, 86, 88–91, 95–97, 104, 106–111, 113, 115–123, 126, 129, 130, 133–141, 144, 148, 150–153, 159, 163–169, 171–173, 177, 179
 Etiopija 15, 42, 44, 46, 63, 70, 107, 110, 121, 140
 etniskā būtība 20, 48–50, 63–65, 76, 107, 108, 116
 etnisks, etnicitāte, *passim* 6, 7, 29, 31, 33–35, 44, 47, 58–61, 71, 116, 119–121, 151, 153
 etnocids 39–41, 141, 179
 «etnonacionālisms» 8, 128–131, 137, 152, 167

 falāsi 44
 Fallmerajers Jākobs 38
 fašisms 23, 39, 40, 103, 109, 111, 154
 federāls, federatīvs, federalisms 18, 62, 109, 117, 143, 149–152, 173, 176
 feminisms, *sk. arī* dzimums 12, 159
 fenīkieši 40, 41, 46
 Fihte J. G. 84, 92, 100–102, 166
 filistieši 40, 46, 57, 62, 63
 Flandrija, flāmu, *sk. arī* Beļģija 82, 130, 168, 178
 Francija, franki 13, 18, 21, 22, 26, 36, 46, 48, 53, 55, 59–61, 64–69, 84, 88, 90, 92–94, 96, 99, 101, 106, 112–114, 123, 124, 130, 133, 135, 143, 152, 166, 168, 169, 175, 176

 Gana 81, 112, 120, 122
 garīdzniecība 32, 37, 45, 47, 54, 55, 57, 60–62, 70, 76, 125, 175
 Gelners Ernests 79
 genocids 35, 39–41, 179
 globāls, globalisms, *sk. internacionālisms*
 Gouldners Elvins 124
 Grieķija, grieķi 11, 13, 17, 33, 36, 38, 39, 41–46, 54, 56, 57, 70, 83, 92, 94, 167, 170
 Gruzija, gruzīni (PSRS) 129, 151
 genealogija, *sk. senci*

- ģimene 12, 20, 31, 33, 38, 84, 86, 98, 111, 122, 134, 164–166
- Hābsburgi 19, 129, 135
- Hellāda, *sk.* Griekija
- Herders Johans Gotfrīds 82, 83, 93, 96, 100, 114, 166
- Hēsiods 36
- hindi, hinduisms 91, 118, 119
- Holande, holandieši 18, 19, 67, 92, 93, 145, 168, 170
- Horovics Donalds 31, 33, 138–140
- horvāti 15, 143, 151, 166
- ibo, *sk.* arī Nigērija 117, 129, 141
- identitāte; *sk.* arī nacionālā identitāte, tāpatība 7, 9, 10, 12–19, 22, 23, 25–27, 29–31, 33–39, 42, 44, 45, 50, 53, 54, 60, 61, 63–68, 79–83, 85, 98, 100, 102–113, 115–121, 123, 126, 131, 135, 137, 141–145, 147, 149, 150, 153, 155, 156, 162, 164, 165, 173, 175, 177–179
- ieražas 8, 21, 25, 29, 32, 37, 47, 48, 54, 58, 59, 61, 63, 81, 84, 85, 90, 104, 118, 144, 145, 148, 150, 162, 165, 166
- imperialisms, *sk.* arī impērija 158, 161
- impērija, imperialisms 8, 36, 41, 44, 47, 49, 55, 57, 59, 66, 67, 71, 73, 75, 107–112, 112, 121, 122, 129, 135, 143, 144, 151, 162, 177
- Indija, indieši 91, 112–114, 118, 119, 170
- Indonēzija 112, 116, 119
- intelektuāli, inteligence 6, 8, 20, 21, 26, 68–76, 81, 86, 88, 91, 96, 98, 100–104, 109–111, 113–115, 119, 120, 124, 125, 127, 128, 132–138, 140, 144, 145, 152, 161, 162, 164, 167, 169, 170, 172
- internacionāls, internacionālisms 7, 13, 22, 71, 91, 98, 105, 130, 146, 148, 149, 157–163, 168, 171–173, 175, 178, 179
- Irāka 112, 119, 122
- Irāna, *sk.* Persija
- iredentisms 8, 83, 89, 90, 109, 174
- Īrija, iri 15, 37, 42, 46, 62, 70, 74, 81, 83, 89, 134, 145
- islams 15, 16, 30, 35, 45, 63, 64, 66, 70, 71, 81, 109, 110, 116, 118, 120, 123, 152, 175
- Itālija, itālieši 93, 150, 168, 174
- izcelsme, *sk.* senci
- izglītība 19, 22, 25, 54, 58, 59, 65, 68–71, 77, 85, 89, 94, 98, 108, 113, 114, 123, 124, 126, 127, 133, 137, 145, 152, 175
- Izraēla 15, 32, 36, 39, 43, 42–47, 49, 56–59, 62, 66, 67, 70, 167, 169
- izredzētība (izredzētības mīti) 32, 45–47, 59, 60, 66, 70, 77, 91, 132, 153, 179
- Japāna 36, 45, 54–56, 75, 88, 107, 108, 110–112, 148, 157, 166
- Jeps Malkolms 7
- Jeruzaleme 41, 57, 58, 153
- gorubi, *sk.* arī Nigērija 33, 117, 139, 178
- jūdi, jūdaisms 44, 45, 57, 58, 176
- Kanaāna, kanaānieši 57, 62
- Kanāda, *sk.* arī Kvebeka 130, 137
- Kants Imanuels 84, 101
- kapitālisms 114, 138, 157–160, 168–170, 172
- kareni, *sk.* arī Birma 15, 116, 129
- kars, karadarbība 15, 17, 19, 22, 26, 31, 35, 36, 37, 44, 48, 56, 57, 60–62, 64–66, 68, 75, 85, 96, 109, 111, 113, 117, 121, 129, 130, 136, 137, 140–142, 151, 154, 157, 159, 166, 167, 169, 170, 173, 174, 176
- Kartāga, kartāgieši 37, 40
- Katalonija, katalonieši 62, 67, 82, 130, 131, 145
- Kautskis Dzons 124
- Kedourijs Elije 79, 92
- Kenija 112, 113, 116, 119
- khmeri 36
- Kijeva, *sk.* arī Krievija 32, 59
- klasicisms, neoklasicisms 94–98, 162, 176
- kolonija, koloniālisms 8, 11, 13, 18, 31, 50, 70, 71, 73, 75, 81, 89, 90, 102, 107, 112–115, 117–121, 124–126, 129, 130, 136–138, 140, 141, 153, 170, 174, 175
- komunisms, *sk.* marksisms
- Konors Vokers 23, 130
- Kons Hanss 88, 89, 92

- Konstantinopole 38, 45
 kopti, koptu 15, 16, 70, 116
 Koreja 56, 111
 Korsika 130
 Kosova, *sk. ari* Dienvidslāvija 49, 151
 Krievija, *sk. ari* Padomju Savienība 45, 46, 59, 64, 70, 74, 75, 89, 93, 107–109, 112, 114, 132, 143, 152, 154, 159, 162, 175
 kristietība 16, 32, 35, 55, 60, 65, 67, 74, 110, 126, 177
 kultūra *passim* 6, 7, 8, 12–18, 20–26, 29–35, 37–43, 45–77, 79, 80, 82–85, 87–94, 96–98, 101, 102, 104–122, 124, 127–136, 138, 140–145, 147–163, 165–168, 172–179
 Kurdistāna, kurdī 15, 36, 129, 136, 139–141
 Kvebeka, *sk. ari* Kanāda 130
 Ķīna 36, 43, 56, 107, 140, 148, 157
 laterāls (laterālā *ethnie*) 61–67, 69, 71, 76, 106, 107, 112, 128, 169
 Latīņamerika, *sk. Amerika*, Dienvidamerika
 Lerneris Daniels 130
 Libāna 15, 40, 43
 liberālisms 23, 103, 114, 149
 Lielā franču revolūcija 13, 18, 26, 53, 55, 66, 68, 84, 96, 101, 123, 133, 135
 Lietuva 143
 likums 17–21, 26, 42, 47, 49, 54, 60, 66, 69, 76, 88, 97, 102, 103, 123, 159, 171
 lombardieši 48
 Maineke Fridrihs 17
 Makšejs Džeimss 7
 māksla, mākslinieki 45, 56, 74, 75, 83, 85, 93, 94, 96, 99, 100, 124, 132, 142, 145, 165, 174, 176
 Maķedonija 38, 151, 166, 167
 malajietis, Malaizija 33, 119
 Manheims Karls 124
 Markovics I. L. 124
 Marks, marksisms 13, 23, 102, 103, 109, 110, 120, 124, 145, 148, 149, 151–153, 157, 159, 164, 168
 maronīti, *sk. ari* Libāna 15, 43
 mazdakisms, *sk. ari* Persija 14, 45, 62
 medievists, medievisms 95–98
 Meijols Džeimss 7
 Meksika 39, 50, 153
 melnie amerikāņi 114, 130, 153
 migrācija 32, 74, 139, 179
 minoritātes 15, 16, 26, 49, 56, 62, 67, 107, 108, 111, 116–119, 128, 135, 142, 144, 159, 174, 179
 mīts, mitoloģija 7, 11, 13, 15, 19, 21, 22, 24, 29–32, 35–38, 40, 42, 45–52, 54, 57–59, 61, 63–66, 69, 70, 72–74, 77, 91, 92, 98, 100–102, 110, 118, 119, 124, 132, 134, 148, 150, 153, 154, 156, 163, 177
 mobilizācija, mobilizēšana, mobilizēšanās 7, 8, 12, 13, 16, 21, 36, 53, 62, 69, 72, 75, 76, 84, 86, 97, 101, 107, 111, 119, 128–137, 140, 141, 144, 145, 148, 153, 154, 156, 167, 173, 176
 modernisms, modernizācija 40, 50, 51, 53–55, 60, 71, 72, 76–79, 91, 105, 107–111, 124, 129, 136, 149, 160, 163
 mongolis, Mongolija 40, 59, 62
 Monteskjē 83, 93, 95
 Mozambika 121
 Mozus 37, 42, 45, 46
 Muhameds 37, 62
 musulmani, *sk. islams*
 nācija *passim* 6–8, 13, 17–26, 28, 29, 31, 36, 42, 47–61, 63–80, 82–93, 95–101, 104–126, 128–131, 133–135, 138–144, 147–160, 162–179
 nacionālā identitāte *passim* 6–9, 17, 19, 20, 22–28, 52, 56, 60, 65, 79–83, 86, 91, 97, 99, 104, 105, 107, 109–111, 116, 118, 120, 123, 125, 127, 130, 131, 134–136, 138, 141, 143, 146–150, 153–156, 160, 162–166, 168, 170–174, 178, 179
 nacionālisms *passim* 6–8, 16, 21, 23, 26, 27, 29, 40, 53–60, 67, 71, 76, 77, 79–115, 119, 121–125, 127–134, 136–138, 141–149, 152–157, 159, 160, 163–168, 170–174, 177–179

- nacisms, *sk.* fašisms
 Nīderlande, *sk.* Holande
 Nigērija 81, 112, 113, 117, 120, 126,
 138–140
 normāni, Normandija 37, 48, 59, 61, 64,
 65, 74
 Norvēģija 21, 61, 131
- Oidips 9–13, 17, 29
 oksitāni 42
 Olstera, *sk.* Irija
 Osmani 30, 44, 107, 109, 129, 135, 166
- Padomju Savienība, *sk.* *arī* Krievija 6, 8, 40,
 109, 110, 130, 142–145, 151–155, 157,
 175, 177
 Pakistāna 81, 118, 119, 127, 137, 139
 Palestīna, palestīnieši 49, 129, 137, 167
 pannacionālisms 174, 177, 178
 paražas 15, 60, 61, 69, 128
patria, patriotisms 18, 19, 21, 37, 50, 69,
 84, 93, 95, 96, 101, 113, 122, 123, 155
 Perikls 9, 17, 57
 Persija 14–16, 35–37, 40, 41, 45, 47,
 54–57, 62, 63, 107, 137
 piezemēts (piezemētā *ethnie*) 45, 51, 62, 63,
 69–72, 75, 76, 86, 97, 107–109, 115,
 116, 119, 121, 129, 131, 132, 134, 135,
 140, 142, 144, 145, 166
 pilsēta, pilsētvalsts 9–11, 17, 18, 33, 37, 40,
 41, 43, 47, 53, 56, 62, 68, 85, 94–96,
 109, 110, 122, 136, 137, 153, 170
 pilsonis, pilsonība 18, 21, 25, 26, 58, 68,
 69, 72, 77, 84, 86, 93–95, 97, 98, 101,
 104, 122–126, 134, 135, 148, 165, 171,
 173, 176
 pirmatnējība, pirmatnība 29, 32–34, 43, 71,
 76, 84, 110
 Plamenacs Džons 89
 politiskā sabiedrība, kopiena 8, 20, 21, 26,
 36, 50, 72, 76, 84, 90, 105, 107–109,
 112, 116, 117, 119, 121, 123, 127, 131,
 134, 135, 153–155, 174, 177
 poli, Polija 15, 46, 58, 59, 64, 70, 90–93,
 130, 133, 159, 166, 170
 populisms 83, 114, 122
 Prūsija, *sk.* Vācija
- PSRS, *sk.* Krievija un Padomju Savienība
- rase, rasisms 26, 31, 90, 102, 113, 114, 147,
 163
regna 48, 59
 reģions, reģionālisms 8, 13, 18, 33, 54, 63,
 65, 66, 68–70, 76, 81, 88, 97, 114–120,
 128, 130, 131, 135, 137–141, 143, 146,
 148–150, 152, 154, 156–158, 168,
 170–178
 reliģija, ticība 14–16, 29, 30, 32, 35–37, 40,
 41, 43–50, 54, 55, 57–59, 63, 65, 67, 70,
 71, 95, 103, 107, 108, 117, 118, 120,
 122, 128, 141, 151, 152, 163–165, 173
 revolūcija 13, 18, 26, 45, 53, 55, 66, 68, 84,
 92, 94, 96, 97, 101, 103, 109, 123, 133,
 135, 153, 168, 170
- Ričmonds Entonijs 159
 Rietumindija 114
 Roma, romieši 32, 36, 38, 40, 41, 44, 57,
 59, 65, 66, 92, 94, 95, 99, 106, 153, 154,
 162, 176, 177
 romantisms 98, 114, 115, 176
 Rumānija 40, 130, 166, 167
 Ruso Žans Žaks 82, 83, 94, 95, 100–102,
 114
- saksi 16, 48, 59, 64, 65
 samarieši 43, 44
 senči/izcelsme 7, 8, 12, 18, 20, 21, 24,
 28–33, 36, 38, 42, 48, 57–59, 61, 62, 64,
 65, 70, 74, 77, 84, 86, 87, 89, 90, 92,
 94, 96, 97, 104, 107, 110, 113, 114, 122,
 123, 128, 130, 135, 136, 141, 144, 153,
 161, 162, 165–167, 168, 172, 173, 176
 Serbija, serbi 15, 42, 143, 151, 159, 166,
 170
 sikhi 15, 36, 43, 46, 62, 70, 129, 139
 simbols, simbolisms 6–8, 11, 14, 19, 25, 29,
 34, 35, 37–40, 42, 43, 49–51, 61, 62,
 64, 66, 69, 70, 73, 77, 80–82, 84–87,
 90–92, 97–101, 105, 108, 110, 112, 118,
 120, 124, 127, 131, 133, 134, 137, 150,
 153, 154, 163, 165, 166, 177
- Singapiūra 140
 sinhalieši, *sk.* Šrilanka
 Sirija 117, 118

- skoti, Skotija 46, 48, 60, 64, 65, 82, 130, 143, 145
- slāvi, slāvisms 38, 59, 174
- slovāki, Slovākija, *sk. arī* Čehoslovākija, cehi 30, 75, 167, 171
- Slovēnija, slovēni 130, 151
- Smits E. D. 4, 7, 8
- Sofokls 9, 11, 17
- Somālija, somālieši 83, 110, 113, 129
- somi, Somija 74, 75, 131–134, 164, 165
- Spānija, spāni 19, 36, 39, 43, 64–68, 106, 130, 143, 168, 175
- Steks Džons 7
- Sudāna 119, 120, 129, 138, 141, 143
- sunniti, *sk. islams*
- suverenitāte 23
- Šafitsberijs Lords 83, 92, 93, 95
- šiisms, *sk. islams*
- škira 12–15, 20, 21, 23, 25, 33, 34, 45, 55, 61, 62, 67–69, 71, 76, 88, 93, 103, 106–108, 120, 124, 125, 129, 134, 137, 147, 163, 164, 169, 170, 172, 173, 178
- Šrilanka 15, 16, 58, 119, 140, 167
- šumeri 53, 167
- Šveice, šveicieši 16, 31, 36, 37, 53, 60, 62, 73, 93, 150
- Tanzānija 117, 120
- tāpatība 83
- tatāri 75
- tauta, folklorā 7–9, 14, 16, 18–22, 25, 27, 29, 31–33, 35–37, 39–50, 52–60, 63, 65, 66, 68–77, 83–86, 89–91, 93, 94, 96–102, 105, 109, 112, 113, 116–120, 122, 125–127, 129, 132–135, 137–139, 142–145, 147–149, 151–153, 155, 158–168, 170–172, 174, 175, 177, 179
- Teilors Deivids 7
- Tells Vilhelms 31
- teritorija 7, 13, 15, 17, 20, 22, 24, 29, 34, 36, 37, 40, 47–49, 52, 54, 55, 58, 66, 70, 72, 76–78, 83, 85, 88, 89, 106, 108, 113, 114, 117, 120, 122, 125–129, 132, 148, 155, 166, 167, 170, 175
- tēvzeme 18, 22, 23, 30, 32, 35, 42, 56, 63, 70, 72, 73, 77, 83, 86, 93, 131, 132, 135, 150, 177
- Tillijs Čārlzs 36
- tradīcija 15, 19, 21, 24, 25, 29, 36, 37, 46, 48, 57, 58, 62, 64, 65, 69–73, 75, 84, 91, 99, 101, 103, 104, 107, 111, 141, 144, 145, 150, 153, 162, 163, 176, 177
- transnacionāls, *sk. internacionāls*
- trimda, izsūtīšana 35, 144
- Turcija, turki, *sk. arī* Osmaņi 18, 30, 35, 39, 107–110, 133, 136, 167, 174, 177
- Ukraina, ukraiņi, *sk. arī* Padomju Savienība 75
- Ungārija, ungāri 62, 88, 132, 166, 167, 170
- uzbeki, *sk. arī* Padomju Savienība 129, 151
- vācieši, Vācija 16, 36, 46, 93, 96, 98, 99, 133, 150, 157, 159, 166
- valoda 6, 8, 21, 22, 29, 32, 33, 35, 37, 39–41, 43, 45, 47, 49, 58, 59, 61, 63, 64, 66, 71, 75, 79–86, 91–93, 95–101, 103–106, 110, 114–116, 118, 124, 127, 128, 136, 137, 144, 145, 148, 150–154, 158, 161, 163, 167, 174–176
- varonis, varonība 12, 73, 75, 85, 96, 119, 153, 164
- Vēbers Makss 14, 15, 35, 133
- Velsa, velsieši 46, 48, 64, 65, 130, 145
- vestgoti 48, 59
- vēsture, historicisms 6, 13, 16, 18–24, 26, 29–35, 37, 39, 41, 42, 45, 46, 48–54, 56, 58, 60–65, 70–77, 81–83, 85–88, 90, 92–100, 103–106, 115, 116, 122–125, 128–135, 137–141, 143–145, 148, 150–154, 161–169, 172–174, 176–179
- Vidējie Austrumi 8, 16, 20, 97, 129, 131, 133, 134, 175
- Vjetnama 36
- Vorens Bils 159
- Zaira 117, 118
- zaratustrieši, zoroastrisms 37, 45, 62
- Zelta Krasts, *sk. Gana*
- «zelta laiki», zelta laikmets 42, 48, 71, 74–76, 86, 96–99, 124, 132, 164–166, 173, 179
- Zimbabve 116, 119, 122
- Zimmels Georgs 36
- Zviedrija 64, 67, 74, 75, 93, 168, 170

PĒCVĀRDS

Sorosa fonda – Latvija atbalstītās E. D. Smīta grāmatas «Nacionālā identitāte» tulkojums latviešu valodā ir notikums politikas zinātnē. Šī ir pirmā Rietumeiropas zinātnieka latviešu valodā tulkotā grāmata par nacionālo tēmu divdesmitā gadsimta otrajā pusē. E. D. Smīts ir ievērojams nacionālā jautājuma speciālists mūsdienu pasaulē, atzīta autoritāte šajā zinātnes nozarē.

Latviešu lasītājs, iespējams, izlasīs šo grāmatu ar divējādu interesi. Pirmkārt, daudziem neparasta šķitīs Rietumu tradīcijā veiktā nācijas un nacionālisma analīze, nacionālās identitātes interpretācija, kas daudzos gadījumos principiāli atšķiras no pie mums ierastajiem uzskatiem. Cilvēkiem ar dogmātisku domāšanas ievirzi šo grāmatu nav viegli lasīt. Otrkārt, E. D. Smīta teorētiskās nostādnes, pētot nacionālās identitātes vēsturi un nacionālās identitātes izpausmes mūsdienās, liks latviešu lasītājam samērot šīs nostādnes ar Latvijā notikušo un notiekošo nacionālo procesu norisēm. Citiem vārdiem, neizbēgama ir E. D. Smīta nacionālo norišu izpratnes pārbaude ar sarežģīto un specifisko Latvijas piemēru.

E. D. Smīts savā darbā plaši izmanto terminu «nacionālisms», izvairoties gan no piesliešanās to cilvēku pulkam, kuri, izdzirdot šo vārdu, spēj tikai šausmināties, gan arī – no pieglaimīgas nacionālisma pielūgsmes. E. D. Smīts nepievienojas uzskatam, ka nacionālisma jēga ir vienīgi pretoties savai kultūrai nepiederīgo cilvēku un politisko pretinieku ietekmēm. Drīzāk viņš sliecas raksturot nacionālismu kā «tādu ideoloģiju un kustību, kas jau iepriekš pieņem, ka pastāv nāciju pasaule, ka katrai nācijai ir pašai savs raksturs un augstāk par visu tiek turēta nācija kā vienīgais politiskās varas avots un pasaules kārtības pamats» (55. lpp.). Tiesa, citā vietā E. D. Smīts definē nacionālismu kā «ideoloģisku kustību autonomijas, vienotības un identitātes sasniegšanai un uzturēšanai tās populācijas interesēs, kuras locekļiem vai kādai daļai no tiem lemts radīt īstu vai potenciālu «nāciju»» (81. lpp.). Tātad saskaņā ar E. D. Smīta nacionālisma definīciju tas ir neizbēgams un sastopams it visur, kur vien ir nācijas. Bet

nācijas jau arī ir it visur, kur vien sastopamas cilvēku kopības. Tā tas ir mūsdienās. Nacionālie fenomeni jeb, kā raksta E. D. Smits, *ethnie*, apzīmējot ar šo terminu dažādus etniskuma pirmsnāciju stāvokļus, ir neizbēgami civilizācijas pavadoņi no cilvēces vēstures pašiem aizsākumiem; taču šajā laikā nacionālisms acīmredzot vēl nebija dzimis, kaut arī *ethnie* bija it visur, kur radās cilvēku valoda, kultūra, valsts. Tātad it visur, kur izplatījās mīlestība un naids, skaistais un neglītāis, ticība un neticība, patiesība un meli, labais un ļaunais, likumība un nelikumība.

Nešaubos, ka lielākajai lasītāju daļai, jau pirms šīs grāmatas izlasīšanas bija skaidrs, ka nacionālismu, proti nacionālās jūtas, nacionālo domu un nacionālo pašapziņu ne ar ko citu nav bijis un nav iespējams aizstāt. Tā tas ir ne vien latviešu, bet arī jebkurai citai tautai. Jo kas gan ir radījis latviskumu, sekmējis tā noturīgumu cauri gadu simtiem un devis latviešiem spēku turēties pretī svešām varām un maldu ceļiem, ja ne ticība savas tautas nacionālajai domai, nacionālajai kultūrai un latviešu valodai.

Šī grāmata pārlicina, ka nacionālā identitāte un nacionālisms nav viegli skaidrojama cilvēku kopdzīves izpausme. Šo patiesību autors atkārtoti vairākkārt, un tas ir noderīgi, jo droši vien spēs izraisīt pārdomas par nacionālisma dziļāko jēgu pat tiem, kuri pieraduši nacionālos fenomenus uzlūkot kā viegli izprotamus un no dzīves īstenības ērti nodalāmus sadzīves faktus. E. D. Smita grāmata pārlicina par pretējo. Pārlicina, ka patiesībā aina ir cita – nacionālā identitāte ir sarežģīta un mūžam mainīga cilvēku dzīves sastāvdaļa, no kuras izvairīties vai aizbēgt nav iespējams. Nacionālā identitāte katrā atsevišķā gadījumā atklājas savpatnā gaismā.

Jādomā, ka latviešu lasītājam samērā neierasti ir tas, ka nācijā, nacionālismā un nacionālajā identitātē, tiesa, atšķirīgos veidos un dažādās variācijās, ietverti gan pilsoniskie, gan etniskie elementi. Latvijā ierastāki ir uzskati par nacionālisma tīri etnisko (tikai dažreiz iekļaujot tajā arī tā teritoriālo) iedabu. Tā tas bija. Turpmāk, iespējams, pieaugs teritoriālā aspekta nozīme. Sākot ar: mana sēta, mans pagasts, mans ciems un mana pilsēta kā mana «valsts» un manas identitātes mērs. Iespējams, ka tieši šādā ievirzē turpmāk nostiprināsies (ja nostiprināsies) nacionālā identitāte Latvijā, pieaugot vietas nozīmei tajā.

E. D. Smita grāmata «Nacionālā identitāte» ievada vai katru lasītāju sajūtās un pārdomās par savas identitātes tiesamību un īstenumu. Dažādo identitāšu jūklī – privāto un kolektīvo, reālo un iedomāto, pagātnes un nākotnes. Šajā nozīmē grāmatas tulkojums ir vairāk nekā savlaicīgs. Lai arī kā mēs raksturotu pašreizējo situāciju Latvijā: vai kā visaptverošu,

universālu identitāšu krīzi, vai arī kā intensīvu identitāšu meklējumu laiku jaunajos apstākļos. Pārmaiņas, kas notiek Latvijā pēc neatkarības atgūšanas, ir dziļi mainījušas vai katra Latvijas iedzīvotāja kādreiz ierasto, iepriekšējās identitātes apjēgumu. Daudzi ir neatgriezeniski zaudējuši sociālismam raksturīgo izlīdzinošā sociālā nodrošinājuma stabilitātes izjūtu un atrodas savas cilvēciskās identitātes un pašcieņas viszemākajā pakāpē (izmisuma noskaņojumu kā ikdienas dzīves sastāvdaļu diez vai var dēvēt par identitāti apliecinošu cilvēka dzīves stāvokli), skaudri apzinoties savu nespēju fiziski izdzīvot. Šādā situācijā izjūk vai visas identitātes iespējas – vecmāmiņas/vectētiņa un mazbērna, pilsoņa un valsts, tagadnes un nākotnes. Savukārt tie, kam naudas problēmas ikdienas dzīvi vairs nenomāc, savas jaunās elitārās identitātes uztur cenšoties daudz neprātot par saistībām, kam pamatā varētu būt morālās vērtības. Pārējo «sociālo nišu» aizpilda cilvēki, kuru identitātes veidojas bez lielas pārliecības par savu dzīves apstākļu drošību vismaz tuvāko gadu laikā. Taču tie ir apstākļi, kas ietekmē identitāšu veidošanos no cilvēku sociālās dzīves puses. Nacionālajai identitātei ir cita iedaba, kaut arī tā nav absolūti nodalāma no sociālo identitāšu ietekmēm.

Pēc E. D. Smīta nacionālās identitātes etnisko pamatu veido etniskās identitātes vēsturiskās un kultūras simboliskās iezīmes, piemēram, visiem kopīgas ar vēsturi saistītas atmiņas. Vēsturiskā atmiņa. Izšķirošu nozīmi E. D. Smīts ierāda mītiem par kopīgiem senčiem, par savu etnisko izcelsmi (31.–32. lpp.). Sadomāta izcelsme un šķietami senči – lūk, kas ir svarīgi etniskās identitātes apziņai, uzsver E. D. Smīts. Tieši mītu nozīmi viņš uzteic vairākkārt, tajā skaitā – izredzētības mītu. Protams, arī latviešu etniskā apziņa nav gluži brīva no mītiem, arī izredzētības iedomām, lai arī iemesli, kas varētu būt tām pamatā, ir bijuši visai niecīgi. Dažreiz šīs noskaņas ir jūtamas sadzīvē.

Atšķirīga pozīcija ir veidojusies sakarā ar priekšstatiem par kopīgo vēsturi. Latviešiem nav raksturīga sevišķi izteikta vēstures mīlestība, un vēsturiskās apziņas ietekme uz nacionālo identitāti ir diezgan pabāla. Vēsturiskā apziņa un mīti par kopīgo izcelsmi nav veidojušies saistībā ar izcelsmes jautājumu, bet drīzāk – sākot ar jaunlatviešu dzīveslaiku, pašu jaunlatviešu personību un viņu devuma apceri. Jaunlatviešu laiks un jaunlatviešu personības ir izdalījušās no vēstures procesa un pieņemtas par latviskās identitātes veidošanās sākumlaiku (un kulminācijas laiku). Nākošais cēliens vēsturiskās apziņas attīstībā saistās ar brīvības cīņām. Arī šie notikumi latviskajā vēstures apziņā projicējas kā «sākums».

Mīti rodas, lai izceltu un apdziedātu to, kas bieži vien nav pat bijis vai arī nav noticis tā, kā to vēlas ieraudzīt turpmākās paaudzes un kam tautas dzīvē varētu būt bijusi izcila nozīme, ja viss būtu noticis tā kā apcerēts mītā. Robežlīnija, kas mītu šķir no vēstures, ir izplūdusi, vai nepastāv vispār. Latviešiem mītiskā apziņa ir uzplaukusi, ja nu vienīgi tautasdziesmās.

*Es apjozu vara stīpu
Apkārt savu tēvu zemi,
Kas gribēja iekšā tikt,
Lai kaldina zobentiņu.*

Ne tā robeža mums jebkad ir bijusi, ne arī pašreiz ir «ar vara stīpu apjozta» un droši nosargāta. Taču ne tas šajā gadījumā ir svarīgi. Šo rindu jēga ir cita – skaitot tautasdziesmu nemaz nav jādomā par to, kā patiesībā viss ir bijis vai ir pašlaik. Tāpēc jau mītiskā domāšana rodas, lai cēls un pievilcīgs kļūtu tas, kas nemaz nav bijis, bet kam vajadzēja būt.

*Māte mani tā mācīja,
Lai mēs rātņi dzīvojam:
Nenīsties, nebārties,
Neturēt ienaidiņa.*

Skan skaisti, kaut arī rātņa sadzīvošana latviešiem netiek turēta īpašā cienā. Tomēr apziņa, ka tā vajadzētu būt, ir, un latviskā identitātē tā iekļaujas kā vēlme un kā jaunās paaudzes morālās socializācijas sastāvdaļa.

Nav taisnība tiem, kuri uzskata, ka latviešiem pēc neatkarības atjaunošanas ir gājusi mazumā nacionālā pašapziņa. Arī šajā gadījumā tiek jauktas sociālās nedrošības izjūtas ar nacionālo pašapziņu. Patiesībā latviešu nacionālā pašapziņa un tātad arī nacionālā identitāte no gada uz gadu kļūst arvien dabiskāka, nepiespiestāka, atraisītāka. Tā pamazām iegūst tās aprises, kas ir raksturīgas tautai, kura ir kļuvusi brīva un kurai ir sava valsts. Dabiskā interese par savas kultūras mantojumu, par tā nodošanu jaunajai paaudzei – latviešiem, tāpat kā jebkurai citai tautai, principā ir pašpietiekama. Tāpat kā tikai atsevišķi cilvēki izturas pret sevi kā pašnāvnieki, tā arī pavisam reti ir sastopamas tautas, kurām nebūtu iekšēja apņēmība pašglābāties. Nacionālā pašapziņa un uzticība savām nacionālajām vērtībām latviešiem ir pietiekami izteikta un tādēļ šajā ziņā nav pamata bažām. Tiesa, nacionālā dzīve Latvijā norisinās pati par sevi, bez īpaša iedvesmojuma no «augšas». Tomēr tas, ka Latvijā nav pat tāda politiskā spēka, kas būtu spējīgs kļūt par nacionālās politikas iedvesmotāju un veicinātāju, varbūt ir pat labi. Lidz ar to nacionālajā dzīvē vērojama dabiska pašattīstība, bez kampaņām un notikumu politizācijas.

Ne tik apsveicami ir tas, ka mūsdienu latviešu literatūra, dzeja, māksla stāv nomaļus no nacionālās identitātes veidošanās procesa. Tas nozīmē, ka Latvijā ir izveidojusies īpatnēja situācija, proti, intelīģence nepalīdz veidot «pilsonisko nāciju pēc iepriekš izstrādāta projekta», nemobilizē tautu ar vietējās kultūras palīdzību. Tātad nenotiek tas, ko E. D. Smits nosauc par intelīģences galveno uzdevumu: mobilizēt kādreiz pasīvo kopienu, lai tā, sakļaujoties ap vietējo vēsturisko kultūru, pārtaptu nācijā (72. lpp.). Ja ar intelīģenci saprot to, ko Latvijā mēdz dēvēt par radošo intelīģenci, tad tā vēl nemaz nav īsti sev noskaidrojusi, ko nozīmē pilsoniskā nācija, un vismaz tuvākā laikā nav cerību sagaidīt tās aktīvu rīcību, lai nostiprinātu nacionālo identitāti un veidotu šo nāciju Latvijā.

Varbūt tieši šī iemesla dēļ arī skan apgalvojumi, ka nacionālā pašapziņa Latvijā ir vājinājusies. Cilvēkiem, kuri tā domā, tomēr biežāk vajadzētu apciemot bērnudārzus un skolas, lai pārliecinātos par pretējo. Ja tautas nacionālā mobilizēšana nenotiek no «augšas» un no «intelīģences» puses, tad tas nebūt nenozīmē, ka tā nenotiek vispār.

Tiesa, nacionālisms, ja tas Latvijā vispār pastāv, tomēr ir bez nacionālās ideoloģijas. E. D. Smits raksta, ka nācijai obligāti nepieciešama kaut kāda vienojoša kultūra un pilsoniska ideoloģija, kopīgi centieni un sapratne, pārdzīvojumi un idejas – noteikts vērtību daudzums, kas cilvēkus viņu tēvzemē saliedē vienā veselumā. Nodrošināt iedzīvotāju masas vienojošu kultūru – šo darbu uztic tautas socializācijas institūtiem, jo īpaši tautas izglītības sistēmai un masu informācijas līdzekļiem» (19. lpp.). Velti būtu lūkoties uz latviešu valodā iznākošo laikrakstu vai arī Latvijas televīzijas pusi, cerībā ieraudzīt to orientācijā mērķtiecīgi izteiktus nacionālo identitāti vienojošus centienus. Toties samērā skaidri tos, manuprāt, var saklausīt Latvijas radio pārraidēs. Neskaids ir krievu skolu socializācijas virziens, tas, kādiem mērķiem un kādai identitātei šīs skolas saliedē krievvalodīgo jauno paaudzi Latvijā. Arī krievu valodā iznākošajiem laikrakstiem nav raksturīga interese par nacionālās jeb valstiskās identitātes veidošanu, par krievu valodā runājošo cilvēku saliedēšanu Latvijas valstī.

Latvijā nacionālā identitāte veidojas no diviem savpatniem strāvojumiem – no latviskās identitātes saistības ar valsti un cittautiešu klātbūtnes. Šo divu strāvojumu savīšanās vienotā nacionālās identitātes mežglojumā apliecinātu valstiskās nācijas stabilitāti Latvijā un palielinātu Latvijas iekšējo drošību. Sekojot E. D. Smīta domu gaitai, var teikt, ka nacionālajai identitātei ir jābūt saistītai ar kādu politiskās kopības izjūtu, lai cik tā nemanāma un vāja.

Jau grāmatas sākumā E. D. Smits uzsver, ka filozofi parasti definē nāciju kā «cilvēku kopumu, kas pakļauts vieniem un tiem pašiem likumiem un institūtiem un dzīvo noteiktā teritorijā» (17. lpp.), piezīmējot, ka šī, protams, ir īsti rietumnieciska nācijas koncepcija. Šī piezīme ir vietā un tai ir pilnībā jāpiekrīt, zinot to, kāda nācijas būtības izpratne ir izplatīta Latvijā. E. D. Smita formulēto nācijas izpratni ļoti daudzi cilvēki Latvijā, pat politiķi un saeimas deputāti sliecas uztvert drīzāk kā mītu un nevis kā reāli iespējamās nacionālās identitātes izpausmi. «Jauna tipa politika – saprāta valsts – un jauna tipa sabiedriskā kopība – teritoriāla nācija – vispirms dzima Rietumos ciešā savstarpējā saistībā,» raksta E. D. Smits. Latvijā latviešu nācija nedzima reizē ar «saprāta valsti», tāpēc arī nācijas izpratne pat neietver sevī saistību ar valsti.

Latvijai raksturīgi, ka politiķi, pat tie, kuri demonstrē sevi kā nacionāļus un kuriem tāād būtu jāorientējas nacionālo ideju un nacionālo procesu labirintā, patiesībā nezina ko darīt ar Latvijas valsti nacionālās politikas kontekstā. Vēl joprojām valda uzskats, ka valsts var pastāvēt pati par sevi, arī nācija – pati par sevi un pilsoņu kopums – tāpat. Nedaudz smieklīga situācija neatkarīgas valsts apstākļos, bet tāda tā šoreiz ir izveidojusies.

E. D. Smits nodala nacionālo identitāti no etniskās identitātes, tāpat kā modernās nācijas no nāciju pirmsmodernajiem (*ethnie*) veidojumiem. Mēs neatradīsim E. D. Smita darbā norādes par etniskās identitātes un nacionālās identitātes savstarpējām pārējām un saistību mūsdienu pasaulē moderno nāciju klātbūtnes kontekstā. Šāda pieeja neietilpst E. D. Smita koncepcijā. Viņaprāt, abi šie identitātes veidi ir nodalīti laikā un vienā teritorijā vienlaicīgi nepastāv. Tomēr Latvijā ir sava specifika. Latviskā etnicitāte šeit ir dzīva, bet vienlaikus pastāv arī nacionālā identitāte. Tā ir Latvijas vēstures īpatnības radīta situācija. E. D. Smits šāda veida vēstures interpretācijai nav pievērsies.

E. D. Smitam pilnībā jāpiekrīt tajā ziņā, ka saistot nāciju tikai ar etniskumu, neatklājas teritorijas nozīme nacionālās identitātes veidošanās procesā. Etniskā nācija gan apdzīvo noteiktu teritoriju, bet, ja tā nav valstiski nostiprināta, tad nācijai šī teritorija «nepieder». Tikai ar valsts starpniecību nācijai veidojas fiziska un praktiska saistība ar teritoriju (48. lpp.). E. D. Smits pievērs lielu uzmanību teritoriālajai identitātei, vietas nozīmei kultūrā. Var teikt, ka nacionālisms un nacionālā identitāte vairāk sakņojas telpā, nevis laikā. Nacionālisms izaug no garīgas saistības ar vietu. Nacionālā identitāte Latvijā, it īpaši no cittautiešu puses, acimredzot arī veidošies galvenokārt kā teritoriālais nacionālisms.

jūtas – vēlmi būt par šā koprēla daļiņu, piederēt pie tā» (68. lpp.). Latvijā šie procesi vēl tikai attīstās. Lietojot E. D. Smita terminoloģiju, var teikt, ka norisinās piezemētā etniskuma pārtapsana politiskajā nācijā.

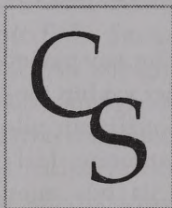
Rietumeiropas apstākļos etniskās minoritātes, būdamas dziļi uzticīgas savam etniskumam, jūtas vairāk vai mazāk politiski lojālas arī pret valstiskumu, kas visus saista un vieno. Mūsdienās tā jau ir norma Rietumvalstu lielākajā daļā, atzīmē E. D. Smits. Tas ir arī pamats nācijas teorijai, kas uztver nāciju kā ideāltipu, paraugmodeli (52. lpp.).

E. D. Smita atziņa, ka nācijas var būt brīvas arī tad, ja tām nav pašām sava neatkarīga valsts (82. lpp.), latviski lasošajai publikai diez vai būs pieņemama. Šķiet, ka šajā gadījumā esam sastapušies ar nacionālās un pilsoniskās domāšanas īpatnībām, kas raksturīgas grāmatas autoram, Lielbritānijas pilsonim. Vēl mazāk pieņemama autora pozīcija būs tajos gadījumos, kad viņš analizē stāvokli PSRS *perestroikas* laikā un nekrievu tautu nacionālos centienus raksturo kā «piezemēto *ethnies* prasības». Tad top skaidrs, ka Baltijas valstis ar savu specifisko nacionālo vēsturi ne visos gadījumos iekļaujas E. D. Smita izstrādātajā terminoloģijā un pētnieciskajā shēmā. Valsts neatkarības atjaunošanas prasības, vismaz sākot ar 1990. gadu, nekādi nav aplūkojamas kā «piezemēto *ethnies* prasības».

Grāmatas nobeiguma daļā autors plašāk pievēršas nacionālās identitātes modeļu daudzveidības un to politisko rezultātu tēmai, spriežot par pasauli bez nācijām un nacionālisma, proti, par iespēju aizstāt nacionālās identitātes un ideoloģijas, kas tik bieži rada vietēja mēroga nestabilitāti, ar kaut ko citu. Tas, pēc grāmatas autora domām, nozīmētu radīt patiesi internacionālu sabiedrību, pasaules iespējamību, kurā nav ne nācijas, ne nacionālisma. Taču izredzes aizstāt nācijas ar kaut ko citu un pārvarēt nacionālismu patiesībā šķiet gaužām niecīgas.

Un tā šajā grāmatā mums ir bijusi iespēja līdz ar autoru izsekot filigrānam nācijas, nacionālisma un nacionālās identitātes skaidrojumam. Mēs varējām dalīties ar autoru viņa skepsē par nacionālo procesu un nacionālo notikumu pieņemamību, paturot sev tiesības domāt citādāk. E. D. Smita darbs «Nacionālā identitāte» ievirza latviešu lasītāju plašajā, bet joprojām pasvešajā Rietumu pētnieciskajā literatūrā un domāšanas veidā. Tiesi šajā faktā arī meklējama šīs grāmatas īpašā nozīme. Tomēr skaidrs ir arī tas, ka šī grāmata nav speciāli rakstīta Austrumeiropas lasītājam. Patiesībā diez vai pats autors, rakstot šo darbu, pielāva iespēju, ka tas varētu tikt tulkots šajā pusē.

Elmārs Vēbers

Entonija D. Smita darbs «Nacionālā identitāte» ir trešais Sorosa fonda — Latvija dibinātajā tulkojumu sērijā «Cilvēks un sabiedrība». Sevi pieteicis Latvijā līdz šim vēl nebijis sadarbības modelis — Centrālās Eiropas universitātes tulkojumu sērijas koncepciju ar Atvērtās sabiedrības institūta Reģionālā izdevējdarbības centra un Sorosa fonda — Latvija finansiālu atbalstu īsteno Latvijas izdevēji — «Zvaigzne ABC», «AGB», «Mīnerva», «Jumava» u.c. Šā kopdarba mērķis ir ik gadu laist klajā vismaz piecus nozīmīgu sociālo un humanitāro zinātņu darbu tulkojumus, kuros laika gara meklējumi atklāti pasaulē atzītu mūsdienu sociālo zinātņu klasiku interpretācijā.

Ludviga Vitgenšteina un Entonija D. Smita darbu tulkojumiem 1998. gadā piepulcēsies Entonija Gidensa «Sabiedrības uzbūve», Česlava Miloša «Sagūstītais prāts» — darbi, kuri tēlo mūsdienu pasauli tās saskaldītajā daudzveidībā un sociālo procesu sarežģītībā... un šādam laikmetam atbilstīgā — nebūt ne vieglā valodā.

Latvijā atzītāko attiecīgās nozares speciālistu — filosofu, politologu un sociologu izvēlēto darbu tulkojumi sākuši ceļu pie lasītāja. Arī no viņa būs atkarīga šīs sērijas dzīvotspēja.

2,20.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0300032392

Grāmatu sērija «Cilvēks un sabiedrība»

~~98-4~~
L 13